

ZOSTAVIL PETER JAŠEK

20. VÝROČIE
NEŽNEJ REVOLÚCIE

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA

ÚSTAV
PAMÄTI
NÄRODA

20. výročie *Nežnej revolúcie*

Zborník z vedeckej konferencie
Bratislava 11. – 12. november 2009

Zostavil Peter Jašek

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA
BRATISLAVA 2010

20. výročie Nežnej revolúcie

Zborník z vedeckej konferencie

Bratislava 11. – 12. november 2009

Zostavil Peter Jašek

Vydal

Ústav pamäti národa

Námestie slobody 6

817 83 Bratislava 15

www.upn.gov.sk

1. vydanie

Zodpovedná redaktorka Katarína Szabová

Jazyková úprava Marta Bábiková

Grafická koncepcia obálok edície Ján Pálffy

Obálka Pavel Kastl

Grafická úprava Gabriela Smolíková

Vytlačené v spolupráci s Kanceláriou NR SR

Printed in Slovakia

© Ústav pamäti národa 2010

Všetky práva vyhradené

ISBN 978-80-89335-29-9

Úvod	7
-------------------	---

Zahraničnopolitické dimenzie Novembra 1989

<i>The Power of Civil Society : Comparative Analysis of the Role of Civil Society in the Democratic Breakthroughs in the Central and East European Countries</i> Atrak Galyan	10
<i>Rok 1989 v médiách Vatikánu</i> František Sočufka	27
<i>The Birth of Freedom – June Election of 1989 in Poland</i> Artur Kubaj	42
<i>Reflections on the "Velvet Revolution" in Leading Hungarian Newspapers</i> István Papp	55
<i>The Green Revolutions of 1990</i> Rasa Baločkaite	62

Pramene k Novembru 1989

<i>Novembrové udalosti v archívnych dokumentoch volených orgánov ÚV KSS uložených v Slovenskom národnom archíve</i> Ján Hučko	76
<i>Slovenská národná identita a štátna suverenita Slovenska v dokumentoch Nežnej revolúcie</i> Peter Mulík	90
<i>November 1989 v slovenskej dobovej tlači</i> Peter Jašek	108

Domácia situácia počas Novembra 1989

<i>Opozice v Československu před pádem komunistického režimu v listopadu 1989</i> Petr Blažek	128
--	-----

<i>November 1989 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (príprava a priebeh protestného pochodu 16. novembra 1989)</i>	
Milan Novotný	138
<i>November 1989 a cirkev na Slovensku</i>	
Patrik Dubovský	146
<i>November 1989 – konšpiračné teórie a skutočnosť</i>	
Ľubomír Morbacher	159
<i>Činnosť Správy kontrarozvedky v Bratislave od 17. novembra 1989 do 15. februára 1990</i>	
Jerguš Sivoš	167
<i>Matica slovenská v procese formovania občianskej spoločnosti 1988 – 1990</i>	
Ján Bobák	173

Tajné služby a ich archívy k Novembru 1989

<i>Transformation of the Security Forces in Bulgaria</i>	
Valeri Katsunov	202
<i>K problematike mimoriadnej skartácie materiálov ŠtB na Slovensku v roku 1989</i>	
Gábor Strešňák	209

Vnútropolitické aspekty ponovembrového vývoja

<i>Od trojjedinej Ústavy ČSSR, ČSR a SSR k čistej Ústave Slovenskej republiky</i>	
Jozef Beňa	218
<i>Proces demokratizácie federálneho a slovenského parlamentu a cesta k slobodným voľbám v roku 1990</i>	
Natália Petranská Rolková	239

O autoroch	251
-------------------------	-----

Úvod

Novembrové udalosti roku 1989, známe aj ako Nežná revolúcia, viedli vo vtedajšom Československu k výraznej zmene mocenských pomerov. Komunistický režim sa po 41 rokoch vládnutia pod tlakom obyvateľstva demonštrujúceho na námestiach v mestách celej krajiny zrútil. Nežná revolúcia priniesla zásadnú pozitívnu zmenu do života väčšiny obyvateľstva a ukončila na našom území obdobie totality, ktorú vystriedala parlamentná demokracia, typická pre štáty západnej civilizácie. Po dlhých rokoch umožnila obyvateľom využívať výhody skutočných občianskych slobôd a zbavila ich strachu z perzekúcií štátnej moci. V neposlednom rade umožnila aj vznik samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993 a jej integráciu do zjednocujúcej sa Európy. Bola tak významným medzníkom v dejinách Slovenska.

Pri príležitosti 20. výročia Nežnej revolúcie zorganizoval Ústav pamäti národa viacero podujatí, ktorými si pripomenul tento významný prelom našich dejín. Z odborného hľadiska bola vrcholom vedecká konferencia, ktorú Ústav pamäti národa v spolupráci s HNClubom zorganizoval v dňoch 11. – 12. novembra 2009 v historickej budove Národnej rady Slovenskej republiky v Bratislave. Svoje príspevky na konferencii prezentovalo široké spektrum vedeckých pracovníkov zo Slovenska i zahraničia, ktorí sa zaoberajú výskumom tohto prelomového obdobia.

Výstupom z konferencie je predkladaný zborník obsahujúci 18 príspevkov, ktoré odzneli počas dvoch dní jej rokovaní. Zborník predstavuje jednu z nemnohých slovenských publikácií venujúcich sa Nežnej revolúcii. Okrem príspevkov slovenských výskumníkov v ňom čitateľ nájde aj príspevky zahraničných autorov, ktoré prinášajú komparatívnym spôsobom pohľad na udalosti odohrávajúce sa vo východoeurópskom regióne, keďže rok 1989 bol celoeurópskym fenoménom a komunizmus bol zvrh-

nutý vo viacerých krajinách. Štúdie sa nevenujú iba problematike zmeny režimu vo vtedajšom Československu, ale v širšom zábere aj otázkam a úlohám spravodajských služieb komunistických režimov v roku 1989 či politickému a spoločenskému vývoju bezprostredne po Nežnej revolúcii. Veríme, že svojou kvalitou pomôžu posunúť úroveň poznania o Nežnej revolúcii a jej pozadí na vyššiu úroveň.

Zborník obsahuje štúdie v troch jazykoch. Práce zahraničných autorov sú publikované v anglickom jazyku, pričom je dodržaný úzus, že v prípade týchto štúdií je resumé v slovenskom jazyku a naopak, v štúdiách publikovaných v slovenskom jazyku je resumé v anglickom jazyku.

Na tomto mieste by som sa chcel poďakovať Kancelárii Národnej rady Slovenskej republiky za poskytnutie reprezentatívnych priestorov, v ktorých sa konferencia konala a za spoluprácu pri tlači tohto zborníka a kolegom z Ústavu pamäti národa za ich spoluprácu a pomoc pri organizácii konferencie, čím prispeli k jej úspešnému priebehu.

Zostavovateľ

Zahraničnopolitické dimenzie Novembra 1989

The Power of Civil Society : Comparative Analysis of the Role of Civil Society in the Democratic Breakthroughs in the Central and East European Countries

Artak GALYAN

Democratic regime changes which took place at the end of 1989 had a complex of causes ranging from the change in geopolitical climate in the world, corrosion of the incumbent regimes and consensus among elite on the necessity of the regime change as well as a number of others. During the previous 20 years which have passed after the regime change students of democratic transitions and Central East European (in the following only CEE) politics have wrote extensively on the different aspects of the transition in Poland, Czechoslovakia and Hungary.

One of the main aspects discussed in transitions' literature has been the role of the civil society in the regime change, transition and democratic consolidation stages. The particular interest towards the role of civil society is explained by the decisive role that civil society organizations played in all the stages of regime change that took place in the CEE countries under consideration through organized opposition to the authoritarian regime, recruitment of the new elite, mobilization of democratic forces and eventually the dismantlement of the autocratic regimes through roundtable negotiations.

At the immediate aftermath of regime change, the bulk of the transitions literature was devoted to the study of the individual country-cases

and experiences of transition and the role of the civil society in them. At a later stage transitologists started placing the individual cases of regime change in the regional central-eastern European context. Yet a huge body of literature was concentrated on analyzing regime changes in the CEE countries within the context of Huntington's „third wave of democratization". The major contributions to the study of democratic transitions have been done within this specific frame of analysis.

This paper will revisit the study of the role of civil society in the Central East Europe and though having as the immediate case studies only three countries: Poland, Hungary and Czechoslovakia. The particular selection of the cases is explained by their more or less similar process of the regime change the so called „pacted" transition of elite bargaining. However the three cases have some differences in the character of the regime which preceded the actual regime transition, different history, degree and intensity of the involvement of civil society organizations in the regime change. The differentiation in these aspects is expected to provide sufficient grounds for making plausible generalizations and conclusions regarding the role of civil society in regime change in post-authoritarian „pacted" regime change countries.

The paper consists of three parts: first part identifies the importance of the activation of civil society organizations for successful regime transition, the second part will discuss the different concepts and trajectories of regime change in Central East European countries which are found in comparative politics literature. The third part will go down to analyze the particular role which emerging civil society organizations played in the democratic transition.

Civil Society and Democratization

The importance of civil society in democratic transition has been widely discussed in the comparative political science literature. The traditional view on the transition of democracy identifies five fields where changes should occur for the democracy to emerge and consolidate. Thus, Linz and Stepan identify five interacting conditions which have to reinforce one another: free consolidated civil society, political society, ensured procedures of the rule of law, state bureaucratic apparatus, and the fifth component is the institutionalized economic society. Civil society is the arena of the polity composed of civil non governmental organiza-

tions, interest groups, social movements and individuals that articulate values create associations and solidarities and advance their interests.

Civil society is an intermediate associational realm between state and the family populated by the organizations which are separate from the state, enjoy autonomy in relation to the state and are formed voluntarily by the members of society to protect or extend their interests or values. In addition to the term civil society Linz and Stepan introduce a term political society which refers to the different, administrative bodies which channel the relationship between civil society and state. White identifies the following four functions of the civil society:

- It can alter the balance of power between state and society in favor of the latter thus contributing to the kind of „balanced opposition” held to be characteristic of established democratic regimes.
- Secondly, it is argued that civil society can perform disciplinary function by introducing standards of public morality and performance and improving the accountability of both politicians and administrators.
- Civil society plays a potentially intermediary role between state and society in ways which condition the relationship between individual citizens and the formal political system.
- Civil society can play a constitutive role by redefining the rules of the political game along democratic lines.

The role which civil society acquired in the literature writing about democratic regime change is a bit different from the classic role civil society has in democratic theory. Under the conditions of totalitarian and authoritarian regimes which control or at least try to control all spheres of social activity the advancement of certain interests is impossible without consent from the side of the government. Under the conditions of authoritarian regime the main objective of civil society is the opposition to the authoritarian government, advancement of demands for liberalization of society, provision of human rights, rule of law and minimization of the role of state in non political spheres of people's life. Another considerable difference between the civil society in already consolidated democracies and the authoritarian societies is that in the latter we can not speak of consolidated institutionalisation and thus powerful civil society. The actors of civil society work often on illegal basis under severe pressure from the side of the government. Under these conditions of particular importance stand the spontaneity of the civil society and participation of individuals in its functioning.

An understanding of the specific model of civil society which was present in the Central East European arena emerged from the works of philosophers, social activists as well as comparative transitology literature. Thus in CEE civil society acquired an instrumental feature of opposition of the societal groups towards the authoritarian regime. With the absence of institutional norms regulating the activity of the civil society the essence of its functioning was the self organization of all the anti-regime forces into an anti-regime social movement. Thus in Václav Havel's opinion "hope [...] lies [...] in the realization of a social order in which the formalized and functionalized structure of society will be regulated and controlled by this „newly discovered” spontaneous civic activity, which will be a permanent and essential source of social self awareness”.¹ Adam Michnik spoke out a similar idea that „the essence of the spontaneously growing independent and self governing solidarity lay in the restoration of social ties and self organization”.²

Concepts and trajectories of transition: the place of the Central Europe

The comparative political science scholars who were studying transitions to democracy have identified the general trajectories of how polities underwent regime change, behaved in transition and finally consolidated. The ideal types of regime change and transition trajectories have been identified mainly within the study of „third wave” transitions.

Thus Stepan identifies 8 ideal paths to democratization: 1) internal restoration after external reconquest, 2) internal reformulation, 3) externally monitored installation, 4) redemocratization initiated from within the authoritarian regime, 4a) redemocratization initiated by the civilian or civilianized political leadership, 4b) redemocratization initiated by „military-as-government”, 4c) redemocratization led by „military-as-institution”, 5) regime termination steered by society, 6) party pact (with or without consociational elements), 7) organized violent revolt coordinat-

1 HAVEL, V.: *The Power of the Powerless. Citizens against the State in Central-Eastern Europe*. Cit from: BAKER, G.: *The Taming of the Idea of Civil Society*. In: BURNELL, P. – CALVERT, J (eds.): *Civil Society in Democratization*. London 2004.

2 MICHNIK, A.: *Letters from Prison and other essays (1986)*, Cit from BAKER, G.: *The Taming of the Idea of Civil Society*. In: BURNELL, P. – CALVERT, J (eds.): *Civil Society in Democratization*. London 2004.

ed by democratic reformist parties, 8) revolutionary war led by marxists.³ Of these categories the one useful for our study is the 5th one which refers to the cases when change was brought about by the opposition and protests at the grass-roots organizations, strikes and low level of legitimacy of the incumbent regime. Though if we consider that the very stage of regime breakdown materialized in the roundtable agreements then one could think also of the relevance of Stepan's the 4th and 4th(a) categories when the power engine of the regime change is the elite which is partly formed by the representatives of the former leadership.

Karl and Schmitter in describing the modes of transition in Latin America and Eastern Europe employ a six-dimensional property space in order to differentiate among the strategies of the transition: compromise, reform, force and revolution and the actors of the transition: elites and masses.⁴ Thus in their opinion regime changes in Poland and Czechoslovakia fall within the cases where the strategy of change was the reform and the actors were mainly grass-roots organizations. Interestingly enough Hungary is on the other end of the property space in an intermediate position but closer to the place with the elites as the actors of the transition and unilateral force basically an imposition as a strategy of the transition. Pridham employs a three level model consisting of state, society, and intergroup relations level to describe regime changes in Latin America, Southern and Mediterranean Europe and Central East European countries.⁵

All the abovementioned theoretical trajectories and some other which will be presented later, though based on empirical experiences of transition, are theoretical constructs and no single regime transition can be unarguably placed within one trajectory. The discussion here will be along the question as to where can the CEE countries be placed with regard to the participation of civil society groups in them.

-
- 3 STEPHAN, A.: Paths Toward Redemocratization: Theoretical and Comparative Considerations. In O'DONNELL, G. - SCHMITTER, P. - WHITEHEAD, L.: *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Baltimore 1986, pp. 64 - 84.
 - 4 KARL, T. L. - SCHMITTER, P.: Modes of Transition in Latin America, Southern and Eastern Europe. *International Social Science Journal*, No. 128, pp. 269 - 285.
 - 5 PRIDHAM, G.: Democratic Transitions in Theory and Practice: Southern European Lessons for Eastern Europe. In: PRIDHAM G. - VANHANEN, T. (eds.): *Democratization in Eastern Europe: Domestic and International Perspectives*. Routledge 1994.

Civil movements in the regime change

Poland

Discussing the chronology and specificities of social dissent and civil movements in Poland Sonntag roughly divides the whole period into 2 parts: 1956 – 1976 and 1976 – 1989.⁶ The benchmark in this division is the foundation of the Committee for the Defense of Workers. The period from 1956 – 1976 is characterized by a number of spontaneous outburst of social anger with mainly industrial labor protesting against the decreasing welfare conditions. Intelligentsia did not seem to be active at the initial period. Activation of intelligentsia mainly represented by university faculty and students occurred in 1968 with the prohibition of the play „Dziady” which was prohibited by the authorities after it was successfully performed at Warsaw National Theatre. This case resulted in students’ protests at universities all over the country with demands to provide freedom of expression and autonomy of art and science from politics. The protests were oppressed through administrative measures: excluding the protesting students from universities and brutal measures undertaken by the police and army formations.

The overall situation was calmed down for a short period of time through decrease of food prices. However, the declining economy could not subsidize price formation for longer. The result was an inevitable increase in food prices which triggered mass protests of workers. The protests were brutally oppressed with thousands dismissed from their jobs and hundreds arrested. The Committee of the Defense of Workers emerged in September 1976 as a forum of some dozens of intellectuals whose aim was the protection of workers and their families. Later the mission of the organization extended to the protection of all the victims of state repression. The next stage of the development of organized dissent to the regime was the emergence and official registration of *Solidarność*. This occurred after another round of price increase and protests of workers. Years 1979 and 1980 were marked with continuing protests of workers. The strikes were nation wide and were well managed by the strike committees which emerged in all the industrialized regions. To calm

6 SONNTAG, S.: Poland. In: POLLACK, J. – WIELGOHS, J. (eds): *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe: Origins of Civil Society and Democratic Transition*. Burlington 2004.

down the situation Lech Walesa was entrusted by strike committees to conduct negotiations with the government. *Solidarność* was officially registered as a self administrative trade union in September 1980. Referring to Staniszkis Sonntag considers that with “*legalization of Solidarity the party’s claim to being the avant-garde of the working class as the ideological legitimization of its rule had once and for all become invalid*”⁷ This period can be considered as the zenith of organized social dissent not only in Poland but in the whole post communist block.

However, the zenith period lasted very short as far as the economic situation was worsening while the demands of *Solidarność* were expanding in scale and depth. The continuous economic decline which was also accompanied by the holding back goods by the government increased the tension and anti-regime tendencies. The increasing intensity of strikes and the pressure from Moscow forced that time party leadership to introduce martial law and prohibit the activity of *Solidarność* with thousands of its activists being arrested.

The zenith of the development of *Solidarność* coincided with an evident split within *Solidarność* into moderates and radicals. Moderates were insisting on negotiations and compromise with the party on every issue. The radical wing was insisting on continuing the pressure on the government through social resistance. The important issue was the debate about the self organization of firms and business. In spite of the suggestion of a number of organizations the trade union leadership went into a compromise with the government and agree on the clause that transferred the decision making and planning powers to the business. However the government still preserved the right to appoint the heads of firms.

Despite the prohibition and repression *Solidarność* managed to preserve some limited organizational capacity through „samizdat” publications. In 1983 Walesa as the leader of *Solidarność* received Nobel Peace Prize. However, in the mid 1980s social resistance of *Solidarność* in Poland was passive due to the martial law provisions and constant pressure from the government. The revival of *Solidarność* came with the changes in the USSR. The communist party was now in the need of a powerful organization which could consolidate the opposition and speak on behalf of the whole opposition. The government as well as *Solidarność* were interested in some sort of cooperation and negotiations around the terms of change in order not to loose control over developments and to agree on decision which was in the interest of both the party’s reform leadership and

7 Ibidem, p. 10.

Solidarność leadership. David Ost in his seminal book about the social contention in Poland and the role of industrial labor in opposition movement suggests that the reform technocrats from the party elite and intellectual of the *Solidarność* leadership were mutually interested in excluding the masses, and especially the labor force from the regime change and inclined to an elite pact rather because they were afraid that the masses would be too radical. The communists were afraid for their own security and were trying to preserve their position in the post regime change government while intellectual circles from *Solidarność* considered the labor and mass participation in the regime change as an obstacle to democracy and potential source of establishment of another authoritarian regime.

Except for *Solidarność* and its daughter organizations it is valid to speak also of the Catholic Church and organizations which functioned under its patronage. Catholic Church and Pope John Paul II had significant input in the consolidation of the opposition, through assisting in its activities, endorsing the official legislation of *Solidarność*. After the introduction of the martial law the Church contributed to the organized opposition through informing the population via its mass media structures and dissemination of samizdat press published by the *Solidarność*.

Summing up the discussion of the development in Poland we could indicate that civil society has had the decisive role in the regime change in Poland. *Solidarność* appeared as both a grass-roots organization with a high mass mobilization capacity and high intensity of mass participation in demonstrations as well as organized and institutionalized actor with representatives in all the regions and major enterprises. The organizational development of *Solidarność* and its formalized status as trade union which was entitled to negotiate with the government issues related to industrial relations and some economic development issues contributed to emergence of *Solidarność* as an actor of regime change representing the consolidated opposition which could negotiate the conditions of regime change on behalf of the whole opposition. As to positioning Poland within any of the transition categories than the most appropriate will be Stepan's regime termination steered by society with Karl and Schmitter's properties of reform as a regime change strategy and grass-roots participation as the main engine of transition. Though one might consider the participation of the reform oriented party leadership and locate Poland into one of the subcategories of Stepan's fourth category referring to redemocratization initiated from within the authoritarian regime.

Czechoslovakia

Social dissent in Czechoslovakia had a different pattern of development. Chronologically the development of social dissent is divided into two parts: 1946 – 1968 and 1968 – 1989 the benchmark Prague Spring of 1968. Tůma considers that both phases had similar courses of development: first establishment, then consolidation which was followed by a period of stability. The period of stability was followed with the crisis in the communist system and destabilization.⁸ The first recorded outburst of social protest occurred in July 1948 when the members of the *Sokol* nationalist organization marched through Prague expressing their support of the last non-communist president of Czechoslovakia Edvard Beneš. The march ended up with the arrest of several hundreds of *Sokol* members. In September of the same year thousands of citizens participated in the public funeral of Beneš in Prague which turned into an anticommunist demonstration led by *Sokol* activists. The demonstration was suppressed by the militia.

These experiences of violent suppression resulted in an underground pattern of the activity of opposition which was characteristic for the opposition till 1968. The dissent took the form of exit from the system in the form of emigration, dissemination of leaflets, small debates-discussions about the perspective of regime change. Some underground groups which planned to organize assassinations of the leaders of the parties were eliminated. In 1949 there were two attempts of *coup d'état*. The organizers were arrested by the secret police before they were able to do anything. Though the opposition acted underground there were some spontaneous demonstrations like in Brno in 1951 and the same year in several towns of Slovakia. Of great danger for the regime were demonstrations in several small Slovak towns brought about by the authorities' demolition of monasteries and detention of the members of monastery orders.⁹ The demonstrations were suppressed by the militia and army units with the use of fire arms. Events in Slovakia triggered mass demonstration all over the country with the biggest clashes taking place in Pilsen in June 1951. The demonstration in Pilsen is notable as it developed into a political demonstration with shouting of slogans in memory of Beneš and in

8 TŮMA, O.: Czechoslovakia. In: POLLACK, J. - WIELGOHS, J. (eds): *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe : Origins of Civil Society and Democratic Transition*. Burlington 2004.

9 *Ibidem*, p. 33.

loyalty to United States. The demonstrations were again suppressed by the militia and army units. Despite the intensity of demonstrations they were solely spontaneous outbursts of anger. No organizational force was behind these events.

This phase of opposition in Czechoslovakia was over with dramatic events of 1956 when both movements, one in Budapest and one in Poznan were crushed and the overall movement of dissent experienced severe repression by the government. The failure of mass spontaneous and sometimes violent demonstrations of the 1950 and their even more violent suppression changed the actors of the opposition and their strategy. The new actors were students, intellectuals, artists and reform oriented members of the party who did not want to overthrow the regime but rather improve it. The critically and reform oriented studentship consisted the bulk of official youth organizations by 1965. The gradual development of this stream of opposition reached its apogee in 1967 and 1968 when first in 1967 there occurred a split at the congress of the Writers Union. The critical change in the communist party leadership took place in January 1968.

The distinctive characteristic of the events of Prague spring is that it was not at all a struggle between opposition and the party. Tůma considers that Dubček and his team desired a more humane human and liberal communism but did not aim to change the regime completely. The mobilization of the forces was not against the regime but rather in support of the reform of regime under Dubček leadership. The party enjoyed wide popularity among the population. No other political organization was at the political arena with its program of regime change. The suppression of the Prague Spring by Warsaw pact members was followed by a number of spontaneous outbursts of social anger of young people in provinces. The latter outbursts were as previously suppressed by the regime.

The post Prague Spring opposition managed to consolidate in the beginning of 1970s. When saying consolidated we do not imply that there emerged a political force that united the scattered opposition forces and opposed the regime with one common program. Nevertheless new small organizations consisting of students, intellectuals and reform communists were emerging. The Revolutionary Youth Movement emerged at the beginning of 1970s and united radical students who were in contact with leftists organizations in Germany and France.

An important specificity is that the opposition was developing mainly in Czech territories whereas Slovak territories were not active in dissent.

Tůma suggests that the reason for the passivity in Slovakia was that the only factual outcome of the Prague spring was the federalization and decentralization of the country and creation of self-governing institutions in Slovakia.

The activities of the opposition organizations were restricted in number and scale and mainly restricted to the production and dissemination of oppositional samizdat press. To the mid of 1970s there occurred a qualitative change in the development of the opposition with the establishment in 1976 - 1977 of Charter 1977. The occasion for mobilization was the arrest of a popular underground rock band *Plastic People of the Universe*. The arrest brought about a wide wave of discontent and opposition among the intellectual and especially artistic circles. Among the factors which contributed to the emergence of Charter 77 it is worth mentioning the signing of Helsinki agreement by Czechoslovakia which allowed for creation and bound the government to assure the unbanned activity of organizations dealing with protection of human rights. The specificity of Charter 77 was that it never presented itself as a political organization but rather an organizations dealing with protection of human rights, rule of law and international commitments which Czechoslovakia undertook. Charter 77 was never a populous organization like *Solidarność* and never embraced the whole spectrum of oppositions.

The final stage of social activism was brought about by the systemic crisis of the regime and similar developments in other Warsaw pact countries, particularly in Poland and German Democratic Republic. The greatest influence had, however, the liberalization in the Soviet Union. Civil organizations proliferated, though again not numerous and sharing members with Charter 77. The organizations that emerged were Committee for the Defense of the Unjustly Prosecuted, Movement for Civic Freedom, Democratic Initiative, Rebirth, and Independent Peace Association.

From mid 1980s occasional small demonstrations occurred. The first big demonstration which showed that the critical mass was on the arena took place on the 20th anniversary of invasion into Czechoslovakia. The decisive mobilization of opposition and masses took place after the demonstrations commemorating the anniversary of repression of Nazi regime against Czech students. The small demonstration was suppressed which triggered wide scale of mass protest and mobilization of the entire spectrum of anti-regime forces. In November the Civic Forum emerged as an umbrella organization uniting all the oppositional forces. A similar

organization, Public against Violence, emerged in Bratislava and coordinated oppositional activities in Slovakia. The final compromise between the opposition and the regime was reached on 10 December 1989 with the creation of the government of national reconciliation composed of reform oriented communists and members of the opposition while Havel was elected as the president. The absence of definite oppositional leadership was a distinctive feature of the Czech opposition. This was however compensated with the growing Havel's authority and recognition.

Thus the opposition movement in Czechoslovakia considerably differed from that of Poland. The early development of reformist movement within the party and its early abortion resulted in the absence of any organized civil society in 1970s and 1980s. Social dissent was organized by small group of intellectuals and artists while any mass participation was absent. The decisive mobilization of anti-regime forces occurred spontaneously than organized. The group of intellectuals organized into the Civic forum managed to consolidate the opposition at the expense of high reputation of its leaders rather than because of the organized structures. Taking into consideration the marginalized character of the civil society organizations in the form of small intellectual groups in Czechoslovakia, absence of any official participation in public life we could locate Czechoslovakia's transition into the fifth category of Stepan's classification referring to society-led regime transition and with Karl and Schmitter's properties of reform as a regime change strategy and grass-roots organizations as the main actors of regime change.

Hungary

The history of social dissent in Hungary has had a divergent trajectory of development in comparison with that of Poland and Czechoslovakia. Hungarians were the first to consolidate in their struggle against the authoritarian regime. The struggle did not have an organized character, no organization stood behind it. The outburst came as a result of the split within the communist party leadership into conservative Stalinists led by Matyas Rakosi and reform wing led by Imre Nagy which tended to a more liberal, moderate regime which would preserve the national traditions in the governance.¹⁰ The mass non-coordinated and violent

10 SZABO, M.: Hungary. In: POLLACK, J. - WIELGOHS, J. (eds): *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe: Origins of Civil Society and Democratic Transition*. Burlington 2004.

outburst of demonstrators defending the Hungarian way of development was crushed by the army units in 1956.

This violent bloodshed assured further stable development of the country, determined the non-repressive, moderate character of the regime and some space for intellectual circles to conduct activities. The government was trying to satisfy the demands of the opposition and give a forum for the activity of moderate opposition intellectuals. Three intellectual-opposition streams having their basis in the traditional streams of Hungarian intellectual tradition emerged and later developed into distinct political forces. The stream of „urbanists” following liberal democratic orientation consolidated a number of prominent intellectuals such as Agnes Heller, Janos Kiss and Gyorgy Bence informally leaded by Georg Lukacs, a prominent university professor initially repressed in 1956 but later on released by Kádár regime and given the previous public prominence. This stream in the end of 1980s formed the Alliance of Free Democrats.

The second source of dissidence was nationally oriented „populists” consolidated around such intellectuals as Sándor Csoori, István Csurka as well as historians József Antal, Csaba Kiss, Gyorgy Szabad and Lajos Fur. This group emerged at the end of 1980s as the Hungarian Democratic Forum. The third group built the mobile and socially active students and young intellectuals as well as representatives of youth subcultures seeking freedom for their social as well as artistic expression. This branch of opposition engaged in 1980s into the reform of universities, democratization of the communist youth organization as well as into environmental protection issues. The movement developed at the end of 1980s into the Alliance of Young Democrats which is still one of the two biggest parties in Hungary.

In the beginning of 1970s the regime tightened its grasp over the opposition. Many intellectuals were ousted from the public sphere. The opposition went mainly underground developing network of samizdat. The counterculture was formed based on informal networks of intellectuals meeting in cafes, studios and private spaces. The opposition expressed its support for the democratic movements in neighboring countries: Charter 77 in Czechoslovakia and *Solidarność* in Poland.

Along with the intellectual circles and rather a peaceful opposition and formation of counter elite spontaneous youth protests were taking place every now and then. Particular importance acquired the regular marches of youth on 15 March to commemorate the start of Hungarian bourgeois revolution of 1848. The government tried to undertake

measures against these demonstrations intervening regularly into their proceedings, arresting and expelling young people from universities and high schools.

A distinctive feature of the Hungarian dissidence is that in the beginning of 1981 there emerged an independent press. Literary works as well as a samizdat periodical *Beszelo* started to be officially and legally published from 1981. Through this periodical Hungarian opposition started to conduct semi-official debate of its political program. Another distinctive feature of the Hungarian opposition is the emergence of alternative movements. In the Beginning and mid 1980s pacifist organizations with links to western pacifist organizations emerged among which the most important was the *Dialogus*. Besides, environmental groups protesting against the construction of a dam on Danube River emerged in early 1980s. The most prominent among the environmental groups was the Danube circle.

At the beginning of 1988 the freedom of assembly and association were legally provided. The civil rights and democratic freedoms were gradually enforced by the law. Censorship ended, mass media were liberalized and oppositional authors who could not previously publish could now present their works. In May 1988 Kádár resigned from the party leadership yielding the place to reform communists. Within the years 1988 – 1989 the opposition came out from illegal position to at first sharing then taking up the power. The official regime change occurred as a result of round table negotiations between the government and opposition.

The soft „gulyash communism” regime determined the distinctive character of the political dissent in Hungary. The different opposition streams with roots in traditional intellectual cleavage have been more or less freely developing in Hungary. The intellectual circles have not been dissidents but rather prominent public figures and somehow made a part of the intellectual elite. Besides, the political opposition, environmental and youth organizations emerged and raised the relevant issues for the society. The fact that the opposition circles which later emerged as parties and participated as the actors of the regime change were not marginalized and ousted from public life but rather made part of the larger elite provides certain relevance to Karl and Schmitter’s placement of Hungarian civil society within the elite transition than a mass movement transition.

Conclusion

The role of the civil society in the regime transition in the Central and East European Countries has been decisive. In one or another form social forces participated as actors in the roundtable negotiations. The level of institutionalization of the social forces, their organizational capacity, composition, consolidation and many other factors were different. What was common for the three countries was the basic function of the civil society *id est* opposition to the authoritarian government, advancement of demands for liberalization of society, provision of human rights, rule of law, and minimization of the role of state in non political spheres of people's life. The differences in the implementation of this basic function depended on the character of regime, experience of previous outburst of oppositional movement, degree of brutality of the regime in oppressing the movement, as well as the level of fragmentation of the opposition.

Regarding the existing empirical studies positioning civil societies of the Central European countries within larger patterns of regime changes we could conclude that none of them can fully account for the regime change in Central Europe and the position of civil society within this regime change. CEE transitions had a complex nature and included more or less participants from intellectuals, reform oriented communist leadership as well as the masses. In Poland the grass-roots component was more active, in Czechoslovakia the oppositional intellectual circles enjoying trust of the people participated in negotiations while the fragmented Hungarian opposition having high public importance and being part of the larger elite implemented regime change refraining from directly engaging the people into the expression of dissent.

Additional Bibliography

BAKER, G.: *The Taming of the Idea of Civil Society*. In: BURNELL, P. – CALVERT, J (eds): *Civil Society in Democratization*. London 2004.

COX, T.: *Democratization and State-Society Relations in East Central Europe: the Case of Hungary*. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 23, No. 2.

OST, D.: *The Defeat of Solidarity. Anger and Politics in Postcommunist Europe*. Ithaca & London 2005.

KARL, T. L. - SCHMITTER, P.: *Modes of Transition in Latin America, Southern and Eastern Europe*. *International Social Science Journal*, No. 128, 1991, pp. 269 – 285.

LINZ, J. – STEPAN, A.: *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post Communist Europe*. Baltimore 1991.

PRIDHAM, G.: *Democratic Transitions in Theory and Practice: Southern European Lessons for Eastern Europe*. In: PRIDHAM, G. and VANHANEN, T. (eds.): *Democratization in Eastern Europe: Domestic and International Perspectives*, Routledge 1994.

RUSTOW, D.: *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*. *Comparative Politics*, Vol. 2, 1970, No. 3, pp. 337 – 363.

POLLACK, J. - WIELGOHS, J. (eds): *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe : Origins of Civil Society and Democratic Transition*. Burlington 2004.

STEPAN, A.: *Paths Toward Redemocratization: Theoretical and Comparative Considerations*. In: O'DONNELL, G. – SCHMITTER, P. – WHITEHEAD, L. (eds.): *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Baltimore 1986, pp. 64 – 84.

TISMANEANU, V.: *Civil Society, Pluralism, and the Future of East Central Europe*. *Social Research*, Vol. 68, 2001, No. 4.

WEIGE, M. A. - BUTTERFIELD, J.: *Civil Society in Reforming Communist Regimes: the Logic of Eemergence. Comparative Politics*, Vol. 25, 1992, No. 1, pp. 1 – 23

WHITE, G.: *Civil Society Democratization and Development: Clearing the Analytical Ground*. In BURNELL, P. – CALVERT, J (eds): *Civil Society in Democratization*. London 2004.

Resumé

Príspevok analyzuje úlohu občianskej spoločnosti počas zmien režimov v štyroch krajinách strednej a východnej Európy. Obzvlášť zdôrazňuje, ako občianske hnutia prispeli k zmenám prostredníctvom organizovanej opozície voči autoritárskemu režimu, náborom nových elít, mobilizáciou demokratických síl a nakoniec odstránením autokratických režimov aj prostredníctvom rozhovorov pri okrúhlym stole. Začína sa súhrnným prehľadom literatúry o úlohe občianskej spoločnosti v demokratických zmenách. Pokračuje pojednávaním o hnutiach v každej zo štyroch krajín, zdôrazňuje ich špecifiká. Napokon štúdia zahŕňa činnosť občianskych hnutí v jednotlivých krajinách podľa toho, ako prispeli k zmene režimu.

Rok 1989 v médiách Vatikánu

František SOČUFKA

Mestský štát Vatikán vznikol 11. februára 1929 na základe Lateránskych dohôd medzi Talianskom a Svätou stolicou. Termín Svätá stolica sa vzťahuje na najvyššiu autoritu cirkvi – pápeža ako rímskeho biskupa a hlavu Kolégia biskupov. Mestský štát Vatikán a Svätá stolica sa tešia prestíži na medzinárodnom poli. Hlavou štátu je v súčasnosti Benedikt XVI., občianskym menom Joseph Ratzinger. Je 265. nástupcom svätého Petra a na čelo katolíckej cirkvi nastúpil 24. apríla 2005. Vatikán nie je členom Európskej únie!

Vatikán má k dispozícii tlačené, ale aj elektronické médiá. Ich úlohou je informovať o danií vo Vatikáne, v jeho riadiacich inštitúciách. Vyčlenení redaktori si všímajú aj dôležité udalosti v spoločnosti. O danií vo Vatikáne informujú svet novinári, tzv. *vatikanisti*. V Taliansku má takmer každý denník či časopis redaktora, ktorý informuje čitateľov alebo poslucháčov o danií v celej cirkvi. Médiá, ktoré venovali osobitnú pozornosť udalostiam v roku 1989 v krajinách strednej Európy, boli dvojtýždenník *La Civiltà Cattolica*, denník *L'Osservatore Romano* a Vatikánsky rozhlas *Radio Vaticana*.

1. médium – časopis *La Civiltà Cattolica*

Dvojtýždenník *La Civiltà Cattolica* je jedným z najstarších časopisov katolíckej cirkvi. Slúži jej od roku 1850 (*Katolícke noviny* začali vychádzať rok predtým). Založil ho pápež Pius IX. a udelil mu osobitný štatút, na základe ktorého je redakcia časopisu úzko prepojená na riadiace orgá-

ny Svätej stolice. Podľa platných štatútov je za redakciu a obsah časopisu zodpovedný generálny predstavený Spoločnosti Ježišovej, rehole jezuitov. Šéfredaktora na jeho podnet menuje vatikánsky štátny sekretár a v konečnom dôsledku hlava katolíckej cirkvi.

La Civiltà Cattolica sa usiluje čítať *znamená* čas a viesť dialóg so súčasnou kultúrou. Tú dnes charakterizuje individualistický relativizmus a vedecký pozitivizmus. Ide o kultúru, ktorá má sklon uzatvárať sa pred Bohom a jeho mravným zákonom. Kultúru, ktorá ale nie je vždy výhradne nepriateľská voči kresťanstvu a je schopná otvoriť sa nadprirodzeným hodnotám.

Kultúrny časopis, akým bezpochyby *La Civiltà Cattolica* je, sa usiluje zapojiť do spoločenského dialógu. Ponúka čitateľom pravdy kresťanskej viery solídne a popularizačne. Uvedomuje si, že viera v Boha pomáha mnohým súčasným ľuďom nájsť zmysel života či objaviť východiská chýbajúce v búrlivom a dezorientovanom svete. Časopis počas svojej existencie venoval zvýšenú pozornosť šíreniu sociálnej náuky katolíckej cirkvi. V súčasnom svete možno popri negatívnych javoch pozorovať nový cit pre náboženské hodnoty, záujem o Sväté písmo, väčší ohľad na ľudské práva a ochotu viesť dialóg s ostatnými náboženstvami.

2. médium – denník *L'Osservatore Romano*

Prvé číslo denníka vyšlo 1. júla 1861, len niekoľko mesiacov po vyhlásení Talianskeho kráľovstva (17. marca 1861). Denník mal slúžiť na obranu pápežského štátu v čase, keď pozemská moc a vplyv pápežov v Taliansku, ale aj v celej Európe radikálne klesla. Pápež Pius IX. potvrdil štatúty dnešného denníka, vtedy dvojtýždenníka. Uvádza sa v nich, že jeho cieľom je „*demaskovať a rozlišovať pravdu od lži, ktorou nepriatelia očierňujú Rím a rímskeho biskupa; informovať o udalostiach, ku ktorým dochádza v Ríme i mimo neho; pripomínať princípy katolíckeho náboženstva, spravodlivosti a práva, ktoré sú neodmysliteľnými základmi usporiadaného spoločenského (sociálneho) života; učiť a povzbudzovať ľudí, aby si plnili svoje povinnosti voči vlasti; povzbudzovať k úcte k pápežovi, ktorý je nástupcom apoštola Petra*“.

3. médium – Vatikánsky rozhlas

Taliani ho nazývajú *la voce del Papa* – hlas pápeža. Jeho prostredníctvom sa totiž hlas pápeža v rozličných jazykoch dostáva k veriacim cirkvi do celého sveta. *Radio Vaticana* aj v dnešnej dobe internetu je dôležitým nástrojom evanjelizácie, šírenia kresťanstva a jeho náuky. Založil ho

v roku 1931 pápež Pius XI. a jeho vedením poveril jezuitov. Talianky nositeľ Nobelovej ceny Guglielmo Marconi, ktorého pápež poveril založením Vatikánskeho rozhlasu, využil aj objav slovenského kňaza pôsobiaceho v USA Jozefa Murgaša.

Vatikán medzi prvými štátmi sveta rešpektoval identitu národov v Európe a vo svete na základe ich materinskej reči, nie štátnej príslušnosti. Spolu so slovenským vysielaním sa začalo aj vysielanie v českom, chorvátskom a slovinskom jazyku, hoci tieto národy v tom čase nemali samostatné štáty. Pravidelné slovenské vysielanie sa začalo 21. decembra 1947. Prvým šéfredaktorom programu bol páter Pavol Bajan, SJ. Ja som v slovenskom oddelení pracoval viac ako 14 rokov.

Vatikánsky rozhlas má medzinárodný charakter. Veriacim na celom svete v ich materinskom jazyku priblížil pontifikát šiestich pápežov. Má svojich korešpondentov na celom svete. Poslanie rozhlasu formulujú jeho štatúty takto: „*Slobodne, verne a účinne ohlasovať kresťanské poslanstvo a spájať centrum katolicizmu s rozličnými krajinami sveta – šíriť hlas a učenie rímskeho pápeža, informovať o aktivitách Svätej stolice, byť ozvenou života Katolíckej cirkvi vo svete, usmerňovať k tomu, aby sa aktuálne problémy posudzovali vo svetle učenia cirkvi, a byť pritom stále pozorní na znamenia čias.*“

Reakcie vatikánskych médií na udalosti roku 1989

Rok 1989 na stránkach *La Civiltà Cattolica*

Časopis pohotovo reagoval na historické zmeny, ku ktorým došlo v Poľsku. Išlo o prvý závan spoločenských zmien v krajine východnej Európy. V pravidelnej rubrike informácií zo zahraničia, ktorú mal na starosti jezuita Giovanni Rulli, si autor všimol debatu za okrúhlym stolom medzi opozíciou a vládou. Táto debata medzi poľskou opozíciou a tamojšou vládou trvala od 6. februára do 5. apríla 1989. Jej výsledkom boli prvé čiastočne slobodné voľby od čias druhej svetovej vojny (4. – 18. jún); rozhodnutie o nadviazaní riadnych diplomatických stykov Poľskej ľudovej republiky so Svätou stolicou (17. júl 1989); súhlas prezidenta republiky Wojciecha Jazuzelského a vedenia poľskej komunistickej strany s menovaním katolíka Tadeusza Mazowieckého za predsedu novej vlády (18. august 1989); schválenie novej vlády poľským Sejmom (12. september 1989).¹

1 *La Civiltà Cattolica*, č. 3348, 1989, s. 391 – 400.

V tom istom čísle časopisu *La Civiltà Cattolica* Giovanni Rulli venoval pozornosť aj udalostiam v susednom Maďarsku. Podrobne analyzoval kroky tamojšej spoločnosti smerujúce k demokracii. Všimol si, že na rozdiel od Poľska moc komunistickej strany v krajine bola úzko spätá so Sovietskym zväzom, a preto demokratizačný proces trval dlhšie.

V súvislosti s postavením katolíckej cirkvi si páter Rulli všima 25. výročie prvej medzištátnej zmluvy medzi Maďarskou republikou a Vatikánom (15. september 1964). Podľa jeho vyjadrenia mali pomôcť cirkvi, ako aj inštitútom zasväteného života znovu sa začleniť do verejného života, pri menovaní nových biskupov na uprázdnené biskupské stolce, zriadení Rady pre náboženské záležitosti pri vláde a plánovaní apoštolskej cesty pápeža Jána Pavla II. do Maďarska v roku 1991. Pápeža na historickú návštevu krajiny pozval komunistický maďarský prezident a predseda Maďarskej biskupskej konferencie.

Aj v Maďarsku, píše autor článku Rulli, sa uskutočnila debata za okrúhlym stolom. Trvala tri mesiace a skončila sa 18. septembra 1989. Debate predchádzal zjazd Maďarskej socialistickej robotníckej (komunistickej) strany a niektoré dôležité rozhodnutia poslancov parlamentu: nadviazanie diplomatických stykov s Izraelom (18. september 1989); uznanie Palestínskej samosprávy (18. september 1989); rehabilitácia kardinála Józsefa Mindszentyho odsúdeného v roku 1949 na doživotné väzenie za vlastizradu (22. september); vznik Ludovej kresťansko-demokratickej strany (23. september). Maďarský parlament odsúhlasil reformu trestného zákona, odsúdil inváziu vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v roku 1968, odhlasoval zákon o slobodnom pohybe občanov do cudziny, a zmenil názov štátu – na Maďarskú republiku, vynechal označenie ľudová.

Pápež Ján Pavol II., uviedol páter Rulli, počas audiencie poskytnutej rehoľným sestrám z Kalocse vyslovil nádej, že cirkvi a rehoľníkom sa v novom spoločenskom usporiadaní dostane dosť priestoru, aby svojou výchovnou prácou prispeli k duchovnej obnove národa.²

Rok 1990 na stránkach *La Civiltà Cattolica*

Hneď prvé číslo časopisu v roku 1990 v rubrike informácií zo zahraničia venuje veľkú pozornosť Nežnej revolúcii v Československu. Autor štúdie uvádza jednu zaujímavosť: Poľsko potrebovalo na vykročenie k de-

2 *La Civiltà Cattolica*, č. 3348, 1989, s. 605 – 614.

mokracii 10 rokov, Maďarsko 10 mesiacov, Nemecká demokratická republika 3 mesiace a Československo 10 dní! Píše, že revolúcií u nás predchádzali manifestácie veriacich v Bratislave – tzv. Veľký piatok 25. marca 1988; na Velehrade 5. júla 1985; ale aj študentské demonštrácie v Prahe v januári 1989 pri spomienke na upálenie Jána Palacha; hnutie Charta 77. Uvádza aj mená dôležitých disidentov: Václava Havla a Jána Čarnogurského. Kvasom slobody podľa vyjadrenia Rulliho bol začiatok novembra. Vtedy spisovatelia, vedci, umelci, študenti, ale najmä jednoduchí ľudia začali podpisovať rozličné vyhlásenia, petície, v ktorých žiadali slobodu. Púť tisícov veriacich do Ríma pri príležitosti kanonizácie Anežky Českej v novembri 1989 ľuďom uvoľnila putá neslobody. Slávnosť vysielala aj štátna televízia. Ľudia prestali mať strach. Vo všetkých väčších mestách v desaťtisícoch vyšli na námestia (Praha, Bratislava, Brno, Ostrava). Pod tlakom verejnosti došlo vo vedení komunistickej strany a potom aj v parlamente k dôležitým zmenám a rozhodnutiam.³

La Civiltà Cattolica v nasledujúcom čísle, ktoré vyšlo 17. marca 1990, priniesla druhú štúdiu od toho istého autora, ktorý pozorne sledoval dianie v spoločnosti v Československu. Svoju článku dal názov *Demokracia v Československu sa upevňuje*. Opisuje v ňom aktívnu činnosť opozičného hnutia Občianske fórum, ktoré kulo dar získanej slobody za horúca. Toto hnutie svojou aktivitou dosiahlo výmenu komunistických členov novej vlády za nekomunistov. Hnutiu sa nakoniec podarilo presadiť aj ambicióznejšie požiadavky, keď sa na najvyššie funkcie v štáte dostali Alexander Dubček a Václav Havel, symboly demokracie.

Jezuitský historik Giovanni Rulli nezabudol vykresliť ani situáciu Katolíckej cirkvi v Československu. Cituje očakávania pápeža Jána Pavla II., ktorý sa v apríli 1990 chystal na pastoračnú návštevu krajiny, po rodnom Poľsku, prvej z bloku satelitov bývalého Sovietskeho zväzu. Tiež cituje túžbu novovymenovaného česko-slovenského prezidenta Václava Havla, aby pápež navštívil našu vlasť ešte pred prvými slobodnými voľbami, ktoré mali zaručiť katolíckej cirkvi a jej veriacim trvalú náboženskú slobodu.

Autor článku venuje pozornosť aj podielu katolíckej cirkvi na rozvoji kultúry národov žijúcich na území Československa v minulosti a na znovuzískaní slobody a demokracie. Uvádza povzbudenia na modlitbu a vytrvalosť vo viere, ktoré veriacim a všetkým ľuďom dobrej vôle u nás počas svojho pontifikátu adresoval rímsky biskup.

3 *La Civiltà Cattolica*, č. 3353, 1990, s. 449 – 505.

Časopis *La Civiltà Cattolica* z 19. mája 1990 prináša úvodník venovaný posolstvu pápeža Jána Pavla II. Adresátom je nová, zjednotená a slobodná Európa. Ide o podrobnú analýzu prejavov pápeža Jána Pavla II. počas jeho krátkej, ale intenzívnej pastoračnej návštevy Československa. Návšteva trvala dva dni, 21. – 22. apríla 1990, pápež navštívil Prahu, Velehrad a Bratislavu. Historický význam návštevy bol obrovský. Pod úvodníkom nie je meno autora. Možno predpokladať, že ho napísal sám šéfredaktor a výsledky analýzy odrážajú názor Svätej stolice. V článku sa jednoznačne konštatuje, že slová Jána Pavla II. neboli adresované len českému a slovenskému národu, ale všetkým národom Európy. Potvrďuje to pomerne veľký citát prejavu hlavy katolíckej cirkvi, ktorý odznel na letisku hlavného mesta Slovenska – Bratislavy – pred jeho návratom do Ríma. Pápež sa explicitne obracia na všetky národy nášho kontinentu a kladie si okrem iného otázku: akú Európu chceme a máme vybudovať? Na akom základe a s akým cieľom?⁴

V tom istom čísle *La Civiltà Cattolica* nachádzame ďalší článok o návšteve Jána Pavla II. v Československu: v rubrike *Cronaca temporanea – vita della Chiesa. Il Papa in Cecoslovacchia*. Jeho autorom je tiež redaktor *La Civiltà Cattolica*, jezuitský historik Giovanni Caprile. Návštevu pápeža nazval „veľkým sviatkom viery a duchovnej slobody“.⁵ V článku opisuje niektoré etapy jeho cesty: príchod do Prahy; stretnutie v Katedrále sv. Víta; stretnutie s biskupmi Katolíckej cirkvi v Čechách, na Morave a na Slovensku; svätú omšu na Letnej v Prahe. Giovanni Caprile v príspevku cituje a zároveň komentuje dôležité myšlienky z príhovorov predstaviteľov štátu, katolíckej cirkvi a Svätého otca.

V nasledujúcom čísle v rubrike *Cronaca contemporanea – vita della Chiesa*, nachádzame reflexiu nad pastoračnou cestou Jána Pavla II. v Československu. Názov článku znie: *Siate benvenuto, Santo Padre tra noi peccatori*. Podtitul vystihuje obsah článku: pápežovu zastávku v Prahe, na Velehrade a v Bratislave. Článok je totiž pokračovaním štúdie z predchádzajúceho čísla z pera Giovanniho Caprile. Opisuje v ňom zvyšné etapy pápežovej pastoračnej cesty: stretnutie s prezidentom republiky Václavom Havlom a predstaviteľmi kultúry; ekumenické stretnutie; svätú omšu na Velehrade, príchod do Bratislavy, svätú omšu na letisku vo Vajnorochoch a odlet do Ríma. Pozornému historikovi neušli hlavné myšlienky z prejavov pápeža, ale aj predstaviteľov československého štátu.⁶

4 *La Civiltà Cattolica*, č. 3358, 1990, s. 311 – 334.

5 Tamže, s. 378 – 386.

6 *La Civiltà Cattolica*, č. 3359, 1990, s. 480 – 488.

V ďalšom čísle nachádzame dva články venované Československu. Úvodník s názvom *Udalosti východnej Európy*. Podtitul *Provokácia pre kresťanov* naznačuje, čo je jeho obsahom. Autor sa pokúša dať odpoveď na dve otázky:

1. Aký je význam zmien, ku ktorým došlo v uplynulých šiestich mesiacoch v strednej a východnej Európe z politického, hospodárskeho, ideologického a náboženského hľadiska?

2. Akú novú zodpovednosť má na základe týchto zmien Európa, cirkev na Východe a na Západe?

Odpoveď autora úvodníka je hlbokým načretím do pohnutých dejín národov európskeho kontinentu rozdelených železnou oponou, hospodársky a ideologicky, z pohľadu pravdy a viery v Boha. Cirkev vo východnej Európe prežila neslýchané prenasledovanie. Svoju víziu budúcnosti starého kontinentu autor umocňuje citovaním z prejavov pápeža Jána Pavla II., ktorý bol očitým svedkom najdôležitejších udalostí v Európe.⁷

V druhom článku Giovanni Rulli hodnotí politickú zrelosť parlamentných volieb v Československu. Poukazuje v ňom na svetlé a tienisté stránky prechodného obdobia, vznik a ciele nových politických strán, výsledky volieb a nástojčivé nové problémy mladej demokracie. Prináša aj hlas katolíckych biskupov, ktorí povzbudili veriacich, aby sa zúčastnili na prvých slobodných voľbách v krajine za posledných 40 rokov. Je to vlastne kronika spoločenského a politického diania u nás.⁸

Rok 1989 na stránkach *L'Osservatore Romano*⁹

Vydanie denníka z 30. – 31. októbra 1989 informovalo o demonštrácii v Prahe, ktorej účastníci sa dožadovali slobody a demokracie. Polícia proti nim tvrdo zasiahla a zatkla pritom 355 demonštrantov.¹⁰

Nedelné vydanie denníka z 5. novembra informovalo o tom, že štátna televízia v Leningrade 30. októbra odvysielala rozhovor s Alexandrom Dubčekom, vedúcim predstaviteľom tzv. pražskej jari. Rozhovor sa vzťa-

7 *La Civiltà Cattolica*, č. 3362, 1990, s. 105 – 117.

8 *La Civiltà Cattolica*, č. 3362, 1990, s. 188 – 195.

9 Na stránkach denníka *L'Osservatore Romano* možno nájsť informácie o demokratických zmenách vo všetkých krajinách bývalého východného bloku, satelitov niekdajšieho Sovietskeho zväzu. Ja som venoval pozornosť len informáciám o dianí v bývalom Československu.

10 *L'Osservatore Romano*, 30. – 31. októbra 1989, s. 2.

hoval na udalosti z roku 1968. Dubček poodhalil viaceré veci zo zákulisia jeho pokusu o zavedenie socializmu s ľudskou tvárou.¹¹

L'Osservatore Romano s dátumom 13. – 14. novembra venoval zvýšenú pozornosť Československu. Dôvodom bola kanonizácia sv. Anežky Českej. Na túto slávnosť prišlo do Ríma trinásťtisíc pútnikov zo Slovenska, Čiech a Moravy. Išlo o historickú udalosť, ktorá predznamenalala vážne spoločenské zmeny v krajine. Denník informoval o náboženskej slávnosti, ale aj o kvase slobody vo vnútri spoločnosti u nás.¹²

Nedefné vydanie s dátumom 19. november prinieslo správu o demonštrácii v Prahe, počas ktorej došlo k násilným potýčkam medzi políciou a študentmi. Demonstranti požadovali demokratické reformy a slobodu. Správa obsahovala informáciu o tom, že polícia niekoľko demonštrantov zatkla, vypočúvala a nakoniec prepustila aj Alexandra Dubčeka. V inom článku denníka možno nájsť správu, že Rumunsko uzavrelo svoje hraničné prechody so susedným Maďarskom.¹³

Vydanie z 23. novembra informovalo o rastúcom napätí v spoločnosti v Československu. Dva dni po sebe sa na najväčšom pražskom námestí zišlo na pokojnú demonštráciu až dvestotisíc ľudí. To donútilo vtedajšieho predsedu vlády Ladislava Adamca začať viesť dialóg s opozíciou.¹⁴

Článok v denníku, ktorý vyšiel nasledujúci deň, 24. novembra, informuje, že Alexander Dubček žiadal demisiu vedúcich predstaviteľov Komunistickej strany Československa (ďalej iba KSČ), ktorí podporovali inváziu vojsk Varšavskej zmluvy do krajiny v roku 1968.¹⁵

Informácie o dianí v Československu nechýbali ani vo vydaniach denníka v nasledujúcich dňoch. *L'Osservatore Romano* 25. novembra píše, že protest proti režimu naberá na intenzite v Prahe, ale aj v Bratislave, kde sa k demonštrujúcim prihovril Dubček. Polícia z bezpečnostných dôvodov obsadila budovu štátnej televízie. Predstavitelia armády vyjadrili svoju podporu vláde.¹⁶

V nedeľu 26. novembra vatikánsky denník informoval, že na čelo Komunistickej strany Československa bol zvolený Karel Urbánek. Alexander Dubček mohol po 21 rokoch prehovoriť na verejnosti k účastníkom demonštrácie v Prahe.¹⁷

11 *L'Osservatore Romano*, 5. 11. 1989, s. 2.

12 *L'Osservatore Romano*, 13. – 14. 11. 1989, s. 1, 5, 7.

13 *L'Osservatore Romano*, 19. 11. 1989, s. 1.

14 *L'Osservatore Romano*, 23. 11. 1989, s. 1.

15 *L'Osservatore Romano*, 24. 11. 1989, s. 1.

16 *L'Osservatore Romano*, 25. 11. 1989, s. 1.

17 *L'Osservatore Romano*, 26. 11. 1989, s. 1.

Vydanie z 27. – 28. novembra informuje, že opozícia v Československu vyzvala obyvateľov krajiny na štrajk, aby donútila predstaviteľov komunistickej strany uskutočniť demokratické reformy.¹⁸

Nasledujúci deň, 29. novembra, denník informoval, že na výzvu opozície sa do štrajku zapojili státisíce ľudí v celej krajine. Predseda vlády v Prahe preto začal rozhovory s predstaviteľmi hnutí Občianske fórum a Verejnosť proti násiliu.¹⁹

30. novembra denník v reportáži o Československu uvádza, že predseda československej vlády akceptoval niektoré požiadavky opozície: zrieknutie sa vedúcej úlohy KSČ, vyučovania marxistickej ideológie na školách atď. Demisiu Gustáva Husáka, nové voľby a iné požiadavky však odmietol.²⁰

Vydanie z 1. decembra informuje o úspechu opozície, ktorá po celej krajine organizovala štrajky. Vláda prijala návrh, aby sa do roka uskutočnili prvé slobodné a demokratické voľby. K pokroku došlo aj v otázke rehabilitácie prenasledovaných exponentov tzv. pražskej jari.²¹

Dňa 2. decembra denník v článku prináša správu o rozhodnutí pražskej vlády a že pre obyvateľov krajiny otvorí hranice so susedným Rakúskom, že odstráni železnú oponu. Hranice Československa s Rakúskom mali dĺžku 573 kilometrov. To isté vydanie informuje o návšteve Michaila Gorbačova vo Vatikáne a o jeho stretnutí s pápežom Jánom Pavlom II. Išlo o neklamný znak, že čas na zmeny v spoločnosti na starom kontinente dozrel.²²

Vydanie denníka 4. – 5. decembra prináša odmietavú reakciu hnutí Občianske fórum a Verejnosť proti násiliu na novú vládu. Zostavil ju jej predseda Ladislav Adamec a tvorili ju väčšinou členovia komunistickej strany (vláda 15 : 5). Hnutia vyzvali ľudí, aby pokračovali v štrajku.²³

O pokračovaní verejných protestov proti vláde v Prahe informuje aj vydanie vatikánskeho denníka 6. decembra.²⁴

Dňa 7. decembra denník svojich čitateľov informuje, že Praha oficiálne rehabilitovala asi 500 000 členov komunistickej strany, ktorých z nej vylúčila v roku 1968.²⁵

18 *L'Osservatore Romano*, 27. – 28. 11. 1989, s. 1.

19 *L'Osservatore Romano*, 29. 11. 1989, s. 1.

20 *L'Osservatore Romano*, 30. 11. 1989, s. 1.

21 *L'Osservatore Romano*, 1. 12. 1989, s. 1.

22 *L'Osservatore Romano*, 2. 12. 1989, s. 1.

23 *L'Osservatore Romano*, 4. – 5. 12. 1989, s. 1.

24 *L'Osservatore Romano*, 6. 12. 1989, s. 1.

25 *L'Osservatore Romano*, 7. 12. 1989, s. 1.

Tlak verejnosti na pražskú vládu sa stupňuje. Predseda vlády Adamec akceptoval ďalšie požiadavky opozície. Je pripravený vytvoriť novú vládu, spoločne s predstaviteľmi opozície. O tom píše vydanie *L'Osservatore Romano* 8. decembra.²⁶

Rozhovory pražskej vlády s opozíciou priniesli svoje ovocie. Všetko smeruje k vytvoreniu vlády národného porozumenia. Úvahy o nových možnostiach prináša vydanie denníka 9. – 10. decembra.²⁷

Dňa 11. – 12. decembra denník informuje o demisii prezidenta republiky Gustáva Husáka a o vytvorení novej vlády, ktorej 11 ministri už nie sú členmi komunistickej strany. Predsedom vlády sa však stal komunista Marián Čalfa.²⁸

Opozícia a vláda v Prahe sa dohodli, že nového prezidenta republiky zvolí parlament. O tomto rozhodnutí aj o iných informuje vydanie vatikánskeho denníka 15. decembra.²⁹

L'Osservatore Romano 29. decembra čitateľov informuje, že 30 kilometrov drôtených zátaras na hraniciach so susedným Rakúskom, tzv. železnej opony, bolo odstránených. Stalo sa tak blízko Rusoviec a Devínskej Novej Vsi. Uvádza aj, že dva sovietske denníky *Izvestia* a *Sovietskaja Rossija* publikovali rozhovory s Václavom Havlom a Zdeňkom Mlyňárom o situácii u nás.³⁰

Nasledujúci deň, 30. decembra, denník venuje pozornosť novinkám z Prahy. Budúcnosť krajiny sa dostáva do nových rúk: Václav Havel bol zvolený za prezidenta Československa, Alexander Dubček za predsedu parlamentu.³¹

Posledné vydanie vatikánskeho denníka v roku 1989, 31. decembra, prináša texty blahopriania predstaviteľov vlád z celého sveta k zvoleniu Václava Havla do úradu československého prezidenta.³²

Rok 1989 na vlnách Rádía Vatikán

Na rozdiel od dvojtyždenníka *La Civiltà Cattolica* a denníka *L'Osservatore Romano*, Vatikánsky rozhlas (ďalej iba VR) aj vďaka slovenskej redakcii monitoroval a ponúkal viac informácií o situácii v Českosloven-

26 *L'Osservatore Romano*, 8. 12. 1989, s. 2.

27 *L'Osservatore Romano*, 9. – 10. 12. 1989, s. 2.

28 *L'Osservatore Romano*, 11. – 12. 12. 1989, s. 1.

29 *L'Osservatore Romano*, 15. 12. 1989, s. 1.

30 *L'Osservatore Romano*, 29. 12. 1989, s. 1.

31 *L'Osservatore Romano*, 30. 12. 1989, s. 1.

32 *L'Osservatore Romano*, 31. 12. 1989, s. 1.

sku. Vo vysielaní z 23. septembra 1989 odznel list slovenskej spisovateľky Hany Ponickéj plný solidarity voči piatim zatknutým slovenským disidentom na čele s Jánom Čarnogurským.

„*Zdá sa, že zavial vietor obnovy aj do Československa, kde doteraz vládla najsilnejšia opozícia k zmenám spôsobeným vo východnom bloku v dôsledku tzv. perestrojky.*“ Tak komentoval slovenský program VR rozhovor predsedu československej vlády Ladislava Adamca. Ten sa vyjadril za prehodnotenie tzv. pražskej jari a jej iniciátora Alexandra Dubčeka.³³

S cieľom dosiahnuť prepustenie zatknutých obrancov ľudských a náboženských práv vznikol na Slovensku výbor za ich oslobodenie. Nedodržovanie základných ľudských práv pražským režimom začali otvorene kritizovať predstavitelia USA, informoval VR.³⁴

„*Nové generácie nemajú strach pred vodnými delami a obuškami.*“ povedal v rozhovore pre denník *Corriere della Sera* Václav Slávik, tajomník Ústredného výboru KSČ z roku 1968. „*Vláda politikou potlačania sa usiluje získať čas, ale onedlho bude nútená nadviazať dialóg s robotníkmi a intelektuálmi, či to chce alebo nie. Premeny v Poľsku a Maďarsku sú veľmi rýchle a hlboké, takže Československo môže tiež dúfať, že nebude dlho čakať na zmeny. V krajine badať značné náboženské oživenie,*“ komentuje udalosti u nás VR.³⁵

VR vo vysielaní 4. novembra priniesol podrobnú informáciu o tom, že leningradská televízia 30. októbra odvysielala dokumentárny film o udalostiach v roku 1968 spolu s rozhovorom s Dubčekom. Rozhovor bol natočený v jeho bratislavskom byte. Dubček v ňom sovietskym poslucháčom pripomenul, ako bol zatknutý a odvečnený do Moskvy, ako bol v jeho prítomnosti jeden muž v budove ÚV zavraždený, ako vytrhli telefónny kábel, keď sa pokúšal telefonicky volať o pomoc, ako mu nasadili čierne okuliare, aby ho nebolo možno rozpoznať, keď ho odvádzala tajná bezpečnosť, atď.

Dňa 13. novembra sa v Aule Pavla VI. vo Vatikáne konala generálna audiencia pre pútnikov z celého sveta. VR v ten deň odvysielal pozdrav Jána Pavla II. adresovaný pútnikom zo Slovenska. Okrem iného im povedal: „*Viera viedla Vašich predkov od samých začiatkov Vašich kresťanských a kultúrnych dejín a pomáhala im prekonať všetky úskalia a ťažkosti. Viera je aj pre súčasné slovenské generácie svetlom, čo ukazuje východ z tunela ľahostajnosti a nevery. Viera je sila, ktorá dodáva odvahu a pomáha vytrvať.*“

33 Archív Slovenskej redakcie (ďalej SR) VR, 23. 10. 1989.

34 Archív SR VR, 26. 10. 1989.

35 Archív SR VR, 29. 10. 1989.

Pápež vtedy vyslovil nádej, že kanonizácia Anežky Českej, vymenovanie nových biskupov a povolenie ženským rehoľným kongregáciám prijímať novicky, je predzvesťou lepšej budúcnosti pre veriacich v Československu.

Znakom procesu zmien, ktoré sa začali v roku 1989, bol aj obsah rozhovoru s biskupom Jánom Chryzostomom Korcom. VR ho vysielal 15. novembra. Týkal sa vymenovania Jána Sokola za trnavského arcibiskupa a od roku 1968 prvého vystúpenia tajne vysväteného biskupa Korca na verejnosti.

„Sme svedkami historických premien, ktoré sa v týchto dňoch odohrávajú v socialistických krajinách východnej Európy: otvorila sa železná opona; zrútil sa Berlínsky múr; voďca poľskej Solidarnoszczzi Lech Walesa na pôde USA povedal, že Poľsko sa už nikdy nevráti späť; Maďarsko odmietlo prívlastok socialistické a požiadalo o členstvo v Európskej rade; v Bulharsku nový voďca Petar Mladenov sľúbil slobodné voľby; Helmut Kohl sa vyjadril, že socializmus zlyhal nielen v Nemeckej demokratickej republike, ale na celom svete. A Československo? To sa izoluje od ostatného sveta a pokračuje naďalej – ako sa to ukázalo v Prahe a Bratislave minulý piatok – policajnými obuškami a bitím do krvi potláčať svojich občanov, ktorí sa domáhajú slobody a demokracie.“ tak opísal situáciu v našej vlasti VR vo vysielaní 18. novembra 1989.

O tri dni neskôr, 21. novembra, VR informoval o vyvrcholení Trnavskej novény, ktorá sa vyznačovala dobrou organizáciou a rekordnou účasťou, hlavne z radov stredoškolskej a učňovskej mládeže. *„Mladí ľudia,“* uviedla rakúska tlačová agentúra Kathpress, *„vyjadrili svoju solidaritu s každým občanom Československa, proti ktorému orgány bezpečnosti použili násilie počas minulých demonštrácií v Prahe. Solidarita so všetkými, ktorí už nechcú ďalej žiť v klamstve a ktorí sa zasadujú za slobodu a spravodlivosť, je ľudskou a kresťanskou povinnosťou,“* zdôraznili vo svojom vyhlásení.

Nasledujúci deň, 22. novembra, VR odvysielal vyhlásenie pražského arcibiskupa kardinála Františka Tomáška obyvateľom Československa. Vo vyhlásení sa pripája k mohutnému protestu proti bezpráviu, páchanom na obyvateľoch krajiny už štyri desaťročia. Všetkých, ale najmä veriacich vyzýva, aby v tejto historickej a osudovej chvíli neostali bokom. Tomášek podpísal svoje vyhlásenie 21. novembra 1989. V ten deň si ho vypočulo dvestotisíc demonštrantov na Václavskom námestí. Tí už piaty deň po sebe pokračovali v nenásilnej manifestácii, ktorá donútila vládu rokovať s opozíciou.

K štrajku pražských študentov sa od 20. novembra pridali aj študenti vysokých škôl v Bratislave, herci Slovenského národného divadla a ďalší.

Pred budovou Justičného paláca, kde prebiehal súdny proces s aktivistom za ľudské a náboženské práva Jánom Čarnogurským, sa zišlo do päťtisíc osôb. Podpísali petíciu, ktorou od prezidenta republiky Gustáva Husáka žiadali zastavenie súdu a jeho prepustenie na slobodu.

Trnavský arcibiskup Ján Sokol vydal 22. novembra vyhlásenie, ktoré VR vysielal 23. novembra. Je adresované všetkým ľuďom dobrej vôle. Vyzýva na pokojné riešenie problémov, ktoré sa nahromadili za posledných 40 rokov. Odsúdil hrubé násilie bezpečnostných zložiek proti pokojami-lovným veriaci 25. marca 1988.

Vysielanie 25. novembra prinieslo obsah listu, ktorý bohoslovci jediného kňazského seminára na Slovensku poslali arcibiskupovi Sokolovi, kňazom rímskokatolíckej cirkvi a Ministerstvu kultúry Slovenskej socialistickej republiky; ďalej odpoveď arcibiskupa Sokola poslucháčom Cyrilometodskej bohosloveckej fakulty v Bratislave a dvanásťbodovú petíciu žiadostí poslucháčov spomínanej fakulty adresovanú arcibiskupovi Sokolovi.

O prepustení Dr. Jána Čarnogurského, aktivistu za náboženské a občianske práva, ku ktorému došlo pod tlakom verejnosti 24. novembra, VR informoval 29. novembra. V tom istom vysielaní odznel aj rozhovor s dopisovateľom VR z Prahy Jánom Molíkom na tému *Cirkev a súčasný svet*. Molík v rozhovore predstavil opozičné hnutia: Občianske fórum a Verejnosť proti násiliu. Konštatoval, že vo vyhláseniach týchto hnutí chýbajú stanoviská k požiadavkám cirkvi a veriaci, k požiadavkám práv cirkevných inštitúcií. Predpokladal vznik nových politických strán s kresťansko-demokratickým programom. Riešenie problémov katolíckej cirkvi však očakáva až po stabilizácii demokracie.

Keďže dve generácie obyvateľov Slovenska pravdepodobne nikdy nepočuli ani nečítali o tom, ako v praxi vyzeral základný postoj mladého socialistického štátu k cirkevnej politike, VR 30. novembra odvysielal zásadné kroky pražskej komunistickej vlády voči katolíckej cirkvi a jej inštitúciám po nástupe k moci, počnúc 20. júnom 1949.

O tom, čo je potrebné revidovať a čo sa má stať predmetom verejnej diskusie v demokratickej spoločnosti, dobre vedia jednoduchí veriaci. Tí svoje požiadavky vyjadrili v podpisovej akcii s 31 bodmi. Akciu podpísalo sedemstotisíc veriaci. Išlo o najväčšiu podpisovú akciu v socialistických krajinách. Veriaci svojou petíciou kardinálovi Tomáškovi dali mandát viesť dialóg s predstaviteľmi komunistickej vlády.

Dňa 1. decembra 1989 pápež Ján Pavol II. prijal na audiencii vo Vatikáne Michaila Gorbačova. VR 2. decembra informoval o obsahu rozho-

vorov a stretnutie označil za historické a prelomové, za začiatok nového dialógu a nových vzťahov medzi baštou ateizmu a katolíckou cirkvou.

Kňazi katolíckej cirkvi konkretizujú svoje požiadavky do *Programového vyhlásenia kňazov Slovenska*, pod ktoré sa podpísal Ján Sokol, trnavský arcibiskup a metropolita Slovenska. VR ich vyhlásenie vysielal 6. decembra.

Vysielanie 7. decembra informuje o založení a cieľoch združenia Verejnosť proti násiliu (ďalej iba VPN). Združenie VPN bolo založené 20. novembra 1989. Prinieslo tiež správu zo zasadania Zväzu slovenských spisovateľov. Slovenskí spisovatelia sa vyjadrujú za vytvorenie takého ústavného a právneho poriadku, ktorý by zaručil základné demokratické princípy fungovania nášho štátu, jeho politických, občianskych, ekonomických, sociálnych a náboženských slobôd.

Dňa 10. decembra VR vysielal preklad štúdie talianskeho jezuitskeho historika Giuseppe De Rosu, ktorú uverejnil mesačník *Jesus*.³⁶ Jej názov znie *Komunizmus, posledné náboženstvo*. Autor v ňom identifikuje politický, sociálny a hospodársky úpadok komunistickej ideológie.

Dr. Ján Čarnogurský sa stal podpredsedom novej federálnej vlády v Prahe. VR 11. decembra priniesol rozhovor, ktorý tento bývalý disident poskytol talianskemu denníku *Il Tempo*. Vykresľuje v ňom obraz politických prúdov v Československu.

Predstavitelia mužských rehoľných kongregácií na Slovensku tlmočili svoje požiadavky arcibiskupovi Sokolovi. Požiadavky sú zhrnuté do ôsmich bodov.

Veľmi dôležitú úlohu laikov v živote katolíckej cirkvi počas 40 rokov prenasledovania priblížil VR v rozhovore s jedným z vedúcich predstaviteľov laikov MUDr. Silvestrom Krčmériym vo vysielaní 21. decembra.

VR 28. decembra odvysielal programové vyhlásenie združenia Verejnosť proti násiliu a Koordinačného výboru slovenských vysokoškolákov z 25. novembra 1989. Tiež priblížil atmosféru v kostoloch Slovenska počas prvých slobodných osláv vianočných sviatkov.

Záver

Rok 1989 sa zapísal do európskej histórie ako rok víťazstva ujarmených národov strednej a východnej Európy nad komunizmom. Po rokoch neopísateľných krívd, utláčania a lží sa postupne začal rozpadávať kolos,

36 *Jesus*, september 1989, s. 10 – 11.

spočívajúci na marxisticko-leninskej ideológii. Tá vieru v Boha nahradila tzv. vedeckým ateistickým svetonázorom a pravdu lžou.

Mnohí sa aj dnes pýtajú: kto vyvolal pád komunistickej spoločnosti?

Azda Gorbačov? Alebo prvý slovanský pápež Ján Pavol II.? Alebo ľudia, ktorí ani v neludskom ateistickom systéme nestratili vieru v Boha a nádej vo víťazstvo pravdy? Na všetky tri otázky možno odpovedať kladne. Je ale správne dodať, že história nám s odstupom času poskytne objektívnu, pravdivú odpoveď. Možno aj my pochopíme, že napriek ľudským vplyvom tu bolo ešte čosi tajuplné. Božia prozreteľnosť.

V roku 1989 zavial prudký vietor slobody. Bol taký silný, že padli múry. Ostávajú ale priekopy, ktoré treba vyplniť. (Francesco Cossiga)

Treba prekonať dedičstvo 40 rokov, ktoré spôsobilo, že naša spoločnosť je až smrteľne chorá. (Václav Havel)

Rok 1989 bol rokom slobody. Nasledujúci rok k nám zavítal pápež Ján Pavol II. Prišiel a ponúkol nám, čím môžeme zaplniť priekopy: Ježišom Kristom! Božou pravdou, ktorá je kvasom pre spoločnosť.

Summary

The author of the study focused on the issue of media in the Vatican and how they reported about the change of regime in Czechoslovakia. He deals not only with print media like *La Civiltà Cattolica* and daily *L'Osservatore Romano*, but also broadcast *Radio Vaticana* as well. All examined Vatican media reflected the events happening in Eastern Europe (not only in Czechoslovakia, but also in Hungary and Poland). *La Civiltà Cattolica* yield detailed informations on events in Czechoslovakia until 1990, along with the political context of matters also analyzed the situation and status of churches. This journal was devoted to events in Czechoslovakia in detail until the elections in June 1990, including information on the visit of Pope John Paul II. More details about the Velvet Revolution in Czechoslovakia brought the daily *L'Osservatore Romano*. It brought the news of the strike or creation of the opposition movements Public Against Violence and Civic Forum as well. Both newspapers closely followed the events in Czechoslovakia until the end of the year and recorded all important breakthroughs in the Czechoslovak political scene. But the most informations about the Velvet Revolution among the monitoring media was covered *Radio Vatican*, especially and thanks to the Slovak section. This closely monitored the activities of church leaders and Catholic-based dissidents during the Velvet revolution and all important political acts.

The Birth of Freedom – June Election of 1989 in Poland

Artur KUBAJ

In his *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* Samuel P. Huntington gives a description of the process of system transformation – from authoritarianism towards democracy.¹ He claims that the political change in Poland went according to the cooptation pattern which in Andrzej Paczkowski's opinion took place from July 1986 to August 1989.² Paczkowski claims that in order to initiate such a process it was necessary to weaken the legitimacy of communist rule and reduce the efficacy of the system sharply. Additionally, what was required was a group of reformers within the cabinet, but their opponents, that is „hardliners“, were supposed to have a limited influence on the power departments. He also claims that it was necessary to have an opposition insisting on introducing changes as well as international support for them. The very process, however, was supposed to go like this: (A) removing the hardliners from the key positions in the cabinet; (B) welcoming the reformers in opposition (which caused a split into those who were more radical and those who preferred a rather moderate attitude); (C) signing a provisional agreement by the reformers on the one side and those who

1 Polish edition HUNTINGTON, S. P.: *Trzecia fala demokratyzacji*. Warsaw 1995.

2 PACZKOWSKI, A.: Polska 1986 - 1989: Od kooptacji do negocjacji. In: *Od sfałszowanego zwycięstwa do prawdziwej klęski. Szkice do portretu PRL*. Cracow 1999, pp. 126 - 187.

presented moderate views on the other side (which resulted in marginalizing the hardliners on the one hand and the radicals on the other hand); (D) and finally reaching a compromise confirmed by the free election which legitimized the changes. Paczkowski mentions that such a process could have gone unlinearly, and that it could have been possible to suppress it.³ Jan Skórzyński,⁴ Antoni Dudek⁵ and Andrzej Friszke⁶ have had their say in the events of that time, especially with regard to the relation between the authorities and the opposition.

My goal here is to analyze the last part of that process, that is the stage in which the range of necessary system reforms was agreed at the Round Table and how went the election which confirmed the previously reached compromise.

The Round Table

It is assumed that the process of liberalization of the political system in Poland began in July 1986 on the same day when amnesty for political prisoners was granted.⁷ The next stage was a more liberal attitude of the authorities to registering various societies, commercial associations and political clubs.⁸ One of the elements which forced the authorities to take this attitude was a very difficult economic situation of Poland which resulted from the martial law introduced in December 1981. As the first stage of the economical reform after the martial law collapsed, the communist government sought to reach an agreement of the nation to start stage two of the reform. Therefore in November 1987 a referendum in connection with this issue was held, but it ended in vain.

3 *Ibidem*, pp. 129 – 131.

4 SKÓRZYŃSKI, J.: *Rewolucja Okrągłego Stołu*. Cracow 2009; SKÓRZYŃSKI, J.: *Ugoda i rewolucja. Władza i opozycja 1985 – 1989*. Warsaw 1995.

5 DUDEK, A.: *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988 – 1990*. Cracow 2004; DUDEK, A.: *Zmierzch dyktatury. Polska lat 1986 – 1989 w świetle dokumentów*, vol. 1 (July 1986 – May 1989). Warsaw 2009.

6 FRISZKE, A.: *Rok 1989, polska droga do wolności*. Warsaw 2009.

7 The amnesty was granted by the parliament on 17 July 1986. Additionally, on 11 September 1986 general Czesław Kiszczak, Home Secretary, made a statement, which prompted the release of 225 political prisoners.

8 Such entities as Towarzystwo Gospodarcze in Warsaw, Krakowskie Towarzystwo Przemysłowe in Cracow, Klub Myśli Politycznej „Dziękania” were established. Since June 1987 *Res Publica* has been published legally.

The Poles, however, were expecting better economic conditions and reforms, but they did not believe that the group under general Jaruzelski were able to meet their expectations.⁹ Despite decreasing support for the communist government in Poland at the beginning of 1988 the Jaruzelski's ruling camp decided to introduce the second stage of the reform. Consequently, the material conditions of the majority of the Polish families became even worse, which resulted in worker's demonstrations in numerous towns all over Poland. The first wave of strikes spread at the beginning of May 1988.¹⁰ Both the government and the *Solidarność* executive committee were surprised. The next wave of workers' protests (prepared by the *Solidarność* activists) took place in the second half of August 1988. The protesting workers' primary demand was legalization of *Solidarność*.¹¹ The communist authorities treated the abovementioned strikes as an opportunity to start a dialogue with the *Solidarność* executive committee pertaining to the reform of the state. On the eighth anniversary of signing the Gdańsk Agreement (31 August), for the first time after the martial law interlude, the representatives of the state and opposition (general Czesław Kiszczak and leader of *Solidarność*, Lech Wałęsa) met officially. During the meeting the communist authorities confirmed their will to introduce trade union pluralism in Poland, but instead they required social peace from *Solidarność* which seemed to be necessary to introduce intended economic reforms. Thus the first secret talks leading to the Round Table agreement (originally planned for October 1988) commenced.¹²

9 SKÓRZYŃSKI, J.: *Rewolucja ...*, pp. 79 – 87.

10 DUDEK, A.: *Reglamentowana rewolucja ...*, pp. 132 – 149; SKÓRZYŃSKI, J.: *Rewolucja ...*, pp. 111 – 121; See more in the article concerning the strikes in May 1988 in Poland. TABAKO, T.: *Strajk '88*. Warsaw 1992.

11 SKÓRZYŃSKI, J.: *Rewolucja ...*, pp. 133 – 169; DUDEK, A.: *Reglamentowana rewolucja ...*, pp. 160 – 173; See more on August 1988 strikes in Poland KUBAJ, A. – MACIEJOWSKI, M. (eds.): *Zarejestrujcie nam Solidarność! Strajk sierpniowy 1988 r. w Szczecinie*. Szczecin 2009.

12 DUBIŃSKI, K.: *Magdalenka. Transakcja epoki. Notatki z poufnych spotkań Kiszczak – Wałęsa*. Warsaw 1990, pp. 4 – 7; See more on 'Round Table' talks in: DUBIŃSKI, K. (ed.): *Okrągły Stół*. Warsaw 1999; BORODZIEJ, W. – GARLICKI, A. (eds.): *Okrągły Stół. Dokumenty i materiały*, vol. 1 – 5. Warsaw 2004; TREMBICKA, K.: *Okrągły Stół w Polsce. Studium o porozumieniu politycznym*. Lublin 2003; CODOGNI, P.: *Okrągły Stół czyli polski Rubikon*. Warsaw 2009; DUDEK, A. (ed.): *Przyczynek do genezy okrągłego stołu. Posiedzenie Biura Politycznego KC PZPR z 21 VIII 1988 r.* In: *Arca*, 1999, no. 6.

In order to implement demands pertaining to freedom in trade-union activities it was first of all necessary to convince the party members supporting the Jaruzelski's camp who were afraid to lose their rights. Seeking to start the Round Table negotiations was not accepted by the majority of the party nomenclature and pro-government trade-union organizations. As there was no support for this idea the talks intended for October 1988 were postponed. The government change which was taking place at that time resulted in an attempt to return to the idea of introducing stage two of the economic reform although no agreement with the opposition was signed. However, the worsening economic situation and increasing social tension manifesting itself in a growing number of economic protests pushed general Jaruzelski into fighting a final battle within the Polish United Workers' Party (in the following only PUWP). The decisive event within the competing camp of power was a two-part PUWP Central Committee assembly at the turn of 1988 and 1989. Numerous changes in the very executive committee of PUWP and imposing on the plenum members the agreement which allowed to begin negotiations with the opposition led to the fact, that general Jaruzelski and his nearest colleagues were demanding that a vote of confidence for their cabinet would be held so that he could use the support which was given to him to unblock the process of building an agreement with the *Solidarność* opposition.¹³

After the strikes in August 1988 it was also within the opposition that its members were discussing how to talk to the communists about basic system changes in the state. The *Solidarność* committee gathered under Lech Wałęsa immediately began preparing for the talks after the August strikes. As a result on 18 December 1988 the Citizens' Committee under Lech Wałęsa, the leader of Independent Self-governing Trade Union *Solidarność* was established. Not only did it include *Solidarność* activists but also some representatives of Farmers' *Solidarność*, youth organizations, Catholic associations, *et cetera (etc.)*.¹⁴ Independently of the Citi-

13 RAKOWSKI, M. E.: *Dzienniki polityczne 1987 – 1990*. Warsaw 2005, pp. 315 – 321. Notes from 20 December 1988 and 21 December 1988; BORODZIEJ, W. – GARLI-CKI, A. (eds.): *Wystąpienie Mieczysława F. Rakowskiego w dyskusji na X Plenum KC PZPR z 21 XII 1988 r. Okrągły Stół. Dokumenty i materiały*, vol. 1, Warsaw 2004, pp. 304 – 309; Shorthand notes of the speeches given during the second part of the X PUWP Congress of 16 – 17 January 1989 (excerpts), *ibidem*; DUDEK, A.: *Reglamentowana rewolucja ...*, pp. 219 – 236.

14 FRISZKE, A.: *Komitet Obywatelski. Geneza i historia*. In: STRASZ, M. (ed.): *Komitet Obywatelski przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność”. Stenogramy z posiedzeń 1987 – 1989*, Warsaw 2006, pp. 5 – 69.

zens' Committee some activists belonging to the National Commission of *Solidarność*, such as Andrzej Słowik, Grzegorz Palka, Jerzy Kropiwnicki, Marian Jurczyk, Stanisław Kocjan, contested Lech Wałęsa's activity for a longer period of time. Apart from the activists from the National Commission there were also representatives of „Fighting *Solidarność*” under Kornel Morawiecki and Leszek Moczulski's Confederation of Independent Poland who operated outside the Citizens' Committee and whose attitude was: we can talk to the communists but only on the condition they will renounce power.¹⁵

Eventually, the Round Table Talks began on 6 February 1989 and in the opening speech general Kiszczak outlined four conditions for a compromise: the main goal was a transition toward socialism with a democratic face, which would denote that political relations should reflect diversity of belief and interests and create conditions for their coordination; revival and reforms require social peace, prudence of all the partners, and expansion of the social base of power; everyone should agree that transformations are necessary, but also gradual; the general expressed hope that „*the new 'Solidarity' would respect The Constitution*”.¹⁶

Kiszczak drafted the foundation of a new social convention: non-confrontational Sejm elections and a more pluralist Parliament; preparation of amendments of the Constitution; acceptance of joint responsibility for the reforms and a maintenance of social peace in the course of the introduction. The accomplishment of a Round Table consensus about non-confrontational elections and political and economic reforms would bring about the introduction of trade-union pluralism.¹⁷ Although Wałęsa accepted Kiszczak's request, he criticized the system in his speech.

The reforms should begin with restoring trade union pluralism and solidarity, as well as farmer and students unions and universal freedom of association. Union and social pluralism „*will create a space of freedom which the Poles need like the air*”.¹⁸ There existed a discernible chasm between Kiszczak's vision of reforms „from the top” and Wałęsa's emphasis on the concurrent reforms „from above” and „from below.”¹⁸

The opening speech by Alfred Miodowicz, the leader of a pro-government trade-union, turned out to be a great surprise. To the astonishment

15 SKÓRZYŃSKI, J.: *Rewolucja ...*, pp. 315 – 317.; DUDEK, A.: *Reglamentowana rewolucja ...*, pp. 290 – 292.

16 *Okrągły Stół ...*, pp. 214 – 220.

17 FRISZKE, A.: *Rok 1989, polska ...*, p. 109.

18 *Okrągły Stół ...*, pp. 221 – 224.

of everyone Miodowicz proposed not contractual but free elections to the Sejm, the establishment of a second chamber of parliament by workers' and cooperative self-governments, and the abolition of censorship. The Miodowicz speech questioned the essence of the emergent agreement by trying to out-radicalise the opposition's political – as it soon became – apparent economic demands.¹⁹

The three working teams established agreement on 6 February in accordance with earlier agreements including: economy and social politics, trade union pluralism and political reforms. Each team included additional units: agriculture, mining, law and court reform, associations and local governments, youth, mass media, science, education and technical progress, health, ecology and housing policy. A total of 452 specialists in various fields (including 230 members of *Solidarność*) were involved in the sessions as members of teams, units and works groups.²⁰

What was also essential apart from the talks run in the Round Table groups and subgroups were secret negotiations held at the Council of Ministers and in a village of Magdalenka, near Warsaw. Those who were especially active with this regard were Stanisław Ciosek, Janusz Reykowski, Andrzej Gdula and Aleksander Kwaśniewski (all from PUWP) and Bronisław Geremek, Tadeusz Mazowiecki, Adam Michnik, Jacek Kuroń, Witold Trzeciakowski, Władysław Frasyniuk, Mieczysław Gil and Lech Kaczyński (all representing *Solidarność*), as well as Father Alojzy Orszulik.²¹

The beginning of Round Table talks indicated that the key issue when it came to reaching an agreement was how to agree on political reforms. After laborious negotiations the two sides managed to work out a close position and finally it was agreed that after the Round Table Talks a parliamentary election would be held. *Solidarność* agreed to the appointment of a president in exchange for establishing the second chamber in the parliament. The institution of president who would be elected by the National Assembly (the Sejm and Senate) was supposed to work as a safety means for the communists while sharing power with the opposition. After the rights of the president had been agreed upon it was established that Senate consisting of 100 persons would be elected using the method

19 RAKOWSKI, M. F.: *Dzienniki polityczne ...*, p. 359. Note dated 6 February 1989; *Okrągły Stół...*, pp. 225 – 227.

20 *Okrągły Stół...*, pp. 205 – 213, pp. 531 – 539.

21 GEREMEK, B.: 'Rok 1989 – Bronisław Geremek opowiada, Jacek Żakowski pyta', Warsaw 2008, p. 101; ORSZULIK, A.: *Czas przełomu. Notatki ks. Alojzego Orszulika z rozmów z władzami PRL w latach 1981 – 1989*, Warsaw-Ząbki 2006, pp. 586 – 589; FRISZKE, A.: *Rok 1989, polska ...*, p. 119.

of free competition, but a parliamentary election would be *curial* because the number of seats was to be foreordained and set for all particular political factions. The communists and their coalition partners were given 65% of seats, but for the non-Party members (opposition) only 35% of seats were reserved.

After completing negotiations in the remaining Round Table groups and approving of the agreement by the executive committees of the two sides, PUWP and *Solidarność* signed a historical agreement on 5 April 1989. From the outset this agreement was seriously questioned by different opposition groups. Not only did they question the very content of the agreement, but first of all the very fact of signing an agreement with the communists. After their experience of the 1980s many oppositionists believed that negotiating and signing agreements of this sort was morally unacceptable. Besides they worried that the ruling camp would not meet the conditions of the agreement. They were concerned that *Solidarność* would be deprived of an opportunity to be honestly competitive in the election and it would eventually lose, which in consequence would lead to it being involved in the system mechanisms limiting its influence as a parliamentary minority.²²

Parliamentary election

At the meeting held at the end of March the leaders of the Citizens' Committee, including Geremek, Kuroń, Wielowieyski and Wujec, agreed to create regional election headquarters to choose candidates, prepare lists and organize electoral boards. The coordination of the entire undertaking was entrusted to the central election headquarters. It was deemed useful that the campaign should be endorsed by the Citizens' Committee; its representatives would coordinate the work of the regional electoral bodies and recommend candidates whose list should be confirmed by the Committee. In this way it was decided to prevent *Solidarność* activists from being proposed by other organizations, or persons without the approval of the Citizens' Committee and Lech Wałęsa from acting as *Solidarność* candidates.²³

In these initial agreements support for the centralization of decisions as regards appointing candidates remained crucial. In effect, signified a withdrawal from the postulate of a free electoral competition for the avail-

22 SKÓRZYŃSKI, J.: *Rewolucja ...*, pp. 318 – 336.

23 FRISZKE, A.: *Rok 1989, polska ...*, p. 149.

able seats, which the opposition originally demanded during the Round Table, for the sake of compiling a single opposition list supported in each district. The experiences won at the Round Table probably led acknowledging that the political efficacy in competing with a strong opponent enforces a considerable unity of the „*Solidarność* team”, and that this time of the unity would be still required. However, the centralist approach had its opponents, including such eminent figures as Tadeusz Mazowiecki, who opted for the need to reach an agreement with other *Solidarność* currents, also those contesting the Round Table.²⁴

On 7 April the National Executive Committee of the Independent Self-governing Trades Union, *Solidarność*, turned to the Citizens' Committee to act as a patron over the election campaign in its capacity as the Citizens' Committee and to instruct local union structures to organise regional civic committees. The fact that the National Executive Committee opted for setting up a single opposition list, supported in each district, was of crucial importance. The suitable decisions made at a Citizens' Committee meeting on 8 April accepted a single rule: one *Solidarność* candidate for each available seat.²⁵

Accepting this mode of selecting the candidates, the Citizens' Committee guaranteed optimal effectiveness and, to a considerable degree, contributed to the future electoral victory. At the same time, a painful split took place within its core. The opponents of the recent decisions, including such outstanding figures as Mazowiecki, Jan József Lipski, Aleksander Hall and Adam Strzembosz, did not become members of the commission.²⁶

On 13 April the Council of State announced the electoral calendar. The first round took place on 4 June, and the second on 18 June. The campaign, the first free election rivalry in post-war Poland, was officially inaugurated. The authorities acted in accordance with the agreements' conditions. On the basis of the Round Table decision, the legalization of *Solidarność* took place on 17 April 1989. *Solidarność*, the Independent Self-governing Trade Union of Individual Farmers was registered three days later, but the legalization of the Independent Student Association was still denied.

Only two months separated the Round Table conclusion and the term of the election. Underground printing houses published large numbers of

24 FRISZKE, A.: *Komitet Obywatelski ...*, p. 59.

25 *Tygodnik Mazowsze*, No. 290, 12 April 1989.

26 FRISZKE, A.: *Komitet Obywatelski...*, pp. 60 – 62.

leaflets to reach every voter. The first issue of *Gazeta Wyborcza*, the only opposition daily available in national distribution was not published until 8 May, and *Tygodnik Solidarność*, edited by Mazowiecki appeared on 2 June. The union structures were quickly rebuilt. Certain members of the KKW presidium of *Solidarność* ran for Parliament, while others refused, focusing instead on reconstructing the trade-union. The union's direct involvement included creation and support of regional citizens' committees. Enormous help in their organization and conducting the campaign was rendered by numerous parishes and the lay Catholics, particularly the Catholics Intelligentsia Clubs. Church support for the occurring transformation was unquestionable its sympathy and willingness to help *Solidarność* were obvious.²⁷

On 23 April the Citizens' Committee approved the list of candidates, which had been composed instantly. The number of candidates was the same as the number of seats available for the opposition – 161 in the Sejm and 100 in the Senat. A remarkably effective method of the candidates' popularization, which simultaneously guaranteed a footless identification of each Committee candidate, involved taking a photograph together with Wałęsa, to be later featured on election posters.²⁸

Selecting candidates by the communists and their coalition partners took much longer than on the opposition side. The PUWP and supporting factions leaders were placed on the national list which was to receive a strong democratic legitimization. The remaining candidates were selected by the regional committees of all political groups, which resulted in numerous conflicts. As it was impossible to come to terms with the regional ambitions of particular cliques a few candidates for one seat were nominated. For example 649 candidates applied for 156 PUWP seats. Furthermore the communists wanted some non-Party candidates, whom they actually supported, to have seats in the Sejm. They supported 300 persons applying for 161 parliamentary seats. The same applied to the Senate election in which almost three candidates supported by the ruling camp applied for one seat.²⁹

Despite the considerable advantage of resources, the government campaign was colorless and accompanied by distinct rifts within the "coalition". The Round Table and its outcome led to divisions within the Party

27 FRISZKE, A.: *Rok 1989, polska ...*, p. 149.

28 FRISZKE, A.: *Komitet Obywatelski...*, p. 63.

29 DUDEK, A.: *Reglamentowana rewolucja ...*, pp. 292 – 297; FRISZKE, A.: *Rok 1989, polska ...*, p. 157.

apparatus and between it and the rank-and-file PUWP members. Groups postulating the Party's democratization and an elimination of the hardliners, and looking for a common ground or even cooperation with the opposition became increasingly active. The mono-party system was tottering and growing weak, as evidenced by the disputes about candidates to the Sejm and those conducted in the course of the election campaign.

To great astonishment of the ruling authorities the Catholic Church's support for the opposition during the election was unanimous. The particular opposition candidates were actively supported by the clergy who gave them access to church facilities so that they could run their campaigns, helped them organize electoral structures of the opposition, especially in smaller towns or villages. (Even the laws passed by the parliament on 17 May 1989 which in many respects satisfied the hierarchy of the Catholic Church did not help much in this respect).

Despite numerous concerns, the election on 4 June was conducted without any incidents. The success of Citizens' Committee came as an enormous surprise, while the PUWP suffered a crushing defeat. The Citizens' Committee candidates won 160 seats in the Sejm and 92 in the Senate, and were to complete for the remaining seats in the second round. The "coalition" managed to install only three Sejm deputies in the first round, and won successive 296 mandates in the second round. It did not receive a single seat in the Senate, and in the second round it competed with *Solidarność* for the remaining eight mandates. The fact that the majority of the voters crossed out almost the entire national list (only two persons were elected) proved to be a major disappointment. Rakowski, Kiszczak, Ciosek, Czyrek, Reykowski, Barcikowski and many others state leaders failed to win seats in the Parliament. The enthusiasm of the voters, who used the ballots to express their unquestionable support for *Solidarność* and to humiliate the Party leaders, was accompanied by an awareness of the fall of communism in Poland. Despite a relatively low attendance of 62%, the election radically changed the configuration of forces.³⁰

The June elections thwarted the transformation scenario arranged by the PUWP leaders. The result of the June election made it impossible to implement such a scenario: the opposition turned out to be many times stronger than predicted, and the Communist Party – weaker and divided. However, since the defeated side continued to maintain full control of the state institutions and the "force" ministries, an annulment of the elections by the disappointed establishment was not out of the question. The ex-

30 DUDEK, A.: *Reglamentowana rewolucja ...*, pp. 315 – 318.

ample of China, where on 4 June tanks pacified the weeks-long peaceful youth demonstration at Tiananmen Square in Beijing, encouraged breaking off the agreement. Although the use of force in Poland was not very probable. The authorities decided to suffer the bitter defeat with dignity.

The problem of the mode of appointing 33 mandates from the national list so as to fulfill the constitutional requirement of 460 Sejm members turned out to be a challenging task, because the legislator had not predicted the possibility of such a defeat. The Citizens' Committee leadership agreed that the Council of State should change the voting regulations prior to the second round, thus enabling the election of 33 coalition deputies of parliament in the normal course. Many *Solidarność* activists judged this move very critically as an unnecessary „second chance” given to the Party and as depriving voters' of their initial satisfaction.³¹

The second round of the election on 18 June members of the members of the ruling coalition were appointed to seats due to the effective force of the Round Table contract. Out of the 100 senators only one did not run from the Citizens' Committee list.

Summary

In the year preceding system transformations in Poland the system itself suffered a rapid decrease of efficacy and the nation withdrew their support for general Jaruzelski and his cabinet. As a result the authorities decided to be open to the opposition which resulted in a severe split within. The August strikes became an excuse for negotiations of the communists with the *Solidarność* opposition. It was also sped up by the fact that there were more and more people with moderate views on the opposition side which actually became dominated by them and reformers in the ruling camp who led to negotiations with the opposition. The Catholic Church's stand turned out to be crucially important for speeding up the reforms. The Church acted as a mediator and depositary of the signed agreements.

The Round Table talks participants reached a contract which enabled to hold a partially free parliamentary election. The unequivocal support for the *Solidarność* camp in the first election round created a new political situation. In order to maintain the negotiated contract the authorities needed *Solidarność* support while approving changes in the elections statute. The changes were necessary to

31 *Ibidem*, pp. 326 – 328.

fill in parliamentary seats. Although the line-up was changed the two sides decided to meet the conditions of the agreement. In July 1989 general Wojciech Jaruzelski was elected President of Poland and one month later Tadeusz Mazowiecki was given a mission to establish a government.

The international situation facilitated changes in Poland. They were also accepted by the West, the Vatican and Mikhail Gorbachev who carried out similar transformations in the Soviet Union.

Poland was the first country from the “real socialism” camp where one-party dictatorship was dismantled. The June election in Poland enhanced similar processes in Hungary and the Soviet Union and also gave an impulse to initiate changes in the remaining countries of the communist bloc in Eastern Europe. The political crisis in Hungary ended in autumn 1989 when the agreement at the Triangle Table was signed. Before the changes took place in Poland the leaders of communist parties in the remaining socialist countries in Eastern Europe had contested Gorbachev’s actions unanimously and actively supported the old order. But it was impossible to stop the process of transformations in Europe.

Resumé

Na základe idey Samuela Huntingtona popisujúcej procesy systému transformácie v rôznych častiach sveta – od autoritárskeho režimu k demokracii – autor štúdie predstavuje proces, ktorý sa uskutočnil v Poľsku. Opisuje spôsob kooptácie, zameriava sa na poslednú fázu procesu, t. j. dosiahnutie kompromisu medzi ancien régime a zástupcami *Solidarity*. Kompromis bol následne potvrdený v slobodných voľbách, ktoré legitimizovali zmeny v krajine. Na začiatku roka 1989 sa rozhodli dve strany politického spektra prísť k dohode na rokovaníach „okružného stola“. Pre toto rozhodnutie sama osebe bola výzvou politická situácia v Poľsku a politické zmeny vo svete. Najdôležitejším domácim faktorom boli zhoršujúce sa materiálne pomery Poliakov a klesajúca podpora komunistických autorít. Z vonkajších bol najdôležitejší faktor politických zmien v Sovietskom zväze. Dohody podpísané medzi táborní generála Wojciecha Jaruzelského a *Solidaritou* na čele s Lechom Wałęsom vydláždili cestu k prvým, aj keď nie úplne demokratickým voľbám do parlamentu a Senátu. Voľby boli zlomom v novodobej histórii Poľska, pretože prvýkrát po druhej svetovej vojne spoločnosť dostala možnosť vybrať si svojich zástupcov. V jednomyseľných voľbách Poliaci hlasovali za *Solidaritu*, čo vyústilo do zvolenia jej 99 zástupcov (zo 100) do Senátu a všetkých 161 kandidátov do parlamentu.

Poľsko bolo prvou krajinou z tábora reálneho socializmu, ktorá bola svedkom pádu diktatúry jednej strany. Júnové voľby v Poľsku posilnili podobné procesy, ktoré začali v Maďarsku a Sovietskom zväze a dali impulz na začatie zmien v ďalších krajinách komunistického bloku vo východnej Európe.

Reflections on the “Velvet Revolution” in Leading Hungarian Newspapers

István PAPP

Introduction – The Hungarian press in the autumn of 1989

One of the most important results of the regime changes in Eastern Europe in 1989 was the birth of the free press. In Hungary this process began to accelerate in the summer of 1989 and was completed in the autumn. In my paper I will examine printed newspapers, namely the two most important ones: the *Népszabadság* and the *Magyar Nemzet*. My aim is to show the impact of the Velvet Revolution¹ on the Hungarian press. Was it the standpoint of the Czechoslovak Communist Party (in the following only CCP) or the views of the strengthening opposition which were reflected in the reports? What differences and similarities can be observed while comparing the two dailies? During my research I examined the issues in the period from 1 September to 31 December 1989.

The first issue of the *Népszabadság* – one of the two newspapers I have examined – firstly appeared on 1 November 1956, in the days of the Hungarian revolution. It was the central newspaper of the re-established communist party, the Hungarian Socialist Workers' Party (in the following only HSWP), similar to the *Rudé Právo*, the *Pravda* and

1 About the main events of Velvet Revolution see WHEATON, B. – KAVAN, Z.: *The Velvet Revolution. Czechoslovakia in 1988 – 1991*. San Francisco, Oxford 1992; KREJCI, J. – MACHONIN, P.: *Czechoslovakia 1918 – 92, A Laboratory for Social Change*. London 1996.

the *Borba*. After 8 October 1989, when the HSWP changed to the Hungarian Socialist Party (in the following only HSP), the phrase *Socialist daily* appeared under the title. The newspaper tried to be the voice of all the platforms of the party from orthodox Marxists to liberal reformers. After the founding congress of the HSP it mainly identified with the political line of the centre around Rezső Nyers,² a former Social Democrat and a reformer of 1968. Its printing was over 700 000 and it was almost compulsory for all workplaces to subscribe.

The *Magyar Nemzet* was established in 1938 and it was the daily of the slightly leftist bourgeois intellectuals until the era of Communist dictatorship. In 1954 it became the newspaper of the Patriotic People's Front, which united organizations and individuals who were not party members but supported the socialist system. The People's Front backed Prime Minister Imre Nagy's policy during the 1956 revolution. From the second half of the 1980s it supported Imre Pozsgay,³ the bravest reformer of the HSWP. From the 1970s, the *Magyar Nemzet* dealt more and more with the questions of Hungarian history and the situation of the Hungarian minorities. Many intellectuals who were not members of the party and even those in opposition were given opportunities to publish here.

The *Népszabadság*

In September and October the *Népszabadság* mainly reported the utterances of various leaders of the CCP. It often quoted the press releases word for word without any comments. Besides its own correspondent it could rely on the reports of the Magyar Távirati Iroda (MTI), the official Hungarian news agency. It usually dealt with the fight between the power and the opposition and the increasing social tension on the second page, and in many cases written in telegraphical form. On many occasions it quoted the opinions of Jan Fojtík, Jozef Lenárt and Karel Urbánek, who gave devastating declarations about the Czechoslovakian opposition⁴ as

-
- 2 He was the last chairman of the HSWP and the first one of HSP, and minister of state in 1988 – 1989.
 - 3 He was the secretary general of Patriotic People's Front from 1982 to 1988, and minister of state between 1988 and 1990. Rezső Nyers and Imre Pozsgay were members of Politburo of HSWP in 1989 as well.
 - 4 An excellent analysis of the social background of the civic movement is EYAL, G.: The origins of postcommunist elites. From the Prague spring to the breakup of Czechoslovakia. Minneapolis, London 2003.

well as about Poland and Hungary, which had leading roles in the reform process.

The *Népszabadság* tried to adjusted itself to the official views of the Hungarian party, which were rather inscrutable these months. In early October the last congress of the HSWP and the first congress of the HSP were held. At that stage it was not clear which trends would become decisive, whether the party would split, and if so, how and how strong the successor parties would become. As a result, the *Népszabadság* refrained from criticizing the official leadership of the CCP openly until November, and it only mentioned those news about the opposition which had been referred to in the official Communist press. Thus, on 4 September it quoted Alexander Dubček's article which had appeared in *L'Unita*, in which he condemned the intervention of the police in Prague on 21 August. Two days later it drew the readers' attention to an article written by economist Miloš Zeman, who had only been known to a very small group of people in Hungary. He declared radical economic reforms in a scientific-technological periodical. This, however, could not be regarded as the official opinion of the party, the Hungarian correspondent added.

The double face of the *Népszabadság* can be well illustrated by the issue from 18 September, which contained a description of the traditional celebration of the *Rudé Právo* with tens of thousands of participants and, at the same time, Jiří Hájek's letter which had appeared in the *Izvestia*. The foreign minister of 1968 wrote that the reforms which had been brutally suppressed twenty years before had been very similar to *perestroika*. In September and October the *Népszabadság* reported news of only one or two sentences about opposition leaders. It wrote about the imprisonment of Alexander Vondra, spokesman of Charter 77 on 5 September, Václav Havel was first mentioned on 30 September, and Miroslav Kusý on 7 October. Havel first appeared without any explanation, but from 16 October, the readers of the *Népszabadság* could learn that he was a Czech dramatist and a leader of the civic movement. Among the members of the political leadership, Ladislav Adamec was shown in the most favorable color: on 24 October his declaration was quoted saying that the reassessment of 1968 might occur, but the CCP will not renounce power voluntarily.

The change in the position of the *Népszabadság*, id est (in the following only i. e.) the more and more definite support of the opposition can be observed from the 28 October's issue. A spectacular sign of this was that a report of *Reuters*, a Western news agency was quoted for the first

time about Havel's disappearance from hospital. And on 30 October the following lines could be read on the title page: „*At the weekend the city centre of Prague was the venue of the largest demonstrations with the most radical demands of the past years.*“ By this time it had become obvious that the Soviet politics had left far behind the Czechoslovak, East German and Romanian leaders and in Hungary the conservative forces in the party had definitely suffered a defeat. The journalists of the *Népszabadság* were clearly aware of this change, and undertook more and more measures to create an independent newspaper which would work according to the regulations and ethical norms of journalism. This process can be easily observed in the way they reported and commented on the news from Czechoslovakia.

The first interview with Václav Havel was published on 6 November and three days later the following headline could be read in the paper: „*Followers of Prague Spring Urge Renewal.*“ The daily demonstrations from 18 November were almost always discussed as top news on the title page of the *Népszabadság*. On 22 November an extremely powerful photograph appeared on the title page: a woman with a candle in her hand facing a row of policemen. On the following day Havel's name appeared on the title page, who was already treated as the most important participant of the events. On 24 November, the paper's correspondent in Prague, Tibor Kis wrote a lyrical report about the events so far. The title of his article was expressive: *Revolution under St. Wenceslas Statue*. The main theme of the article was the symbolic power of the statue and its role.

It was a characteristic of the *Népszabadság* that it tried to touch the readers with shocking or joyful photographs and on 28 November it published a photographic report on the events of the national strike. The editorial staff first published its standpoint on 27 November, when Péter Vajda expressed the official opinion of the paper in his article *Prague Spring, November '89*. Its most important point was that Czechoslovakia had undergone enormous changes within a very short period, and it managed to resume the reform process which had been stopped 20 years before. There were still difficult tasks to complete, but „*the democratic traditions of Czechoslovakia offer especially good chances to pass this great historic test*“. The character of the Hungarian political transition is well illustrated by the fact that these sentences were written by a journalist who had served in the state security organs before starting to work for the press.

The *Népszabadság* also treated the Czechoslovaks' events in detail during the last month of the year 1989 and gave detailed accounts about Gustav Husák's resignation, the formation of the Čalfa's Government, the election of Dubček and Havel and the role of Public Against Violence. We can highlight two interviews from this period, the newspaper talked to two important figures of the future and the past or recent past: Václav Klaus about the economic policy of the new government,⁵ and František Tomášek, Archbishop of Prague about the history of Czechoslovakia in the 20th century.

The *Magyar Nemzet*

Although the *Magyar Nemzet* dealt with the domestic political events in Czechoslovakia slightly less, it clearly supported the opposition from the very beginning. This can be explained by the fact that it enjoyed the support of Imre Pozsgay, the leader of the HSWP who was the most committed to the reforms. Thus, the standpoint of the newspaper of the Patriotic People's Front which supported him was far beyond the professional competencies of the editorial staff.

In September and October they reported about and commented on the utterances of the politicians of the CCP. They repeatedly contemplated about the probability of the weakening and perhaps the fall of the Prague regime. On 5 September appeared an article related to the imprisonment of Alexander Vondra. The newspaper described him not only as the spokesman of Charter 77, but also as a geographer and editor of the opposition newspaper *Revolver*. On 8 September the *Magyar Nemzet* published Václav Havel's letter to Imre Pozsgay and Tadeusz Mazowiecki in full-version. In his letter Havel asked Pozsgay to use his influence in Miroslav Kusý's interest, who was a reform communist similarly to his Hungarian colleague, and was threatened with imprisonment. An article appeared about Václav Havel on 25 September in the *Magyar Nemzet*, which widely used the information obtained from the world press and Western news agencies in this period. Now it referred to the AFP as the source of information about Havel's replacement of imprisoned Vondra as spokesman of Charter 77.

The *Magyar Nemzet* had traditionally discussed the historical roots of actual political events in the form of essays. In early October two such

5 About the economic problems a good summarizing work is MYAUT, M.: Transforming socialist economies. The case of Poland and Czechoslovakia. Aldershot 1993.

essays on the fate of Czechoslovakia appeared in the paper. On 3 October Tibor Thurzo's article *Prague Maze* revealed the fact, which had been obvious but never stated openly in Hungary before, that the basis for the legitimacy of the Czechoslovak party leadership was the intervention of 1968. Without the revision of this intervention, no democratic transition could begin. On 7 October József Martin continued the same train of thought in his article *Labouring Central Europe*, in which he wrote that the Czechoslovak opposition's hopes could mainly be justified by the fact that the theoretical base of the intervention in 1968 „had been worn off by time in many cities, including Moscow“. On 17 October the paper reported that Miroslav Zavadil had attacked the Soviet press at the meeting of the Central Committee of the CCP. According to the newspaper, the importance of this was that the political leadership had only been condemning the reforms in Poland and Hungary so far, but now the ice had broken: Czechoslovakia was now lagging behind the Soviet Union.

On 30 October the *Magyar Nemzet* evaluated the events of the preceding days as follows: *Opposition Groups Join Forces - Dramatic Weekend in Czechoslovak Capital*. The correspondent showed the brutal intervention of the police in a very realistic way, being a victim himself, in the following days he sent detailed reports about the wave of protests in Western Europe, which had been triggered by the brutality of the police. On 7 November the paper reported about the movements of the opposition in Bratislava for the first time: it wrote about the demonstration supporting Ján Čarnogurský.⁶ A week later it published a comprehensive article about the beatification process of Agnes of Bohemia, which the official party leadership wanted to use for strengthening its own legitimacy.

The *Magyar Nemzet* did not publish any photographs, but this was not limited to the events in Czechoslovakia, as there were no photos in the paper at all. They tried to overcome this drawback with an extremely active correspondent, who reported about the events from the frontline. The newspaper wrote about the mass demonstrations beginning on 18 November on a special space on the title page, lavish with adjectives describing the historic importance of the events. In these articles, the events were assessed as a revolution almost from the very beginning. On 29 November the *Magyar Nemzet* reported the possible return of well-

6 About a question of Czech and Slovak relations see HAMBERGER, J.: *Csehszlovákia szétválása* (The disintegration of Czechoslovakia). Budapest 1997.

known opposition leaders, old members of the 1968 generation, firstly Ota Šik, whose economic reform ideas were popular in Hungary too. The first article summarizing the results of the revolutionary days appeared on 30 November, containing a sentence that is still valid today: „*What Hungary needed years to accomplish, Czechoslovakia completed in a few days.*“⁷

In the issues published in the second half of December – just like in other papers – the Czechoslovakian events were slightly overshadowed by the bloody Christmas in Romania. Now the main topic was the person of the president of the republic. In the *Magyar Nemzet* Václav Havel was the number one candidate from the beginning. An evaluation of Havel's work as a playwright written by Tamás Berkes⁸ appeared on 16 December. On 29 December they definitely praised Alexander Dubček's decision to step aside in the contest for presidency. „*He demonstrated his wisdom as a statesman again*“, commented the correspondent in Prague.

Resumé

V posledných štyroch mesiacoch roka 1989 sa maďarské periodiká, v tom čase v procese transformácie od komunizmu k demokracii, často zaoberali udalosťami Nežnej revolúcie. V súhrne môžeme povedať, že to nebola maďarská tlač, ktorá mala vplyv na udalosti, pretože v cudzej krajine ani nemohla mať. Boli to však reflexie na Nežnú revolúciu a postoje k nej, ktoré pomohli vzniku slobodnej maďarskej tlače. Zámerom štúdie je demonštrovať tento proces na príkladoch maďarských denníkov *Népszabadság* a *Magyar Nemzet*.

The Green Revolutions of 1990

Rasa BALOČKAITE

The events and political transformation in Eastern Europe in 1989 – 1990 remain a subject of debates and considerations. Collapse of the Soviet empire surprised many by its abrupt and spontaneous nature. The fall of the Soviet system stays open for varying academic interpretations as well as for conspiracy theories, aiming to illuminate the actors and factors beyond the transformations. Did it originate from the dissident activities or foreign espionage? Was it a result of the infamous central planning of economics? Or, as popular believes say, the prime impulse came from the nationalist movements in the Baltic countries?

Aim of the paper is to light up the role of the environmental concerns and especially nuclear energy related risks playing role in mobilizing mass movements and inspiring political transformations of the year 1990 in Eastern Europe. It is based on the premises of the risk society theory and the famous dictum by Ulrich Beck: “*Hunger is hierarchical, smog is democratic*” – *id est* (in the following only i. e.) the human made risks, the side effects of industrial development and modernization, impose new threats upon the society, new forms of uncertainty like the fear of nuclear accidents, air and water contamination et cetera (etc.).

From Soviet society towards Risk society?

The concept of “risk society” has been introduced by sociologist Ulrich Beck in his book *Risk Society: Towards the New Modernity*. The risk society is defined by Beck in contrast and in opposition to the industrial

one. What is the key difference between them? The industrial society is the typical product of modernity – capitalist society of later 19th – early 20th century, based on mass production, focused on fighting poverty, maximizing the outcomes of production and assuring the rational distribution of the produced goods. It is based on the modernist premises of universal rational knowledge, and risks as calculable and controllable. The strict and more or less rigid class structure predetermined (and was predetermined) by the distribution of goods, i.e. the possibility of poverty, hunger and illness was shouldered on the lower classes, while the rich could redeem themselves from it.

For the risk society, the key problem is not wealth, but human made risks. Beck argues the intense industrialization, development of science and technology increased human control over external nature and were the key factors in eliminating risks from human life – risk of hunger, poverty, epidemic diseases, etc. Yet, he argues, the contemporary life is not less risky, quite the contrary, it is even more risky than before. As an another side of the coin, he argues, the processes of industrialization created multiple new human made risks, such as ecological problems, pollution of air, water and soil, fears and uncertainties regarding use of medicines in long term perspective, uncertainties about genetically modified food, radiation, fears of nuclear catastrophe etc. According to Beck, contemporary everyday life is full of “Trojan horses”, the old times problem, struggle for daily bread, is overshadowed by the other problem – fear of poisoning.

The human made risks can not be easily solved by the further development of technology and science, not they can be easily located within one class or one region. As Beck observes: “*Hunger is hierarchical, while smog is democratic*”. I.e., the newly emerging human made risks blow down the traditional social structure of society, as all the social, racial or ethnic groups become equally vulnerable while facing air pollution, water contamination or consequences of nuclear catastrophe. The modernist institutions designed for maximizing outcomes of production, rationalizing distribution of goods and controlling poverty are dysfunctional in regard to newly emerging human made risks, so the institutional landscape, just as the class structure, needs to be reshaped.

Beck's theory is both influential and popular, yet it has been hardly applied in analysis of the Soviet societies and the transformation of 1989 – 1990.

The Soviet Union was a model of the modernist state, a case of forced and fostered modernization. The Soviet state based its legitimacy on the premises of modernity: the universal rational knowledge is possible to achieve, and the risks are calculable and controllable on that basis. The universal knowledge and rationality, once properly deployed, will inevitably have to lead to the brighter future of communism – the social problems will be solved by elimination of private property, and the universal welfare assured by constant and uncompromised conquer of the nature. Slogans such as “*all for the good of man*” reinforced the modernist and anthropocentric worldview that the Union of Soviet Socialist Republics’s (in the following only USSR) boundless riches were ripe for exploitation. A preoccupation with industrial development arose, in part, from what economist Jan Winiecki has called “*grandiose Marxian dreams of an economy as a single factory*”.¹ Big was better, huge was best, and science solved all the problems. Such a worldview was manifest in such “projects of the century” as the great Stalin Plan for the Transformations of Nature, BAM (the Baikal – Amur Main Railway, in the following only BAM), Nikita Khrushchev’s Virgin Lands Program, and the plan championed by Leonid Brezhnev to divert the flow of Siberian rivers.²

During the Cold war period, the economy’s role was to serve the Soviet Union’s military aims too. In the continuous competition between the Soviet Union and its political adversaries, the intensity of industrial development, rapid modernization and the outcomes of the economic production used to legitimize the Soviet regime, to manifest its progressive nature and well being of the Soviet citizens. As D. J. Peterson claims, “*for seven decades, the system held. Soviet leaders congratulated themselves on pushing their country to the forefront of the world’s industrial and military powers. Because success was measured in terms of output (emphasized by R.B.), there was much to celebrate: The USSR boasted that it was the world’s largest producer of crude oil, natural gas, iron, steel, nickel, rubber, fertiliser, and tractors. Moreover, tanks, warplanes and rockets rolled off assembly lines by the thousands. Soviet physicists designed nuclear reactors to power their cities and a fleet of submarines and icebreakers. In an extraordinary effort to overcome the challenges of nature, engineers threw*

-
- 1 WINIECKI, J.: Large Industrial Enterprises in Soviet-Type Economy: The Ruling Stratum’s Main Rent-Seeking Area. *Communist Economies*, Vol. 1, 1989, No. 4, p. 365.
 - 2 PETERSON, D.J.: *Troubled Lands: The Legacy of Soviet Environmental Destruction*. New York 1993, p. 8.

*dams across the strongest rivers, cut irrigation canals through the desert, and forced railway lines across the frozen tundra.*³

The nuclear energy played rather a central role in this development. Beyond the economic and military importance, it also had an intense symbolic power – as a symbol of progress, modernization and human control over the external nature. During the Cold war period, the development of nuclear energy sector took a breath taking pace: “*The first nuclear reactor was created in the year 1942 in USA, and in the year 1946 in the Soviet Union. The first nuclear weapon was created in the year 1945 in USA, and in the year 1948 – in the Soviet Union.*”⁴ The world’s first nuclear power plant was commissioned in the Soviet Union in 1954, marking the beginning of the nuclear era.

In infamous Chernobyl Nuclear Power Plant has been built in 1977, second reactor built in 1978, third reactor in 1981 and fourth in 1983. Along with the power plant, Pripyat town was constructed as a settlement for the workers, following the recommendations of the best Soviet architects.

In Lithuania, Ignalina Nuclear power Plant, which was founded in 1973 by the decisions of the Soviet leadership, was supposed to become the largest nuclear power plant in the world. Construction of the plant used to be compared to other grandiose Soviet projects like construction of BAM - Baikal Amur Main railway⁵ and surrounded by heroic aura. The satellite town to the nuclear station was named after the first secretary of the Central committee of the Lithuanian communist party, Antanas Sniečkus. The moving in of the first settlers was celebrated in 1977, on Lenin’s birthday on 22 April.⁶ The power plants, beside serving economic needs in the region, was meant to symbolise flourishing Soviet economy and continuous progress achieved under the guidance of the Soviet leadership.

Led by anthropocentric views, the Soviet authorities tend to focus on outcomes only, barely caring about the costs of production and the long term social, economic and environmental consequences. Intense and reckless exploitation of natural resources led to heavy consequences: environmental pollution, deterioration of natural areas, degradation of

3 Ibidem, p. 16.

4 JASIULIONIS, R.: *Ignalinos AE lenktynių kvaituly*. Tiesa 1990.

5 KAVALIUSKAS, A.: *Visaginas (1972 – 2002)*. Vilnius 2003, p. 47.

6 KASNIKAUSKAS, K., ŽILINAS, J., ZACHAROVAS, P.: *Milžinas Drūkšių pakrantėje*. *Komunistas* 1982, No. 12, p. 28.

natural environment, contamination of air, water and soil, uncertainties regarding long term effects of chemical fertilizers, radiation, and fear of the nuclear catastrophe.

The accident at Chernobyl Nuclear Power Plant, which alone stands as a metaphor of mishaps of Soviet modernisation and industrialization. Many theorists⁷ argue, that this catastrophe challenged the official dogma about the infallibility of the Soviet system, cut the ties of trust and social solidarity, produced uncertainty and distrust towards the Soviet leadership and thus led to the new political regime of *glasnost* and *perestroika*.

Chernobyl accident signifies shift from production of wealth and economic output towards the management of human made risks and uncertainties. As Spechter argues: "*In terms of deaths – and even probable long term illness – Chernobyl was not the worst industrial accident of recent times. Fewer than 500 people died so far as a direct result. By contrast, the chemical leak in Bhopal, India, in 1984 killed at least 2 000 people and injured 200 000. [...] But in terms of political significance, economic dislocation and absolute and enduring fear, Chernobyl stands alone.*"⁸

Many authors have illuminated the "Chernobyl syndrome", i.e. mixture of fears regarding the social and physiological consequences of nuclear catastrophe, uncertainties about future lives, and fundamental distrust towards state authorities and the Soviet regime as such. Academician Nazarov⁹ described a "relatively consistent "Chernobyl syndrome" which includes such concerns as life and health; medical services; resettlement; benefits and payments; place in the social structure; lack of trust in the authorities; and absence of information. Feelings of depression are widespread: "this grief breaks our hearts [...] We can think about nothing else [...] it all keeps piling up, people are on the verge of psychosis. We will all die by 1993."¹⁰

7 See PETERSON, D. J.: *Troubled Lands: The Legacy of Soviet Environmental Destruction*. New York 1993; PRYDE, R. P.: *Environmental Management of the Soviet Union*. New York, Cambridge 1991. Chs. 1 and 3; SHLYAKHTER, A. – WILSON, R.: Chernobyl: The Inevitable Results of Secrecy. *Public Understand. Science*. Vol. 1, 1992, No. 3, pp. 251 – 259.

8 SPECHTER, M. A.: Wasted Land: 10 years later, trough fear, Chernobyl still kills in Belarus. *The New York Times*, 31 March 1996.

9 NAZAROV, A.: 1991. The sociological, socio-psychological and medico-psychological aspects of expert assessment of the general situation in the region affected by the Chernobyl accident. In: GRATSIANSKY, A. N. (Ed.): *Environmental management in the USSR*. Issue 9, Moscow 1991, pp. 80 – 105.

10 SHLYAKHTER, A. – WILSON R.: Chernobyl: The Inevitable Results..., pp. 255 – 256.

The newly emerging risks and uncertainties the political system could not successfully deal with gave explode the social hierarchies and challenge authorities. Fears, uncertainties and risks were also articulated at the international level. International community made lot of pressure on the Soviet leaders to answer properly to the questions related to Chernobyl catastrophe, requested publicity, transparency and gave a strong impulse for the Soviet authorities to announce new political regime of *glasnost* and *perestroika*. R. Wilson argues, that the accident at Chernobyl was a key factor for destroying the Soviet Union: “*Less than a year after Chernobyl, in February 1987, a historic conference was held in Moscow under the title Forum for a nuclear Free World. The conference was attended by 1 200 leading figures from all walks of life. We believe that this meeting changed the views of the Soviet leadership and helped Mikhail Gorbachev to begin to change the hard-line Soviet policies soon thereafter.*”¹¹

Last but not least, environmental issues in general and Chernobyl catastrophe in particular gave a strong impulse for nationalist movements. As D. J. Peterson argues: “*Parallel with the rise of environmental awareness, the Soviet Union witnessed a dramatic upsurge nationalism. Yet the distinction between rising environmentalism and ethnic or national sentiments often blurred, and during 1980s and early 1990s, the two causes frequently proved mutually reinforcing. The degradation of natural areas, – an official in the USSR Council of Ministers wrote in 1989, – which people identify with their national dignity, aggravates relations between ethnic groups.*”¹²

Political Transformation in Lithuania: from Green Movement towards National Independency

In Lithuania, environmental issues also played rather a central role in articulating public unrest, uncertainty and distrust towards the Soviet authorities and gradually led to questioning the legitimacy of political regime. “*Ironically, nuclear power stations, noxious chemical plants, and hazardous waste disposal sites provided the first safe political space in which individual could organise and work against Communism regime.*”¹³

11 Ibidem, p. 251.

12 TSYGANKOV, T.: “Gde ugodno, tol’ko ne u nas”. *Pravitel’stvennyj vestnik*, 1989, No 20, p. 9; PETERSON, D. J.: *Troubled Lands...*, pp. 213 – 214.

13 PETERSON, D.J.: *Troubled Lands...*, p. 224.

Contrary to the popular believes, the National Rebirth Movement did not originate from the dissident activities. As Anatol Lieven observed, none of the future leaders of the National Rebirth Movement was there at the public meetings, held by Lithuanian anti-Soviet dissidents in 1987.¹⁴ Along the same lines – there were no former prisoners or active dissidents among the members of the leading group of Sąjūdis (National Rebirth Movement).¹⁵ Similarly, Ilgūnas and other authors accentuate the large proportional number of the ruling communist party among the members of Sąjūdis.

So if that's not the dissident movement, where the discontentment comes from? While there is little or no connection between National Rebirth Movement and the former anti Soviet dissidents, the National Rebirth Movement is closely linked and overlapping with the Green movement in Lithuania, with the Greens and environmental concerns preceding Sąjūdis and revival of national consciousness – as Trumpa observes, green movement, in form of ecology clubs, appears in many cities and districts prior to the groups of National Rebirth Movement in 1988. Further, Green Movement remained the most popular civic political movement in Lithuania, in Spring 1989, it has rating of 85 percent, while Sąjūdis only 68 percent.¹⁶

Environmental concerns and worries about the side effects of the Soviet industrialization gave a strong impulse for public unrest and led to varying forms of political activism and public participation. The image of exploited, depleted, passive Lithuanian soil suffering from risky and polluting Soviet industries was predominant in the public discourse of the National Rebirth Period. It gave birth to nationalist imagination and gained political weight of decisive scale, leading sometimes to ideology of “*blood and earth*” which identifies nation ultimately with its territory: “*Nature, natural environment is a living area of the nation; once it is destroyed, nation itself will be destroyed* (emphasized by R. B.). *Our people knew it by hearth and named the ongoing processes (of soviet industrialization, R. B.), as an ecological genocide. Clean nature and free Lithuania are inseparable: participants of meeting for peace and ecology went all over Lithuania, holding national flags and attracting thousands of people,*”

14 LIEVEN, A.: *Pabaltijo revoliucija*. Baltos lankos 1995, p. 235.

15 ILGŪNAS, G.: *Lietuvos kelias į 1990m.kovo 11-qjq (1940 – 1990): Lietuvos Nepriklausomos valstybės atstatymo akto signatarai*. Kaunas 2000.

16 See TRUMPA, T.: Žalieji ir Sąjūdis. *Žalioji Lietuva*, 2003 birželis, No. 10.

wrote T. Trumpa, member of the Green Movement in Lithuania, in his memories about National Rebirth Period.

Just as accident at Chernobyl Nuclear Station Nuclear Power challenged the official dogma about the infallibility of the Soviet system, the case of Ignalina Nuclear Power Plant and governmental intentions to build up a third reactor played together a central role in questioning the political regime and its legitimacy, articulating public chagrin and mobilising society.

Zigmas Vaišvila, leader of Green Movement, wrote in 1988: “5 May 1986 *International Herald Tribune* has published the map of radiation over the territories of USSR and Europe, but we do not know anything about it even now. Our society has learned about consequences of the accident for the first time in the public meeting ‘What do we know about Ignalina Nuclear Power Plant’, held by ecology club *Žemyna*. We won’t give up and we will find out, who’s fault it was. Why our neighbouring state Poland has been informed immediately, and we, are we just rabbits in experiment? I am wondering, is not cow leucosis in Lithuania related to Chernobyl?”¹⁷

Initially, the Green Movement developed within socialist paradigms, along the political lines of *glasnost* and *perestroika*; the criticism was directed not against the Soviet system as such, but to its shortcomings and inadequacies: “The main aim and concern of the socialist society – our soviet people. Do you believe, it is enough to provide him with food, apartment, commodities and some cultural attractions, and other issues might be ignored? We are trying to prolong human life and make it more comfortable, at the same time many institutions do never step outside the formally defined area of their responsibilities and benevolent attempts of the public fade away without any use...,” wrote leader of the Green Movement and the future leader of the National Rebirth Movement Vaišvila.¹⁸

The first large scale protest action emerges in Lithuania as a response to the attempts of the Soviet authorities to build up 3rd energy block in Ignalina Nuclear Power Plant. In April 1988, ecology club *Žemyna* prepared special report about Ignalina Nuclear Power Plant and have it sent to the chairperson of the cabinet council of USSR N. Ryzhkov. Responding invitation of *Žemyna*, over 44 000 people signed protest letters requesting to stop the construction of 3rd block at Ignalina Nuclear Power Plant, to reveal ecological data to the public and to arrange an independent environmental impact assessment.

17 VAIŠVILA, Z.: Tamulis J. Ignalinos AE – SOS. *Atgimimas*, 16. 12. 1988.

18 VAIŠVILA, Z.: Ką mes žinoma apie IAE? *Komjaunimo tiesa*, 9. 6. 1988.

During 1988 – 1989, both environmentalist and nationalist movements developed with the breath taking pace, both being intertwined, interconnected and overlapping. Sajūdis's first newspaper *Atgimimas* (*Re-birth*), issued on 17 September 1988, contained a large scale picture of the "Circle of life" a protest action regarding safety of Ignalina Nuclear Power Plant, and the poem by O. Baliukonytė, decrying sacred Lithuanian land deteriorated by Soviet industries: Nemunas (main river of Lithuania) grey from sorrow and martyred by polluting industries; blue sky fouled with industrial fume; Lithuania sold out for a piece of gold and converted into the dessert, etc.¹⁹ While Sajūdis used the rhetoric of exploited Lithuanian land, suffering heavy burden of Soviet industries, the Green Movement in Lithuania supported Sajūdis, and their environmentalist claims have had political connotations: during the meeting of the Conference on Security and Cooperation in Europe held in Sofia in 1989, Lithuanian Greens accused Soviet occupiers of turning the republic into "a colonial industrial dump site producing goods and services far beyond the needs of its own inhabitants".²⁰

During 1988 – 1989, there was an observable confluence of environmentalist and nationalist rhetoric. The environmental discourse gradually intertwined with the nationalist rhetoric, identifying the nation with its territory and leading to the ideology of "blood and earth". The claims for transparency, publicity, information, deconstruction of polluting industrial sites, demilitarization led finally to the claims for political autonomy.

One of the cases of such confluence was a *Peace march* held by ecology club *Atgaja* in 1989, when the ecologists protested against the Soviet system. The organizers of the *Peace march* declared: "Soviet administration is responsible for an ecological genocide, Soviet industries and methods of agriculture make an irretrievable damage for an environment, Soviet military bases commit crimes towards environment. Beside ecological ideas, it represented clear political message – it was kind of vanguard of Sajūdis, carrying Lithuanian national flag across Lithuania."²¹

The public unrest in Lithuania started as articulated fears and uncertainties about environmental concerns and the side effects of the Soviet industrialization in 1987, when most of the ecology clubs have been established in many Lithuanian cities (*Žemyna* in Vilnius, *Atgaja* in Kau-

19 BALIUKONYTĖ, O.: Už kiek. *Atgimimas*, 6. 10. 1988, p. 1.

20 PETERSON, D. J.: *Troubled Lands...*, p. 215.

21 TRUMPA, T.: Žaliejį ir Sajūdis. *Žalioji Lietuva*. 2003 birželis, No. 10.

nas, *Žvejoni* in Klaipėda). The environmentalist discourse was developing in a political trend – claims for transparency and publicity, requests to stop the enforced industrialization (to stop the construction of the third reactor at the Ignalina Power Plant), requests for de militarization, withdrawal of the Soviet military troops, revise historical facts, and led to the question of political autonomy. In this process, *Sąjūdis* gradually took over the leadership as it was able to articulate better the public unrest, conceptualize it in a broader context beyond purely environmental issues and represent in on the political scene.

Sąjūdis gained political weight and public support after 22 October 1988, when the Founding Congress of *Sąjūdis* took place in Vilnius with participation of over 1 000 political activists and more than 4 000 leading persons from different walks of life. The Congress was an event of national significance - the Parliament of *Sąjūdis* was elected during the assembly, which signified beginning of diarchy – formal rule of the Communist party and informal leadership of *Sąjūdis*. In spring 1989, the Green Movement remained the most popular civic political movement in Lithuania, in Spring 1989, it has rating of 85 percent, while *Sąjūdis* only 68 percent, but gradually ecological problems were re articulated as political problems, and *Sąjūdis* became the dominant political force.

During 1989, the public unrest was bursting with different kind of protests, yet the dominant tune was already political one. The main even held by Greens was the March of Peace, requesting de militarization of Lithuanian territory and withdrawal of the Soviet troops. The peak of collective enthusiasm was reached in August 1989, when over 2 million people from Baltic states (app. 40 percent of the total population) gathered and composed a line of 370 miles from Vilnius to Tallinn as their sign of protest against incorporation of Baltic States into the Soviet Union in 1940.

There was an observable shift from environmental issues to the politics, and *Sąjūdis* took the leading role. On 24 February 1990, the elections to the Lithuanian Supreme Soviet started. The final results showed nearly 100 of the 141 seats were held by candidates backed by *Sąjūdis* on a turnout of 75 percent. There were 6 members of the newly established Green Party among them. Soon afterwards, on 11 March 1990, Lithuanian Independence has been declared.

Global Risks, Peaceful Revolutions... ?

The Baltic countries have been praised repeatedly for their peaceful exit from the Soviet Union, and the events of the 1989 are labelled symbolically as “velvet revolutions”, i.e. soft revolutions, marked by songs and sentiments, not by warfare, hatred or serious ethnic conflicts.

Why the Baltic countries had experienced difficult, but rather peaceful transition in 1990? Here, the environmental concerns are the answer. As U. Beck once famously said, “*necessity is hierarchical, while smog is democratic.*” Smog is blind to ethnic differences, the nuclear catastrophe is blind too.

In 1988, Sąjūdis and Green Movement in Lithuania initiated protest action “*Circle of Life*” requesting to stop the construction of 3rd block at the Ingalina Nuclear Power Plant, to reveal ecological data to the public and to arrange an independent environmental impact assessment. Over 150 000 people gathered together at the place. As media revealed, there were not only Lithuanians but also Latvians, Estonians, Russians, Byelorussians and Ukrainians, who came to support the National Rebirth Movement and Lithuanian Greens. As the leader of Lithuanian Greens explained, “*nuclear catastrophe does not care about your nationality*”.²²

So Lithuanian nationalism of the period 1987 – 1990 was quite a different to the traditional definition of nationalism of 19th century. It was based largely on environmental concerns, human made uncertainties and new risks that, according to Beck, blow down the conventional class structure with all the differences in terms of gender, race or ethnicity.

In contrast to nationalism of the 19th century, the rise of nationalism in post-Soviet states came originally from collective risks and uncertainty, creating a new kind of public, united by shared risks and threats, while the erosion of the distinctions based on ethnic, religious or political affiliation took place. Sąjūdis was a representation of political will of newly emerging public, a public united by collective threats and shared concerns; a public well aware that “*the nuclear catastrophe does not care about [...] your nationality*”. Sąjūdis emerged as a response towards risks and mishaps of the Soviet modernisation, and it made no differences in terms of nationality. **Collective risks and uncertainty were the key factor, why the revolution of 1990 was the Velvet Revolution, but not a bloody one.** (emphasized by R. B.)

22 VAIŠVILA, Z.: Tamulis J. Ignalinos AE – SOS. *Atgimimas*, 16. 12. 1988.

Conclusions

The concept of risk society presented by Ulrich Beck offers a distinction between industrial and risk societies – while the first one has quite a rigid class structure and is based on the maximization of production and rationalization in the distribution of wealth, the second one is focused on risk control. While technological development and industrialization increased human control over the natural environment and helped to eliminate poverty, it also produced new human made risks that are difficult to solve or at least to localize within one region or one social class, “*hunger is hierarchical, smog is democratic*”, as Beck said. The new human made risks challenge the traditional class structure and institutional landscape of society.

Beck’s theory offers some significant insight into understanding of the Soviet society and its post-Soviet transformations. The Soviet Union as such represents an industrial society based on mass production and focused on fighting poverty, maximizing the outcomes of production and assuring the rational distribution of the produced goods. The rapid industrialization is the key factor in understanding the Soviet Union’s success and its failure – the side effects of industrialization (environmental problems, contamination of air, water and soil, deterioration of natural resources in general and Chernobyl catastrophe of 1986 in particular) contributed to the new political regime of *glasnost* and *perestroika* and finally to the collapse of the Soviet system as such.

As people discerned their living environment with national dignity and ethnic identity, the ecological problems led to the upheaval of nationalism in the former Soviet Union. In Lithuania, the strong environmental movement started with the new political regime of *glasnost* and *perestroika* in 1987. As Ignalina Nuclear station contained the same type of reactor as the infamous Chernobyl, one of the key concerns of the Lithuanian environmentalists was Ignalina Nuclear Power plant and intentions of the Soviet leadership to build a third reactor there.

Although the Green movement preceded the National Rebirth movement, known as *Sąjūdis*, in Lithuania, yet soon afterwards, the environmentalist discourse took new trend in its developments – claims for demilitarization, withdrawal of the Soviet troops, and political autonomy. During the period 1988 and 1989 the environmentalist and national rebirth discourse were overlapping and became intertwined. As the environmental issues were conceptualized as a political problem, late in 1988

Sajūdis took a leader role and became a leading political force in Lithuania, got a majority of places during the elections in 1989 and soon afterwards declared Lithuanian independency on 11 March 1990.

The political transformations in the period 1987 – 1990 in Lithuania surprised many as it took rather peaceful form avoiding any kind of serious ethnic conflicts. In contrast to nationalism of the 19th century, upsurge of nationalism in post-soviet states it originated from collective risks and uncertainty, which creates new kind of public united by shared risks and threats while eroding distinctions based on ethnic, religious or political affiliation. Sajūdis was a representation of political will of newly emerging public, a public united by collective threats and shared concerns; a public well aware that “*the nuclear catastrophe does not care about your nationality*”. Sajūdis emerged as a response towards risks and mishaps of the Soviet modernisation. Collective risks and uncertainty were the key factor, why the revolution of 1990 was the Velvet Revolution, but not a bloody one.

Resumé

Štúdia sa zaoberá politickou transformáciou vo východnej Európe v roku 1989 z pohľadu environmentalizmu. Na základe kľúčovej premisy Ulricha Becka o „rizikovej spoločnosti“ osvetľuje problémy životného prostredia Sovietskeho zväzu v poslednom období socializmu i rôzne formy verejných akcií, ktoré sa objavili ako odpoveď na otázky životného prostredia. Osobitnú pozornosť venuje atómovej energetike a černobyľskej katastrofe. Dôraz kladie na prelínanie ekologických a nacionalistických prejavov, postupnú politizáciu a radikalizáciu ekologickej diskusie a jej vplyvu na vývoj hnutia za národné obrodenie, usilujúceho sa o politickú autonómiu a národnú nezávislosť. Povaha „nacionalizmu“ rokov 1988 – 1990 je spochybňovaná a skúmaná v rámci teórie „rizikovej spoločnosti“, t. j. ako novo sa vyskytujúce riziká ľudskej činnosti transformujú tradičné chápanie nacionalizmu. Teória „rizikovej spoločnosti“ je tu použitá na vysvetlenie mierovej povahy politickej transformácie vo východnej Európe v rokoch 1987 – 1990.

Pramene k Novembru 1989

Novembrové udalosti v archívnych dokumentoch volených orgánov ÚV KSS uložených v Slovenskom národnom archíve

Ján HUČKO

V úvode si dovoľíme najprv uviesť, o ktoré volené orgány Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ďalej ÚV KSS) ide. Sú to Predsedníctvo, Sekretariát, plénum – zasadnutie ÚV KSS, tajomníci ÚV KSS, komisie ÚV KSS a Ústredná kontrolná a revízna komisia (ďalej ÚKRK) ÚV KSS. Pokiaľ ide o našu tému, tak po prezretí materiálov sme vylúčili ÚKRK ÚV KSS, komisie ÚV KSS, z tajomníkov ÚV KSS nám ostali len tajomník ÚV KSS Gejza Šlapka v rokoch 1988 – 1989 (ide o obdobie, z ktorého sa zachovali písomnosti) a prvý tajomník ÚV KSS Ignác Janák (1988 – 1989). Písomnosti zachytávajúce novembrové udalosti buď priamo, alebo nepriamo sa tu však nenachádzajú. Ostali nám len písomnosti zo zasadnutí Sekretariátu, Predsedníctva a pléna ÚV KSS, ktoré tieto udalosti a následné súvislosti zachytili. Vlastne, ako hneď uvediem, tak tieto udalosti a reakcie na ne sú zachytené len v záznamoch zo zasadnutí Predsedníctva a pléna ÚV KSS.

Zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS

Posledné zachované dokumenty sú zo zasadnutia z 20. novembra 1989. Íšlo o 89. schôdzu, ktorú viedol tajomník ÚV KSS Ondrej Šaling. Prvý

tajomník ÚV KSS Ignác Janák bol ospravedlnený; nachádzal sa v Prahe.¹ Prečo bol v Prahe, nie je uvedené, no s určitosťou môžeme povedať, že to bolo práve pre udalosti z predchádzajúcich dní 16. a 17. novembra 1989.

Účastníci zasadnutia Sekretariátu ÚV KSS prerokovali bežnú agendu, ktorú tvorili napr. správy o výsledkoch revízie na úseku autoprevádzky Krajského výboru KSS, prípravy a priebeh VI. Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny, schvaľovali sa zahraničné cesty. O tom, že sa pohli dejiny, sa na tomto zasadnutí tohto voleného orgánu nehovorilo.

Zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS

103. zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS sa konalo 21. novembra 1989.² Viedol ho prvý tajomník ÚV KSS Ignác Janák. Začalo sa o 9.50 hod. a skončilo o 13.40 hod. Tu sa prelomové udalosti už odrazili. Informácia o politickej situácii na Slovensku zaznela už v prvom bode rozsiahleho programu (23 bodov), plus 7 bodov materiálov na informáciu. Informáciu o politickej situácii predniesli ústne Ignác Janák, Štefan Lazar, Ludovít Kilár a Pavel Koyš. Vyjadrovali sa k nej postupne aj ďalší prítomní. Situáciu opisovali, neanalyzovali. Ludovít Kilár povedal: „*Dnes ráno (21. novembra) študenti sa chcú viac aktivovať...*“³; za najzložitejšiu považoval situáciu na Univerzite Komenského. Vladimír Lexa st.: „*Veci má v rukách rádio a televízia [...], treba diferencovať medzi mládežou [...], ukázať na cieľ a metódy opozície [...], nech sa neporiadok neprenesie do fabrik [...]*“⁴ Ondrej Šaling vyjadril otázku, čo a ako ďalej; Štefan Bachár navrhol zriadenie štábu pri ÚV KSS, ktorý by zabezpečoval včasné získavanie informácií; Pavol Hrivnák navrhol „*dostať sa opätovne do budov, získať opätovného hegemóna toho uvidenia, [...]toho byť opäť videný, byť opäť videným*“⁵ Ignác Janák vyjadril obavy, aby sa do začínajúceho procesu nezapojili stredné odborné školy a učňovské školy, varoval pred iniciatívou, ktorá

1 Slovenský národný archív (ďalej iba SNA) Bratislava, fond (ďalej iba f.) Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ďalej iba ÚV KSS), škatuľa číslo (ďalej iba šk.) 787, zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS 20. 11. 1989.

2 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, šk. 1815, zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS (ďalej PÚV KSS), 21. 11. 1989.

3 Tamže.

4 Tamže.

5 Tamže.

by mohla vziť z Prahy a Brna: „*Dať pozor na emisárov z Prahy a Brna, či je zásah adekvátny – posúdi Generálna prokuratúra*“.⁶

Správa o situácii na vysokých školách v dňoch 20. – 21. novembra 1989, ktorá je súčasťou materiálov z tohto zasadnutia, je len opisná. Konštatuje vznikanie koordinačných výborov študentov na prípravu študentského štrajku a predkladanie požiadaviek, berie na vedomie odsudzovanie neprimeraného zásahu bezpečnostných zložiek voči obyvateľom, ktoré zaznievalo na pôdach vysokých škôl. Zo správy je však zrejmá snaha mocenského vedenia o to, aby sa dialóg odohrával len na pôde škôl; aktivizácii ulice sa malo zabrániť. Pohyb nebol len na vysokých školách, ale radikalizujú sa aj internáty – Študentský domov Ľudovíta Štúra a Mladá garda v Bratislave. Mimo Bratislavy neboli hlásené v priebehu 20. novembra žiadne akcie študentov.⁷ Neskôr však dochádza k aktivizácii na Vysokej škole dopravy a spojov v Žiline a na Vysokej škole lesníckej a drevárskej vo Zvolene, Vysokej škole technickej v Košiciach. Správa konštatuje prítomnosť aktivistov z Čiech. Môžeme teda v tejto fáze vývoja skonštatovať na jednej strane aktivizáciu a na druhej strane apel, aby sa „*predchádzalo zhromažďovaniu študentov mimo priestorov školy*“.⁸ Vedenia vysokých škôl evidujú nárast študentskej aktivity na najbližšie dni. Dosť úsmevne na nás dnes po 20 rokoch pôsobí záver tohto zasadnutia, keď okrem iného tajomník ÚV KSS Gejza Šlapka informoval o politicoorganizačnom zabezpečení nábora a propagácie vydania *Zobraných spisov Klementa Gottwalda* vo vydavateľstve Pravda.

104. mimoriadna schôdza Predsedníctva ÚV KSS sa uskutočnila 25. novembra 1989. Bola sobota a začala sa o 14.00 hod.⁹ V úvode oznámil Ignác Janák návrh na zvolanie pléna ÚV KSS na 26. novembra 1989 o 9.00 hod. Vedúci oddelenia štátnej administratívy ÚV KSS Jakub Solík informoval o situácii v Bratislave: „*O tlaku, aby sa štrajk konal[...], o zrušení Poučenia[...], čo najskôr slobodné voľby[...], o hromadnom odovzdávaní legitímácií v Dusle Šaľa*“.¹⁰ Štefan Rybár konštatoval rýchle prenikanie štrajkových výborov do fabriek (Bratislavské automobilové závody, Závody ťažkého strojárstva, Slovnaft). Ignác Janák apeloval na držanie masovokomunikačných prostriedkov.¹¹

6 Tamže.

7 Tamže.

8 Tamže.

9 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, šk. 1815, zasadnutie PÚV KSS, 25. 11. 1989.

10 Tamže.

11 Tamže.

105. mimoriadna schôdza Predsedníctva ÚV KSS sa uskutočnila v nasledujúci deň, v nedeľu 26. novembra 1989. Začala sa o 9.00 a skončila o 13.30 hod.¹² Zvolané plénum ÚV KSS zasadlo po tejto schôdzi o 14.00 hod. Schôdzu opäť otvoril Ignác Janák, ktorý zdôraznil nevyhnutnosť akčných opatrení, vyhlásení k občanom a aj kádrových zmien. V tom mu mierne oponoval Ondrej Šaling, ktorý kládol dôraz na „*nespúšťanie lavíny kádrových zmien*“.¹³ Sám apeloval na Ignáca Janáka, aby u neho neprevládli emócie a aby neodstúpil z funkcie prvého tajomníka ÚV KSS. Naopak, Viliam Šalgovič, Gejza Šlapka a Elena Litvajová dali svoje funkcie v Predsedníctve ÚV KSS k dispozícii. Viliam Šalgovič to považoval za samozrejmé.¹⁴ Nahradili ich Michal Blanár, tavič z Východoslovenských železiarní Košice, a Beáta Kacejová, matematicka z Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Ďalej sa v materiáloch nachádzajú písomnosti zo zasadnutia pléna ÚV KSS. O tom však budeme pokračovať až pri plénach ÚV KSS. Ono pokračovalo aj na druhý deň, 27. novembra, takisto sa 27. novembra uskutočnilo aj zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS.

Tieto kádrové výmeny potvrdila aj 106. mimoriadna schôdza Predsedníctva ÚV KSS v pondelok 27. novembra 1989. Okrem nich Predsedníctvo ÚV KSS odporučilo ÚV KSS zvoliť do funkcie člena Predsedníctva ÚV KSS neskoršieho predsedu Slovenskej národnej rady (ďalej iba SNR) a prezidenta Slovenskej republiky Rudolfa Schustera; na 20. januára 1990 zvolať mimoriadny zjazd KSS a prišlo aj s návrhom Akčných opatrení, kde sa okrem iného uvádza „[...]hĺboká kritika chýb, [...]strana a spoločnosť stoja na historickej križovatke, [...]strata dôvery“.¹⁵ Presvedčenie, že to bude opäť len a len strana, ktorá sa zas „rôzne“ zasadí za vyriešenie problémov, ešte neochablo: „ÚV KSS vyslovuje presvedčenie, že všetky stranické orgány a organizácie sa postavia na čelo veľkého zápasu za urýchlené a dôsledné uskutočňovanie prestavbových procesov a napĺňanie povznášajúcich cieľov obrody našej strany a spoločnosti. Našou politikou je presvedčovať a získavať pracujúcich, príslušníkov našich národov a národností, zápasit' za uspokojovanie ich oprávnených záujmov a potrieb.“¹⁶ Začína sa spomínať „demokratický dialóg, dialóg bez predsudkov, dialóg so všetkými, kto-

12 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, šk. 1815, zasadnutie PÚV KSS, 26. 11. 1989.

13 Tamže.

14 Tamže.

15 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, šk. 1815, zasadnutie PÚV KSS, 27. 11. 1989.

16 Tamže.

rým leží na srdci osud socialistického Československa“.¹⁷ Spomína sa oslovenie bývalých stranických a štátnych funkcionárov, ktorých postihla normalizácia. Eufemisticky povedané „odišli z radov v roku 1970“.¹⁸ Odstúpeniu celého predsedníctva sa bránili, hoci ako uviedol Viliam Šalgovič, „tlak na odstúpenie celého Predsedníctva ÚV KSS sa bude zvyšovať“.¹⁹ Etický podtón zdôraznil dramatik Ján Solovič: „Nemali by sme si všetci, ako tu sedíme, hlboko nazrieť do svedomia, nebolo by čestnejšie, keby sme porozmýšľali o svojich mandátoch? Platia ešte naše mandáty pred našou stranou?“²⁰

107. mimoriadna schôdza Predsedníctva ÚV KSS sa uskutočnila až 1. decembra 1989.²¹ Informáciu o politickej situácii predložil Ignác Janák. Tá sa ale vôbec nejavila ako optimistická; okrem iného konštatuje „roztrieštenosť stranických organizácií na závodoch, snahu dosiahnuť výmenu riadiacich štruktúr vysokých škôl a fakúlt, vrátane stranických výborov [...], útoky a vyhrážky voči komunistom, príslušníkom Zboru národnej bezpečnosti a ich rodinným príslušníkom, [...] aktivisti Občianskeho fóra, Verejnosti proti násiliu vystupujú značne agresívne a stupňujú svoje požiadavky“.²² Ďalej sa v správe uvádza: „Najťažšia a najzložitejšia situácia je v mestách, v ktorých sídlia vysoké školy. Na štrajkovú aktivitu nadväzujú rôzne občianske aktivity, predkladajú požiadavky na vytvorenie rovnakých podmienok pre ich činnosť ako majú stranické orgány a organizácie, stupňujú požiadavky na odstúpenie stranických i štátnych orgánov vrátane vedúcich hospodárskych pracovníkov, podobne ako v ďalších mestách. Značná je tendencia vyčkávať, čakať na pokyny zhora, kritizovať nedostatočnú informovanosť od ústredných orgánov KSČ a usmerňovanie jednotného postupu komunistov. Začali sa prejavovať prvé prípady odovzdávania členských legitimácií KSČ a reakcia na chyby a nedostatky v práci predchádzajúceho vedenia KSČ.“²³ Avšak riešenie je stále ešte v nedohľadne. Pristúpilo sa len k opätovným kádrovým zmenám; v redakcii *Pravdy* bol uvoľnený šéfredaktor Štefan Bachár a jeho zástupcovia. Štefana Bachára však ustanovili za tlačového predstaviteľa Predsedníctva ÚV KSS. Pokus o nejakú akcieschopnosť bol však zaznamenaný: „Stiahnuť otázky strany z okresných novín. Neprať verejne, ale „vnútorne“ svoje špinavé prádlo. Venovať sa Revolučnému odborovému hnutiu (nezávislé odbory, ale nie bez

17 Tamže.

18 Tamže.

19 Tamže.

20 Tamže.

21 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, šk. 1815, zasadnutie PÚV KSS, 1. 12. 1989.

22 Tamže.

23 Tamže.

komunistov) [...] Okamžite dostať do popredia národné výbory všetkých stupňov (všetka moc predsa patrí ľudu a nie komunistickej strane!). V novinách je málo zdravého lokálpatriotizmu.“²⁴

108. schôdza Predsedníctva ÚV KSS sa uskutočnila 4. decembra 1989.²⁵ V úvodnom vystúpení Ignác Janák zdôraznil otázku riešenia problému odstúpenia orgánov ÚV KSS – Predsedníctva a Sekretariátu, treba zvolať mimoriadny zjazd KSS, na ktorom by sa zvolili nové orgány. V tomto momente môžeme evidovať určitý zlom, a to je uvedenie si nevyhnutnosti odstúpenia všetkých predstaviteľov hlavných volených orgánov (Predsedníctvo a Sekretariát) ÚV KSS. Dokonca sa na tomto zasadnutí pristúpilo k diskusii o návrhu na zloženie komisie na posúdenie *Poučenia z krízového vývoja v strane a v spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*. Keď si uvedomíme, že ešte 25. novembra 1989 Jakub Solík na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS informoval aj o zrušení *Poučenia* ako o jednej z mnohých požiadaviek „ulice“, tak ide o dosť značný posun.²⁶ Navrhnutými členmi tejto komisie boli Peter Weiss, Samuel Cambel, Samuel Falčan, pôvodne bol medzi nimi aj Anton Ťažký, no rukou je dopísané meno Andreja Gabaľa.²⁷ Dovoľme si však zapochybovať, či napr. historik a spolutvorca normalizačných čias Samuel Cambel by bol ten náležité oprávnený, ktorý by mal posudzovať prípady postihnutých. Konanie mimoriadneho zjazdu bolo určené na 17. decembra 1989, za tlačového predstaviteľa KSS bol ustanovený Rudolf Čižmárik.²⁸

Okrem materiálov zo zasadnutia sa tu nachádzajú materiály staršieho datovania; ide o obežníky z 30. novembra 1989 adresované všetkým vedúcim tajomníkom krajských výborov KSS, okresných výborov KSS, oblasťných výborov KSS, v ktorých sa ako-tak ukazuje mierny pokus o akcieschopnosť KSS. Ide v nich o zisťovanie situácie v rozhodujúcich závodoch, jednotných roľníckych družstvách (ďalej iba JRD), na pracoviskách, ako tam pracujú a akú vlastne majú „silu“ občianske iniciatívy. Ako oni vedia pôsobiť na masy a zaplniť námestia ľuďmi, kým KSS s celým svojím aparátom námestia nezaplní. „Všetko úsilie stranických orgánov a organizácií zamerať na obnovu a posilnenie jednoty a akcieschopnosti strany s cieľom získať dôveru občanov a podporu strany v prípravách na

24 Tamže.

25 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, šk. 1816, zasadnutie PÚV KSS, 4. 12. 1989.

26 Bližšie o problematike pozri SNA Bratislava, f. ÚV KSS, šk. 1815, zasadnutie PÚV KSS, 25. 11. 1989.

27 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, šk. 1816, zasadnutie PÚV KSS, 4. 12. 1989.

28 Tamže.

voľby. *Hájiť majetok strany. Nerozpúšťať Ludové milície. Podľa situácie voľiť diferencovane vlastný postup komunistu. V masovo-politickej práci využívať skúsených lektorov a propagandistov, ktorí sú schopní komplexne argumentovať (politicky, ekonomicky, technicky), podnikové masové oznamovacie prostriedky a názornú agitáciu.*²⁹ Nachádza sa tu aj analýza listov, ktoré prišli na ÚV KSS 30. novembra 1989. Bolo to 48 rezolúcií, z toho 30 v mene základných organizácií KSS, 11 v mene pracovných kolektívov a ostatné v mene občianskych iniciatív. Až v 23 rezolúciách sa požadovalo zrušenie vedúcej úlohy strany, v 21 sa žiadali ďalšie kadrové zmeny v orgánoch KSS, štátnych orgánoch, hlavne na úrovni okresov, zároveň však v 21 rezolúciách vyjadrili podporu novému vedeniu KSČ a generálnemu tajomníkovi ÚV KSČ, 20 rezolúcií žiadalo slobodné voľby, 14 rezolúcií žiadalo objektívne zhodnotenie udalostí 17. novembra 1989, štyri rezolúcie vyjadrovali súhlas so štrajkom, 11 rezolúcií požadovalo prehodnotiť roky 1968/69 a *Poučenie z krízového vývoja*, jeden list požadoval brániť osobnosť Gustáva Husáka vo funkcii prezidenta Československa a jeden list požadoval prehodnotiť jeho vylúčenie z komunistickej strany.

109. mimoriadna schôdza Predsedníctva ÚV KSS sa konala 6. decembra 1989.³⁰ Po tomto dátume Predsedníctvo ÚV KSS už nezasadalo, resp. o existencii archívnych dokumentov vedomosť nemáme. Úvod tradične otvoril Ignác Janák. Okrem priebehu príprav na mimoriadne zasadanie pléna ÚV KSS a zložení Akčného výboru KSS na prípravu mimoriadneho zjazdu KSS sa samozrejme najdôležitejšia pozornosť nevyhla pohľadu na vývoj politickej situácie v krajine. Ako sa uvádza v *Informácii o vývoji politickej situácii na Slovensku* k 6. decembru 1989: „Situácia je zložitá. Názory a nálady pracujúcich sa menia v neprospech KSČ. Príčinou tohto stavu je stupňujúca sa aktivita rôznych občianskych aktivít (OF, VPN, štrajkové výbory), ktoré vznikajú v mestách, podnikoch i na dedinách. Narastajú útoky na funkcionárov CZV a základných organizácií KSS, vedúcich pracovníkov. Sú prípady, kedy hospodárski pracovníci vyhánajú stranícke organizácie z podniku, na druhej strane vytvárajú priaznivé podmienky pre prácu štrajkových výborov a VPN. V prospech VPN a OF veľmi aktívne pracujú študenti. Situácia v Komunistickej strane Slovenska sa zhoršuje. Podmienky na prácu okresných a oblastných výborov KSS sú stále ťažšie a zložitejšie. Aparát straníckych orgánov je preťažený, znervóznel a začínajú sa prejavovať obavy o ďalšiu existenciu jeho pracovníkov. V základných organizáciách naďalej pretrváva defenzívnosť a pasivita. Ostro je kritizova-

29 Tamže.

30 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, šk. 1816, zasadnutie PÚV KSS, 6. 12. 1989.

ný ÚV KSS, že neskoro a v nedostatočnej miere uskutočnil kádrové zmeny vo svojich orgánoch. Najčastejšie je kritizovaný I. tajomník Ignác Janák. V mnohých organizáciách je nechť vykonávať stranické funkcie, odstúpili predsedovia i celé výbory ZO KSS. Čoraz častejšie začína sa prejavovať tendencia odovzdávať členské legitimácie i kandidátske preukazy. Sú náznaky rozpadávania základných organizácií. Čoraz nástojčivejšie a dôrazne sú nastolované požiadavky, aby sa očistila od prospechárov, karieristov a úplatkárov, aby boli vzatí na stranickú a občiansku zodpovednosť. Pre politiku strany sa vyjadrujú najmä robotníci, ale aj ďalší pracujúci v strednom a vyššom veku. Len v málo prípadoch sa vyslovujú, že ide o ohrozenie socializmu v našej vlasti.³¹

V tento deň sa uskutočnilo aj zasadnutie pléna ÚV KSS (po 16. novembri 1989 plénum ÚV KSS zasadalo len 26. a 27. novembra 1989 a 6. decembra 1989, pozn. I. H.). Medzi písomnosťami zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS je aj uznesenie zo zasadnutia pléna ÚV KSS. Keďže pohľad na zasadnutia plén ÚV KSS bude samostatný, tak len v krátkosti. Uznesenie konštatuje „nevyhnutnosť uskutočniť principiálne opatrenia na odstránenie negatívnych tendencií a na obnovenie akcieschopnosti, politického a ideologického vplyvu strany. ÚV KSS rozhodol urýchlene zvolať mimoriadny zjazd KSS na 17. decembra 1989. Zároveň ÚV KSS schvaľuje odstúpenie Predsedníctva a Sekretariátu ÚV KSS; uvoľnenie Ignáca Janáka z funkcie I. tajomníka ÚV KSS.“³²

Zasadnutia pléna ÚV KSS

Po novembrových udalostiach sú zachované materiály zo zasadnutí plén ÚV KSS, ktoré sa uskutočnili 26. – 27. novembra 1989 a 6. decembra 1989.

V dňoch 26. – 27. novembra 1989 išlo o mimoriadne zasadnutie pléna ÚV KSS. Hneď v úvode sa spomína „osudová chvíľa, ktorá je na Slovensku i v celej Československej republike“.³³ Zasadnutie otvoril Ignác Janák, ktorý skonštatoval, že „otvorene musíme povedať, že stranické vedenie zrástlo s administratívno-prikazovacím systémom riadenia a s extenzívnym rozvojom spoločnosti. Veľkou chybou bolo, že štrajkové hnutie od začiatku tohto týždňa sme brali iba ako študentskú záležitosť. Efektívnejšie by bolo

31 Tamže.

32 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, šk. 1816, zasadnutie PÚV KSS, 6. 12. 1989.

33 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, šk. 1959, zasadnutie pléna ÚV KSS, 26. – 27. 11. 1989.

aktívne sa do hnutia zapojíť a mobilizáciou ostatných pracujúcich výrazne ovplyvniť jeho záujmy.³⁴ V podobnom duchu sa nieslo vystúpenie Viliama Plevzu, riaditeľa Ústavu marxizmu-leninizmu ÚV KSS, ktorý povedal: „Je nesporné, že naša komunistická strana musí zásadne zvýšiť svoju akcie-schopnosť. Opäť stojíme pred základnou otázkou: kto z koho. Podporujem taktiež odporúčanie súdruha Hlinického a veľmi sa prihovám za to, aby sme vyzvali stranické orgány a organizácie, všetkých členov strany, využiť štrajk pripravovaný na 27. novembra a zúčastniť sa na ňom pod heslom Za revolučnú obrodu našej socialistickej spoločnosti.“³⁵

Predstava šéfidológa novovekej historiografie na Slovensku s takýmto transparentom na generálnom štrajku je dosť úsmevná. Za posun a riešenie sa to však považovalo. Veď ešte všetko nemuselo byť stratené; Jaroslav Hlinický, riaditeľ televízie: „Strana neklesá na prvý nápor vetra. Nie súčasná situácia limituje naše rozhodnutia. Dnes sú to práve rozhodnutia, ktoré limitujú situáciu a komunisti by nemali byť v defenzíve. My potrebujeme diskutérov do televízie, aby nediskutovala len opozícia, ale nie je možné zohnať nikoho do tejto televízie, aby sa postavil pred tú kameru, aby sa diskutovalo o platforme, aby sa diskutovalo i povedzme o minulých chybách.“³⁶ Situáciu veľmi reálne zhodnotil vo svojom vystúpení Herbert Ďurkovič: „Momentálne niet žiadnej inej reálnej sily, ktorá by mohla nastúpený spoločenský pohyb zastaviť. Zmierniť ho možno, nazdávam sa, iba okamžitou zmenou politických a štátnych hospodárskych štruktúr a ďalšími radikálnymi zmenami v politickej oblasti. Politický pluralizmus je v každom prípade nevyhnutný.“³⁷ V podobnom duchu sa niesli vystúpenia Jána Soloviča, Jozefa Kissa, alebo Alexandra Szabó. V úplne inom duchu sa nieslo vystúpenie Jaromíra Algayera: „Dnes je čas a ten nepracuje pre nás, ale pre tých, ktorí dnes obmedzujú našu mládež. Sú to vášne a týmto vášňam by sme nemali podľahnúť. Teraz sa vzdávať, keď je zle? Nie opačne? Posilnime naše Predsedníctvo, dajme mu dôveru, doplníme ho ďalšími schopnými komunistami, nepodliehajme vášňam. Nemôžeme ísť cestou toho, ako zlikvidovali komunistickú stranu v Maďarsku, Poľsku atď. Dovoľte Vás ubezpečiť, že prípravu 11. zjazdu JRD zabezpečíme k tomu, aby sme čestne zhodnotili úroveň nášho socialistického poľnohospodárstva.“³⁸ Myslí, že to komentár nepotrebuje. O odstúpení Predsedníctva ÚV KSS ne-

34 Tamže.

35 Tamže.

36 Tamže.

37 Tamže.

38 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, šk. 1959, zasadnutie Pléna ÚV KSS, 26. – 27. 11. 1989.

pochyboval ani tajomník ÚV KSS Miloslav Hruškovič: „Východiská nie sú jasné. Doporučujem, aby sa predsedníctvo vzdalo. My sa môžeme bit v prsia, čo všetko ako strana chceme robiť. Čo ako jednotlivci chceme robiť, ale sme už na okraji, musíme predložiť nejaké iné argumenty než je predložený návrh výzvy. To je hluché, to hlucho vyznej.“³⁹ (Išlo o návrh Akčných opatrení, o ktorých sa diskutovalo v ten deň na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS – poznámka I. H.).

Druhý deň zasadnutia tohto pléna ÚV KSS opäť otvoril Ignác Janák. Informoval o ťažkosti situácie, o zaznamenaných útokoch na rodiny komunistov, príslušníkov Ludových milícií, Zboru národnej bezpečnosti, armády, o telefonátoch na ÚV KSS a kádrových zmenách tak, ako to rozhodli na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS.⁴⁰ Opäť vidíme snahy o trpezlivo hodnotenie situácie na jednej strane a akési „zostávanie“ v rovine, že „však sa to nejako vyrieši“, „však to opäť strana vyrieši“. Do prvej skupiny môžeme zaradiť podľa odznených príspevkov napr. Herberta Ďurkoviča: „Plač nám nepomôže, slzami nič nezískame, nikto nám neustúpi. Tu musíme veľmi racionálne, veľmi konkrétne jednať. Prihováram sa za to, čo tu bolo navrhované včera súdruhom Kissom a dnes súdruhom Kubaščikom. (Požadovali odstúpenie Predsedníctva a Sekretariátu ÚV KSS – I. H.). Inej cesty niet. Treba začať od začiatku, naprosto od podlahy, od začiatku uchádzať sa, budovať a snažiť sa získať podporu strany. S tým sa musíme vysporiadať, aby sme boli čestní, aby sme boli čistí, aby nebolo voči nám možné, pokiaľ ide o stranícke štruktúry ktoré vedú, aby nebolo možné zo strany našich odporcov na ne útočiť. Pretože nemáme naprosto žiadny predpoklad, aby sme sa mohli obhájiť. Aby sme sa mohli obhájiť, čo nakoniec sa obhájiť nedá.“⁴¹ Podobne vyznel aj príspevok akademika Vladimíra Cirbesa: „Zatiaľ si v plnom rozsahu neuvedomujeme hĺbku spoločenskej krízy, v ktorej sa nachádzame. Ani v oblasti politickej, ani v oblasti právnej, ani v oblasti morálnej. Pri našom presvedčení, že naša spoločnosť je stabilná, konsolidovaná ešte nedávno, stačí týždeň a pri nástupe mladej generácie bez vážnejších politických skúseností, aby sme sa dostali do dnešnej neutešenej situácie. Ako je možné, že behom týždňa sa naša spoločnosť dostala do krízovej situácie? [...] Otázka teraz je, ako prevziať iniciatívu? Tvrdou skutočnosťou je, že nemáme iniciatívu v rukách. To si musíme povedať otvorene. My sme zatiaľ pristúpili na rad požiadaviek, ktoré formulovalo OF a VPN. To je de facto ústup. My sme museli uznať tieto

39 Tamže.

40 Tamže.

41 Tamže.

požiadavky. Teda nie v našej strane iniciatíva, to je z našej strany krok späť. Stále idú ďalej s týmito požiadavkami a čakajú, dokedy sa bude ustupovať. Toto akceptovať bolo nutné, ale podľa mojej mienky je tento ústup len istým krokom k tomu, aby sme vytvorili priestor pre nástup k iniciatíve. To teraz nebude tak ľahké. Akékoľvek naše vyhlásenia a predovšetkým všeobecného charakteru nezaberajú. Všeobecné rozhodnutia nezaberajú. Žiadajú sa celkom presné, konkrétne, praktické kroky. Musíme sa poučiť od našich oponentov, pretože tam nie sú vôbec nejakí somári. Tí hlavní nie sú ani na tých fórach, čo hlásajú lásku, alebo žiadajú modliť sa otcenáš, alebo čo ja viem, to je všetko pena, ktorá nerozhoduje, ale tam sú ľudia, ktorí veľmi šikovne, dirigujú celý tento proces. Dôležitý je faktor času. My vlastne dodatočne robíme, všimnite si, ako reaguje ulica, i keď s tým čo vystúpime – neskoro, neskoro, revú tam. No majú pravdu, že neskoro. A význam osobnostného faktoru v politike sme tiež podcenili. Otázka je postavenie strany v tejto spoločnosti. To je kardinálny problém. Veď celý štrajk v čom je – zrušiť ústavný článok o vedúcej úlohe strany a vypísať slobodné voľby. Na základe toho zostaviť pluralitný systém a koaličnú vládu. To je ťažisko celého hnutia, všetko ostatné je pre nich nezaujímavé a my s týmto musíme rátať. Taká je skutočná situácia. A preto sa treba zamyslieť, či v danom prípade trvať za každú cenu toporne na tom, aby v tej ústave tento moment bol, alebo sa vzdať formálne tohto momentu, pretože podľa mojej mienky tento ústup v danej situácii je takticky dôležitý. Lebo čo urobíme? Vyhlásime štatárium? Zvážme, či teda polovičaté opatrenia robiť, neopláca sa, ak teda už pristúpime, lebo to ukázalo až pražské rokovanie, že v priebehu dvoch troch dní museli ustúpiť a robili ďalšie, to nerobí žiaden dobrý príjm o stabilnej sile, o sebadôvere strany v rozhodnutie.“⁴²

Obdobne triezvo vyzneli príspevky napr. Otta Ferenczyho alebo Antona Blažejca, ktorý okrem iného povedal: „Dnes strana, komunisti, musia začať pracovať v demokratických podmienkach. Na to mnohí z nás nie sme pripravení. Nie je ale mnoho času začať sa učiť. Musíme jednať. Musíme byť natoľko múdri a osobne toľko statoční a sebakritickí, že ak nemáme ktorýkoľvek z nás odborné predpoklady pracovať v týchto nových politických podmienkach, ak nemáme morálny kredit, že nenesieme zodpovednosť za chyby a omyly v minulých rokoch a ak nemáme do tretice osobné vlastnosti, ktoré predurčujú kvalitu, úspešnosť výkonu funkcie v strane, vláde, hospodárskej sfére, ale i v ostatných oblastiach spoločenského života, mali by sme dobrovoľne rezignovať. S politickou opozíciou ako realitou sa musíme vyrovnáť a vziať ju na vedomie. Akceptovať ju ako novú politickú silu. Mu-

42 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, šk. 1959, zasadnutie pléna ÚV KSS, 26. – 27. 11. 1989.

*síme sa učiť novej politickej kultúre, novej politickej gramotnosti. Potrebujeme nesmierne schopné, nesmierne kultivované, veľmi vzdelané gramotné kádre. Mali by sme mať dosť síl a odvahy vyjadriť poďakovanie pracujúcim a mládeži za ich disciplinované, kultúrne prejavy politických protestov pri organizovaní demonštrácií, ako i pri generálnom štrajku. Žiadna výzva, žiadne heslo dnes už nepomôže. Len konkrétne činy.*⁴³

Do tej druhej skupiny môžeme priradiť napr. členku ÚV KSS Annu Abelovičovou, ktorá vo svojom príspevku uviedla: „Skutočne, keď ustúpime, nás vysmejú. Iba nás vysmejú. Keď odstúpia ďalší, myslia si, že vymeníme všetko. Tým sa zosmiešnime. My nebudeme vedieť pokračovať. Keď všetci ustúpia, ako to bude ďalej? Ide o rozkol strany. Teraz budú žiadať zrušiť ľudové milície, potom vojsko. Kde je naša sila? Ako to bude ďalej?“⁴⁴

Domnievam sa, že reč Václava Vačoka vyznela dosť racionálne: „Po to všetkom, čo sa odohralo v našej spoločnosti v uplynulom týždni a dnes, už vari ani tí najnaivnejší neveria tvrdeniu, KSČ je vedúcou silou spoločnosti a avantgardou robotníckej triedy. Stačil na to jeden týždeň. Prečo sa im to tak ľahko podarilo? Jeden z predstaviteľov fóra – Budaj, informoval a nových požiadavkách, hoci pritom tvrdil rozvedenie a upresnenie tých pôvodných študentských požiadaviek. Len úplne slepý nevidí, že ide o stupňovanie nátlaku na nás, na našu neschopnosť zmôcť sa na aký-taký odpor. Ústredný výbor našej strany zamestnali predovšetkým kádrovými problémami a pritom využili čas, našu neschopnosť a nejednotnosť a získali na svoju stranu nielen robotníkov, ale aj značnú časť členov strany, čo ukázal aj priebeh dnešnej tzv. generálnej stávk. Dávnejšie sa bránili prívlastku socialistická demokracia. Včera dokonca k tomu ešte spomínaný Budaj pridal aj zákonnú rovnosť foriem vlastníctva, teda aj súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov. Je už len otázkou času, podľa môjho názoru, kedy prídu s požiadavkou prehodnotenia i februárových udalostí z roku 1948, tak ako aj prišli s prehodnotením a likvidáciou Poučenia z krízového vývoja. Myslím si, že radšej sa zrieknime autority strany podľa Ústavy a potom bude nám to dávať možnosť, že im povieme, vážení páni, pozrite sa, my sme sa zriekli vedúcej úlohy, budeme o ňu zápasiť, ale nestarajte sa nám o to, aká kádrová politika je v komunistickej strane.“⁴⁵ K poznaniu trpkkej pravdy prispel aj Vladimír Mináč: „Nejde tu o emócie. Nejde tu ani o to, že sa tu ozývajú tí, ktorí kedysi mali domy a záhrady. Tu ide o tektonický zosuv. Tu ide o celkom novú epochu, ktorej môžeme porozumieť iba celkom

43 Tamže.

44 Tamže.

45 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, šk. 1959, zasadnutie pléna ÚV KSS, 26. – 27. 11. 1989.

novým pohľadom. Celý európsky komunizmus je na trasovisku, tu nejde o nejaké osobné chyby, tu nejde o individuálne, zlé výkony. Tu ide o zlý kolektívny výkon európskeho komunizmu. Hovorili sme vždy o úspechoch, vždy sme klamali do rukávov a pravdaže, potom je výsledok taký. Bolo to ako v Strážanovom lutkovom divadle. Táto demontáž ÚV KSS sa začala pred dvadsiatimi rokmi a končí dneska. ÚV KSS mal by, počítajúc svoju vnútornú regulu, dávnu vnútornú komunistickú regulu, malo by predsedníctvo ponúknuť svoju abdikáciu, mal by priamymi tajnými voľbami zvoliť nové predsedníctvo tento ústredný výbor.“⁴⁶

Podstatu veci potvrdil aj Kazimír Nagy: *„Toto kolo boja o moc sme prehrali. Musíme prikrčiť jednoznačne k určitému takému šikovnému politickému manévrovaníu v opozícii. Musíme pristúpiť k prijatiu rozumných politických kompromisov.“⁴⁷* „Hroznú“ pravdu spoznala aj Beáta Kacejová: *„Prišiel štrajkový výbor, 5-členný, ktorý pozostával z členov, ktorí boli 5 minút v našej organizácii, skutočne veľmi krátko, neurobili ani jednu úlohu, vôbec sa nepričinili o vybudovanie alebo vytvorenie našej organizácie a tí si dovolili tlačiť k míru vedenie a klásť si podmienky. Bolo to hrozné poznanie.“⁴⁸* Medzi materiálmi sa nachádzajú aj situačné správy Mestského výboru KSS v Bratislave o priebehu štrajku, o situácii vo všetkých krajoch, o tom, kde sa vytvorili štrajkové výbory, v ktorých podnikoch šli ľudia do štrajku a pod. Konštatujú, že väčšina pracujúcich sa zúčastnila, i keď rôznymi formami. Termín zvolania mimoriadneho zjazdu KSS sa posunul na 20. januára 1990.

Posledné zachované materiály zo zasadnutia pléna ÚV KSS sú, ako sme si už povedali, zo 6. decembra 1989; išlo o mimoriadne zasadnutie.⁴⁹ Otvoril ho predsedajúci Pavol Bolvanský, ktorý účastníkov oboznámil s otázkami realizácie mimoriadneho zjazdu KSS, voľbami a návrhmi do zjazdových komisií. V úvode Ignác Janák konštatuje zrušenie ústavného zákona o vedúcej úlohe (postavení) strany a zmenu článku o Národnom fronte, čo vlastne signalizuje zmenu celého politického systému. Hovorí o strate akéhokoľvek zvyšku dôvery k občanom, k verejnosti.⁵⁰ Vzdal sa svojich funkcií – prvého tajomníka ÚV KSS, ale aj členstva v Predsedníctve a Sekretariáte a navrhol zvolať mimoriadny zjazd KSS na 17. decembra 1989. Niektorí, ako napr. Ján Zán a Branislav Bíroš s týmito sku-

46 Tamže.

47 Tamže.

48 Tamže.

49 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, šk. 1959, zasadnutie pléna ÚV KSS, 6. 12. 1989.

50 Tamže.

točnosťami nesúhlasili a navrhovali zvolať zjazd KSS až po zjazde KSČ. Diskutovalo sa o tom, či odvolať Predsedníctvo a Sekretariát en bloc, alebo len povymieňať jeho členov. Nakoniec však toto zasadnutie schválilo odstúpenie celého predsedníctva, sekretariátu a uvolnenie I. tajomníka ÚV KSS Ignáca Janáka, zvolanie mimoriadneho zjazdu KSS na 17. decembra 1989 a zloženie akčného výboru na prípravu zjazdu KSS.

Na záver citujem slová akademika Vladimíra Cirbesa: „*Želám Vám a nám všetkým, aby sme sa predsa len aspoň nedožili horšieho, než máme, aby sa aspoň tento tlak zablokoval. Lebo mať ilúziu, že prejdeme zajtra do iniciatívy a ofenzívy, je podľa mojej mienky iluzórne, ale bude treba istým spôsobom tomuto stavu urobiť stop, aby sme mohli nabráť dych a zorientovať sa v situácii.*“⁵¹

Summary

The author of the paper is focused on the power of the documents arising from the activities of the Secretariat, Presidium and plenary of the Central Committee of the Communist Party of the Slovakia (Komunistická strana Slovenska, KSS). Reading them, we can recognise the change of mind, which took place in a relatively short time since the events at the Národní třída in Prague on 17 November 1989 until the actual closure of the supreme collective body KSS – Presidium of the Central Committee of KSS and resignation of Ignac Janak from the position of I. secretary of the Communist Party of the Slovakia on 6 December 1989. The author interpreted in the chronological order not only views of the members of the Presidium of the Central Committee as the highest collective body, but also of the „ordinary“ members of the Communist Party. It is very important, because the political situation of those days was changing not from day to day, but from hour to hour. Many had already understand the inexorability of the power of social changes and their response was sober and factual. „With predictibility“, they prognosticated for example restitution of illegally seized property, as well as the negative consequences of a market economy, such as unemployment, or the impact of the abolition of the influence of communist party in many state enterprises.

51 Tamže.

Slovenská národná identita a štátna suverenita Slovenska v dokumentoch Nežnej revolúcie

Peter MULÍK

V úvode sa v duchu vrátim medzi demonštrantov druhého veľkého mítingu na Námestí SNP v Bratislave v novembri 1989. Doma som si z farebného papiera vyrobil slovenský štátny znak (legitímne sa používal do roku 1960, hoci iba na prsiach českého leva) a postavil som sa s ním neďaleko pódia, z ktorého sa prihovárali rečníci. Krátko pred začiatkom mítingu prišiel za mnou jeden mladý muž (asi organizátor) a pozerajúc na slovenský znak mi povedal: „*Toto sem nepatří!*“ Jeho gesto ma nijako neovplyvnilo v mojom odhodlaní zvýrazniť slovenskosť týchto veľkých revolučných zmien. Vzápätí však prišiel druhý pán od rečníckeho pódia a rezolútne ma vyzval: „*Dajte to dole!*“ Táto spomienka je iba na ukážku, aký bol prístup tribúnov revolúcie k symbolu slovenskej národnej identity a štátnej suverenity.

Politické zmeny z prelomu 80. a 90. rokov dvadsiateho storočia v strednej a východnej Európe, umožnené rozkladom totalitných komunistických režimov, sprevádzali dve protikladné politické tendencie. Prvou bolo presvedčenie disidentov a proreformných skupín intelektuálov o samozrejmej nevyhnutnosti smerovania postkomunistických krajín k liberálnej demokracii a občianskej spoločnosti. Druhou bola tendencia k uplatneniu práva na sebaurčenie národov, ktoré nemohlo byť uplatnené

v plnej miere, alebo nebolo uplatnené vôbec. Politická zmena bola chápaná ako manifestačné odmietnutie všetkých autoritárskych ideológií 20. storočia, nielen marxisticko-leninskej.¹

Vývoj v postkomunistickej časti Európy veľmi rýchlo ukázal, že predpoklad o priamom smerovaní nových demokracií k liberalizmu a globálnemu univerzalizmu bol nesprávny. Išlo o nepochopenie aktuálneho vývoja súčasných európskych spoločností. Opak sa stal pravdou: zánik diktátorských režimov a ukončenie stavu politickej nehybnosti oživilo volanie po národnej identite a viedlo k silnejúcej potrebe národnej legitimacy, jej opätovnému emocionálnemu vyjadreniu, ako aj nacionálneho zdôvodnenia politickej organizácie spoločnosti. V poslednom desaťročí zohrávala etnická identita dôležitú úlohu v politickom a spoločenskom vývoji slovenskej spoločnosti. Politické zápasy sprevádzajúce transformáciu politicky destabilizovanej a hodnotovo dezorientovanej spoločnosti boli úzko prepojené s instrumentalizáciou myšlienky národnej identity, ktorá je nepochybne základným nástrojom mobilizácie mas a často aj politického populizmu.

Podľa Ernesta Gellnera možno považovať za zásadu, na ktorej sa zhodnú takmer všetky nacionalizmy,² takú ideológiu, ktorá hlása, že politická a národná jednotka by mali byť identické. Už začiatkom 19. storočia Hegel tvrdil, že svetové dejiny si všimajú len tie národy, ktoré sa sformovali do štátov. Johann Bluntschli³ vehementne zastával názor, že každý národ je povinný, a preto oprávnený vytvoriť štát. Svet by mal byť rozdelený do toľkých štátov, koľko národností má ľudstvo. Každý národ štátom, každý štát národnou entitou. Max Weber považoval národný štát za odvekú mocenskú organizáciu národa.⁴

Preto sa pokúsme skúmať z hľadiska rešpektovania národnej identity Slovákov a nastoľovania princípu štátnej suverenity Slovenska niektoré

1 VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovietského bloku 1944 – 1989*. Praha 2000.

2 GELLNER, E.: *Národy a nacionalizmus*. Praha 1993. Záverečná definícia nacionalizmu, ku ktorej dochádza Gellner, teda znie nasledovne: „*Nacionalizmus je vlastne usporiadanie ľudských skupín do veľkých, ústredne vychovávaných kultúrnej jednotných jednotiek. Nacionalizmus nie je teda prirodzený ani vrozený, spočíva len v špeciálnych nárokoch kladených životom v priemyselnej spoločnosti.*“ Ani jedna z týchto téz neplatí pre slovenský vývoj, lebo Slováci neboli ústredne vychovávaní a nežili v priemyselnej spoločnosti.

3 BLUNTSCHLI, J.: *Deutsche Staatslehre und die heutige Staatenwelt*. Heidelberg 1880.

4 PEARSON, R.: Vojna a formovanie národnej štátnosti vo východnej Európe 1914 – 1945. In: KOVÁČ, D. (ed.): *História a politika. III. bratislavské sympóziu* 12. – 15. novembra 1992. Bratislava 1993, s. 57.

dôležité dokumenty Nežnej revolúcie. Hoci sa obdobím Nežnej revolúcie nazýva zvyčajne perióda od 17. novembra do 29. decembra 1989, v sledovaných vybraných dokumentoch vymedzujem toto obdobie revolučných zmien až prvými slobodnými parlamentnými voľbami 8. – 9. júna 1990.

V prvom vyhlásení občianskeho hnutia Verejnosť proti násiliu (ďalej iba VPN) z 20. novembra 1989 nájdeme formuláciu vzťahujúcu sa na jav slovenskej národnej identity. Je iba spomenutý ako neriešený problém: „Už pridlho sme svedkami deformácií v spoločenskom a politickom živote, [...] narastajúcich napätí medzi jednotlivými skupinami obyvateľstva, generáciami, medzi národmi a národnosťami Československa.“⁵

V celom vyhlásení sa nevyskytuje ani termín Slováci a ani termín Slovensko. Vyskytuje sa však dvakrát termín „krajina“, prvý raz: „Dnes na prahu posledného desaťročia tohto tisícročia sa aj pre našu krajinu otvára reálny priestor na demokraciu“ a druhý raz: „Je nepredstaviteľné, aby naša krajina so svojimi demokratickými tradíciami a miliónmi tvorivých ľudí ostala ostrovom stagnácie a úpadku.“ V oboch prípadoch však signatári zjavne nemysleli pod krajinou Slovensko, ale Československo.

Vo vyhlásení členov Slovenského národného divadla (ďalej SND) z 22. novembra 1989, v ktorom vyzývali predstaviteľov vedúcich stranických a štátnych orgánov, aby sa počas štrajku hercov zúčastňovali v divadlách na verejnej diskusii, okrem iného píše: „[...] k tomuto konaniu nás vedie predovšetkým naše hlboké presvedčenie, že **môžeme žiť, pracovať a tvoriť jedine v spoločnom štáte Čechov a Slovákov** (zvýraznené P. M.) a ostatných národností. Iba **vnútorné pevné spoločenstvo** (zvýraznené P. M.) našich národov, republika, ktorá stojí na základoch slobody, demokracie a humanity, môže zaujať dôstojné miesto v spoločnom európskom dome.“⁶ V tomto vyhlásení, ktorého text predložila Magda Vášáryová a vzišlo z aktívu divadelníkov, zaráža veľmi zvýraznený postoj k „spoločnému štátu“, hoci v tom čase sa verejná diskusia o reálnom naplnení slovenskej štátnej suverenity ešte ani nezačala. Táto formulácia z úst tribúnov revolúcie vyznieva ako programové smerovanie proti slovenskej štátnej suverenite, a čo sa v budúcom období stalo symptomatickým, je spojené so zastra-

5 Prvé vyhlásenie občianskeho hnutia Verejnosť proti násiliu 20. novembra 1989. In: HLAVOVÁ, V., –ŽATKULIAK, J. (eds.): *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod. (Od Česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti). Výber dokumentov a prejavov november 1989 – december 1992.* Bratislava 2002, s. 25.

6 ŽATKULIAK, J. a kol. (eds.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985 – 1990).* Bratislava 1999, s. 338.

šovaním, že iba pod vedením Prahy môžu Slováci zaujať dôstojné miesto v spoločnom európskom dome.⁷

Požiadavky občianskej iniciatívy Verejnosc proti násiliu a Koordinačného výboru slovenských vysokých škôl z 25. novembra 1989 však už celkom zreteľne definujú myšlienku slovenskej štátnej suverenity. V prvom bode sa hovorí: „**Žiadame slobodnými voľbami zo Slovenskej národnej rady skutočný parlament slovenského národa** (zvýraznené P. M.), v ktorom budú mať zastúpenie všetky zložky našej spoločnosti.“ Autori vyhlásenia však nestáli na pozícii úplnej slovenskej samostatnosti, čím by samozrejme v tom období riskovali obvinenie zo separatizmu, preto v desiatom bode sa dočítame: „**Žiadame dôslednú demokratickú federáciu** (zvýraznené P. M.) Čechov a Slovákov a zákonné upravenie práva a postavenia národností na princípe plnej a faktickej rovnoprávnosti.“⁸

Predstavitelia Občianskeho fóra (ďalej iba OF) a VPN⁹ sa v Prahe pri definovaní kompetencií týchto revolučných orgánov zaoberali aj vzájomným vzťahom Slovákov a Čechov, lebo sa považovali za suverénnych reprezentantov českého a slovenského občianskeho hnutia, ktorých spoločným cieľom bola „**zmena Československa na demokratickú federáciu** (zvýraznené P. M.), v ktorej budú Česi a Slováci spolu s ostatnými národnosťami žiť vo vzájomnom priateľstve a porozumení.“¹⁰

Študenti Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulty v Bratislave, ktorá v tom čase nebola začlenená do Univerzity Komenského, prijali k revolučným udalostiam stanovisko, ktoré vyjadruje jednu z foriem katolíckeho vnímania dejinných zmien. V stanovisku čítame: „V utorok 21. novembra 1989 sme prerušili prednášky a pri soche nášho národného buditeľa – kňaza Jána Hollého sme sa spoločne modlili svätý ruženec a spievali sme národné piesne.“¹¹

7 BUNČÁK, J.: Mechanizmus rozpadu československej spoločnosti (1989 – 1992). In: BARNOVSKÝ, M. (ed.): *Slovenská otázka v dejinách Československa*. Bratislava 1994, s. 66 – 73.

8 Požiadavky občianskej iniciatívy Verejnosc proti násiliu a Koordinačného výboru slovenských vysokých škôl z 25. novembra 1989. In: HLAVOVÁ, V. – ŽATKULIAK, J. (eds.): *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod. (Od Česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti)*, s. 28.

9 Milan Kňažko, Ján Budaj, Vladimír Ondruš, Miroslav Kusý, Peter Zajac, Marin Bútora.

10 ŽATKULIAK, J. a kol.: *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext*. Bratislava 2009, s. 130.

11 ŽATKULIAK, J. a kol. (eds.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty*, s. 370.

Široké občianske hnutia, akými boli OF a VPN, viedli disidenti, ale tieto hnutia sa veľkým tempom početne rozrástli o politicky aktívnych občanov zo všetkých regiónov a zo všetkých spoločenských vrstiev. Pretože samotné disidentské hnutia boli ideologicky málo vyhranené a niekedy aj širokospektrálne, okrem základnej vízie nastolenia demokracie, v nových revolučných združeniach neexistovala v rámci OF a VPN spoločná ideologická báza. Zákonite došlo k veľkej názorovej pluralite v ich vnútri, čo ich vedenia nemohli a azda ani nechceli a nevedeli eliminovať. Spočiatku sa vo všeobecnosti očakával taký vývoj, že tieto široké hnutia po splnení svojho poslania, teda vytvorením predpokladov na to, aby komunisti odovzdali moc a uskutočnili sa demokratické voľby, postupne zaniknú a na ich základoch vzniknú štandardné politické strany. Ani tento model sa celkom nerealizoval.¹²

Výzva na zakladanie kresťanskodemokratických klubov sa zrodila už 30. novembra 1989 v myšliach ľudí z aktívneho kresťanského disentu na Slovensku.¹³ Iničiátori vyzývali, aby sa kresťania začali slobodne politicky organizovať a spájať v kresťanskodemokratických kluboch. Výzva obsahovala štyri ideové zásady pre kluby.¹⁴ Ak ako priamy účastník zakladania klubov kresťanskodemokratického hnutia a jeho etablovania na politickú stranu načriem do spomienok, musím konštatovať, že ideové zameranie a očakávania zakladajúcich členov boli odlišné od predstáv iničiátorov. Kluby zakladali nadšenci, ktorí dúfali, že teraz sa podarí obnoviť Slovenskú ľudovú stranu (aj keď možno z taktických dôvodov pod iným menom) a nadviazať na jej záslužné národno-emancipačné tradície. Nebol ešte známy ucelený program tejto politickej strany, ale všeobecne vládlo presvedčenie, že táto strana dovedie Slovensko k úplnej štátnej suverenite.

V období od 30. novembra 1989 do 30. júna 1990 pôsobil vo funkcii predsedu Slovenskej národnej rady (ďalej iba SNR) Rudolf Schuster. Významným krokom smerujúcim k slovenskej štátnej suverenite **bolo zrušenie uznesenia SNR z 31. októbra 1989** (zvýraznené P. M.) číslo 115,

12 Verejnosť proti násiliu išla do parlamentných volieb ako široké občianske hnutie a aj Hnutie za demokratické Slovensko, ktoré sa vyčlenilo z Verejnosti proti násiliu, ostalo dlho iba občianskym hnutím bez presnejšie definovanej ideológie.

13 Vyzývatelmi boli: Ján Čarnogurský, Anton Selecký, spisovateľka Hana Ponická, Miroslav Tahy, Konštantín Viktorín, Ivan Čarnogurský a „pesničník nežnej revolúcie“ Ivan Hoffman.

14 Bol to ekumenicky chápaný kresťanský svetonázor, zaručenie plnej náboženskej slobody a dodržiavanie ľudských práv, rovnoprávnosť všetkých foriem vlastníctva a podpora súkromného podnikania, podpora sociálne slabých občanov a pevných rodinných vzťahov.

ktorým vyslovila súhlas s návrhom skupiny poslancov Federálneho zhromaždenia Československej socialistickej republiky (ďalej iba ČSSR) na vydanie ústavného zákona o spôsobe prijatia novej (tzv. trojjedinej) ústavy ČSSR, Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky (ďalej iba SSR).¹⁵ Toto rozhodnutie SNR prijala 6. decembra 1989. Bol to závažný dokument smerujúci k slovenskej štátnej suverenite, lebo hoci návrh zákona z 31. októbra 1989 narazil na odpor časti poslancov SNR, pod hrozbou straníckych trestov bol prijatý. Niet pochýb, že vychádzal z predpokladov zdeformovanej podoby československej federácie z decembra 1970.

Zdanie politickej plurality v Československu mali vytvárať nekomunistické politické strany združené v Národnom fronte. Strana slobody patrila medzi také symbolické imitácie parlamentnej demokracie ku komunistickej diktatúre.¹⁶ Avšak aj v rámci týchto strán prebiehalo dlhodobé kvasenie, ktoré sa v čase revolučného varu prejavilo. Vo výzve aktívu bratislavských členov Strany slobody k súčasnému daniu z 2. decembra 1989 zazneli požiadavky na uplatnenie slovenskej národnej suverenity. Obrátili sa na Slovákov doma a v zahraničí, aby slovenskému národu vrátili plnú slobodu a dôstojnosť, nefalšovanú históriu a osobnosti v nej. Zasadili sa za slobodné voľby a samostatné ústavy Slovenska a českých krajín a spoločnú ústavu československej federácie. Žiadali vrátiť slovenskému národu jeho historické symboly – znak a zástavu. Matici slovenskej žiadali vrátiť jej dôstojné postavenie v národe.¹⁷

Už začiatkom decembra 1990 vzniklo občianske hnutie, ktoré dávalo dôraz na otázku národnej a štátnej identity. Štúrova spoločnosť vznikla 8. decembra 1989 a vo svojom programovom vyhlásení zdôraznila, že si „v duchu európskych kultúrnych tradícií kladie za úlohu v slovenskom národe rozvíjať najpokrokovejšie hodnoty národného povedomia“ a chce podporovať kultúrne a politické aktivity zahraničných Slovákov, zasadiť sa za obno-

15 Zrušenie uznesenia Slovenskej národnej rady z 31. októbra 1989 číslo 115, ktorým vyslovila súhlas s návrhom skupiny poslancov Federálneho zhromaždenia ČSSR na vydanie ústavného zákona o spôsobe prijatia novej ústavy ČSSR, ČSR a SSR. In: HLAVOVÁ, V. – ŽATKULIAK, J. (eds.): *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod. (Od Česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti)*, s. 37 – 38.

16 LIPTÁK, L. (ed.): *Politické strany na Slovensku 1960 – 1989*. Bratislava 1992.

17 *Sloboda*, 7. december 1989, s. 2.

venie slovenských národných symbolov, objektivizovať výklad slovenských dejín a spoločensky rehabilitovať osobnosť Milana Rastislava Štefánika.¹⁸

Predstavitel Koordinačného výboru VPN Ján Budaj 13. decembra 1989 verejne odmietol výzvy niektorých slovenských exilových organizácií, ktoré žiadali vyhlásenie štátnej samostatnosti Slovenskej republiky.¹⁹ Koordinačný výbor VPN sa 12. decembra 1989 vyjadril k zloženiu vlády Slovenskej socialistickej republiky s očakávaním „*maximálneho posilnenia samostatnosti a iniciatívnosti slovenskej vlády voči federálnej*“.²⁰

Rovnako uznesenie Slovenskej národnej rady č. 129 k Programovému vyhláseniu vlády Slovenskej socialistickej republiky z 19. decembra 1989 obsahuje dokument národnej identity, píše sa v ňom: „*Vláda Slovenskej socialistickej republiky chce dôsledne presadzovať oprávnené záujmy a potreby slovenského národa...*“²¹

Volanie revolučných mítingov „*Dubček na Hrad!*“ nachádzalo sympatie tak na Slovensku, ako aj v Čechách. Zvlášť českí prívrženci Pražskej jari, ktorí dvadsať rokov trpeli za normalizácie, si želali zvolenie Alexandra Dubčeka za prezidenta. Jeho kandidatúra sa však stala dôvodom slovensko-českého napätia. Zdá sa, že Dubček predstavoval problém pre isté politicko-mocenské zámery.²²

Václav Havel vystúpil 16. decembra 1989 v Československej televízii, kde okrem iného povedal: „*Ak je vo všeobecnom záujme, aby som prijal prezidentský úrad, prijmem ho. Ale s dvomi podmienkami, že by som bol dočasným pracovným prezidentom, ktorého teraz potrebujeme, a že ten,*

18 ŽATKULIAK, J. a kol.: *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti*, s. 144.

19 Tamže, s. 149.

20 ANTALOVÁ, I. (ed.): *Verejnosť proti násiliu 1989 – 1991. Svedectvá a dokumenty*. Bratislava 1998, s. 312.

21 Uznesenie Slovenskej národnej rady číslo 129 k Programovému vyhláseniu vlády Slovenskej socialistickej republiky z 19. decembra 1989. In: HLAVOVÁ, V. – ŽATKULIAK, J. (eds.): *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod. (Od Česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti)*, s. 48.

22 Zvolenie prvej porevolučnej hlavy Československa sprevádzali čudné okolnosti. Ján Budaj tvrdí, že Václav Havel sa stal prezidentom po tajnej dohode s komunistami, kým Fedor Gál a Peter Zajac to nepripúšťajú, hoci priznávajú fakt, že komunista Marián Čalfa „*navrhol Havlovi medzi štyrmi očami reálny postup, ako by mohol byť zvolený za prezidenta*“. Vraj išlo len o legitímnu „*politickú techniku, ako to spraviť*“ a nič viac. Havel sa k tajným dohodám s komunistami nikdy nevyjadril, a tak faktom zostáva iba to, že bol zvolený za prezidenta aklamačným hlasovaním všetkých komunistických poslancov vo Federálnom zhromaždení a Marián Čalfa sa stal predsedom federálnej vlády. *Extraplus*, roč. 9, 2009, č. 11.

ktorý sa posadí na obdobie piatich rokov do Masarykovho kresla, vzíde zo slobodne zvoleného Federálneho zhromaždenia.“²³ Videnie prezidentského úradu cez prizmu osobnosti T. G. Masaryka nemohlo nijako konvenovať väčšine Slovákov.

Uznesenie Slovenskej národnej rady k návrhu na Vyhlásenie Slovenskej národnej rady o príprave Ústavy Československej socialistickej republiky z 12. januára 1990 predstavuje ďalší významný dôkaz o presadzovaní slovenskej národnej identity. V rámci konštituovania slovenskej štátnosti v podmienkach demokracie bolo toto uznesenie, ktoré napĺňalo článok 142 ústavného zákona a číslo 143 o česko-slovenskej federácii z 27. októbra 1968, ktoré zakotvilo vypracovanie ústav oboch republík a federácie, ako výrazu princípu štátnej suverenity. SNR použila takúto formuluáciu: „Slovenská národná rada ako štátoprávna predstaviteľka suverenity slovenského národa v duchu demokratických tradícií humanizmu, ktoré sa stali vlastnými terajšiemu ľudovému hnutiu, buduje nový právny poriadok. Jeho základom sa stane Ústava Slovenskej socialistickej republiky a nová Ústava Československej socialistickej republiky, ktoré zabezpečia pluralitnú demokraciu a záruky občianskych práv, slobôd a povinností občanov Slovenskej socialistickej republiky[...] Osobitný dôraz položí na realizáciu práva na sebaurčenie slovenského národa v rámci Slovenskej socialistickej republiky (zvýraznené P. M.) a v rámci Československej socialistickej republiky na základe dobrovoľného spojenie s českým národom v česko-slovenskej federácii.“²⁴

Niet pochýb, že k najväčším deformáciám vo vede došlo za komunistickej totality práve v spoločenských vedách. Slovenskí historici si uvedomovali, že historiografia významným spôsobom formuje historické vedomie národa a v prípade slovenského národa išlo o dvojnásobnú deformáciu, lebo ideologický tlak sa spájal s centralistickými tendenciami stranických a vládnych štruktúr v Prahe. S cieľom upozorniť štátne orgány na deficit slovenskej suverenity slovenskí historici²⁵ napísali 18. januára 1990 list predsedovi slovenskej vlády Milanovi Čičovi, v ktorom vyslovili obavy „o realizáciu a podobu federatívneho usporiadania nášho štátu v súčasnom politickom dianí, o stav, v ktorom sa nachádza slovenská

23 ŽATKULIAK, J. a kol.: *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty*, s. 427.

24 Uznesenie Slovenskej národnej rady k návrhu na Vyhlásenie Slovenskej národnej rady o príprave Ústavy Československej socialistickej republiky. In: HLAVOVÁ, V. – ŽATKULIAK, J. (eds.): *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod. (Od Česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti)*. Bratislava 2002, s. 51.

25 Anton Hrnko, Jozef Žatkuliak, Valerián Bystrický, Ján Lukačka, Eva Kowalská, Dušan Škvarna, Richard Marsina, Milan Podrimavský, Július Mésároš a ďalší.

národná štátnosť (zvýraznené P. M.), *Zatláča sa základný ústavný princíp nášho štátu, a to, že Československo je spoločným štátom dvoch národov – Čechov a Slovákov*.²⁶

Začiatkom roka 1990 bol oficiálny názov Československa stále ešte Československá socialistická republika. Prezident republiky Václav Havel navrhol 23. januára 1990 vo Federálnom zhromaždení odstránenie slova socialistická z tohto názvu. To sa uskutočnilo v názvoch oboch republík (na Slovensku 1. marca 1990), ale pri názve celého štátu politici, najmä slovenskí, Havlov návrh „Československá republika“ odmietli. Na Slovensku návrh pripomínal návrat k už prekonanému centralistickému zriadeniu „Československej republiky“ (1918 – 1938 a 1945 – 1968). Prezident Havel podcenil túto otázku, keď navrhol návrat k názvu Československo. Predstavitelia národných parlamentov Slovenskej národnej rady a Českej národnej rady na spoločnom stretnutí 8. februára 1990 zdôraznili, **že kompetencia federácie je delegovaná a odvodená od kompetencie republík** (zvýraznené P. M.).

Slovenská vláda preto 14. februára 1990 navrhla, aby sa názov krajiny písal so spojovníkom, konkrétne „Republika Česko-Slovensko“ alebo „Federácia Česko-Slovensko“ podobne, ako to bolo v rokoch 1918 až 1920, keď vzniklo Česko-Slovensko, a znova v rokoch 1938 a 1939. Na schôdzi Federálneho zhromaždenia sa potom 29. marca 1990 okrem tohto návrhu prerokúval zmenený návrh prezidenta Havla „Republika Česko-Slovensko“ a návrh mladých poslancov „Československá federatívna republika“. Jadrom sporu bol problém písania spojovníka, ktorý českí poslanci nesprávne označovali ako pomlčka. Slovenská strana písanie spojovníka chápala jednak ako návrat k pôvodnému historickému písaniu názvu štátu, a jednak ako vyjadrenie federatívneho usporiadania štátu. Česká strana, ktorá si spojovník preinterpretovala na pomlčku, ho chápala ako symbol rozdelenia.

Nakoniec 29. marca 1990 federálny parlament rozhodol, že (dlhý) názov krajiny bude v českom jazyku bez „pomlčky“, teda „Československá federatívni republika“ a s „pomlčkou“ v slovenskom jazyku, teda „Česko-slovenská federatívna republika“. Toto riešenie bolo neuspokojivé a po dlhých rokovaníach a menej ako mesiaci 20. apríla 1990 federálny parlament zmenil znova (dlhý) názov krajiny na „Česká a Slovenská Federatívna Republika“ (ďalej iba ČSFR). Problémom tohto kompromisu však bolo, že sa v slovenskom a českom jazyku zvyčajne píše veľkým písmenom len prvé slovo názvov krajín. To, že sa celý názov krajiny bude písať

26 ŽATKULIAK, J. a kol.: *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti*, s. 160.

veľkými písmenami však odstránilo problém, či písať slovo „Slovenská“ v názve veľkým písmenom.²⁷ Aj keď „vojna“ o názve spojeného štátu nebola hodná tohto sporu, **spor poukázal na vážne problémy medzi Čechmi a Slovákmi, ktoré sa týkali identity zdieľanej krajiny** (zvýraznené P. M.) a napokon viedli k mierovému rozdeleniu štátu 1. januára 1993.

Za deň vzniku Kresťanskodemokratického hnutia (ďalej iba KDH) sa považuje 17. február 1990,²⁸ keď sa v Nitre uskutočnil jeho ustanovujúci snem.²⁹ V pozdravnom príhovore Jána Kempného, ktorý bol v rokoch 1946 – 1947 generálnym tajomníkom Demokratickej strany a ako predstaviteľ jej katolíckeho („novofudáckeho“) krídla bol perzekvovaný a väznený, zaznelo, že programové zásady vznikajúceho KDH a povojnovej Demokratickej strany sú také blízke, že možno hovoriť o kontinuite. Vo vystúpení Jána Klepáča z Hnutia kresťanských rodín odznel návrh, aby KDH presadzovalo konfederatívne usporiadanie ČSFR. Po všeobecnej diskusii vystúpil novozvolený predseda Ján Čarnogurský, pričom obšírnejšie sa venoval otázke štátoprávneho usporiadania ČSFR, reagujúc najmä na vystúpenia zahraničných Slovákov, žiadajúcich štátnu samostatnosť Slovenska.³⁰ Postoj formuloval nasledovne: „**Sme za to, aby Slovensko pri budúcej integrácii vystupovalo ako samostatný subjekt** (zvýraznené P. M.).“ Ďalej však tému uzavrel týmito slovami: „*V súčasnosti sme za federáciu. V budúcnosti môžeme prijať a realizovať aj iné rozhodnutie.*“³¹

V Šuranoch sa 3. marca 1990 uskutočnilo stretnutie zástupcov Matice slovenskej z miest a obcí južného Slovenska s národnostne zmiešaným obyvateľstvom. V *Memorande Slovákov južného Slovenska* varovali slovenské národné orgány pred obmedzovaním suverenity slovenských národných orgánov na slovenskom juhu politickými aktivitami maďarskej menšiny, ktorá presadzuje autonómiu pre maďarskú menšinu na Sloven-

27 Dostupné na URL <http://sk.wikipedia.org/wiki/Pomlčková_vojna>.

28 Na Ministerstve vnútra bolo KDH zaregistrované 23. februára 1990 v súlade so zákonom o politických stranách a hnutiach.

29 Tesne pred ním vyšlo prvé slobodné číslo *Bratislavských listov*, ktoré predtým vydával Ján Čarnogurský ako samizdat. V prvých rokoch vývoja hnutia predstavovali dôležité periodikum ako priestor na prezentáciu i formovanie ideí. Dlhý čas bol ich šéfredaktorom a dušou Rudolf Lesňák. LESŇÁK, R.: *Listy z podzemia. Kresťanské samizdaty 1945 – 1989*. Bratislava 1998.

30 Napríklad Pavol Struhár z Nemecka žiadal, aby sa KDH prihlásilo k odkazu Jozefa Tisa a usilovalo sa o dosiahnutie štátnej samostatnosti Slovenskej republiky. Delegáti ustanovujúceho snemu jeho vystúpenie ocenili potleskom a povstanúc zaspievali hymnu „*Hej, Slováci!*“

31 Dostupné na URL <<http://www.kdh.sk/article.php?historia:1990>>.

sku. Šurianske memorandum žiadalo **ústavné zakotvenie Slovenskej republiky ako národného štátu** (zvýraznené P. M.), ktorý by bol súčasťou demokratickej federácie Slovákov a Čechov.³²

Politickou stranou, ktorá 7. marca 1990 otvorene vystúpila s programom dosiahnuť vytvorenie suverénnej a nezávislej Slovenskej republiky (zvýraznené P. M.), bola Slovenská národná strana (ďalej SNS). Organizačné jadro tejto strany sa vytvorilo v Bratislave už v decembri 1989. Hoci sa v zmysle návrhu programu novej politickej strany (denník *Smena* 28. februára 1990) rozhodlo obnoviť SNS z rokov 1871 až 1938, jej reálny program a členská základňa, podobne ako v prípade KDH, avšak v oveľa väčšej miere, nadväzovala na program Slovenskej ľudovej strany. Nepriamo to potvrdzovala aj tým, že sa verejne zastávala prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945) a jej predstaviteľov.³³

SNS spolu so Štúrovou spoločnosťou zorganizovala 29. marca 1990 asi päťdesiatistisícovú demonštráciu v Bratislave, na ktorej protestovala proti zákonu Federálneho zhromaždenia ČSSR o názve štátu. VPN a KDH odsúdili v spoločnom vyhlásení prejavy extrémneho nacionalizmu, vyvolané prijatím dvojjazyčného názvu česko-slovenského štátu. Vo výzve pod názvom *Nemôžeme mlčať* sa hovorí: „*Veľká väčšina občanov si budúcnosť predstavuje ako budúcnosť demokratickej, prosperujúcej, slobodnej federácie dvoch národne i štátne suverénnych republík. [...] Ako hnutia, ktoré iniciovali revolučné premeny, však nemôžeme mlčať k demagogickým spôsobom, akými sa nastolujú také závažné otázky, akou je ďalší osud slovenskej štátnosti. Nemôžeme mlčať k tomu, ak sa pri tom uráža osoba prezidenta Václava Havla.*“³⁴

Slovenské národné orgány poslali 30. marca 1990 Federálnemu zhromaždeniu oficiálny protest proti jeho návrhu na názov spoločného štátu. Okrem iného sa v ňom píše: „*Otázky slovenskej štátnej a národnej suverenity považuje SNR a vláda za základné princípy svojej politiky* (zvýraznené P. M.), *ktoré chcú riešiť pokojnou cestou.*“ Aj na základe tohto podnetu a masového protestu bolo **Federálne zhromaždenie donútené rokovať znovu o tejto otázke a zmeniť názov republiky na Českú a Slovenskú Federatívnu Republiku** (zvýraznené P. M.).

32 ŽATKULIAK, J. a kol.: *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti*, s. 173.

33 Ustanovujúci snem Slovenskej národnej strany sa uskutočnil v Žiline 19. mája 1990. Snem zvolil za predsedu Víťazoslava Mórica a prijal volebný program na voľby do Federálneho zhromaždenia ČSFR a Slovenskej národnej rady.

34 ŽATKULIAK, J. a kol. (eds.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty*, s. 521.

Spoločné stanovisko OF a VPN z 12. apríla 1990 sa končí slovami: „*Pre naše národy existuje na ceste do Európy len jedna – spoločná cesta. Hoci sa zdá, že toto spoločné stanovisko neguje princíp štátnej suverenity, vyhlásenie zo spoločného zasadania vlády Českej republiky a Slovenskej republiky o bilaterálnych vzťahoch sa pokúsilo o posun dopredu. Na zámku v Lnářých v južných Čechách sa 10. a 11. apríla 1990 po prvýkrát v dejinách zišli vlády Českej a Slovenskej republiky. Rokovanie potvrdilo potrebu a vôľu oboch národov po vzájomnej spolupráci rešpektujúcej identitu oboch národných celkov. [...] Obe vlády sa zhodli na tom, že základným princípom spolužitia našich národov je prvotnosť, svojbytnosť a integrita národných republík* (zvýraznené P. M.).“³⁵ Slovensko je teda definované ako národná republika.³⁶

V dňoch 21. – 22. apríla 1990 sa uskutočnila prvá návšteva pápeža Jána Pavla II. v ČSFR. Pápež priletel do Prahy, kde sa uskutočnilo oficiálne diplomatické privítanie hlavy katolíckej cirkvi. Po programe v Prahe a na Velehrade jeho návšteva pokračovala v Bratislave. Tu sa udialo niečo, čo do istej miery predznamenal budúci vývoj. Pápež Ján Pavol II. od svojich prvých apoštolských ciest pri prvom príchode do navštívenej krajiny rituálne pokľakol a pobožkal zem. Keďže tento symbolický úkon spravil v Prahe, usporiadatelia už v Bratislave nečakali nič podobné. Pápež však pri výstupe z vrtuľníka na Vajnorskom letisku, kde sa konala slávnostná bohoslužba s mnohotisícovou účasťou veriacich, božkom **uctil slovenskú zem, ako zem suverénnej krajiny** (zvýraznené P. M.).³⁷ Pre mnohých to bolo povzbudením a potvrdením nastúpenej cesty k štátnej suverenite, naznačenej takou morálnou autoritou, akou bol prvý slovanský pápež a zároveň suverén najstaršieho kontinuálne existujúceho politického subjektu – akým je Svätá stolica.

Týždeň pred prvými slobodnými parlamentnými voľbami 1. júna 1990 vydalo KDH vyhlásenie, ktoré sa začínalo slovami: „**Slovenský národ je dedičom územia, reči i kultúry svojich predkov** (zvýraznené P. M.).“³⁸ V dokumente zreteľne deklarovalo národno-štátnu líniu, s ktorou súhlasilo jadro jej členstva. KDH považuje slovenský národ za štá-

35 Vyhlásenie zo spoločného zasadania vlády Českej republiky a Slovenskej republiky o bilaterálnych vzťahoch. In: HLAVOVÁ, V. – ŽATKULIAK, I. (eds.): *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod. (Od Česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti)*, s. 76.

36 HRNKO, A. – ROLKOVÁ, N.: *Slovenský parlament v premenách času*. Bratislava 2008, s. 65 a nasl.

37 LABO, Š.: *Lietajúci pútnik 20. storočia I*. Bratislava 1995.

38 *Slovenský denník*, 1. júna 1990, s. 1.

totvorný národ Slovenskej republiky (zvýraznené P. M.). Základné prejavy národnej hrdosti považuje za nevyhnutnú súčasť života spoločnosti. Zasadzuje sa za **národnú a štátnu suverenitu Slovenska** (zvýraznené P. M.). Povojnové usporiadanie hraníc a celistvosť Slovenska považuje za nedotknuteľné. Požaduje uzákonenie slovenského jazyka za štátny a úradný jazyk Slovenskej republiky. Presadzuje vytvorenie takých podmienok, aby nedochádzalo k odnárodňovaniu Slovákov tak na Slovensku, ako aj v zahraničí. Vyhlásenie sa končí slovami **o vstupe Slovenskej republiky do Európskeho spoločenstva ako samostatného rovnocenného člena** (zvýraznené P. M.).³⁹

Vyhlásenie OF a VPN k občanom Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky pred parlamentnými voľbami 8. – 9. júna 1990 z 3. júna 1990: „VPN a OF hneď po voľbách predložia Federálnemu zhromaždeniu návrh na zmenu ústavy federácie tak, aby republiky spravovali všetko, čo je potrebné pre ich ekonomickú, kultúrnu a politickú svojbytnosť[...] Potvrdenie svojbytnosti a štátnosti republík sa musí prejavíť aj v novom stanovení ich zákonodarných právomocí.“⁴⁰

Vláda národného porozumenia Slovenskej republiky pri ukončení jej činnosti 20. júna 1990 vo svojom vyhlásení píše: „Súčasne si vláda pred-savzala posilňovať našu národnú štátnosť.“⁴¹

V novozvolenom slovenskom parlamente SNS 29. júna 1990 ústami poslanca Antona Hrnka požadovala vyhlásenie zvrchovanosti Slovenskej republiky ako predpoklad ďalšieho štátoprávneho vývinu slovenského národa. Vo svojom vystúpení reagoval na vyhlásenie z Trenčianskych Teplíc,⁴² ktoré považoval za koncept budovania novej slovenskej štátnos-

39 KUBÍN, L.: Formovanie straníckej scény na Slovensku a postoje politických aktérov v kontexte rozdelenia Československa. *Česko-slovenská historická ročenka 2003*. Brno 1998, s. 73 – 80.

40 Vyhlásenie Občianskeho fóra a Verejnosti proti násiliu k občanom Českej a slovenskej federatívnej republiky pred parlamentnými voľbami 8. – 9. júna 1990. In: HLA-VOVÁ, V. – ŽATKULIAK, J. (eds.): *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod. (Od Česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti)*, s. 84.

41 Vyhlásenie vlády národného porozumenia Slovenskej republiky pri ukončení jej činnosti.

42 Zo správy o rokovaníach vyberáme pasáž, v ktorej Vladimír Mečiar hovorí: „Ak napádame doterajší systém vzťahov Čechov a Slovákov vo federatívnom štáte, tak je to pre niekoľko závažných príčin. Prvá z nich je, že terajšia podoba federácia sa v podstate vytvorila v roku 1968, kedy sme vytvárali spoločný federatívny štát ako štátny útvar vyhovujúci záujmom oboch národov, ale ktorá sa v podstate nikdy nerealizovala. Už v krátkom období roku 1970 došlo k situácii, keď normalizátori prijímali tzv. kompetenčné zákony, ktorými v podstate pôsobnosť Ústavy Českej a Slovenskej Federatívnej

ti i vzťahov českej a slovenskej štátnosti. Okrem iného povedal: „*Dejiny slovensko-českých alebo česko-slovenských vzťahov od roku 1918 sú dejinami nesplnených paktov a nesplnených sľubov. Hneď v roku 1918 to bola Pittsburská dohoda, v roku 1935 Beneš, keď mal byť zvolený za prezidenta, sľúbil Ludovej strane, že do roka bude autonómia. Keď sa stal prezidentom, o tomto sľube nechcel ani počuť. Takisto „Žilinská autonómia“ skončila známym spôsobom. Podobne sa naložilo s Košickým vládnym programom, podobne skončila Ústava 9. mája novelizáciou ústavy z roku 1960, podobne ústavný zákon z roku 1968 číslo 143 skončil tým, že sa fakticky prijatím zákonov z októbra 1989 o prijatí ústavy zlikvidoval. Našťastie prišla nežná revolúcia, ktorá tento stav zásadne zmenila.*“ Potom položil otázku predsedovi slovenskej vlády Vladimírovi Mečiarovi: „*Čo sa stane, keď sa tieto dohody v parlamente Českej republiky, resp. vo federálnom parlamente neschvália?*“ Aby nedošlo k opakovaniu dejinných chýb, videl poslanec Hrnko ako východisko pre slovenskú stranu riešenie v tom, „*aby bolo zakotvené, že tu nám patrí všetko a my ako suverénny národ, resp. ako*

Republiky deformovali tak, že vytvorili systém, ktorý bol tejto ústave a jej princípom cudzí. Vytvoril sa systém prísnej centralizácie, prísneho byrokratizmu, ktorý nerespektoval nikoho. Po roku 1968 mali vzniknúť ústavy republík. Tie sa nevytvorili. Celý systém spoločenského mechanizmu bol postavený na báze vedúcej úlohy strany, kde v predsedníctve sa koordinovala činnosť všetkých orgánov a tieto orgány sa prísne riadili zásadami politického vedenia. Toto chvalabohu padlo, ale spoločenský mechanizmus štátu i po páde vedúcej úlohy strany zosťal nedotknutý.

Práve preto, že terajší systém federácie nie je funkčný a nevyhovuje ani Čechom ani Slovákom, vytvára priestor pre politickú nespokojnosť a táto politická nespokojnosť zahŕňuje v sebe celú škálu názorov. Od ľudí, ktorí si myslia, že spôsob východiska je len v tom, že by mal existovať silný unitárny orgán a republiky ako regióny, až po tých, ktorí si myslia, že jediným východiskom zo situácie je rozbiť tento mechanizmus tak, že vzniknú samostatné republiky a že vzniknú dva samostatné štáty. Jedno i druhé je krajnosť. [...] Tam, kde sa tieto vzťahy neriešia, alebo sa riešia vleklo a oneskorene, ako napríklad v Sovietskom zväze a v Juhoslávii, sa občania dostávajú na pokraj občianskej vojny. To my nechceme, a preto sme hľadali iné východiská. Nie napätie, nie nenávisť, nie rozklad, ale upevnenie spoločnosti v jednej i druhej republike. Tiež sme konštatovali, že terajšia federácia je prejavom určitého spôsobu myslenia, na základe ktorého bola budovaná federácia v Sovietskom zväze i v Juhoslávii a tieto typy federácie sa všade rozpadajú.

Rozprávali sme sa o otázke vzniku Slovenského štátu a vzniku Českého štátu ako alternatívy pre budúce spolužitie. [...] My sme českým priateľom úprimne povedali, že záujmom slovenského národa nezodpovedá vytvorenie Slovenského štátu a postavenie tohto hesla v súčasnosti ako programu politickej reprezentácie Slovenska. Ale tiež sme hovorili, že aby sa aj v Českej republike vážne zaoberali tými silami, ktoré dost opovržlivo hovoria: „Když Slováci chtějí, tak at' jdou.“ My republiku rozbiť nechceme. No nikto nás nemôže vydierať ani strašiť.“ Dostupné na URL <<http://www.nrsr.sk/dk/Download.aspx?MasterID=74792>>.

*suverénny snem Slovenskej republiky, budeme rozhodovať o tom,[...] čo je pre nás, aj pre partnera z Českej republiky vhodné. Teda, či by skutočne nebolo treba pred prijatím ústavy prijať nejakú deklaráciu, ktorá by umožnila pánovi premiérovi vystupovať omnoho razantnejšie.*⁴³

Ešte konkrétnejšie sa k slovenskej štátnej zvrchovanosti vyjadril poslanec Marián Anđel. Reagoval na postoje niektorých poslancov k prvým ponovembrovým oslavám Andreja Hlinku v Ružomberku, ktorí vyjadrovali obavu, že toto podujatie bolo stretnutím šovinistov a nacionalistov s cieľom rozbiť súčasnú spoločnosť a vyvolať občiansku vojnu a aj preto je nám táto ideológia cudzia, lebo tóny (volanie po štátnej samostatnosti Slovenska), ktoré odzneli v Ružomberku, boli falošné, lebo v Európe prebiehajú integračné procesy. Poslanec Anđel položil otázku, či je to skutočne tak a hneď si aj odpovedal: „V časti Európy prebiehajú integračné procesy a v časti Európy prebieha boj národov o svoju vlastnú štátnu suverenitu. A práve toto špecifikum osamostatňovania sa národov vo východnej Európe nachádza čoraz viac porozumenia aj v západnej Európe. Podporu získavajú kroky nielen pobaltských republík, ale všetkých zväzových republík v Sovietskom zväze. Ale vo chvíli, ak táto zákonitosť začne pôsobiť aj na Slovensku, podľieme zrazu dákej panike a nevieme si to vysvetliť. Nevieime si vysvetliť prirodzené právo a snahu každého národa na svoju vlastnú štátnosť. Bojíme sa prijať zákony ako parlamenty Ukrajiny, Bieloruska tak, aby Slovenská národná rada bola skutočným predstaviteľom zvrchovanosti a svojbytnosti slovenského národa a nie iba vykonávateľom federálnych zákonov. Či to nie je smiešne, že posudzujeme zákony Federálneho zhromaždenia, ktoré sa zaoberajú Slovenskom a my sa k nim iba vyjadrujeme s presvedčením, že naše pripomienky sa zrejme aj tak neprijmú?“⁴⁴

Problém slovenskej národnej identity a slovenskej štátnej suverenity sa v Nežnej revolúcii otvoril ako problém vzťahu Čechov a Slovákov. Nazdávam sa, že toto videnie neodhaľuje celkom genézu celého zložitého problému, ktorý súvisí s tým, že po odstránení komunistickej totality v podobe nadradenosti marxisticko-leninskej ideológie, ktorá uznávala nadradenosť proletárskeho internacionalizmu nad princípom sebaurčenia národov, slovenský národ ostával súčasťou zvláštneho národne duálneho (pôvodne unitárneho) československého štátu. Od vzniku tohto štátu bolo jeho vnímanie odlišné. Ináč ho vnímali Česi a ináč uvedomeli Slováci. Hoci v moderných

43 Spoločná česko-slovenská parlamentná digitálna knižnica, dostupné na URL <<http://www.nrsr.sk/dk/Download.aspx?MasterID=74792>>.

44 Spoločná česko-slovenská parlamentná digitálna knižnica, dostupné na URL <<http://www.nrsr.sk/dk/Download.aspx?MasterID=74792>>.

dejinách neexistuje príklad takého štátu, kde by si dva národy spolu uplatnili svoje právo na sebaurčenie.⁴⁵ Mnohí videli v tomto hybridnom celku, ktorý vznikol ako produkt politických kalkulácií pri rozbíjaní habsburskej monarchie v roku 1918, iba účelové riešenie veľmoci.

České elity už pri úvahách o Československu nemali úmysel vnímať ho ako dvojnárodný štát. Ak používali pojem Česi a Slováci, nemysleli pod tým odlišné národy, ale iba dve etnograficky a kultúrne odlišné skupiny tohto istého československého národa. Zárodok politického čechoslovakizmu treba hľadať v kollárovskej umelej fikcii slovanskej vzájomnosti, ktorú ako čechoslovakizmus presadzovali hlasisti a v konečnom dôsledku sa uplatnil pri vyhlásení Československej republiky (ďalej iba ČSR). Keď 28. októbra 1918 v Prahe Národný výbor v mene „československého národa“ vyhlásil Československú republiku, nedostali Slováci nijaké záruky samostatného života a samosprávy, a keď v Turčianskom Svätom Martine 30. októbra 1918 v mene „Národnej rady slovenskej vetvy jednotného česko-slovenského národa“ vo svojom terminologicky zmätenom vyhlásení ani nijaké záruky nežiadali, bolo jasné, že tento program nebude realizovať program slovenskej národnej identity a politickej autonómie v duchu zásad rokov 1848 – 1849 a *Memoranda slovenského národa* z roku 1861.

Program slovenského národného sebaurčenia a politickej suverenity sa podarilo dosiahnuť až 6. októbra 1938 vyhlásením *Manifestu slovenského národa* a prijatím Ústavného zákona o autonómii Slovenskej krajiny. *Manifest slovenského národa* žiadal právo „slobodne podľa vlastnej vôle určiť svoj budúci život v plnom rozsahu, v to počítajúc aj štátnu ústrojnosť v priateľskom spoložití so všetkými okolitými národmi.“ Toto právo sa uplatnilo v medzinárodnopolitickej konštelácii, keď takéto riešenie bolo pre slovenský národ najvýhodnejším možným riešením. Vyhlásenie Slovenského štátu 14. marca 1939 a prijatie Ústavy Slovenskej republiky 21. júla 1939 tvoria prvý stupeň nášho národno-identifikačného a štátno-politického vývoja do vyhlásenia Deklarácie SNR o zvrchovanosti Slovenskej republiky 17. júla 1992 a do vzniku Slovenskej republiky 1. januára 1993.

Deklarácia Slovenskej národnej rady z 1. septembra 1944 nedefinovala nijaké požiadavky slovenskej politickej autonómie v rámci obnovovanej ČSR, ale sa obmedzila na prázdne ideologické floskuly: „*Ústavnopráv-*

45 Prípád Belgicka je odlišný, lebo Valóni, hoci majú svoju identitu, sú súčasťou francúzskej kultúry a civilizácie s francúzštinou ako spoločným jazykom a v ňom vytvorenej literatúre. To isté platí o Flámoch hovoriacich po holandsky. Belgicko vzniklo na konfesionalnej báze (bez ohľadu na jazyk) ako katolícka krajina z prevažne kalvínskeho Nizozemska (1830).

ne, sociálne, hospodárske a kultúrne otázky republiky budú vzájomnou dohodou definitívne usporiadané v duchu demokratických zásad, pokroku a sociálnej spravodlivosti.“ Ďalší vývoj potvrdil, že to bol začiatok regresívneho trendu, smerujúceho proti zásadám slovenského národného politického programu. Verbálne zdôrazňovanie samostatnosti a svojprávnosti slovenského národa nevedlo k zlepšeniu jeho postavenia, ale, naopak, k jeho radikálnemu zhoršeniu. V praxi obnovenej ČSR po roku 1945 slovenský národ stratil akúkoľvek právnu subjektivitu a Slováci boli fakticky kultúrne a politicky v silnejšom a agresívnejšom českom prostredí asimilovaní. Slovenská otázka v medzinárodných súvislostiach, hoci nebola vyriešená, prestala existovať.

Úsilie slovenských komunistov o slovenskú národnú a štátnu svojbytnosť nemohlo byť dôsledné, lebo záujmy vlastného národa podriaďovali ideológii proletárskeho internacionalizmu, avšak od programu slovenskej politickej autonómie, realizovanej prvýkrát 6. októbra 1938, sa nedalo už ustúpiť. Nenaplnenie ustanovení Košického vládneho programu (1945) a postupné odbúranie kompetencií slovenských národných orgánov (1946 – 1948) ich varovalo pred zbytočnými nádejami na dualistické pretvorenie ČSR. Dočasný odmäk komunistického režimu v druhej polovici 60. rokov 20. storočia umožnil slovenským elitám pokúsiť sa dosiahnuť zmenu štátoprávneho postavenia Slovenska v ČSSR. Ústavný zákon o československej federácii (27. októbra 1968) nedal štátu očakávaný charakter autentickej federácie. Československo si zachovalo črty centralistického štátu. Slovenskej socialistickej republike nepriznali ani také vonkajšie formálne znaky národnej identity, ako je národný znak, hymna a vlajka. Regresívny vývoj v oblasti uplatňovania národnej identity Slovákov a štátnej suverenity Slovenska, ktorý sa začal v roku 1944 (1945), nezastavil sa ani po roku 1968, lebo kompetencie národných orgánov Slovenskej socialistickej republiky boli postupne okliešťované.

V Nežnej revolúcii 1989 – 1990 sa odstránením ideologického tlaku komunistickej strany znovu otvorila slovenská otázka. Pri uplatňovaní národnej identity Slovákov a štátnej suverenity Slovenska sa angažovala najmä Slovenská národná rada a vláda Slovenskej (socialistickej) republiky. Významný impulz ich aktivitám dával slovenský politický exil, ktorý sa k tejto línii hlásil, ako aj novovzniknuté politické subjekty (KDH a SNS) a občianske združenia (Štúrova spoločnosť a ďalšie). České politické elity si na základe solídnej analýzy aktuálneho stavu uvedomili, že v podmienkach parlamentnej demokracie sa slovenská otázka bude stále otvárať, pričom slovenské predstavy o dualistickom usporiadaní sa v jed-

notnom štáte nedajú realizovať. Revolučné zoskupenia (Občianske fórum a Verejnosť proti násiliu) otázku štátoprávneho postavenia nepovažovali za primárnu a iba ad hoc sa vyjadrili k niektorým jej aspektom. Medzi českými a slovenskými revolučnými elitami, ale najmä medzi slovenským a českým obyvateľstvom, existoval výrazný rozdiel v pohľade na víziu demokracie. Pokiaľ české society videli ako vzor demokracie Masarykovu Československú republiku (1918 – 1938), väčšina slovenských elit tento pohľad nezdiedala. Paradoxne sa však väčšina Slovákov nestotožňovala ani s víziou samostatného štátu. Zrejme tu zohrávala negatívnu úlohu permanentne potláčaná a tabuizovaná téma slovenského štátu, ale aj pre slovenský vývoj 19. a 20. storočia typicky minimalizmus pri formovaní politických programov slovenskej národnej identity a štátnej suverenity.

Summary

The author attempts to examine the study in terms of respecting the national identity of Slovaks and banking on the principle of state sovereignty of Slovakia, some important documents on Velvet Revolution. Although the period is usually called Velvet Revolution period from 17 November to 29 December 1989, as scheduled, this paper sets out the selected period of revolutionary change to the first free parliamentary elections on 8 – 9 June 1990. Broad civic movement, which was the Civic Forum and Public Against Violence led by dissidents, but these movements have grown numerically because of the large rate of politically active citizens from all regions and all walks of life. Although the actual dissident movements were ideologically very well-defined and sometimes broad, the basic vision of establishing democracy in the new revolutionary associations did not exist in the Civic Forum and Public Against Violence.

The Velvet Revolution 1989 – 1990 by removing the ideological pressure of the Communist Party of Slovak reopened the Slovak question. Particularly, the national identity of Slovaks and Slovak state sovereignty in particular involve the Slovak National Council and the government of Slovak (Socialist) Republic. A significant impetus to their activities gave Slovak political exile, who reported on the independent state line as well as evolving political parties (Christian Democratic Movement and Slovak National Party) and any civil societies (Štúr-Society and others). Czech political elites respecting the solid political analysis, concluding the Slovak question in the parliamentary democracy should be still open; the Slovak dualistic ideas about state structure cannot be realized in the unitary-concept of state. Revolutionary groups (Civic Forum and Public Against Violence) status did not concern the question of national status for the primary and considered only *ad hoc* comments on some of its aspects.

November 1989 v slovenskej dobovej tlači

Peter JAŠEK

Počas svojej 41-ročnej vlády v Československu sa komunisti snažili úplne ovládnuť život českej a slovenskej spoločnosti, čo bolo jednou z hlavných charakteristík ich totality. Túto snahu podporovali viacerými prostriedkami, na poprednom mieste stála propaganda. Každý štátny establishment sa usiluje prispôbiť a usmerňovať činnosť a nálady obyvateľstva práve týmto dôležitým nástrojom. Najštandardnejšia definícia propagandy ju označuje ako rozširovanie informácií s cieľom ovplyvniť názory a správanie veľkej časti populácie.¹ Od konca I. svetovej vojny, ktorá zaznamenala prelom v jej používaní, stala sa kľúčovým nástrojom, ktorým politické a záujmové kruhy aj v čase mieru ovplyvňovali verejnú mienku.² Z počiatkovej primitívnej formy sa v dôsledku technologického pokroku vyvinula na skutočnú mašineriu. Rozvoj propagandy šiel ruka v ruku s rozvojom moderných informačných technológií. Do svojho arzenálu prijala v 30. rokoch rýchlo sa vyvíjajúce médiá, ako rozhlas či hraný film, a v 50. rokoch aj televíziu, pričom tieto prostriedky sa stali chrbtovou kosťou propagandy. Je to pochopiteľné, pretože boli ľahšie dostupné a oslovovali široké masy, teda aj ľudí, ktorí noviny nečítali. Napokon v prvých dňoch bola aj Nežná revolúcia bojom o médiá, najmä v metropolách oboch republík.

1 Dostupné na URL <<http://en.wikipedia.org/wiki/Propaganda>>.

2 CORNWALL, M.: *The undermining of Austria - Hungary*. London 2000, s. 2.

Na Slovensku sa začala televízia masovo šíriť od polovice 60. rokov. Možno povedať, že novembrové udalosti boli podstatne ovplyvnené televíziou. Programy, ako *Štúdio dialóg*, *Aktuality* a priame prenosy z demonštrácií po 22. novembri mali veľký mienkotvorný vplyv a presvedčili obyvateľov mimo hlavných miest, že sa v republike odohrávajú prevratné zmeny. Dostať sa do televízie bolo pre opozičných politikov jedným z prvoradých cieľov, o ktoré sa viedol urputný boj. Vedenie Čs. televízie ale stálo ako opora komunistického režimu a prinášalo skreslené spravodajstvo, napr. stále odkladalo zverejnenie nahrávky policajného zásahu zo 17. novembra. Televízia bola „pre istotu“ obsadená oddielmi Ľudových milícií. Pred jej budovou sa konali demonštrácie študentov pod heslom „*vysielajte pravdu*“. Podobné to bolo aj pred budovou rozhlasu v Prahe, v ktorej bola tiež posilnená ochrana oddielmi Verejnej bezpečnosti (ďalej iba VB) a Ľudových milícií. Vysielanie televízie a rozhlasu sa v prvých dňoch revolúcie stalo symbolom komunistickej propagandy.³ Ešte 22. novembra platil zákaz vysielat priame prenosy,⁴ až tento deň priniesla televízia vyvážené spravodajstvo.⁵ V rozhlase sa pomery v prospech revolúcie začali meniť po 20. novembri. Možno plne súhlasiť s názorom českého autora Petra Husáka, ktorý vyslovil tézu, že boj o masmédiá bol v období 17. až 27. novembra jednou z rozhodujúcich bitiek, ktorú bolo treba vybojovať a vyhrať, aby revolúcia definitívne zakotvila aj mimo územia hlavného mesta, a to sa v prvých dňoch podarilo.⁶

Napriek nepochybnému významu televízie a rozhlasu ako zdrojov informácií aj periodická dobová tlač bola dôležitou súčasťou propagandy, hoci práve počas Nežnej revolúcie často v dôsledku rýchleho spádu udalostí nemohla podávať najaktuálnejšie informácie. Vplyv na obsah novín mali v rukách výlučne komunisti, ktorí tlač ovládali prostredníctvom viacerých pák. Navyše si boli dobre vedomí významu propagandy v tomto boji, ale ten si uvedomovala aj opozícia predstavovaná 19. novembra ustanovenými hnutiami Občanské fórum (ďalej iba OF) a Verejnosť proti násiliu (ďalej iba VPN). Pre obe hnutia sa stalo už krátko po vzniku dôležitou úlohou dostať sa do médií. Táto požiadavka sa vyskytovala v ich najdôležitejších vyhláseniach. Predstavitelia OF už na prvých

3 Dostupné na URL <http://totalita.cz/1989/1989_sp_11.php> Komunistickú líniu držali najmä vedúci predstavitelia oboch inštitúcií, pracovníci proti nej protestovali a požadovali objektivnosť pri podávaní informácií už od 20. 11.

4 HUSÁK, P.: *Česká cesta ke svobodě. I. díl. Revoluce či co?* Praha 1999, s. 109.

5 Dostupné na URL <http://totalita.cz/1989/1989_sp_11_cst_01.php>.

6 HUSÁK, P.: *Česká cesta ke svobodě*, s. 122.

rokovaníach s premiérom Ladislavom Adamcom uviedli medzi svojimi hlavnými podmienkami, aby bola rešpektovaná sloboda tlače, aby štátna moc nebránila v šírení pravdivých informácií a nevytvárala a nerozširovala skreslené informácie, slúžiace na manipuláciu verejnej mienky.⁷ Počas ďalších rokovaní vyslovili predstavitelia OF názor, že by chceli vydávať svoj vlastný denník a žiadali aj poskytnutie priestoru v televízii na prvom programe a v rozhlase.⁸

VPN túto požiadavku deklarovala 21. novembra vo svojom stanovisku k *Vyhláseniu vlád ČSSR, ČSR a SSR k udalostiam 17. novembra v Prahe*⁹ a Nezávislé študentské hnutie ten istý deň vo vyhlásení slovenských vysokoškolských študentov.¹⁰ Žiadosť o poskytnutie priestoru v médiách pre opozíciu podporovali (predovšetkým) plné námestia, občania Slovenska ju adresovali predsedovi slovenskej vlády výzvou 22. novembra.¹¹ 25. novembra už v programovom vyhlásení VPN zaznela ako bod 2 žiadosť o úplnú slobodu tlače.¹²

Na Slovensku vychádzalo v novembri 1989 viacero periodík, popri politických novinách aj časopisy rozmanitého zamerania s rôznou periodicitou. Okrem celoštátnych fungovala aj sieť regionálnych periodík. Pri takých dôležitých udalostiach, akými bola tzv. nezná revolúcia, nebolo periodika, ktoré by vynechalo komentár k zmenám odohrávajúcim sa v Československu. Okrem toho sa na Slovensku čítali aj české denníky, predovšetkým *Rudé právo* ako tlačový orgán Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ďalej iba ÚV KSČ).

Najdôležitejším komunistickým periodikom na Slovensku bol denník *Pravda*, ktorý bol zároveň aj oficiálnym tlačovým orgánom Komunistickej strany Slovenska (ďalej iba KSS). Pod sloganom „*Proletári všetkých krajín, spojte sa!*“ vychádzala *Pravda* už od roku 1944. Vo svojich číslach prinášala oficiálne tlačové správy komunistickej strany a správy zo zasadnutia orgánov Komunistickej strany Slovenska (ďalej iba KSS), KSČ, slovenskej a federálnej vlády. Jej šéfredaktorom bol Štefan Bachár a počas novembra bola najpevnejšou oporou komunistov medzi novinami. *Pravda* sama priniesla v čase eskalujúcej revolúcie článok *Sme za posilnenie socializmu*, v ktorom jednoznačne deklarovala, že stojí na pozíciách socia-

7 HANZEL, V.: *Zrychlený tep dejín*. Praha 1991, s. 22.

8 Tamže, s. 50.

9 ŽATKULIAK, J. a kol. (eds.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985 - 1990)*. Bratislava 1999, dok. č. 66, s. 329.

10 Tamže, dok. č. 67, s. 330.

11 Tamže, dok. č. 77, s. 339.

12 Tamže, dok. č. 87, s. 358.

lizmu, je proti úsiliu stupňovať napätie v spoločnosti a proti generálnemu štrajku ako prostriedku jeho riešenia. Zároveň však odmietla hodnotenia ÚV KSC a apelovala na to, že „*názory verejnosti nemožno nebrať do úvahy, naopak, musíme sa o ne opierať. Štrajky študentov boli označené ako nielen dôsledok momentálnych popudov a emócií, ani len dôsledkom pôsobenia síl nepriateľských socializmu, ale sú predovšetkým výsledkom dlhšie trvajúceho napätia, nedôsledného riešenia problémov.*“¹³

Dalším denníkom vychádzajúcim na Slovensku bola *Smena*, ktorú vydával Socialistický zväz mládeže a bola určená predovšetkým pre mladých ľudí. Mala povest liberálnejšieho periodika, čo počas novembrových udalostí svojimi článkami potvrdila, ako to dokladá aj stanovisko jej redakčného kolektívu: „*Sme za socializmus založený na politickom pluralizme, ktorý bude vychádzať zo slobodných volieb, žiadame zrušiť zakotvené vedúce postavenie KSC, žiadame právne zaručenú slobodu tlače, uvedomujeme si, že sme v minulosti nie vždy objektívne a pravdivo informovali o dianí.*“¹⁴

Tretím celoslovenským denníkom bola *Práca* vydávaná Revolučným odborovým hnutím. Jej redakcia sama definovala svoj postoj takto: „*Sme proti násiliu, za vyšetrovanie toho, čo sa stalo 17. novembra [...] Sme jednoznačne za dialóg, ale – a to predovšetkým – za prijatie opatrení a konkrétnych riešení [...] Naša redakcia však je aj fórom na podporu ďalšieho socialistického rozvoja, demokratizácie, verejnej a pravdivej informovanosti na základe spoločenskej a ekonomickej prestavby.*“¹⁵ Na inom mieste toho istého článku sa konštatovalo: „*Naším politickým vydavateľom sú odbory a my z presvedčenia rešpektujeme ich politické postoje, ktoré sú späté s rozvojom socialistickej spoločnosti. [...] Na stránkach Práce budeme tribúnou verejnej mienky i nástrojom socialistického pluralizmu a socialistickej demokracie. To je naše poslanie.*“¹⁶

V našej štúdií sa zameriame na to, ako tieto hlavné denníky informovali a aké postoje zaujali k rozhodujúcim udalostiam revolúcie – študentskej demonstrácii 17. novembra 1989, čoraz masovejším protikomunistickým mítingom a generálnemu štrajku, ktorý de facto rozhodol o páde komunizmu v Československu. Po ňom prišlo zostavenie dvoch vlád, prvá z nich, tzv. vláda 15 : 5 musela v dôsledku postoja opozície aj verejnosti padnúť a nahradila ju 10. decembra vláda národného porozumenia,

13 *Pravda*, 24. 11. 1989, s. 2.

14 *Smena*, 28. 11. 1989, s. 1.

15 *Práca*, 25. 11. 1989, s. 1.

16 *Tamže*.

v ktorej mali komunisti menšinu ministrov ako opozícia. V tom období však už opozícia mala v hlavných periodikách dosť priestoru, a preto noviny prinášali pomerne vyvážené stanoviská.

Demonštrácie študentov 16. novembra v Bratislave a 17. novembra v Prahe

V piatok 17. novembra 1989 vyšla *Pravda* symbolicky s úvodníkom pod názvom *Základné princípy*, v ktorom sa venovala otázke stanov KSČ. V novinách sa pripomenulo 50. výročie zastrelenia študenta Jana Opletala Nemcami v roku 1939 a Medzinárodný deň študentstva. Predstavitelia vlády položili vence k pomníku zastrelených v Lidiciach a Miroslav Štěpán diskutoval so študentmi pražských vysokých škôl. V správe sa nehovorilo o tom, že je plánovaný spomienkový pochod, ani o udalostiach, ktoré sa odohrali 16. novembra na študentskej manifestácii v Bratislave, na ktorej študenti Univerzity Komenského demonštrovali proti komunizmu v uliciach Bratislavy.

Na druhý deň, potom čo bezpečnostné zložky brutálne zmlátili účastníkov pokojnej študentskej manifestácie v Prahe a po Československu sa šírili chýry o smrti študenta Šmída, *Pravda* zareagovala na aktuálne dianie. Na prvej strane priniesla správu o Medzinárodnom dni študentstva, pričom pripomenula: „*Tohtoročné oslavy sú mimoriadne... Nielen tým, že si pripomíname 50. výročie udalostí roku 1939, kedy nacisti zavreli české vysoké školy, ale aj atmosférou, v ktorej mladí ľudia hľadajú v súčasných predstavových procesoch svoje miesto.*“¹⁷ Podľa *Pravdy* bolo vrcholom osláv stretnutie mládeže s oficiálnymi predstaviteľmi politického a spoločenského života Slovenska. Medzi študentov zašiel aj prvý tajomník ÚV KSS Ignác Janák a predseda slovenskej vlády Pavol Hrivnák.

Keďže centrom osláv bola Praha, *Pravda* sa venovala najmä dianiú v hlavnom meste Československa. V komentári sa zamerala predovšetkým na oficiálnu časť programu. Problematiku veľkej protikomunistickej demonštrácie, ktorá sa skončila zmlátením študentov na Národnej tŕidě, noviny nemohli obísť. *Pravda* v komentári 18. novembra napísala: „*Akciu a sprievod zneužila skupina osôb smutne známych z rozličných protispoločenských vystúpení v minulosti. Vykrikovali heslá hanobiace socialistický štát, ústavných činiteľov, predstaviteľov strany. Znova dokázali, že*

¹⁷ *Pravda*, 18. 11. 1989, s. 1.

im nejde o dialóg, ani o prestavbu a demokratizáciu, ale o destabilizáciu, o narušenie a rozvrat spoločenského života. Zhromaždenie chceli zneužiť na svoje osobné ambície aj niektorí známi exponenti z obdobia spoločenskej krízy v rokoch 1968/69.“ Pokiaľ išlo o brutálny zásah poriadkových síl, uspokojila sa s lakonickým tvrdením, že „vzhľadom na to, že pokusy o protispoločenské vystúpenie pokračovali aj po skončení spomienkovej akcie, boli poriadkové jednotky nútené prijať opatrenia na zabezpečenie pokoja a poriadku“.¹⁸ Tento slovník dobovej tlače bol typický pre opis všetkých protirežimových demonštrácií, ktoré sa konali od roku 1987.

Práca z 18. novembra nezaujala postoj k udalostiam v Prahe a Bratislave. Hoci na prvej strane sa nachádzal článok o vrchole osláv Medzinárodného dňa študentstva, spomínal iba to, že na Letnej odhalili pamätný kameň pri príležitosti 17. novembra 1939.¹⁹ Až v pondelkovom čísle z 20. novembra pod titulkom *Narušenie verejného poriadku* napísala o pražských udalostiach: „Účastníkov nepovolenej akcie vyzývali vyše 50 minút poriadkové sily na rozchod a vypratanie priestoru [...] časť ľudí sa rozišla, časť však pokračovala a stupňovala agresívne správanie sa. Na obnovenie pokoja a poriadku zakročili poriadkové sily VB. Podľa informácií bolo zranených 17 ľudí a 7 príslušníkov VB.“²⁰ Išlo teda o skreslené a vyslovene nepravdivé informácie, keďže skutočný počet ranených bol niekoľkonásobne väčší a policajný kordón uzavrel demonštrantov tak, že sa nemohli z miesta masakry pohnúť. *Smena* videla celé vystúpenie ako pripravené zo zahraničia a tiež sa nevyhla skresleniam: „O tom, že akcia bola sčasti režírovaná zo zahraničia, svedčí aj skutočnosť, že po skončení oficiálneho programu sa skupina osôb známa z rôznych protispoločenských vystúpení, snažila vyprovokovať zákrok bezpečnosti [...] Na výzvy na rozchod, ktoré boli opakované takmer hodinu, odpovedali kričaním hesiel, vyzývajúcich k fyzickej likvidácii komunistov.“²¹

Vážnosť situácie sa naplno prejavila na stránkach *Pravdy* v pondelkovom čísle z 20. novembra. K udalostiam víkendu sa vrátila v rozsiahlom úvodníku s titulom *Rozvahou proti provokáciám*, v ktorom sa objavil klasický slovník komunistickej propagandy z obdobia normalizácie a zo situácií, keď prišlo k stretu medzi demonštrujúcimi občanmi a bezpečnostnými oddielmi. Čiže sa v ňom vyskytli frázy o „rôznych skupinách osôb snažiacich sa za aktívnej podpory niektorých západných prostried-

18 *Pravda*, 18. 11. 1989, s. 2.

19 *Práca*, 18. 11. 1989, s. 2.

20 *Práca*, 20. 11. 1989, s. 2.

21 *Smena*, 20. 11. 1989, s. 7.

kov masovej informácie, hlavne televíznych a rozhlasových staníc, vyvolať konfrontáciu so štátnou mocou, destabilizovať politickú situáciu, navodiť ovzdušie spoločenského nepokoja v našej krajine“²²

Pravda kritizovala najmä rozšírenie nepravdivej správy o úmrtí študenta, čo bol podľa nej „vopred pripravený pokus vyvolať zámernú provokáciu [...] hoci správa nebola overená, hneď ju začali rozširovať nezákonné skupiny ako aj niektoré západné prostriedky masovej informácie a propagandy, a to napriek opakovaným dementi čs. strany [...] niektoré západné prostriedky masovej informácie sa k snahám o zvrat nášho spoločenského zriadenia pripájajú vyvolávaním emócií a vášní“. Tieto informácie dávala do súvislosti s tým, že sa na Západe hovorilo o tzv. domino efekte rúcajúcich sa komunistických režimov vo východnej Európe, ktorých bolo Československo s Rumunskom poslednou skladačkou. V závere Pravda spomenula ďalšiu z tradičných komunistických fráz: „Sme za úprimný a čestný dialóg so všetkými, ktorí chcú na základe Ústavy nachádzať východiská a zjednocovať svoje sily na konštruktívnu prácu v záujme ďalšieho socialistického rozvoja našej krajiny.“ Hneď za tým však prišla stará pesnička: „Jedno by však malo byť jasné: dialóg nemožno viesť anonymne alebo prostredníctvom takých pouličných demonštrácií, ktorých cieľom je provokovať, vyvolávať napätie v spoločnosti, porušovať verejný poriadok rôznymi výzvami a útočiť na naše spoločenské zriadenie a pod heslami „demokratizácie“ sa v skutočnosti usilovať o opustenie socialistickej cesty rozvoja.“²³ Záver úvodníka vyznieval úplne jednoznačne: „V tejto chvíli treba zachovať rozvahu, zdravý úsudok a rozhodne odsúdiť provokácie, ktorých cieľom nie je zdokonalenie socializmu a zlepšenie života ľudí, ale spoločenský chaos.“²⁴

Tie isté frázy ako v úvodníku boli vlastne omieľané vo všetkých článkoch Pravdy toho dňa. Veľa miesta zabralo aj vyvrátenie správy o úmrtí študenta Martina Šmída. Túto informáciu dementovali oficiálne tlačové správy ministerstva vnútra, ako aj komuniké českého ministerstva zdravotníctva a ministerstva školstva, mládeže a telesnej výchovy.²⁵ Ten istý úmysel mal aj článok prevzatý z Rudého práva *Očité svedectvo*, ktorý zdôrazňoval, že jeho autor bol na Národni třeide počas zásahu bezpečnostných síl a „(správy o masakre – pozn. P. J.) boli v rozpore s tým, čo som videl. Nesúhlasili ani ďalšie detaily [...] predovšetkým výzvy na rozchod boli

22 Pravda, 20. 11. 1989, s. 1.

23 Tamže.

24 Tamže.

25 Tamže.

niekoľkokrát opakované, na čo zhluk ľudí začal vykrikovať heslá vyzývajúce odstrániť vládu“²⁶

V podobnom duchu sa niesli aj správy v *Práci*, ktoré preberali oficiálne komuniké stranických a vládnych predstaviteľov. V komentári však poukázala na to, že udalosti 17. novembra „*vyvolali veľa otáznikov nad serióznosťou práce zahraničných žurnalistov [...] aj nad oprávnenosťou prostriedkov, použitých poriadkovými silami VB pri zásahu“²⁷*

Veľmi triezvo a umiernené, naopak, pôsobili komentáre v *Smene*, v ktorej šéfredaktor Lubomír Chorvatovič o demonštráciách študentov napísal: „*Ako vyjadriť nespokojnosť? Skupina bratislavských študentov vyšla do ulíc mesta minulý štvrtok. Nepovolene síce, ale bez väčších výstrelkov [...] Povolená manifestácia v Prahe sa premenila na stret so štátnou mocou. Ťažko novinárovi komentovať podobné stretnutia. Obušky však ešte nikde na svete nadšenie nevyvolali.“²⁸* Tento komentár sa vymykal z rétoriky dovtedajšej komunistckej propagandy, keďže neobsahuje obligátne odsúdenia demonštrácií.

V podobnom duchu sa o udalostiach na Národni třídě písalo aj v ďalších dňoch, hoci vďaka aktuálnejším udalostiam sa ocitli v úzadí. Pozornosť sa venovala správe o úmrtí študenta, ktorá sa mala stať vhodnou zámienkou na diskreditáciu opozície. Podľa propagandy sa táto správa spájala so snahou o diskreditáciu Československa, keďže to bola jasná paralela komunizmu s nacizmom. Hovorilo sa, že správu rozšírili nepriatelia socializmu, ktorí mu vždy škodili a ktorým ide o prevzatie moci. Toho si napokon boli po 20. novembri komunisti dobre vedomí. Vo vyhlásení zo zasadnutia Mestského výboru KSČ v Prahe, na čele ktorého stál Miroslav Štěpán, sa hovorilo prezieravo: „*Teraz už nejde o piatkové udalosti na Národnej třídě. Nejde o prestavbu a demokratizáciu, nejde ani o študentov, ani o mládež, ani o Pražanov. Ide o zneužitie vzniknutej vážnej situácie na úzke osobné ambície, na dosiahnutie skutočnej krízy a prevzatie moci reakciou. [...] Jedno je však jasné už teraz – v stávke je vec pracujúceho ľudu, v stávke je socializmus, pre ktorý priniesli veľké obete a vynaložili nezmerateľné úsilie predchádzajúce generácie.“²⁹* Podobne jasnozrivo videl aj novinár *Smeny*, ktorý si položil otázku: „*17. november bol milník, kto-*

26 Tamže.

27 *Práca*, 21. 11. 1989, s. 2.

28 *Smena*, 21. 11. 1989, s. 1.

29 *Pravda*, 22. 11. 1989, s. 1.

*rý nemožno prehliadnuť. Prečo vyšla mládež do ulíc? Pretože chce poznať pravdu. Nech je hocako trpká, bolestná, bezútešná.*³⁰

Aj neskôr sa niekoľko článkov formou krátkych notíc venovalo 17. novembru. Už 22. novembra sa spomenulo, že sa bude vyšetrovať príčina a priebeh masakry na Národní třídě a toto vyšetrovanie bude riadiť Generálna prokuratúra. Správy sa venovali aj stavu zranených účastníkov a upresňovaniu ich počtu. Pozornosť médií sa ale začala sústreďovať na námestia a rokovacie sály, lebo v Československu sa začali odohrávať udalosti, vďaka ktorým sa nakoľko stalo centrom pozornosti celého sveta.

Mítiny na námestiach

Pod tlakom udalostí nasledujúcich od pondelka 20. novembra, keď začali občania masovo demonštrovať na námestiach republiky, sa obsah novín prispôbil momentálnej situácii. Pri komentovaní demonštrácií sa denníky spočiatku opierali o oficiálne vyhlásenia komunistických orgánov, ktorým poskytovali široký priestor, podobne ako vyhláseniam inštitúcií a jedincov, ktorí stáli na platforme komunizmu. Tieto oficiálne správy najčastejšie vyzývali študentov a hercov na ukončenie štrajku a vyjadrovali znepokojenie nad situáciou v krajine. Podobne dostávali prokomunistické názory najširší priestor aj v rubrikách, ktoré vyjadrovali názory ľudí na aktuálne dianie. Na opise demonštrácií však vidno aj určité rozdiely, najmä medzi *Pravdou* a *Smenou*.

Kým pondelkové noviny z 20. novembra sa ešte udalostiam tzv. nežnej revolúcie nevenovali naplno, noviny nasledujúceho dňa už boli plné článkov o aktuálnej vnútropolitckej situácii. *Pravda* dokonca vyšla bez úvodníka, zato s tradičnou správou zo zasadania Predsedníctva ÚV KSČ, ktoré vyjadrilo znepokojenie nad napätou situáciou posledných dní a odmietlo „výzvy na protestné štrajky študentov vysokých a stredných škôl, rovnako ako neuvážené rozhodnutia niektorých divadiel narušiť svoju každodennú prácu“.³¹ V hlavnom článku vyšla správa o spoločnom zasadnutí federálnej vlády s českou a slovenskou vládou. Komuniké hovorilo, že všetky tri vlády sú za politické riešenie situácie a nechcú ísť cestou konfrontácie. Riešenie sa ale podľa nich nedá hľadať „v atmosfére emócií, vášní a protisocialistických vystúpení tak, ako k tomu došlo v posledných dňoch v Pra-

30 *Smena*, 22. 11. 1989, s. 1.

31 *Pravda*, 21. 11. 1989, s. 1.

he“.³² V rámci propagandy sa v novinách objavili články, v ktorých dostali slovo robotníci, stavajúci sa k študentským manifestáciam negatívne.³³ Podobne vyznieval aj článok s jasným titulom *Áno dialógu, nie konfrontácii*, kde pre zmenu svoje názory vyjadrovali členovia stranických organizácií a pracujúci.³⁴ Nechýbali názory robotníkov a komunistov, ktorí zdôrazňovali potrebu pokoja na prácu. Jeden pekář z Prahy na stránkach novín dokonca tvrdil: „Potrebujeme pokoj na prácu, inak nezabezpečíme zásobovanie obyvateľstva. Vzhľadom na to, že v pekárňach pracujú študenti ako brigádnic, sú tu obavy, že nenastúpia. Preto chceme požiadať o výpomoc príslušníkov armády.“ Záver článku bol jednoznačný – chaos a emócie nedodajú tovar na náš trh, podporovať preto nemožno nijaké štrajky.³⁵

Smena aj *Práca* znova informovali objektívnejšie. Článok *Smeny* Každú situáciu riešime s rozvahou konštatoval: „V pondelok sa zišlo v Prahe asi 100 000 demonštrantov na Václaváku. Zhromaždenie protestovalo proti piatkovému policajnému zákroku a žiadalo zásadné politické reformy. Spontánna demonštrácia bola vyjadrením prejavov nespokojnosti s tempom postupu prestavby a demokratizácie a s represívnymi opatreniami štátnych orgánov... Občania nápismi na transparentoch žiadali najčastejšie politický pluralizmus, vyhlásenie slobodných volieb, nespokojnosť s vládou a pravdivú verejnú informovanosť.“ V pokračovaní článku sa otvorene písalo, že sa ozývali protisocialistické heslá a demonštranti žiadali odstúpenie niektorých vládnych činiteľov. Dokonca sa spomínalo, že demonštranti navštívili aj závody a robotníkov a tí niektoré ich žiadosti podporili. Najmä pasáž o podpore robotníkov je výnimočná, pretože kampaň komunistov v médiách mala za cieľ mobilizovať robotníkov, v ktorých videl režim svoju poslednú nádej na záchranu. *Práca* zasa priniesla spravodajstvo z Prahy s tým, že „(demonštranti – pozn. P. J.) nápismi na transparentoch a skandovaním hesiel žiadali najčastejšie politický pluralizmus, vyhlásenie slobodných volieb, nespokojnosť s vládou a pravdivú verejnú informovanosť“.³⁶ Podľa jej komentára „jestvuje iba jediná rozumná cesta: pozitívna spolupráca všetkých zdravých síl v spoločnosti, v skutku demokratický

32 *Pravda*, 21. 11. 1989, s. 1.

33 Tamže.

34 Tamže.

35 *Pravda*, 21. 11. 1989, s. 2.

36 *Práca*, 21. 11. 1989, s. 2.

konštruktívny dialóg medzi nimi, v mene spoločenskej prestavby a ďalšieho zlepšovania životného štandardu všetkých občanov našej krajiny.³⁷

Pravda priniesla informácie o študentskom štrajku a požiadavkách na politické reformy, ako aj o pláne na vyhlásenie generálneho štrajku, opäť to však boli správy skreslené a slúžiace na manipulovanie, ako to dokazuje nasledujúca pasáž: „*Svedectvá niektorých žiakov dokladajú, že v niekoľkých školách si skončenie vyučovania vymohli skupiny mladíkov, ktorí sa označovali za vysokoškolákov a nútili študentov a učiteľov, aby sa pripojili k štrajkom na vysokých školách.*“³⁸ Podobne článok reagoval aj na situáciu okolo divadelného štrajku, keď konštatoval, že aj divadelníci sa pripojili k študentskému štrajku, vyhlásenému na protest proti zásahu bezpečnosti 17. novembra. Stále sa však dávalo do popredia stanovisko komunistov, ktorí s divadelníkmi rokovali a ktorí boli za okamžité obnovenie normálneho fungovania divadiel, pričom sa zdôraznilo, že „*vy-pätá atmosféra týchto dní vyžaduje rozvalu [...] podliehanie emóciám je nesprávne a môže iba priliat olej do ohňa*“.³⁹

V stredu 22. novembra vyšla *Pravda* s veľkým titulkom *Riadil sa hlasom rozumu a zodpovednosti*, ktorý apeloval na upokojenie emócií v snahe vyprázdniť plné námestia. V článku sa prvýkrát spomenulo, že existuje OF a VPN, ako aj priebeh akcií na Václavskom námestí. Informoval o účasti 100 000 ľudí na Václavskom námestí a o výzvach niektorých umelcov na celospoločenský dialóg, ktoré tam odzneli. Spomenulo sa aj to, že na študentských štrajkoch sa už zúčastňuje 80 000 ľudí a existuje koordinačný štrajkový výbor.⁴⁰ O demonštráciách, ktoré boli v plnom prúde, sa písalo ako o zhromaždeniach, ktorých jadrom sú študenti a pripojili sa k nim okoloidúci, spomenulo sa však, že ich boli desaťtisíce a zaplnili celé Václavské námestie. Správy neuvádzali konkrétne požiadavky OF, iba vymenovali rečníkov, ktorí vystúpili a spomenuli, že odsúdili zásah bezpečnostných síl na Národnej tŕide. Spomínalo sa aj to, že na zhromaždeniach zazneli tie isté požiadavky ako na predchádzajúcich, „*zároveň však neodmietli socializmus, o čom svedčí transparent „socializmus pre všetkých*“.⁴¹

Práca ponúkala objektivnejšie správy. Titulky venujúce sa demonštráciám vyznievali skôr v prospech demonštrantov ako *Pokojný mítingy v nevšednej atmosfére*, *V pokoji, rozvážne, premyslene*, alebo *V tom sa zho-*

37 Tamže.

38 *Pravda*, 21. 11. 1989, s. 2.

39 *Pravda*, 21. 11. 1989, s. 1.

40 *Pravda*, 22. 11. 1989, s. 1.

41 *Pravda*, 23. 11. 1989, s. 1.

dujú – bez násilia. Práve v tomto článku z 24. novembra *Práca* skonštatovala: „Štrajk študentov má, čo je veľmi dôležité, pokojný a dôstojný priebeh. Mladí ľudia sú proti násiliu a dištancujú sa od ojedinelých výkrikov ľudí, vyzývajúcich k hrubostiam.“⁴² Dokonca 27. novembra už jasne napísala, že manifestácie v Prahe a Bratislave podporujú požiadavky OF a VPN, pričom účasť na nich je taká veľká, že aj napriek mrazu prišlo do Prahy asi 750 000 ľudí.⁴³ Podobne ani *Smena* nespochybňovala záujmy demonštrantov a snažila sa pristupovať k demonštráciám objektívne.

Pravda prejavovala svoju zaujatosť najmä tým, že ponúkala široký priestor všetkým, ktorí podporovali komunistov a socializmus a, naopak, o demonštráciách a opozícii informovala skreslene a na minime priestoru. Tak sa na jej stránkach objavilo stanovisko Ústrednej rady odborov, ktorá prerokovala vnútropolitickú situáciu a konštatovala, že „všetci členovia Revolučného odborového hnutia sú presvedčení, že i v budúcnosti podpora čestnú, statočnú a otvorenú politiku prestavby a demokratizácie [...] že robotnícka trieda a ostatní pracujúci, vedomí si svojej zodpovednosti a postavenia v spoločnosti, plne podpora cestu ďalšieho rozvoja socializmu v našej vlasti“.⁴⁴ Túto líniu opäť porušila *Smena* v článku *Pokojný priebeh – atmosféra sa mení?*, konštatovala v ňom, že aj napriek psiemu počasiu bola v Prahe najmasovejšia demonštrácia, na ktorú prišiel aj dav robotníkov, ktorí podporovali študentov.⁴⁵

Ďalším článkom, ktorý ukázal, že komunisti sa moci tak ľahko nevzdajú, bola správa z prvého rokovania premiéra Adamca s predstaviteľmi opozície Michaelom Kocábom, Michalom Horáčkom, Martinom Mejstříkom či Janom Rumlom. Článok mal jasný titulok *Socializmus budeme chrániť* a spomínal, že „na upokojenie by bolo treba začať rozsiahly dialóg s verejnosťou“.⁴⁶ Adamec povedal, že vláda bude pracovať na realizácii svojho programového vyhlásenia z novembra 1988, v dôsledku ktorého cieľavedome pripravuje zásadnú spoločenskú reformu. Zároveň však jasne deklaroval: „Socializmus budeme brániť, o tom nemožno diskutovať.“⁴⁷ *Pravda* referovala o postojoch študentov zachytených očami jej redaktorov, ktorí boli medzi študentmi na diskusiách. Tak sa hovorilo

42 *Práca*, 24. 11. 1989, s. 1.

43 *Práca*, 27. 11. 1989, s. 4.

44 *Pravda*, 22. 11. 1989, s. 2.

45 *Smena*, 23. 11. 1989, s. 1.

46 *Pravda*, 22. 11. 1989, s. 1.

47 Tamže.

o tom, že na zasadaniach študentov boli všetky sociálne požiadavky odsunuté a jasne sa povedalo, že im ide o zmenu politického systému.⁴⁸

Pravda z 24. novembra vyšla s titulkom *Požiadavka aktívnej spolupráce*, pod ktorým priniesla informácie o demonštráciách na Václavskom námestí a v Bratislave. Spomenula, že „už štvrtý deň sa schádzajú na Václavskom námestí demonštranti, aby vyjadrili nesúhlas so zásahom bezpečnostných síl na Národnej triede 17. novembra a heslami a transparentmi vyjadrujú svoje názory k súčasnej vnútropolitckej situácii a ďalšiemu vývoju našej spoločnosti.“⁴⁹ Informácie o priebehu manifestácie boli stručné a skôr faktografické, o konkrétnych požiadavkách demonštrantov sa nehovorilo, zaobalili sa iba frázou, že demonštranti boli opäť oboznámení s požiadavkami OF, ktoré má podporiť plánovaný manifestačný štrajk.⁵⁰ Článok navyše informoval o postojoch študentov a o ich štrajku. Nechýbal ani článok *Zrkadlo včerajšieho dňa*, v ktorom sa čitatelia mohli stručne zoznámiť s demonštráciami v Prahe a s osobami, ktoré na nich vystúpili a podobne to bolo v prípade bratislavských demonštrácií. Do textu sa dostala aj informácia o tom, že keď jedna z vystupujúcich osôb odmietla, aby sa tlak na vedenie štátu vystupňoval štrajkom, zhromaždenie ju vypískalo.⁵¹

Pravda sa všeobecne snažila spochybníť význam demonštrácií tým, že sa v Československu pracuje na programe prestavby a študenti oprávne kritizujú pomalosť niektorých opatrení, vôbec však nespochybňovali správnosť kurzu, ktorý nastolili komunisti. Aj preto dali široký priestor tým organizáciám, ktoré ich podporovali, ako napr. Národný front, ktorý vo svojom vyhlásení z 23. novembra zaujal pevné stanovisko: „Predsedníctvo ÚV NF SSR sa obracia na politické strany, organizácie združené v Národnom fronte, na ich širokú členskú základňu, aby sa v duchu revolučných a pokrokových tradícií našich národov postavili na čelo úsilia o urýchlené prekonanie terajšieho spoločenského napätia a svojím príkladným pôsobením prispievali k vytváraniu priaznivých podmienok na naplnenie cieľov prestavby a obnovy našej socialistickej spoločnosti.“⁵² Bolo publikované aj vyhlásenie armády k udalostiam odohrávajúcim sa v Československu, v ktorom sa hovorilo: „Príslušníci armády s obavami sledujú udalosti, ktoré sa v našej vlasti v týchto dňoch odohrávajú [...] Nadväzu-

48 *Pravda*, 22. 11. 1989, s. 1.

49 *Pravda*, 24. 11. 1989, s. 1.

50 Tamže.

51 *Pravda*, 25. 11. 1989, s. 1.

52 *Pravda*, 24. 11. 1989, s. 1.

jeme na tradície tých, ktorí svojim bojom spoločne so sovietskou armádou vykúpili našu slobodu, ktorí bránia mier a pokoj nášho ľudu a dnes bránia výsledky socialistickej výstavby a jej perspektívy [...] Odmietame anarchiu, ktorú šíria vonkajšie aj vnútorné protisocialistické sily. Aktivne podporujeme úsilie ÚV KSCĽ, federálnej a národných vlád aj väčšiny našich pracujúcich za prekonanie zložitej spoločensko-politickej situácie, za nastolenie pokoja a poriadku, za vytvorenie podmienok na tvorivý dialóg a odmietnutie konfrontácie síl.⁵³

Od prvých dní tzv. nežnej revolúcie z článkov *Smeny* bolo vidno, že zdôrazňuje najmä požiadavky na politický pluralizmus, prehodnotenie roku 1968 a požiadavku na demokratický socializmus. Postoje *Smeny* vyjadrovali najlepšie aj titulky jednotlivých článkov v dňoch okolo štrajku ako *Most k skutočnej demokracii* alebo *Keď zmeny, tak kardínálne*. Práve druhý spomínaný článok sa venoval bratislavskej demonstrácii, ktorá sa konala v nedeľu 26. novembra, citoval slová Milana Kňažka: „Žiadame predovšetkým, aby bol zrušený článok Ústavy, v ktorom má vedúce postavenie v našej spoločnosti komunistická strana (búrlivý súhlas, skandovanie zrušiť, zrušiť a to je ono). Našou druhou, o nič menšou požiadavkou, je vytvoriť platformu, aby sme mohli uskutočniť slobodné a demokratické voľby (súhlas, skandovanie slobodné voľby).“⁵⁴ Tak isto vyznel aj článok z 29. novembra *Len kozmetické úpravy nepomôžu*. Hovorí o mítingu na Námestí SNP z 28. novembra. Skonštatoval, že vystúpenie predsedu slovenskej vlády Štefana Murína trvalo iba krátko. Ľudia totiž začali písať a skandovať heslá ako „Neskoro!, Odstúpiť!, Frázy! a pod.“ Piskotom mu znemožnili dokončiť vystúpenie. Všetci ďalší rečníci potom žiadali slobodné voľby a pluralitný politický systém.⁵⁵

Pravda neopustila líniu KSS ani v ďalších dňoch. Celá jej titulná strana z 27. novembra bola venovaná mimoriadnemu zasadaniu ÚV KSCĽ a o demonstráciách vo všetkých mestách sa písalo pod titulkom *Emócie zatieňujú konštruktívne slová*. Hovorilo sa aj o vystúpení premiéra Adama na Letnej, ktorého však ľudia vypískali, čo sa komentovalo slovami: „Významným hosťom včerajšieho zhromaždenia – veľmi vrelo prijatým, konštruktívne slová ktorého sa však v dave nestretli s porozumením – bol Ladislav Adamec [...] stotisícový dav ľudí nebol ochotný počúvať hlas rozumu, väčšie pochopenie mal pre tých, ktorí v tejto napätej politickej situácii

53 Tamže.

54 *Smena*, 28. 11. 1989, s. 5.

55 *Smena*, 29. 11. 1989, s. 7.

môžu urobiť málo pre politickú normalizáciu – Dubčeka, práve prepustených politických väzňov a ďalších.“⁵⁶

Pravda musela však konštatovať aj ďalšie pre ňu nepríjemné skutočnosti: „Zaslúžilý umelec Leopold Havel sa verejne priznal k svojej straníckej príslušnosti (nasledoval piskot). Keď sa však dištancoval od všetkých chýb vedenia strany, ktorú obvinil, že 11 rokov a 9 dní mu nedalo vysloviť vlastný názor, prijali ho zmierlivejšie.“⁵⁷ Aj ďalšie slová článku vyzneli podobne: „Pod dáždnik emócií sa skryl kdekto... organizátori zo združenia VPN pod svoje krídla prichýlili aj „martýra“ Jána Čarnogurského...“ Veľmi podobné články boli v Pravde na druhý deň, keď táto referovala o štrajku. Konštatovala, že na Námestí SNP sa zišlo doteraz najviac ľudí a ľudia so zadostučením prijali, keď Milan Kňažko oznámil, že sa začal dialóg medzi VPN a slovenskou vládou. Keď však chcel prehovoriť komunista Murín, ozval sa z davu hlasný piskot a skandovanie „Neskoro, neskoro!“. Hoci sa potom Kňažkovi podarilo upokojiť demonštrantov, tí nedovolili Murínovi povedať viac ako pár slov, prerušovali ho hlasným piskotom a už na slová vážené zhromaždenie, milá mládež „reagoval dav veľmi podráždene [...] pokus o dialóg z tribúny stroskotal“.⁵⁸

Generálny štrajk

Kľúčovou udalosťou Nežnej revolúcie, ktorá rozhodla o jej výsledku, bol generálny štrajk 27. novembra 1989. Štrajku sa aktívne zúčastnila asi polovica obyvateľstva Československa a štvrtina ho podporila pasívne. Opozícia sa naň pripravovala najmä na masových demonštráciách, kým komunisti rozpúťali v médiách kampaň proti štrajku. Dikcia novin konca prvého týždňa revolúcie ale už bola predsa len v mnohom iná a okrem Pravdy sa médiá snažili dať väčší priestor aj opozícii. Štvrtkové číslo Pravdy z 23. novembra obsahovalo úvodník príznačne pomenovaný Rozvaha. V ňom otvorene konštatuje: „Spoločnosť sa dostala do veľkého politického kvasu [...] Zrejme dialóg a jeho formu, ktorú spoločnosti naša strana, vláda a Národný front ponúkali, nebol pre nich taký prífázhlivý, taký otvorený, že by naň pristúpili. Môžeme povedať – neverili nám [...] Sme svedkami niekoľkodňových masových demonštrácií. Začali študenti, ale už to nie sú iba

56 Pravda, 27. 11. 1989, s. 2.

57 Tamže.

58 Pravda, 29. 11. 1989, s. 1.

študenti. Už sa k nim pridávajú aj ďalší ľudia, ktorých postoje sú rôzne.“⁵⁹ Dôkazov o dogmatickom postoji Pravdy, ako aj o kampani proti štrajku nájdeme v článkoch mnoho, napr. vety ako „*nemožno rozbíjať túto krajinu demonstráciami, štrajkami, robotníci správne pripomínajú, aké hodnoty utvárajú v jednom pracovnom dni. Výzvy na štrajky či dokonca generálny štrajk sú nezodpovedné a je to hazard, na ktorý nemôže naša spoločnosť pristúpiť.*“ Spomenuli sa aj tisícky rezolúcií, ktoré na sekretariát strany chodili, a žiadosti nedopustiť chaos a živelnosť, ktoré mali prísť od ľudí podporujúcich komunistickú vládu. Spomínali sa radoví komunisti, ktorí chceli strane pomôcť prekonať ťažké obdobie a vrátiť jej autoritu verejnými vystúpeniami. Z článku bola zrejmä snaha zburcovať komunistov k verejnej aktivite proti chystanému štrajku.

Aj predseda slovenskej vlády Pavol Hrivnák vyjadril na stránkach novín svoje protištrajkové stanovisko, podľa ktorého „*si musíme byť všetci vedomí, že nemožno dopustiť narušenie výroby, dopravy a zásobovania.*“⁶⁰ Aj ďalšia časť článku hovorila o tom, že „*značná časť straníckych, odborových a zväzových organizácií aj pracujúcich podporuje vysokoškolákov v mnohých ich oprávnených požiadavkách, nesúhlasí však s formou štrajku ktorý je cudzí našim pomerom a vo svojich dôsledkoch nemôže nič vyriešiť.*“⁶¹

Osobitné miesto mali vo všetkých vtedajších novinách aj pravidelné rubriky, v ktorých mali slovo občania. Pred štrajkom dostávali priestor také osoby a organizácie, ktoré s ním nesúhlasili a zdôrazňovali, že na prácu potrebujú pokoj a odmietajú štrajk ako prostriedok riešenia problémov. Línia propagandy bola jasná – ukázať štrajk ako niečo zlé, čo ohrozuje národné hospodárstvo, a tým konzekventne aj rodiny robotníkov. Podobný názor ako „*študenti o nič neprídu, mnohí z nás však majú rodiny a akékoľvek výpadky vo výrobe spôsobia straty, ktoré sa budú ťažko doháňať a napokon sa premietnu v nižšej výpláte,*“⁶² bol v novinách celkom bežný.

Od 25. novembra sa v *Pravde* začala objavovať aj pravidelná rubrika *Vyhlasenia, názory, námety, stanoviská*. V tejto dostali priestor na prezentovanie svojich názorov rôzne osoby a organizácie, išlo však výlučne o komunistov na regionálnej úrovni, o robotníkov z fabrik alebo o odborové organizácie, ktoré takmer unisono odsudzovali štrajk ako prostrie-

59 *Pravda*, 23. 11 1989, s. 1.

60 *Tamže*.

61 *Tamže*.

62 *Tamže*.

dok nátlaku na komunistov. Toto sa nezmenilo ani po štrajku, kde zasa v tejto rubrike dominovali názory, že prestavba a demokracia sú jedinými alternatívami rozvoja v Československu.

Práca v prvom štádiu tiež odmietala štrajk, čo doložila titulkom *Štrajk – Nie*.⁶³ Aj *Smena* priniesla článok *Zabráňime ekonomickým a morálnym stratám*.⁶⁴ Na druhej strane však práve *Smena* uverejnila článok, ktorý sa úplne vymykal z línie slovenských novín. Pod nadpisom *Za pravdu a demokraciu* bola uverejnená časť prejavu Milana Kňažka, v ktorej hovoril o tom, ako má štrajk vyzerat', aby neohrozil ekonomiku, preto hovoril o dni trikolóry. „V žiadnom prípade nechceme, aby sa štrajk stal chaosom a plytvaním.“ Podľa článku vystúpenia ľudí dávali jasne najavo, že „k študentským požiadavkám sa pripája čoraz viac ľudí z fabrík, závodov, podnikov a družstiev“.⁶⁵

Žiadna propaganda však už nemohla zabrániť úspechu štrajku, lebo obyvatelia Československa boli presvedčení, že nechcú ďalšiu vládu komunizmu. Preto štrajk vyznel jednoznačne v prospech protikomunistickej opozície. Bolo to vidno aj z komentárov tlače. *Práca* s jasným titulkom *Za demokratické spoločenské zriadenie* skonštatovala: „obyvatelia [...] sa zhromaždili, aby podporili generálny štrajk. Vyjadrovali svoje presvedčenie, že nový demokratický a pluralitný systém umožní vyriešiť základné problémy, ktoré sa v priebehu posledných rokov v našej spoločnosti nahromadili.“⁶⁶ Rovnako to videli aj ďalšie médiá.

Záver

Aj napriek prísnej komunistickej cenzúre a mnohým zavadzajúcim tvrdeniam slúžiacim komunistickej propagande, ktoré sa v hlavných denníkoch objavili, možno považovať dennú tlač za cenný prameň pri skúmaní udalostí Nežnej revolúcie.

Denníky prinášali zmanipulované informácie o priebehu demonštrácií, nepodávali presný obsah vyhlásení formujúcej sa opozície a poskytovali viac priestoru komunistom.

Propagandistická kampaň sa niesla vo viacerých rovinách – médiá sa najskôr snažili obísť problematiku brutálneho zásahu proti demonštrantom 17. novembra dezinformáciami o počte zranených alebo normali-

63 *Práca*, 25. 11. 1989, s. 1.

64 *Smena*, 24. 11. 1989, s. 1.

65 *Smena*, 24. 11. 1989, s. 5.

66 *Práca*, 28. 11. 1989, s. 1.

začnou rétorikou o antisocialistických silách, potom stavali do popredia voči masovým demonštráciám otázku pokojného dialógu.

Nakoniec rozpútali kampaň proti štrajku, z ktorého chceli urobiť prostriedok hospodárskeho rozvratu a ohrozenie pre robotníkov.

Z denníkov najmä *Pravda* hájila do poslednej chvíle prokomunistické stanovisko, *Práca* a najmä *Smena* boli oveľa liberálnejšie a prinášali objektívnejšie spravodajstvo.

Summary

The author of the following study was focused on the description of the break down of the communism in the Slovak contemporary press. Before the Velvet revolution were all of them very important part of communist propaganda, alongside with Czechoslovak television and Czechoslovak broadcasting. In the first few days of revolution expressed the newspapers their support to communist regime and tried to flouted events in the republic. But later, some of the newspaper changed their language and tried to inform readers about revolutionary events. Only the Newspaper *Pravda* remained the tool of communist propaganda. The study is focused on informations from newspapers related to the key events of Velvet revolution – demonstration from 17 November, manifestations at the public places of Czech and Slovak cities, the general strike and the appointment of the new Czechoslovak government. For historians, contemporary press still remains one of few sources of the research on the collapse of communism, because crucial archival sources in the Slovak republic are unavailable.

Domáca situácia počas Novembra 1989

Opozice v Československu před pádem komunistického režimu v listopadu 1989

Petr BLAŽEK

Dne 9. srpna 1989 novinářka z deníku *Svobodné slovo* Ivana Gérová navštívila Václava Havla na jeho chalupě na Hrádečku, aby s ním uskutečnila rozhovor. Přestože oba jistě tušili, že z něho nebude v následujících dnech otištěna ani řádka, jejich debata trvala několik hodin (záznam byl nakonec publikován teprve v letošním roce). Hostitel hovořil v pozdních nočních hodinách hlavně o divadle a politice, obě témata se volně prolínala a doplňovala. Havel se nejdříve vrátil k několika divadelním představením, kterých se na podzim 1988 zúčastnil po letech opět jako pozvaný host. Popisoval své rozpaky nad změnou svého postavení, když na derniéře hry *Res publica* aneb *Jak jsme nezažili 20. léta* v Realistickém divadle v Praze zaznělo při závěrečné diskusi z pódia několikrát jeho jméno a obecenstvo odpovědělo překvapivě silným potleskem. Když Havel popisoval své pocity z dalšího vývoje, použil svůj oblíbený přívlastek „absurdní“: *„Já mám takový sen, že by se ten náš totalitní systém přerodil v demokracii klidným, věcným, pokojným způsobem. Bez zmatku a chaosu, bez obětí a podobně. Čím dál víc mám ale dojem, že to nepůjde. Že to je proces neobvyklý, složitý a náročný, že se neobejde bez improvizací, bez zmatků, bez významné role náhod, bez obětí [...] Když tu byli Poláci, kamarádi ze Solidaritty, tak mi to potvrzovali. Říkali, že to je jen bláhový sen, že by se to mohlo zdařit v klidu. Že ta potřeba do všeho prodebatovat, najít nějaký konsensus, pak ho začít zvolna uskutečňovat – to že je všechno utopie. Že prý u nás, bude-li to – jako že to všechno bude –, to proběhne v rychlosti, v improvizacích, na koleně, ve zmatcích. S oběťmi, rozkoly, nesmyslnými*

*a zbytečnými. Já bych si to jako pořádkumilovnej člověk představoval jinak, ale asi to tak nepůjde.*¹

Uvedený citát Václava Havla zde uvádím hned z několika důvodů. Je v něm totiž mnoho rovin, které se přímo dotýkají zvoleného tématu. První souvisí s výkladem velkých historických změn, které často bývají historiky ze zpětného pohledu představovány v podobě na sebe logicky navazujících událostí, ačkoliv v roce 1989 ve skutečnosti spíše sehrály – navzdory různým konspirativním teoriím – zásadní roli zmíněné improvizace, zmatky a náhody.² Z citátu je také dobře vidět nejistota z budoucnosti. Důvod byl jasný, až do listopadu 1989 nedokázala opozice v Československu donutit představitele komunistického režimu k smysluplnému jednání o politických změnách. Poslední rovina souvisí s rolí převratných událostí v dalších socialistických státech, které se tehdy bezprostředně dotýkaly vývoje v Československu, ačkoliv navenek zůstával domácí režim ve zdánlivé stabilizaci. Havel se v rozhovoru několikrát zmínil o polské návštěvě, která přijela do Československa v červenci 1989. V Polsku tehdy již bylo několik týdnů po polosvobodných volbách, ve kterých *Solidarita* drtivě zvítězila. Adam Michnik, Jan Lityński či Zbigniew Janas měli s sebou jako čerství poslanci diplomatické pasy. Postupně navštívili řadu kritiků a oponentů domácího režimu, nejen Václava Havla, ale také například Františka kardinála Tomáška či Alexandra Dubčeka. Navzdory jejich skepsi se polská verze vyjednaného kompromisu nakonec stala pro domácí oponenty režimu hlavním vzorem, který se snažili v listopadu 1989 napodobit (byť měly „kulaté stoly“ spíše karikaturní podobu).³

Britský historik Timothy Garton Ash je autorem příznačného bonmotu, kde ve zkratce popsal na konci listopadu 1989 dominový efekt pádu komunistických režimů: „*Polsku to trvalo deset let, Maďarsku deset měsíců, východnímu Německu deset týdnů, Československu to možná bude trvat deset dnů.*“⁴ Jeho památný výrok o posloupnosti událostí ve středoevropském prostoru je doposud často citován, ačkoliv je – jak správně

1 GÉROVÁ, I.: *Vyhrabávačky*. Praha - Litomyšl 2009, s. 65 – 66.

2 PREČAN, V.: Středoevropský kontext demokratického převratu v Československu roku 1989, In: PEŠEK, J. - SZOMOLÁNYI, S. (eds.): *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky. Štúdie a úvahy*. Bratislava 2000, s. 7. Srovnej SUK, J.: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha 2003.

3 Blíže BLAŽEK, P.: Kampaň vedená z parlamentní pudy. Polsko-československá solidarita v roce 1989. *Dějiny a současnost*. Mimořádné číslo k dvacátému výročí 17. listopadu 1989 (listopad 2009), s. 25 – 30.

4 AŠH, T. G.: *Rok zázraků '89*. Praha 1991, s. 62.

připomněl americký historik Pdraic Kenney – „*chybný hned ze tří podstatných důvodů: nedoceňuje minulost, zjednodušuje přítomnost a vytváří příliš optimistickou vizi budoucnosti*“.⁵ Bonmot navíc navozuje fascinující představu „*anne misarabilis*“, podle něhož se komunistické režimy zhroutily pouze vnitřním vyprázdněním a bez aktivního podílu společnosti. Historik Karel Durman hovoří ve své pozoruhodné knize o konci sovětského bloku doslova o „*útěku od praporů*“.⁶ Také sociolog Ivan Možný hledal již na počátku devadesátých let důvody změny především v naprostém úpadku legitimacy komunistického režimu a postupné kolonizaci státu rodinami příslušníků značné části komunistické elity, kteří podle jeho výkladu hledali na konci osmdesátých let především cesty, jak privatizovat své mocenské postavení.⁷ Na druhou stranu má Ashův bonmot v tomto kontextu jednu důležitou platnost – dny, týdny a měsíce mají totiž k sobě blíže, než roky. Polsko se skutečně ve srovnání s Maďarskem, Československem a zejména východním Německem vymyká silou a rolí opozice. Desetimilionová *Solidarita* na počátku osmdesátých let neměla v dalších zemích sovětského bloku skutečně srovnatelnou obdobu a její potlačení v prosinci 1981 v dlouhodobé perspektivě znamenalo spíše prohloubení krize a úpadek komunistického režimu, který byl nakonec donucen s její umírněnými oponenty jednat u proslulého kulatého stolu.⁸

Role opozice při změně režimu na konci osmdesátých let v Československu se v těchto i dalších výkladech příznačně vytrácí.⁹ Dokládá to i skutečnost, že jedinou monografií na toto téma napsal Milan Otáhal již takřka před patnácti lety (navíc se zabýval téměř výhradně jen událostmi v českých zemích). Historici při tom mají k dispozici stále více archivních pramenů, které autor zmíněné knihy neměl k dispozici a které

5 KENNEY, P.: Příběh jednoho vtípu aneb Co se stalo v roce 1989. In: BLAŽEK, Petr (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968 – 1989*. Praha 2005, s. 246 – 247.

6 DURMAN, K.: *Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964 – 1991*. Praha 1998. Srov. DURMAN, K.: *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938 – 1991. Díl II. Konec dobrodružství 1964 – 1991*. Praha 1999.

7 MOŽNÝ, I.: *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce. Sociologický esej*. Praha 2009 (třetí vydání).

8 TŮMA, O.: Několik poznámek ke kolapsu komunistického režimu. In: PEŠEK, J. – TŮMA, O. (eds.): *O dějinách a politice. Janu Křenovi k sedmdesátinám*. Praha 2001, s. 36 – 47.

9 Srov. RUPNIK, J.: Rozřešení záhady dějin. Středovýchodní Evropa a rok 1989. *Dějiny a současnost*, mimořádné číslo k dvacátému výročí 17. listopadu 1989 (listopad 2009), s. 6 – 13.

některé jeho závěry revidují.¹⁰ Paradoxně také někdejší představitelé opozice v Československu často připomínají, že ještě krátce před výbuchem masové nespokojenosti cítili velkou skepsi a domnívali se, že razantní změny přijdou daleko později.¹¹ Citován je v této souvislosti článek Jana Rumlá, který vyšel na počátku listopadu 1989 v samizdatových *Lidových novinách*. S jistou rezignací tehdy shrnul, že 28. října 1989 demonstrovalo v Praze, Brně a dalších městech přibližně tolik lidí, kolik podepsalo *Několik vět* (okolo 37 000 signatářů): „V Československu zatím milióny obyvatel uštvane obtěžkaných nákupními kabelami bloudí jakoby bezcílně zadrátovanou zemí. Dřevěné sloupy, na nichž jsou dráty upevněny, nenatírány trouchnivěji. Dráty rezaví a zátarasy se propadají do země. A časem to třeba dojde tak daleko, že nás ani nikdo hlídat nebude a my s hrůzou zjistíme, že bez vlastního přičinění jsme už taky svobodní.“¹²

Jak se domnívá historik Oldřich Tůma, ve skutečnosti se jednalo částečně o „optický klam“, neboť opozice byla v tomto období již poměrně silná a strukturovaná: „Operovaly tu desítky různých skupin, vzniklo i jakési politické quasispektrum od monarchistů po radikální ekologisty a pacifisty. V posledních dvou letech před koncem režimu se výrazně rozšířila i schopnost a kapacita opozice šířit vlastní informace a názory. [...] V Praze proběhly v letech 1988 a 1989 desítky demonstrací (byť počet účastníků jen maximálně o málo přesahoval 10 tisíc), různé petice podepisovalo stále více lidí. V neveřejném oficiálním průzkumu z jara 1989 asi 30 – 40 % respondentů uvádělo, že znají program a činnost opozice a do jisté míry s ním sympatizují (v závislosti na výši vzdělání a velikosti města, kde respondenti žili, tato čísla stoupala). Není divu, že ve stejném průzkumu asi 40 % lidí uvedlo, že pravidelně nebo často sledují vysílání západních rozhlasových stanic, Radio Free Europe a Voice of America. Často opakované tvrzení, že ještě v prosinci 1989 Václava Havla znalo jen malé procento populace, neobstojí. Shrnuto: síla opozice byla už před listopadem větší, než sama soudila a než se odvážila testovat.“¹³

Uvedené vysvětlení je poměrně přesvědčivé, ale platí spíše pouze pro pražský region. Vysvětlení uvedených rozporů ostatně souvisí s tím, co vlastně pod termínem opozice každý autor rozumí. Společnost totiž po-

10 OTÁHAL, M.: *Opozice, moc, společnost 1969 – 1989. Příspěvek k dějinám „normalizace“*. Praha 1994. Srov. OTÁHAL, M.: *Normalizace 1969 – 1989. Příspěvek ke stavu bádání*. Praha 2002.

11 Nejnověji PITHART, P.: *Devětaosmdesátý*. Praha 2009.

12 RŮML, J.: Hra s čísly. *Lidové noviny*, roč. 3, 1989, č. 11, s. 2.

13 TŮMA, O.: Několic poznámek ke kolapsu ..., s. 42.

slední dva roky již skutečně nebyla rozdělena na tři poměrně jasně vyznačené skupiny, prorežimní část, „šedou zónu“ a disident. Důvodů bylo hned několik, mezi nimi za připomenutí stojí prohlubující se všeobecná krize režimu, generační změny a mezinárodní faktor. V lednu 1987 se Charta 77 v dokumentu k svému desátému výročí výrazně poprvé obrátila výslovně na veřejnost a vyzvala ji k větší aktivitě.¹⁴ V následujících třech letech vznikla – a nejen z jejího okruhu – řada nových nezávislých iniciativ, z nichž některé již směřovaly k tradičním formám politické opozice, včetně vytváření náznaků regionálních struktur a programů.¹⁵ Výrazně se také oživil náboženský život (v katolickém prostředí měly velký ohlas například poutě na Moravě a na Slovensku, známou petici Augustina Navrátila podepsaly statisíce věřících a *Desetiletí duchovní obnovy* symbolizovalo postupně rostoucí sebevědomí katolické církve).¹⁶ Přibývaly nové samizdatové časopisy, navazovaly se užší kontakty s exilem a s oponenty režimu v okolních zemích sovětského bloku. V létě 1987 se po devíti letech opět na československo-polské zelené hranici konalo setkání disidentů z obou zemí, z něhož bylo vydáno veřejné prohlášení.¹⁷ Dne 10. prosince 1987 se u příležitosti Dne lidských práv konala na Staroměstském náměstí v Praze první pouliční demonstrace. Velký ohlas mělo pokojné shromáždění katolických věřících v Bratislavě v březnu 1988, které bylo násilně rozehnáno za pomoci stříkacích vozů.¹⁸ Nejen

14 Dokument Charty 77 č. 2/87: Slovo ke spoluobčanům. In: ČISAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V. (eds.): *Charta 77. Dokumenty 1977 – 1989. Sv. 2, 1984 – 1989*. Praha 2007, s. 823 – 827.

15 Srov. OTÁHAL, M.: Programová orientace disentu 1969 – 1989. In: BLAŽEK, P. (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968 – 1989*. Praha 2005, s. 25 – 40.

16 Srov. HOLEČKOVÁ, M. E.: *Cesty českého katolického samizdatu 80. let*. Praha 2009.

17 BLAŽEK, P.: Setkání představitelů československé a polské opozice na státních hranicích 1978 – 1989. In: HRODEK, D. (ed.): *Česká a polská historická tradice a její vztah k současnosti. Pardubická konference (18. – 20. duben 2002)*. Praha 2003, s. 177 – 209.

18 ŠIMULČÍK, J.: *Čas svitania. Svičková manifestácia – 25. marec 1988*. Prešov 1998; KOREC, J. Ch.: *Bratislavský Veľký piatok. Zbierka autentických dokumentov o zhromaždení veriacich 25. marca 1988*. Bratislava 2008. K situaci na Slovensku před pádem komunistického režimu blíže např. MARUŠIAK, J.: Slovenská spoločnosť a normalizácia. In: *Česká a slovenská spoločnosť v období normalizácie – Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie. Liberecký seminár 2001*. Bratislava 2003, s. 109 – 153; KMEŤ, N.: Opozícia a hnutie odporu na Slovensku 1968 – 1989. In: BLAŽEK, P. (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968 – 1989*. Praha 2005, s. 41 – 53; BALUN, P. (ed.): *1988 – Rok pred zmenou*. Bratislava 2009.

na Slovensku vzbudilo také velký zájem vydání publikace *Bratislava/nahlas*, které odráželo stále důležitější téma životního prostředí.¹⁹

Situaci také ovlivňoval určitý pohyb v čele komunistické strany. V prosinci 1987 po dlouhých osmnácti letech odešel z postu generálního tajemníka Ústředního výboru Komunistické strany Československa (dále pouze ÚV KSČ) Gustáv Husák. Jeho odchod byl důsledkem boje o moc, který vypukl se změnou sovětské politiky po nástupu Michaila Gorbačova do čela Komunistické strany Sovětského svazu. Miloš Jakeš se po nástupu snažil proti opozici více mobilizovat veřejnost a zapojit stranickou strukturu. Od jara 1988 se již činnost opozičních skupin stala také tématem jednání Předsednictva ÚV KSČ, které podle dochovaného programu do této doby rutinně schvalovalo „pouze“ pravidelné zprávy o činnosti Sboru národní bezpečnosti (jejichž součástí byly pasáže věnované opozici a církvím). Zjednodušeně řečeno, do té doby se vedení KSČ snažilo tvářit, že opozice neexistuje (v podstatě od ukončení kampaně proti Chartě 77 se manipulacím věnovala média, vedení KSČ samo její činnost veřejně nekomentovalo). V dubnu 1988 zazněla na schůzi členů stranického vedení ústní zpráva generálního tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeše o „aktivizaci sil vnitřního a vnějšího protivníka“ – výsledkem jednání bylo schválení vnitrostranické informace pro krajské a okresní výbory a členstvo strany a dopisu sekretariátu ÚV KSČ. Jen od března do prosince 1988 bylo celkem odesláno stejným adresátům třináct a od ledna do listopadu 1989 jedenáct takových zpráv.²⁰ Od jara 1988 také pravidelně zasedal operační štáb Federálního ministerstva vnitra, který se zabýval především protirežimními pouličními shromážděními.²¹ Vedle tradičních represivních postupů se komunistická strana snažila nově také více mobilizovat stranickou strukturu. Její naprostý neúspěch dokládá projev Miloše Jakeše a jeho proslulý výrok „kůl v plotě“. Výmluvná také byla skutečnost, že kritické petice podepisovali i řadoví členové strany.²² Počátek rozkladu státního aparátu signalizoval i různý přístup soudů v obdobných kauzách, například na konci osmdesátých let souvisela s účastí na demonstracích či rozšiřování petice *Několika vět*.

19 Srov. VANĚK, M.: *Nedalo se tady dýchat. Ekologie v českých zemích v letech 1968 až 1989*. Praha 1996.

20 Blíže KOUDELKA, F. (ed.): *Vedení KSČ o disentu a opozici. Dokumenty z ledna 1986 – října 1989*. Praha 1999.

21 Srov. ŽÁČEK, P.: Operační štáby generála Lorence v letech 1988 – 1989. Krizový management FMV v akci. *Securitas Imperii, Sborník k problematice bezpečnostních složek*, 1998, č. 4/I – III.

22 Blíže OTÁHAL, M.: *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu*. Brno 1999.

Zásadní přelom pro mobilizaci veřejnosti znamenala demonstrace, které se zúčastnilo okolo deseti tisíc lidí v centru Prahy 21. srpna 1988 u příležitosti dvacátého výročí invaze do Československa. Na její organizaci se výrazně podíleli představitelé dvou nových opozičních skupin sdružujících mládež: Nezávislé mírové sdružení – Iniciativa za demilitarizaci společnosti (sdružení vzniklo v dubnu 1988 a zaměřilo se na otázky snižování napětí ve společnosti, uzákonění náhradní civilní služby a pořádání veřejných diskusních setkání) a České děti (věnovaly se ekologickým otázkám a s určitou ironií vystupovaly jako rojalistické hnutí).²³ Jejich představitelé sehráli důležitou roli také při dalších protirežimních shromážděních. V roce 1989 se v Praze uskutečnilo dokonce i několik pouličních happeningů, které organizovali zakladatelé Společnosti pro veselejší současnost. Typická pro mladé aktivisty byla jejich ideologická nezakotvenost, v jednom hnutí bez problémů spolupracovali katolíci, evangelíci či anarchisté. Sjednocoval je odpor k režimu, který již odmítali jako celek a nespokojili se s jeho případnou reformou. Na rozdíl od řady starších signatářů Charty 77 (byť generační kritérium nebylo jednoznačné) vnímali především pouliční demonstrace jako přijatelnou formu protestu. Americký historik Padraic Kenney v tomto kontextu s nadsázkou označuje konec osmdesátých let jako „karneval revoluce“.²⁴

Změny v Sovětském svazu a naděje na reformu komunistické strany povzbudily řadu někdejších straníků, kteří se angažovali během Pražského jara a byli po jeho potlačení postupně odsunuti na okraj společnosti. Nejvýraznějším projevem bylo založení nezávislé iniciativy Obroda, jejíž představitelé několik měsíců před pádem komunistického režimu navázali neoficiální kontakty s vedením komunistické strany. Sovětská strana je ještě na jaře 1989 ve svých interních dokumentech vnímala jako nejvážnější potencionální partnery pro plánované změny. Jak se však nakonec ukázalo, jejich frazeologie byla pro značnou část veřejnosti již neaktuální. Někteří její představitelé nakonec sehráli významnou roli v Občanském fóru a později také v levicových politických stranách.²⁵

23 Blíže BLAŽEK, P.: Dejte šanci míru! Pacifismus a neformální mírové aktivity mládeže v Československu 1980 – 1989. In: VANĚK, M. a kol.: *Ostrůvky svobody: Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha 2002, s. 11 – 107; SVOBODOVÁ, J.(ed.): *Nezávislá skupina České děti 1988 – 1989. Dokumenty*. Praha 1995.

24 KENNEY, P.: *Karneval revoluce. Střední Evropa 1989*. Praha 2005.

25 Srov. KOKOŠKOVÁ, Z. – KOKOŠKA, S. (eds.): *Obroda – klub za socialistickou představbu. Dokumenty*. Praha 1996.

V roce 1987 vznikla Demokratická iniciativa, v jejímž čele stál triumvirát (Emanuel Mandler, Bohumil Doležal a Karel Štindl), který hledal východiska v liberálních tradicích české politiky. V první polovině roku 1989 se bez úspěchu snažil o vytvoření zastřešující opoziční platformy. Dne 11. listopadu 1989 podal Emanuel Mandler žádost o založení nové politické strany pod názvem Československá demokratická iniciativa. Její program předpokládal urychlené přijetí nové ústavy, svobodné volby a přechod k tržnímu hospodářství.²⁶

Jak již bylo řečeno, až do listopadu 1989 se nepodařilo opozici vytvořit jednotnou reprezentaci s jasným politickým programem. Nejvážnějším pokusem bylo patrně Hnutí za občanskou svobodu, na jehož zakládajícím manifestu *Demokracie pro všechny!* se na podzim 1988 podíleli Rudolf Battěk, Václav Havel, Ladislav Lis, Jaroslav Šabata a řada dalších osobností, převážně signatářů Charty 77. Obsahovalo již řadu konkrétních politických požadavků, mezi nimiž nechyběly svobodné volby a povolení soukromého podnikání. Podstatné ovšem bylo, že se ani v tomto případě – byť mělo Hnutí za občanskou svobodu na rozdíl od ostatních nezávislých iniciativ alespoň určitý ohlas na Slovensku – vytvořit kvalitní regionální struktury, což mělo velké důsledky pro další vývoj.²⁷ Listopadové změny pro opozici nepřišly z tohoto pohledu pozdě, jak se často zdůrazňuje, ale naopak, spíše příliš brzy. Důvodem byly také stále silné represe, které, naopak, od podzimu 1988 spíše zesílily.

V prosinci 1988 sice poprvé a naposledy úřady povolily pouliční demonstraci, které se na pražském Škroupově náměstí zúčastnilo okolo pěti tisíc osob, ale o měsíc později již bylo opět vše při starém, jak to dokládají brutální zásahy proti účastníkům demonstrací v centru Prahy, které se v lednu 1989 uskutečnily u příležitosti dvacátého výročí sebeupálení studenta Jana Palacha. Mezi zadrženými bylo také několik představitelů nezávislých iniciativ, jejichž zatčení vyvolalo petiční akce doma i v zahraničí. Zejména zatčení a uvěznění Václava Havla se nakonec stalo významným mobilizačním faktorem. Mezi signatáři podpisové akce totiž byli ve větším počtu poprvé také lidé, kteří do této doby veřejně nevystupovali s kritikou režimu. Na tuto kampaň navázala další petiční akce *Několik vět* požadující demokratické změny, jejím hlavním autorem byl propuštěný Václav Havel. Petici podepsalo do listopadu

26 Srov. HLUŠIČKOVÁ, R. – OTÁHAL, M. (eds.): *Čas Demokratické iniciativy 1987 – 1990. Sborník dokumentů*. České Budějovice 1993.

27 Srov. CÍSAŘOVSKÁ, B. – HLUŠIČKOVÁ, R. (eds.): *Hnutí za občanskou svobodu 1988 – 1989. Sborník dokumentů*. Praha 1994.

necelých 40 tisíc lidí, jejichž jména pravidelně četli redaktoři Rádia Svobodná Evropa.

Situaci v Československu od jara 1989 stále více ovlivňovaly události v okolních komunistických státech. V Polsku se v červnu 1989 konaly na základě dohod u kulatého stolu polosvobodné volby, které drtivě vyhrála umírněná opozice, s jejichž představiteli měli signatáři Charty velmi dobré kontakty (Polsko-československá solidarita). V září 1989 se tisíce občanů východního Německa snažili přes velvyslanectví západního Německa v Praze odejít ze své země, na počátku listopadu odjelo okolo čtyř tisíc převážně mladých lidí do polské Vratislavi, aby si poslechli Karla Kryla a další písničkáře, a o několik dnů později již padla Berlínská zeď. Zásadní roli sehrál po celou tuto dobu sovětský faktor – Kreml případným změnám očividně minimálně nebránil, byť si jistě nepředstavoval, že za dva roky skončí jako nechtěný důsledek nezvládnutých reforem také samotný Sovětský svaz. Přesto se – jak již bylo řečeno – ještě v tomto období většině oponentů režimu v Československu zdálo, že zásadní změny nastanou spíše v horizontu několika let. Ještě v létě 1989 se opoziční skupiny nedokázaly sjednotit v otázce, zda vyzvat veřejnost k účasti na pouliční demonstraci k 21. výročí srpnové okupace.

Dne 17. listopadu 1989 zasáhly bezpečnostní jednotky proti pokojné demonstraci vysokoškoláků, jejíž svolání úřady povolily, neboť ji Nezávislý studentský svaz pořádal spolu s prorežimním Svazem socialistické mládeže. Signál k masovým protestům přišel paradoxně z prostředí, které se mnohým dlouholetým oponentům režimu zdálo velmi konformní. Na protest proti brutálnímu zásahu 17. listopadu 1989 vyhlásily po celé zemi stávkou také divadelní soubory. Dne 19. listopadu 1989 se v Praze ustavilo Občanské fórum a v Bratislavě Veřejnost proti násilí, jejichž představitelé se v následujících týdnech stali hlavními protagonisty přechodu k demokratickému systému. Slabost režimu se k jejich překvapení ukázala již po několika dnech, kdy pod tlakem plných náměstí odstoupilo z vedení KSČ staré vedení. Listopadové události znamenaly zásadní zvrat, v jehož důsledku se změnilo společenské postavení někdejších oponentů komunistického režimu. Již za několik týdnů bylo také jasné, že současně umožnily vytvořit také nové podmínky pro politické soupeření. Obsah slova politická opozice se postupně přiblížil významu, který je typický pro tradiční parlamentní demokracii.²⁸

28 Studie je rozšířenou verzí referátu, který autor přednesl 10. října 2009 v Havlíčkově Brodě na semináři Listopad 1989 v Československu (pořádalo Muzeum Vysočiny). Studie vznikla v rámci projektu GA ČR č. IAA800630703.

Summary

The main topic of this study is the opposition against the communist regime before November 1989. Author is focused on the changes in society and inside the ruling Communist Party, which led to an enlargement of opposition activities in the last two years of the communist regime. The most important opposition initiatives that unsuccessfully tried to create a leadership representation are introduced.

November 1989 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (príprava a priebeh protestného pochodu 16. novembra 1989)

Milan NOVOTNÝ

Cesta k verejnému študentskému protestu 16. novembra 1989 a revolučnému pohybu v neskorších dňoch aj v podmienkach Filozofickej fakulty Univerzity Komenského viedla cez dlhodobejšie hľadanie podobne uvažujúcich ľudí. Boli nespokojní s vtedajšími spoločenskými pomermi a chceli ich zásadné zlepšenie. Šťastnou zhodou okolností sa v rámci dvoch ročníkov rôznych študijných kombinácií (so začiatkom štúdia v roku 1986, resp. 1987) na fakulte postupne prepojilo niekoľko iniciatív, ktoré tvorili približne tri desiatky názorovo blízkych študentov.

Poslucháči histórie už koncom roku 1987 založili na fakulte Eko-sekciiu. Na nástenkách uverejňovali príspevky kritizujúce vtedajšie nešetrné stavebné zásahy v Bratislave (výstavba novej budovy Slovenskej národnej rady na Hradnom vrchu, asanácia časti Obchodnej ulice), ale aj odvážne články s neoficiálnym pohľadom na niektoré udalosti, resp. osobnosti slovenských dejín. Keďže boli spojení so známou bratislavskou Základnou organizáciou Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny číslo 6, prostredníctvom nich sa dostala aj k ostatným študentom fakulty známa publikácia *Bratislava/nahlas*.

Veriaci študenti sa zase schádzali na pravidelných stretnutiach v rôznych utajených bytoch v Ružinove, Dúbravke, či Karlovej Vsi. Do týchto aktivít sa, prirodzene, zapájali študenti viacerých fakúlt, ktorí sa postupne

spoznávali a budovali si vzájomnú dôveru, čím sa utvárali „medzifakultné“ väzby, také dôležité pre budúce udalosti. Stretnutia mali okrem hlavného – duchovného – aj politický rozmer, v rámci ktorého sa diskutovalo o aktuálnom vývoji vo vtedajšej Československej socialistickej republike (ďalej iba ČSSR) i v zahraničí. Prostredníctvom jednotlivých účastníkov sa taktiež na internáty distribuovala samizdatová literatúra. Rozširovaniu všeobecného rozhľadu študentov a ich zdokonaľovaniu v umení slobodnej diskusie prospievali aj neformálne filozofické semináre mimo fakultných priestorov, ktoré viedli docent Jaroslav Martinka či Ing. Ján Letz.

Počas akademického roka 1988/89 sa skupina približne 20 poslucháčov fakulty zúčastňovala na viacerých neoficiálnych aktivitách, napríklad na obnove pamätníka Milana Rastislava Štefánika v Ivanke pri Dunaji, pomáhali pri rekonštrukcii kláštora paulínov na známom pútnickom mieste v Marianke, chodili na pravidelné víkendové výlety do Malých Karpát spojené s diskusiami o histórii i vtedajšej realite, zúčastňovali sa na púťach v Šaštíne a Levoči, zhotovili a postavili slovenský dvojkríž na Kláštorsku, položili kvety k spomínanému pamätníku Milana Rastislava Štefánika v máji 1989 pri príležitosti 70. výročia jeho tragickej smrti.

Počas uvedeného školského roka sa študenti, posilnení silnejúcim politickým odmäkom v Moskve za Gorbačovovej éry, už čoraz smelšie púšťali do otvorených polemík s pedagógmi, najmä na nepopulárnych povinných seminároch z dejín robotníckeho hnutia či marxisticko-leninskej filozofie.

Myšlienka vydávania časopisu, ktorý by sa pokúsil sústrediť tvorivú energiu študentov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského (ďalej iba FF UK), dozrela v lete 1989 počas povinného mesačného sústredenia vo vojenskom útvere v juhomoravskom Mikulove (takýto mesačný výcvik bol vtedy pre vysokoškoláka základnou podmienkou, aby mu po ukončení štúdia mohla byť skrátená povinná základná vojenská služba z dvoch rokov na jeden). Počas nekonečných nočných debát skupiny študentov histórie, knihovedy a žurnalistiky, inšpirovaných vždy aktuálnym večerným vysielaním Slobodnej Európy, došlo k rozhodnutiu vytvoriť na fakulte priestor na publikovanie a rozširovanie názorov na domáce i zahraničné dianie. Povzbudení každodennými novými informáciami o udalostiach v Poľsku, Maďarsku i Nemeckej demokratickej republike si študenti za akési motto ďalších aktivít zvolili výrok Andreja Hlinku zo začiatku 20. storočia: „*Schádzajme sa, diskutujme a konajme, len pre Boha živého, nemlčme a nepostávajme, lebo to zapácha hrobom...*“

Prípravy na vydávanie fakultného študentského časopisu sa začali v septembri 1989. Pravidelné stredajšie stretnutia redakčného kruhu (Svetoslav Bombík, Pavol Cesnak, Dionýz Hochel, Martin Homza, Tomáš Hrivnák, Ján Hučko, Ľubomír Kiraľ-Varga, Jozef Lupták, Peter Maťovčík, Milan Novotný, Marián Sedílek, Boris Strečanský) prebiehali striedavo v bratislavskom byte Tomáša Hrivnáka alebo v internátnej izbe v Mlynskej doline. Na prvom stretnutí bol schválený názov nového časopisu – *Proglas*, teda akýsi symbolický predslov nastupujúcej slovenskej akademickej generácie. Autori navrhli témy príspevkov a termín ich odovzdania. Po neúspešnom pokuse o povolenie vydávať časopis, rozhodli sa koncom októbra vydávať *Proglas* ako samizdat.

Okrem prípravy prvého čísla si členovia redakcie počas stredajších stretnutí vymieňali neoficiálnu literatúru a tlač a následne ich rozširovali v okruhu svojich známych, pripravovali zverejnenie výzvy na zásadnú reformu vysokoškolského systému a spisovali s tým súvisiace požiadavky (o. i. autonómia univerzít, akademická sloboda, pluralitný systém mládežníckych organizácií, voliteľnosť akademických funkcionárov) a začiatkom novembra sformulovali list Výboru československej spoločnosti pre ľudské práva, v ktorom protestovali proti brutálnemu zásahu policajných zložiek voči zhromaždeným občanom na Václavskom námestí 28. októbra 1989.

Záverečné redakčné práce na prvom čísle časopisu sa začali zhodou okolností v stredu 15. novembra 1989, pričom koncom novembra sa mal začať rozmnožovať pomocou cyklostylu a následne distribuovať študentom. Členovia redakčnej rady *Proglasu* stretnutie v ten neskorý večer ukončili už s myšlienkami na štvrtkovú demonštráciu: „*Stretneme sa zajtra o piatej na Mierovom námestí.*“

Myšlienka zorganizovať verejnú protestnú akciu sa rodila v radoch študentov postupne a takpovediac „dozrela“ počas stretnutí pred Justičným palácom. Tam sa v prvej polovici novembra 1989 počas jednotlivých pojednávaní schádzali skupinky občanov, aby aspoň takto symbolicky podporili súdených členov tzv. bratislavskej päťky (Ján Čarnogurský, Miroslav Kusý, Vladimír Maňák, Hana Ponická, Anton Selecký). Medzi prítomnými študentmi filozofickej, ale aj ďalších fakúlt Univerzity Komenského, silnelo odhodlanie prejavíť nespokojnosť s vtedajším režimom aj nejako výraznejšie. Hľadal sa vhodný termín, a keďže sa blížilo 50. výročie zásahu nemeckých okupantov voči pražským vysokoškolákom (17. novembra 1939), výber padol na predvečer tohto tradičného študentského spomienkového dňa – štvrtok 16. novembra 1989.

Tento prvý verejný protest slovenských študentov od januára 1969 (demonštrácia v súvislosti s pohrebom Jana Palacha) nebol povolený. A ani nemohol – žiadosť príslušným oficiálnym inštitúciám o jeho povolenie totiž vôbec nebola zaslaná. To bol jeden z rozdielov v porovnaní s vystúpením študentov v Prahe v piatok 17. novembra 1989 – ich spomienkové podujatie na zásah z roku 1939 totiž niekoľko dní pred jeho konaním oficiálne „zastrešilo“ celoštátne vedenie Socialistického zväzu mládeže...

Na bratislavskom Mierovom námestí (pred dnešným Prezidentským palácom) sa v ten podvečer zišlo 200 až 250 študentov – veľkú časť tvorili poslucháči Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, medzi účastníkmi však boli aj študenti Prírodovedeckej, Matematicko-fyzikálnej a Lekárskej fakulty UK a dokonca aj niekoľko stredoškôľakov z bratislavského Gymnázia Alexandra Markuša. Po zaspievaní študentskej hymny *Gaudeamus igitur* i vtedajšej česko-slovenskej štátnej hymny sa pochytili za ruky a takáto „živá reťaz“ sa pohla z „Mierka“ dolu Námestím SNP, cez Primaciálne a Hviezdoslavovo námestie na Vajanského nábrežie k Pamätníku československej štátnosti, ďalej k miestu pri hlavnej budove Univerzity Komenského, kde v roku 1968 okupanti zastrelili študentku Danku Košanovú (položili kyticu kvetov) a napokon k budove Ministerstva školstva Slovenskej socialistickej republiky (SSR) na Suvorovovej ulici.

Počas presunu po uvedenej trase zaznievali skandované heslá – od tých umiernennejších „školských“ („*Chceme školskú reformu*“, „*Chceme demokratické školstvo*“, „*Nechceme monopol SZM*“) až po radikálnejšie „politické“ („*Chceme slobodu*“, „*Chceme demokraciu*“, „*Slobodu Černogorskému*“).

Účastníkov pochodu po celý čas „sprevádzalo“ šesť osobných automobilov vtedajšej Verejnej bezpečnosti (povestné bielo-žlté lady) a pre prípadných narušiteľov verejného poriadku boli pripravené aj dva policajné antony. Priebeh akcie zaznamenávali na kameru pracovníci bratislavskej redakcie federálnej televízie, ale aj príslušníci Štátnej bezpečnosti z policajných vozidiel. Tajná služba vtedajšieho režimu mala, prirodzene, aj na akademickej pôde svojich ľudí, ktorí informovali o príprave tejto akcie, čím zabezpečili aj jej dôkladné monitorovanie. Spravodajský šot, ktorý spracoval redaktor Pavol Jacz, ešte v ten istý deň videla vo večerných televíznych *Aktualitách* celá republika.

Nešlo o vyše dvadsaťtisícovú masu ľudí, kde je v dave zabezpečená anonymita, ako 17. novembra v Prahe na povolenej akcii. Účastníci bratislavského pochodu sa vďaka detailným záberom dali bez problémov

identifikovať, viacerí dokonca povedali svoje požiadavky priamo do mikrofónu a televíznej kamery. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť odvalu vtedajšej študentky žurnalistiky FF UK Henriety Hrinkovej, ktorá prelomila bariéru obáv a ako prvá sa vtedy pred budovou ministerstva školstva vyjadřila aj „na kameru“.

V následnej diskusii s tajomníkom Mestského výboru Komunistickej strany Slovenska Gejom Šlapkom a vtedajším riaditeľom odboru vysokých škôl Ministerstva školstva Slovenskej socialistickej republiky Jánom Porvazníkom študenti viackrát zopakovali svoje požiadavky, týkajúce sa nielen zásadnej reformy školstva, ale aj riešenia celospoločenských problémov. G. Šlapka vyzval prítomných, aby sa pokojne rozišli, predložili svoje požiadavky písomne a nesnažili sa problémy riešiť formou „politiky ulice“. Odpoveďou mu bola ironická poznámka jedného zo študentov, že predsa aj Veľká októbrová revolúcia v roku 1917 aj Február 1948 prebiehali na ulici. Po ďalšej výmene názorov sa napokon obe strany dohodli na verejnej diskusii študentov a predstaviteľov príslušných stranických a štátnych orgánov, ktorá sa mala uskutočniť v utorok 21. novembra 1989 v priestoroch Študentského domova Ludovíta Štúra v Mlynskej doline. K stretnutiu však napokon z pochopiteľných objektívnych dôvodov nedošlo.

Čo sa v ten večer naozaj udialo a aké to môže mať následky, si študenti reálne začali uvedomovať až večer po odvysielaní televíznej reportáže a následných telefonátoch rodičov a známych. Nikto totiž nemohol vedieť, ako to dopadne na druhý deň v Prahe a aký spád naberú udalosti najbližších dní a týždňov. Nebyť následného revolučného pohybu v celej spoločnosti, minimálne organizátorov tohto študentského protestu by čakali prísne postihy fakultných i univerzitných stranických orgánov.

Ešte plní dojmov z protestného pochodu ulicami Bratislavy sa jeho účastníci v sobotu na internáte z vysielania Slobodnej Európy dozvedeli, čo sa stalo predchádzajúci večer na Národnej triede v Prahe. Cez víkend preto písali protestné letáky a vyzývali spolužiakov z fakulty, aby v pondelok ráno namiesto prednášok a seminárov prišli do vstupnej haly budovy Univerzity Komenského, kde sa dohodnú na ďalšom postupe. V nedeľu večer na internáte Ludovíta Štúra v Mlynskej doline pripravili prvé študentské protestné vyhlásenie, ktoré prečítali v preplnenej vstupnej hale UK v pondelok 20. novembra ráno o 9.00 hod. Vyhlásenie obsahovalo ostrý protest proti policajnému zásahu v Prahe, žiadosť o jeho dôkladné vyšetrovanie a následné potrestanie vinníkov, ako aj výzvu, aby namiesto vyučovania začali diskusiu o aktuálnej celospoločenskej situácii. Pri číta-

ní sa piati jeho autori na okennej parapete po jednotlivých vetách striedali, aby to nebolo len na jedného...

Následne sa niekoľko stoviek poslucháčov FF UK presunulo do univerzitnej auly, pričom čestné vyvýšené miesta zaujali pedagogickí a študentskí predstavitelia fakulty i celej univerzity. Študenti ich žiadali o postoj k násilnému potlačeniu pražskej demonštrácie, členovia vedenia sa vyhovárali na absenciu pokynov „zhora“ a študentov vyzývali, aby sa venovali vzdelávaciemu procesu a nedramatizovali situáciu. Keď ani po takmer hodine nezaznel od zástupcov vedenia jasný postoj, jeden zo študentov podišiel k mikrofónu a povedal, že ak sa boja, či nevedia vyjadriť k takým závažným udalostiam, prestávajú ich študenti akceptovať ako svojich predstaviteľov. Vyzval ich, nech odstúpia – a oni sa zodvihli a svoje stoličky opustili! Ich miesta vzápätí obsadili zástupcovia študentov Svetoslav Bombík, Daniel Bútora, Magda Hlaváčová, Adriana Hostovecká, Henrieta Hrinková, Milan Novotný, Rastislav Rigo, Stanislav Šimko, Radovan Števcík. V pondelok 20. novembra 1989 predpoludním tak na Slovensku vznikol prvý vysokoškolský štrajkový výbor. O necelé tri týždne bol proces úvodných porevolučných zmien na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave symbolicky završený prvými slobodnými voľbami dekana. Pedagógovia i študenti 6. decembra 1989 v priamych voľbách do tejto funkcie zvolili docenta Ivana Slimáka.

Zdroje:

LETZ, R. – HOMZA, M.: Cesta k vzniku časopisu *Proglas*. *Proglas*, roč. 10, 1999, č. 2.

Osobný archív autora.

Summary

The author, drawing on his own personal experience from student times, outlines the events of the revolutionary November 1989 at the Faculty of Arts, of the Comenius University in Bratislava. He pays special attention to preparations and course of the march of the Bratislava students, which took place on the eve of the official beginning of the Velvet Revolution in the Czechoslovakia, i.e. on Thursday, 16 November 1989. Most participants of the illegitimate demonstration, which was the very first public protest of the Slovak students against the Communist regime from 1968, were students of the Faculty of Arts, of the Comenius University in Bratislava. On 20 November 1989 the first student strike committee in Slovakia was formed at this faculty.

Záber zo zaplnenej Auly UK. Študenti FiF UK počas prvého dňa študentského štrajku 20. 11. 1989.

Prvý vysokoškolský štrajkový výbor na Slovensku vytvorený v pondelok 20. 11. o 10.30 hod. v aule zo študentov Filozofickej fakulty UK. Zľava: Dionýz Hocheľ, Magda Hlaváčková, Rastislav Rigo, Svetoslav Bombík, Daniel Bútora, Stanislav Šimko, Milan Novotný, Henrieta Hrinková, Adriana Hostovecká. V pozadí sú členovia dovtedajšieho straníckeho a vedenského vedenia FiF UK

Záber na študentov držiacich nápis Filozofická fakulta zachytáva poslucháčov FiF UK počas generálneho štrajku 27. 11. 1989.

November 1989 a cirkev na Slovensku

Patrik DUBOVSKÝ

Pád komunizmu v novembri 1989 znamenal pre cirkev obrovský zvrat. Náboženské práva a slobody v Československu boli v 80. rokoch v dezolátnom stave. Štát diktoval cirkevný život zákonmi ešte z roku 1949 (!). Tento riadil Sekretariát vlády Slovenskej socialistickej republiky (ďalej iba SSR) pre veci cirkevné (ďalej iba SpVC), krajskí a okresní cirkevní tajomníci národných výborov (ďalej iba NV). Podľa týchto zákonov boli kňazi zamestnancami okresných národných výborov (ďalej iba ONV) a na „výkon duchovnej služby“ potrebovali tzv. štátny súhlas. Kňazi a biskupi museli skladať slub vernosti Československej socialistickej republike (ďalej iba ČSSR).

V 80. rokoch pôsobili na Slovensku len traja prestarnutí biskupi, dvaja z nich boli činní v prorežimnom Združení katolíckeho duchovenstva *Pacem in terris* (ďalej iba ZKD PIT) – biskup Jozef Feranec ako predseda celoslovenského výboru a títo dvaja boli evidovaní ako tajní spolupracovníci Štátnej bezpečnosti (ďalej iba ŠtB).¹ Na Slovensku fungovala len jedna bohoslovecká fakulta (Cyrilometodská bohoslovecká fakulta, ďalej iba CMBF), aj tá bola pod kontrolou ZKD PIT² a nepriamo aj ŠtB, resp. Sekretariátu vlády Slovenskej socialistickej republiky (ďalej iba SSR) pre veci cirkevné. Na fakultu sa prijímalo obmedzené množstvo bohoslovcov.

1 Dostupné na URL <www.upn.gov.sk>, Registračné protokoly agentúrnych a operatívnych zväzkov, Jozef Feranec; Ján Pásztor.

2 ŠIMULČÍK, J.: *Zápas o svedomie*. Prešov 2001, s. 34.

Najsilnejšími impulzmi oživenia náboženských aktivít v 80. rokoch bolo zvolenie pápeža Jána Pavla II. v roku 1978, rozmach poľského antikomunistického hnutia *Solidarita* a čiastočne myšlienky Gorbačovovej glasnosti.

Z prostredia Charty 77 vzišli dokumenty podporujúce náboženské práva, ako *Náboženské práva a slobody* z 22. apríla 1977, *Prenasledovanie cirkvi a veriacich* z 10. marca 1982 a *Podpora petičnej akcie za náboženské slobody* z 29. februára 1988. Zo všetkých približne 1 900 signatárov Charty 77 bolo 36 zo Slovenska a z nich dvaja kňazi – kapláni Róbert Gombík a Marián Zajíček.³

Dôležitú úlohu v aktivizovaní tajného laického apoštolátu zohrali tzv. malé spoločenstvá. Najznámejšie bolo bratislavské spoločenstvo *Fatima*. Ich prácu možno zaznamenať už od roku 1972.⁴ Počas normalizácie vydávala cirkev najmenej 19 samizdatových periodík s nákladom 50 – 1 500 kusov, ktoré sa spolu so zakázanou literatúrou tlačili v tajných tlačiarňach.⁵ Nedostatok slobodnej literatúry sa riešil aj jej pašovaním najmä z Mníchova, Krakova, Ríma či z Kanady a USA. Knihy sa pašovali autami, ale i v ruksakoch cez hrebene slovenských hôr. Študentov Borovského, Gabaja a Konca takto zaistili v decembri 1983 poľskí pohraničníci, ruksaky s literatúrou im zhabali a vydali ich československým orgánom. Odsúdili ich u nás na 14, resp. 12 mesiacov.⁶

Solidarita veriacich sa prejavovala účasťou ľudí na procesoch s veriacimi. Väčšinou ich súdili za tzv. marenie dozoru nad cirkvami a za poburovanie. V období normalizácie, najmä v 80. rokoch, sa uskutočnilo viacero takýchto procesov. V roku 1980 Emília Kesegová, dnes Pastvová, zorganizovala s kňazom Jozefom Labudom duchovné cvičenia, čo bolo vyzradené, ŠtB ich zaistila a oboch vláčili po súdoch takmer dva roky. Kňaz Labuda dostal 6 mesiacov nepodmienečne a Kesegová 4 mesiace nepodmienečne a vyhodili ju z práce. V septembri 1981 odsúdili saleziána Günthera Mateja Rompfa na dva roky nepodmienečne, po odvolaní na 8 mesiacov za to, že sa s deťmi z detského domova modlil a po výlete sa zastavili v kostole. Jezuita Oskar Formánek a robotníčka Mária Ko-

3 KMETĚ, N.: Slovenská opozícia za normalizácie. In: *Česká a slovenská spoločnosť v období normalizácie*. Bratislava 2003, s. 190.

4 ŠIMULČÍK, J.: *Zápas o nádej*. Prešov 2000, s. 11 a nasl.

5 MIKLOŠKO, F. – SMOLÍKOVÁ, G. – SMOLÍK, P.: *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 I*. Prešov 2001, s. 325.

6 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, fond (ďalej f.) Krajská správa ZNB Správa ŠtB Bratislava (ďalej KS ZNB S ŠtB Bratislava), zväzky rozpracovaných osôb, archívne číslo (a. č.) BA – SR – 29279, BA – SR – 29281, BA – SR – 29281.

žarová z Prešova boli vyše štyroch rokov vyšetrovaní, odsúdení v roku 1982 na 12, resp. 6 mesiacov podmienene za nelegálne aktivizovanie náboženského života. Výskumníčka Mária Kotrisová dostala v roku 1985 trest 10 mesiacov najprv nepodmienenne, po odvolaní podmienene za prekladanie knihy o atentáte na pápeža. Bola v štvrtom mesiaci tehotenstva. V januári 1983 súdili dvoch bratislavských náboženských aktivistov – Helenu Gondovú a Františka Novajovského. Boli obvinení okrem marenia dozoru nad cirkvami aj z poburovania. Toho sa mali dopustiť vlastnením a požičiavaním náboženskej literatúry. Okolo súdnej siene sa zišlo cca 150 priaznivcov, čo bol najvyšší počet na súde od roku 1968, a tiež boli medzi nimi zástupcovia Charty 77. Obžalovaní dostali po jednom roku nepodmienenne. Po odvolaní a negatívnej publicite pre režim ich však prepustili s podmienkou.⁷

Púte na Slovensku mali svoju historickú tradíciu. Tento prejav ľudovej zbožnosti bol dôkazom akcieschopnosti celej cirkvi a zároveň obmedzenosti silového aparátu režimu. ŠtB však kontrolovala poznávacie značky áut, autobusov, fotografovala pútnikov a pod. Púte sa stali aj platformou, kde sa tajné spoločenstvá mohli verejne a slobodne stretávať a boli jedným z najmasovejších prejavov, kde ľudia verejne vystupovali zo svojej anonymity.

Púť na Velehrad na 1100. výročie smrti sv. Metoda sa konala 6. – 7. júla 1985. Prišlo na ňu do 200 000 pútnikov, medzi nimi množstvo kňazov, rehoľníkov, rehoľných sestier a niekoľko biskupov. Napriek tomu, že štátne orgány v spolupráci so ZKD PIT plánovali, aby sa táto púť stala manifestáciou mierového vlastenectva a dobrého stavu náboženského života v ČSSR, pútnici spontánne kriticky reagovali na prejavy štátnych funkcionárov a na potláčanie náboženskej slobody a cirkevného života. Pútnici skandovali heslá za náboženskú slobodu a žiadali, aby pápež navštívil Československo. Na púti bol prítomný aj pražský kardinál František Tomášek, ktorého pútnici prijali ako svojho ozajstného duchovného pastiera. Táto púť bola silným impulzom oživenia laického náboženského života i diskusií o cirkevnej politike v ČSSR.⁸

Ďalšou formou rezistencie boli podpisové akcie. Spočiatku to boli počtom menšie podpisové akcie za prepustenie stíhaných náboženských aktivistov. 29. novembra 1987 niekoľko moravských katolíckych laikov začalo podpisovú akciu za náboženskú slobodu s 31 požiadavkami s názvom *Podnety katolíkov k riešeniu situácie veriacich občanov v ČSSR*. Ak-

7 ČARNOGURSKÝ, J.: *Väzníli ich pre vieru*. Bratislava 1990, s. 35 a nasl.

8 Osobné svedectvo autora. Pozri: *Zločiny komunizmu na Slovensku I*, s. 325 – 326.

ciu 4. januára 1988 odsúhlasil kardinál František Tomášek a u neho sa sústreďovali hácky s podpismi. V ovzduší udávania a infiltrovania spoločnosti Štátnou bezpečnosťou ju podpísalo vyše pol milióna ľudí, z toho vyše 291 000 zo Slovenska. Táto podpisová akcia sa stala silným inšpiračným zdrojom myšlienky verejného pokojného vystúpenia veriacich za niektoré práva, požadované touto podpisovou akciou.⁹ V októbri 1987 vydalo niekoľko i katolíckych disidentov *Vyhlasenie k deportácii Židov za vojnovnej Slovenskej republiky*, v ktorom vyjadrili hlbokú ľútosť nad deportáciami židovských spoluobčanov a ich vraždením v nacistických koncentrákoch.¹⁰ 30. októbra 1987 tajne vysvätený biskup Ján Chryzostomos Korec napísal rozsiahly list novinám *Rudé právo*, v ktorom zosumarizoval prenasledovanie cirkvi v Československu za predošlých 40 rokov. Kópie tohto listu kolovali medzi ľuďmi.

V novembri 1987 zomrel biskup Trnavskej diecезy Mons. Július Gábriš, ktorý najväčšmi dokázal v medziach možného odolávať tlaku komunistického režimu. Jeho pohreb 18. novembra 1987 sa stal tichou demonstráciou veriacich za náboženskú slobodu. Na pohrebe sa zúčastnilo približne 15 000 ľudí, arcibiskup Silvestrini z Vatikánu a tiež pražský kardinál František Tomášek. Pápež Ján Pavol II. udelil zosnulému titul arcibiskup.

Katolícki aktivisti Anton Selecký, Ján Čarnogurský, Tibor Novotka a iní sa angažovali v Hnutí za občiansku slobodu (ďalej iba HOS). Na 70. výročie vzniku Československa vydal HOS manifest s názvom *Demokracia pre všetkých*. V novembri 1988 bol ustanovený Československý helsinský výbor, v ktorom sa ako jeho podpredseda angažoval kňaz a disident Anton Srholec. V júni 1989 úspešne prebehla petícia s názvom *Niekoľko viet*, ktorá požadovala demokratizáciu politického života. Podporil ju aj katolícky disident Ján Čarnogurský, za čo bol stíhaný.

30-minútové pokojné zhromaždenie prevažne veriacich občanov so sviečkami v rukách 25. marca 1988 v Bratislave na Hviezdoslavovom námestí sa stalo manifestáciou za menovanie katolíckych biskupov na uprázdnené diecезy na Slovensku, za úplnú náboženskú slobodu v Československu a za úplné dodržiavanie občianskych práv v Československu.¹¹ Sviečková manifestácia bola vyvrcholením aktivít utajenej časti cirkvi a laického apoštolátu a stala sa najpočetnejším vystúpením od roku 1969. Funkcionár ZKD PIT Štefan Záreczký vo vysielaní Československej

9 ŠIMULČÍK, J.: *Čas svitania*. Prešov 1998, s. 24 a nasl.

10 KMEŤ, N.: *Slovenská opozícia za normalizácie*, s. 197 – 198.

11 ŠIMULČÍK, J.: *Čas svitania*, s. 35.

televízie 23. marca 1988 sa za PIT od manifestácie dištancoval. Zbor ordinárov otvorene manifestáciu nepodporil. Veriaci na zhromaždení však chceli žiadať to, čo hierarchia i predstavitelia ZKD PIT roky neúspešne žiadali od komunistickej vlády.

Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ďalej iba ÚV KSS) sa rozhodol zriadiť politickú komisiu proti zhromaždeniu a zásah proti nemu. Jej členmi boli napr. ministri vnútra a kultúry. Zhromaždenie sa aj napriek zastrašovacím manévrom Verejnej bezpečnosti (ďalej iba VB) konalo. Súčasné kritické historické pramene odhadujú počet ľudí na námestí a v okolitých uliciach do 10 000.¹² Napokon bolo na potlačenie manifestácie nasadených 953 príslušníkov Zboru národnej bezpečnosti (ďalej iba ZNB), z toho 54 príslušníkov ŠtB.¹³ Politická komisia, sledujúca dianie na námestí z okien 4. poschodia hotela Carlton, vydala príkaz na rozohnanie davu veriacich. Viacerých odvliekli do pripravených áut VB a odvážali na policajné stanice. Celkovo bolo predvedených 138 osôb. Viacerí ľudia utrpeli poranenia a krvácali. Na definitívne rozohnanie manifestujúcich boli o 18.26 hod. nasadené dve vodné delá. Zhromaždenie však pokojne zotrvalo na Hviezdoslavovom námestí do ohláseného skončenia o 18.30 hod. Brutálny zásah proti Sviečkovej manifestácii vyvolal solidárne i protestné reakcie doma aj v zahraničí. Počet podpisov pod petíciu *31 požiadaviek* sa zvýšil o 200 000. Protestné vyjadrenia vydali Charta 77, kňazi košického biskupstva, biskup Korec, katolícky disident Josef Zvěřina i kardinál František Tomášek.¹⁴

20. apríla 1988 ZKD PIT usporiadalo jubilejné zasadanie. Jedným z hlavných rečníkov bol minister kultúry SSR Miroslav Válek. Zásah proti Sviečkovej manifestácii pomenoval ako potrebný.¹⁵ 30. novembra 1989 zriadila Slovenská národná rada (ďalej iba SNR) *Komisiu SNR na dohľad prešetrenia zásahu ZNB proti zhromaždeniu veriacich 25. marca 1988 v Bratislave*. Záverečná správa o výsledkoch práce tejto komisie z marca 1990 konštatuje, že zásahom boli hrubo zasiahnuté občianske práva a slobody a najmä sloboda zhromažďovania, zaručená Ústavou ČSSR. Bol porušený aj Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach, kto-

12 ŠKVARNA, D. a kol.: *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava 1997, s. 169.

13 Slovenský národný archív (ďalej iba SNA) Bratislava, f. SNR – Komisia na prešetrenie zásahu 25. 3. 1988, škatuľa (ďalej iba šk.) 4, Záverečná správa o výsledkoch práce Komisie SNR, s. 9.

14 TATRAN R. V. (KOREC, J. Ch.): *Bratislavský Veľký piatok*. Viedeň 1988, s. 174 a nasl.

15 ŠIMULČÍK, J.: *Čas svitania*, s. 158.

rý ČSSR prijala v roku 1976 a tiež boli porušené závery helsinského Záverečného aktu Konferencie o bezpečnosti a spolupráci z roku 1975.¹⁶

Začiatkom 80. rokov začalo vychádzať samizdatové periodikum *Náboženstvo a súčasnosť*,¹⁷ za ktorým bol najmä Ján Čarnogurský. V polovici 80. rokov sa vytvára skupina s plánom formovať kresťanskú demokraciu, ktorej sa podarilo začleniť požiadavku dodržiavania občianskych práv v rámci Sviečkovej manifestácie. V roku 1987 prišiel Ján Čarnogurský s myšlienkou samizdatového časopisu *Kresťanská demokracia*, k čomu sa neskôr pridal aj Ján Langoš a periodikum nazvali *Bratislavské listy*.¹⁸ Prvé číslo vyšlo v júni 1988 a časopis vychádzal v počte 200 – 400 kusov. *Bratislavské listy* sa stali hodnotným prvkom samizdatovej tvorby na Slovensku.

Komunistický štát postupne začal presúvať svoju pozornosť na politickú opozíciu, ktorá preň znamenala väčšie politické nebezpečenstvo. Kresťanskí disidenti Ján Čarnogurský, Anton Selecký a Hana Ponická boli napokon zatknutí a väznení, a to v rámci širšieho kruhu opozičných aktivistov. Skupina dostala názov Bratislavská päťka.¹⁹ Takto sa perzekvovanie dvoch významných predstaviteľov formujúcej sa kresťanskej demokracie stalo ďalším krokom k sebaidentifikácii politickej časti kresťanskej opozície na Slovensku. Bratislavská päťka sa sformovala v polovici roku 1989 a spojila v sebe kresťanský a občiansky disent. Okrem spomenutých v nej boli aj bývalý marxista Miroslav Kusý a bývalý člen KSS Vladimír Maňák. Skupina bola v polovici augusta 1989 obvinená z podvracania republiky a trestne stíhaná. Napísali totiž výzvu, aby si ľudia uctili pamiatku zavraždených v Bratislave v auguste 1968 vojskami Varšavskej zmluvy a poslali ju viacerým médiám. Odvysielala ju napr. rozhlasová stanica Slobodná Európa. Čarnogurský bol stíhaný o. i. aj za vydávanie nepovoleného samizdatu *Bratislavské listy* a všetci okrem Kusého boli stíhaní za výzvu, aby sa ľudia na výročie SNP zhromaždili na mieste pri pôvodnom pomníku generála Viesta a generála Goliana. Toto zhromaždenie nepovolili. U Čarnogurského vykonali domovú prehliadku a spolu s Kusým ich 17. augusta 1989 vzali do vyšetrovacej väzby. Čarnogurského súdili aj počas prvých

16 SNA Bratislava, f. SNR – Komisia na prešetrenie zásahu bezpečnosti 25. 3. 1988, šk. 4, Záverečná správa o výsledkoch práce Komisie..., s. 10.

17 KMET, N.: Slovenská opozícia za normalizácie, s. 194.

18 LESŇÁK, R.: *Listy z podzemia*. Bratislava 1998, s. 162.; ŠIMULČÍK, J.: *Katolícka cirkev a Nezná revolúcia*. Prešov 1999, s. 15.

19 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, vyšetrovacie spisy, a. č. BA – V – 20516.

„nežnorevolučných“ dní. Počas veľkej demonštrácie pred Justičným palácom občania žiadali jeho prepustenie. 25. novembra ho prepustili.

Vážnou témou perzekúcií a osudov cirkvi sú konfrontácie kňazov s režimom. Mnohým odobrali tzv. štátny súhlas na výkon duchovnej služby a pracovali ako robotníci, úradníci. Tajne vysvätený biskup Korec pracoval ako opravár výťahov, neskorší biskup Rudolf Baláž ako závozník pri rozvoze piva a neskorší arcibiskup Alojz Tkáč ako vodič električky. ŠtB sledovala aktívnych kňazov, ktorí sa snažili pestovať modernú teológiu, ako napr. Karola Moravčíka, Mariána Júliusa Prachára, Pavla Flajžíka a iných. Azda najznámejším celoživotným kritikom komunistického režimu bol kňaz Viktor Trstenský. Ešte i v 80. rokoch na dôchodku ho štát trestne stíhal za listy proti ZKD PIT a proti ateistickej výchove v zdravotníctve.²⁰ Okresný národný výbor charakterizoval Trstenského ako krajne reakčného duchovného a tajne vysväteného biskupa. Mal byť stíhaný podľa paragrafu 178 Trestného zákona (marenie dozoru and cirkvami a náboženskými spoločnosťami), pravdepodobne pre jeho vysoký vek od toho upustili. Až do roku 1989 sa okolo Mons. Trstenského stále pohybovala ŠtB a viac ako 10 jej tajných spolupracovníkov.

Veľmi tragickou kapitolou v zápase cirkvi s komunistickým režimom boli vraždy alebo neobjasnené násilné úmrtia niekoľkých kňazov. Boli medzi nimi tajne vysvätený kňaz Milan Gono,²¹ ktorý mal ako väzeň režimu spadnúť z lešenia, ale posledný výskum ukazuje, že bol kruto zbitý pri vypočúvaní, následkom čoho mohol zomrieť. Mladý kňaz Jaroslav Rusňák v bratislavskej Trnávke bol zavraždený 1. marca 1977 ako 39-ročný. Tajne vysvätený kňaz a tajný opát rehole benediktínov Přemysl Coufal bol v mladosti evidovaný ako tajný spolupracovník ŠtB, neskôr ho však ŠtB prenasledovala a napokon ho našli mŕtveho v jeho byte vo februári 1981.²² Násilná smrť Štefana Poláka, kňaza v Borovciach, sa stala v noci zo 7. na 8. októbra 1987.²³ Polák sa vzoprel ŠtB po svojej návšteve u pápeža a skončil spoluprácu aj s ZKD PIT. Pripravoval správu o stave cirkvi na Slovensku a o nehodnosti niektorých kandidátov na biskupov. Počas posledných mesiacov života bol pod veľkým tlakom ŠtB, a tá potom viedla

20 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, kontrarozviedne zväzky, a. č. BB – KR – 42159.

21 ČARNOGURSKÝ, J.: *Väznili ich za vieru*, s. 46.

22 LEHKÝ, M.: *Tragická smrť Ing. Přemysla Coufala. Pamäť národa*, roč. 1, október 2004, s. 60.

23 Archív Ministerstva vnútra v Levoči, f. F/R 012, inventárne číslo 32, Smrť Štefana Poláka.

intenzívne vyšetrovanie jeho smrti.²⁴ Páchatel tejto vraždy, ako aj páchatelia vyššie spomenutých vražd neboli doteraz odhalení. Enormný tlak vyvíjaný ŠtB prežívali desiatky, možno stovky kňazov a laikov, a to aj v 80. rokoch. Mnohí tomuto tlaku podľahli a stali sa vedomými či nevedomými spolupracovníkmi ŠtB.

Činnosť prorežimného ZKD PIT bola negatívnou kapitolou konfrontácie režimu a cirkvi. ZKD PIT formálne akoby kopírovalo organizačnú štruktúru Komunistickej strany Československa (ďalej iba KSC), malo svoje okresné a krajské výbory a ich predsedov, zasadnutia, jeho predstavitelia dostávali štátne vyznamenania. Väčšina z predstaviteľov ZKD PIT boli voči režimu lojalní kňazi a biskupi, často spolupracovníci ŠtB. ZKD PIT nemalo presne vedené členstvo, no po roku 1987 sa ich počet na Slovensku odhaduje na 200. Lojalita režimu bola niekedy bizarná. Minister kultúry SSR Miroslav Válek, spoluzodpovedný napr. za tvrdý zásah proti Sviečkovej demonštrácii, vyznamenával niektorých čelných predstaviteľov ZKD PIT. ZKD PIT bolo oficiálne pápežom zakázané ešte v marci 1982,²⁵ no do konca režimu v ňom zostávalo približne 10 percent kňazov.

So zvolením Jána Sokola za trnavského administrátora režim súhlasil začiatkom roku 1988. Ján Sokol bol vysvätený za trnavského diecézneho biskupa 12. júna 1988. Pri vysviacke bolo vyše 25 000 veriacich. Po vyše roku bol 26. júla 1989 biskup Sokol vymenovaný za arcibiskupa, s čím musel režim súhlasiť. Dva dni predtým ŠtB vo svojich registračných protokoloch zmenila kategóriu kandidát tajnej spolupráce pri mene a dátume narodenia zhodnom s biskupom J. Sokolom na kategóriu agent.²⁶ Výsledkom československo-vatikánskych rokovaní, tiahnucich sa od roku 1985, bolo aj menovanie spišského sídelného biskupa Františka Tondru 26. júla 1988. Po vyše roku, 9. septembra 1989, ho v Spišskej Kapitule vysvätil kardinál Jozef Tomko.

Rehole počas normalizácie tajne prijímali novicov. Niektorí študovali v utajení teológiu a boli potom vysväcovaní za kňazov mimo územia ČSSR. ŠtB intenzívne sledila po tajných štruktúrach reholí i za pomoci svojich tajných spolupracovníkov v cirkvi. Proti reholiam viedla ŠtB viaceré akcie s kryciami menami. Napr. k odhaleniu františkánok ŠtB pomohla prehliadka vikárky ženskej františkánskej vetvy v decembri 1982

24 ŠTIAVNICKÝ, A. (pseudonym). Analýza prípadu Polák, rukopis. Pozri: DUBOVSKÝ, P.: *Násilná smrť kňaza Poláka. Týždeň*, roč. 6, 2009, č. 21.

25 ŠIMULČÍK, J.: *Združenie katolíckeho duchovenstva Pacem in Terris*. Prešov 2002, s. 10 – 11.

26 DUBOVSKÝ, P.: *Pastieri v koži ŠtB I, II. Domino fórum*, roč. 16, č. 26 – 27.

na letisku v Prahe, pričom jej zhabali zoznam tajných františkánok a náboru novíciek po roku 1971. K odkrytiu najmä mužskej vetvy pomohla výpoveď Štefana Náhlíka z februára 1983, neskoršieho agenta ŠtB,²⁷ ktorý predtým patril k františkánskym novicom.²⁸ Na základe toho potom ŠtB začala s prípravou akcie VÍR, ktorá mala rozbiť františkánsku štruktúru v ČSSR. Zásah bol z hľadiska ŠtB úspešný. 15. apríla 1983 však 88 ľudí, v rámci nich niekoľko kresťanských disidentov, adresovalo list prezidentovi ČSSR Gustávovi Husákovi, v ktorom protestovali proti zásahu proti františkánom. V polovici júla 1983 zaistených tajných františkánov z vyšetrovacej väzby prepustili.

V rámci akcie VÍR v Košiciach sa ŠtB zamerala aj na Bystríka Janíka.²⁹ Orgány bezpečnosti a neskôr justície začali z Bystríka Janíka vytvárať podvodníka. Janík bol zaistený a obvinený z podvodu. Predsedom trojčlenného senátu Okresného súdu Poprad, ktorý súdil Bystríka Janíka, bol Štefan Harabin. Tento senát Janíka síce oslobodil, no prokurátor sa odvolal na Krajský súd, ktorý vec vrátil na okresný súd. Na koncepte rozsudku tohto súdu sú poznámky, že ide o tajného františkána. Senát Okresného súdu v Poprade v apríli 1986 pod vedením JUDr. Štefana Harabina uznal Bystríka Janíka vinným a odsúdil na 28 mesiacov nepodmienečne. Janík sa odvolával na zlý zdravotný stav a žiadal odklad trestu. Poznámka Harabina na texte rozsudku znela, že jeho zdravotný stav má posúdiť väzenský lekár. Krajský súd rozsudok koncom mája 1986 potvrdil.³⁰ Po vyše roku súd prepustil Janíka z väzby. Existuje vážne podozrenie, že počas výkonu trestu bol Janík zneužívaný úchylným spoluväzňom, čo sa mohlo podpísať pod jeho predčasnú smrť vo veku 46 rokov. Tajný františkán Cyril Alexandrijský Bystrík Janík bol jedným z posledných kňazov, rehoľníkov-väzňov a obetí komunistického režimu.

Tieto aktivity cirkvi a tragické fakty len málo otriasali mocenským monolitom KSČ. Proces s Jánom Čarnogurským pokračoval ešte po 17. novembri 1989, resp. po prvých mítingoch hnutia Verejnosti proti násiliu (ďalej iba VPN). Napr. ŠtB zaevidovala gréckokatolíckeho kňaza Jána Hirku v kategórii agent ešte 24. novembra 1989, hoci dovtedy ho od roku 1974 evidovala ako nepriateľskú osobu.³¹

27 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, agentúrne spisy, a. č. BA – A – 84549.

28 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, vyšetrovacia spisy, a. č. BA – V – 20352.

29 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, operatívne spisy, a. č. KE – OP – 11549.

30 Spisovňa Okresného súdu Poprad, spis Bystrík Janík, spis. č. VV – 203/1985.

31 Dostupné na URL <www.upn.gov.sk>, Registračné protokoly agentúrnych a operatívnych zväzkov, Ján Hirka.

November '89 v cirkvi

Po roku 1989 sa vyše 3 milióny občanov Slovenska hlásilo k rímskokatolíckej cirkvi a bezmála 180 000 ku gréckokatolíckej, teda skoro dve tretiny obyvateľstva.³² Rímskokatolícka cirkev mala 1 263 kňazov, no takmer dvojnásobok kostolov – 2 292. Gréckokatolícka bezmála 200 kňazov a 435 kostolov. V 80. rokoch študovalo na CMBF v Bratislave priemerne 50 až 60 bohoslovcov, v roku 1989 plánovali prijať 77, pod tlakom ich prijali 98 zo všetkých 144, ktorí sa hlásili.³³

Už 18. novembra 1989 sa skupina laikov ústami Júliusa Brocku kriticky vyjadrila k zásahu ŠtB proti študentom v Prahe. Následne sa viacerí členovia malých spoločenstiev veriacich študentov zapájajú do štrajkových výborov na vysokých školách. V tomto čase sa tajný biskup Korec začal verejne stretať na zhromaždeniach so študentmi. Kardinál František Tomášek vydal 21. novembra ohlas „*Všemu ľudu Československa*“, v ktorom žiadal uplatňovať právo na vieru. Kritizoval štát, že ignoroval požiadavky velehradskej púte z roku 1985 a petíciu *31 požiadaviek „Podnety katolíkov...“*.³⁴ Vyzval veriacich a kňazov, aby sa zjednotili s ostatnými občanmi.

Hnutie (kresťanských) rodín vydalo 23. novembra vyhlásenie, ktorým sa pridalo k štrajkujúcim vysokoškolákom. Žiadali odstrániť diskrimináciu veriacich občanov, zrušiť cenzúru a štátny dozor nad cirkvou a 40 rokov staré cirkevné zákony. Zo škôl žiadali vylúčiť ateistickú výchovu, prepustiť väzňov za náboženské presvedčenie a uvoľniť vydávanie náboženskej literatúry. Dištancovali sa v mene veriacich od predstaviteľov ZKD PIT. Vo svojej nasledujúcej výzve Hnutie rodín podporilo VPN, Občianske fórum (ďalej iba OF) a študentské hnutie. Podobne rehole vydali 1. decembra vyhlásenie, ktorým podporili aktivity kardinála Tomáška, arcibiskupa Sokola a VPN a žiadali zrušenie opatrení proti reholiam.

24. novembra vzišli z utajenej časti cirkvi dva dokumenty: *Vyhlásenie veriacich a Prehlásenie katolíckych laikov k udalostiam posledných dní v Československu*. V nich pripomenuli, že veriaci už 25. marca 1988 počas Sviečkovej demonštrácie žiadali náboženské a občianske práva a ich nedeliteľnosť. Podporili výzvu kardinála Tomáška z 21. novembra, arcibiskupa Sokola z 22. novembra a petíciu bohoslovcov CMBF 26. novembra

32 PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 – 1989*. Bratislava 2004, s. 8.

33 *Zločiny komunizmu na Slovensku I*, s. 334.

34 ŠIMULČÍK, J.: *Katolícka cirkev a Nežná revolúcia 1989*, s. 39 – 40.

– deň pred generálnym štrajkom sa zišli na spoločných modlitbách po celom Slovensku a žiadali prešetrovanie zásahu proti Sviečkovej demonštrácii a proti študentskej manifestácii zo 17. novembra v Prahe. Kritizovali nedodržovanie Záverečného dokumentu Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe z Helsínk roku 1975, najmä v náboženskej oblasti, médiách a v štátnych inštitúciách.

Bohoslovci na CMBF už 21. novembra prejavili snahu zjednotiť sa proti režimu. Asi 180 sa ich zhromaždilo pri soche Jána Hollého a v liste arcibiskupovi Sokolovi žiadali postaviť sa za napadnutých pražských študentov. Arcibiskup Sokol odpovedal v ten istý deň a odsúdil zásah bezpečnosti. Vyhlásenie okrem bohosloveckej fakulty adresoval všetkým ordinárom na Slovensku. Na druhý deň bohoslovci zaslali arcibiskupovi Sokolovi petíciu, ktorej požiadavky skonkrétizovali 26. novembra, keď žiadali odvolať niektorých predstavených seminára a fakulty, ktorí sa skompromitovali prácou v ZKD PIT a spoluprácou s ŠtB. Podpísalo ju 291 z 374 bohoslovcov. Aj pod týmto tlakom vedenie fakulty, okrem dekana Štefana Janegu, 1. decembra odstúpilo.

Situácia v oficiálnej cirkvi bola azda najhektickejšia. Ešte pred 17. novembrom zvolali stretnutie kňazov na arcibiskupský úrad do Trnavy. Zúčastnilo sa ho vyše 50 kňazov. Búrливо, za aktívneho prispenia kňazov Antona Srholca, Karola Moravčika, Júliusa Prachára a ďalších sa diskutovalo o postavení cirkvi a úlohe kňazstva po 17. novembri. Stretnutie a charakter viacerých vystúpení prispeli k tomu, že arcibiskup Sokol začal vydávať podporné vyhlásenia k situácii na Slovensku. V liste *Euďom dobrej vôle na Slovensku* z 22. novembra Sokol tľmočil názor, aby v štátnych funkciách boli sľobodne a demokraticky zvolení funkcionári. Na druhý deň túto výzvu podporil aj spišský biskup František Tondra. Tento list sa stal jedným z dokumentov na mítingu VPN v Bratislave. Na prvých mítingoch vystúpili z predstaviteľov cirkvi Anton Srholec, Ján Sokol, Ján Čarnogurský a iní.

Deň pred generálnym štrajkom v liste *Všetkým ľuďom dobrej vôle* Sokol vyzval kresťanov-katolíkov na podporu VPN. Možno povedať, že po prvotnom zdráhaní a neochote, ktorú prejavil na stretnutí kňazov 20. novembra, sa stanoviská arcibiskupského úradu formulovali pod tlakom kolapsu komunistického režimu a prezieravých poradcov. Bolo pritom dobré, že tieto vyjadrenia sa k veriacim dostali pred generálnym štrajkom, takže aj veriaci občania sa ho zúčastnili.

Vyhlásenie vydali i kňazi Košickej a Nitrianskej diecézy, požadujúc základné práva na plnohodnotný náboženský život a tiež zrušenie Sek-

retariátu pre veci cirkevné na Ministerstve kultúry SSR. 4. decembra sa zišli na ďalšom stretnutí asi 70 kňazi na Arcibiskupskom úrade v Trnave s požiadavkou prerokovať ZKD PIT, bratislavské fary, založenie kňazskej rady a Bohosloveckú fakultu. Zo stretnutia vzišlo *Programové vyhlásenie kňazov Slovenska*, v ktorom kňazi žiadali zrušenie dozoru nad cirkvami, vyzvali kňazov v ZKD PIT na skončenie ich činnosti, skorumpovaných predstaviteľov katolíckych inštitúcií na odstúpenie a na obnovenie reholí. V ten deň sa zišlo aj 150 gréckokatolíckych duchovných, ktorí podporili hnutie VPN a žiadali nápravu krívd na ich cirkvi, nápravu majetkových pomerov medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou. Požadovali rehabilitáciu biskupa Pavla Petra Gajdiča, kňazov a rehoľníkov.

11. decembra sa zišiel Zbor ordinárov Slovenska, ktorý požadoval zrušenie dozoru štátu nad cirkvami, obsadenie uprázdnených biskupských stolcov, slobodnú vydavateľskú činnosť Spolku sv. Vojtecha, zriadenie seminárov v Spišskom Podhradí a Prešove a vyriešenie majetkových pomerov medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou. Na tomto rokovaní Zboru ordinárov Slovenska bola zastavená činnosť ZKD PIT. Toho ZKD PIT, ktoré tri týždne predtým, 21. novembra, podstúpilo hádam posledné poníženie od režimu, keď sa konalo slávnostné odovzdávanie čestného uznania ministra kultúry SSR Miroslava Válka za občiansku a mierovú angažovanosť sedemnástim duchovným. Toho ministra, ktorý na jubilejnom zasadaní ZKD PIT v apríli 1988, za potlesku kňazov, obhajoval a schvaloval zásah proti Sviečkovej demonštrácii. ZKD PIT takto už počas revolučných dní deklarovalo svoju servilnú pozíciu voči režimu. Na druhý deň, 22. novembra, sa v Bratislave konalo plenárne zasadnutie ZKD PIT pod vedením jeho posledného predsedu kňaza Jána Zabáka. Ten bol zároveň aj poslancom SNR, čo sa napr. priečilo Kódexu kanonického práva. Veriaci sa v tom čase už otvorene dištancovali od ZKD PIT. Pápežom roky zakazované ZKD PIT považovali za kolaboranta režimu. Sekretariát ZKD PIT ČSSR oznámil 7. decembra 1989 ukončenie svojej činnosti a 11. decembra slovenskí biskupi zastavili jeho činnosť.³⁵

Po novembri 1989 sa postupne činnosť tajnej cirkvi preniesla do verejnej roviny. Kňazov bolo málo, málo bolo literatúry, kostoly boli neopravované a v niektorých farnostiach chýbali. Popritom časť tajne vysvätených kňazov a možno sa domnievať i biskupov zostala v utajení navždy. Náboženský dissent sa uberal dvomi hlavnými prúdmi. Kňazi a rehoľníci doplnili klasickú hierarchickú štruktúru a laickí aktivisti sa zamerali na už verejné pestovanie rôznych duchovných, charitatívnych aktivít

35 ŠIMULČÍK, J.: *Združenie katolíckeho duchovenstva Pacem in Terris*, s. 159.

a najmä na politickú rovinu kresťanskej demokracie. Už v decembri 1989 vznikajú kresťanskodemokratické kluby. Z nich sa postupne sformovala politická strana Kresťanskodemokratické hnutie (ďalej iba KDĽH). Jej prvým predsedom sa stal Ján Čarnogurský, ktorý bol zvolený aj za podpredsedu federálnej vlády ČSSR.

Rok 1990 bol završením obnovy cirkvi i uplatnenia veriacich vo verejnom živote. 6. februára 1990 bol vymenovaný Ján Chryzostom Korec za nitrianskeho biskupa. 17. februára sa v Nitre uskutočnil prvý snem KDĽH. V marci 1990 boli vymenovaní biskupi v Rožňave (Eduard Kojnok), Košiciach (kňaz-robotník Alojz Tkáč) a Banskej Bystrici (kňaz-robotník Rudolf Baláž). Všetky biskupské stolce tak boli na Slovensku obsadené, a tak sa naplnili požiadavky Sviečkovej demonštrácie. Koncom apríla 1990 sa uskutočnila prvá návšteva pápeža Jána Pavla II. v Československu. Po prvých slobodných voľbách po roku 1989 v júni 1990, z ktorých KDĽH išlo do vlády, bol katolícky disident František Mikloško zvolený za predsedu SNR. Kresťanskí demokrati sa stali súčasťou koalíciej vlády na Slovensku.

Summary

The author deals in his contribution with the position of the Catholic Church in communist Czechoslovakia during the fall of the regime and the church response to the events of the Velvet Revolution. Even in the period shortly before the Velvet Revolution, the Catholic Church and the believers severely persecuted by the communist regime, which they never accepted. In their ranks were also active warriors against the regime. They fought against of religious samizdat literature, active participation in religious processions or participating in dissent. The most important action was the Candle Demonstration in Bratislava organised in March 1988. The Velvet Revolution was appreciated by the Catholic Church and actively promoted by its leading dignitaries from the beginning. The victory of democracy brings with it the end of persecution of the Catholic Church and the believers who, after 41 years could once again practice their faith without fear to be persecuted.

November 1989 – konšpiračné teórie a skutočnosť

Lubomír MORBACHER

Generálny tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ďalej iba ÚV KSČ) Miloš Jakeš, tak ako aj celá najvyššia stranícka garnitúra, i jej „tieňová“ proreformná skupina, ktorá si mala želať výmenu na najvyššom poste a dosadenie vedúceho oddelenia štátnej administratívy ÚV KSČ Rudolfa Hegenbarta, v skutočnosti neboli pripravené na rozhodujúcu situáciu, na mocenský zvrät.¹ Napriek špekuláciám a konšpiračným teóriám, ktoré absolutizujú dokonale zorganizovaný mocenský prevrat, kde mali hrať presne stanovenú úlohu študenti ako „bábky na špagátikoch“ v rukách proreformnej skupiny komunistického aparátu, príslušníkov Štátnej bezpečnosti (ďalej iba ŠtB) po dohode s disentom, jestvujú hodnoverné dokumenty, ktoré vyvracajú tieto teórie.

Dôležitým zdrojom informácií sú zachované dokumenty, ktoré vytvorila ŠtB o svojej činnosti a ich správna interpretácia. V tejto súvislosti je účelné zamerať pozornosť na jeden z dôležitých zdrojov informácií. Sú nimi zachované tzv. autentizované zošity vysokých dôstojníkov ŠtB a predstaviteľov Federálneho ministerstva vnútra (ďalej iba FMV). V podstate ide o poznámkové zošity s vlastnoručnými záznamami z dôležitých pracovných porád na pôde FMV, ktorých stránky boli číslované a obsah mal charakter tajných a prísne tajných skutočností, takže manipulácia s týmito dokumentmi bola kontrolovaná.

1 Porov. VANĚK, M. – URBÁŠEK, P.: *Vítězové? Porážení? Životopisná interview. II. díl. Politické elity v období tzv. normalizace.* Praha 2005, s. 133.

Z autentizovaného zošita pplk. Ing. Miroslava Chovanca, zástupcu náčelníka Hlavnej správy kontrarozviedky Zboru národnej bezpečnosti (II. správa ZNB), dnes vieme, akým osobám, udalostiam a informáciám o nich venovalo najvyššie vedenie ŠtB pozornosť, ako hodnotilo situáciu v spoločnosti. Tieto informácie a hodnotenia boli samozrejme určené stranickému vedeniu štátu, keďže ŠtB bola de facto tajná politická polícia KSČ.

Poznámky pplk. Chovanca z pracovných porád v pražskej centrále ŠtB v priebehu novembra 1989 ukazujú, že ŠtB popri monitorovaní aktivít popredných osobností disentu, rôznorodých občianskych iniciatív až po opatrné pokusy presadiť návrhy na reformu plánovaného hospodárstva Obrody (Klub za socialistickú prestavbu) sa zaoberala rutinnou kontrolou práce jednotlivých súčastí kontrarozviedky.

Na poradách zaujímali dôležité postavenie dlhodobé plány agentúrno-operatívnej činnosti, vnútorné administratívne kontroly zväzkovej agendy, odstraňovanie nedostatkov, ktoré spôsobili jednotliví príslušníci ŠtB pri zaraďovaní niektorých dokumentov do operatívnych a agentúrnych zväzkov vedených v prvom prípade na prenasledované osoby a v druhom prípade na tajných spolupracovníkov ŠtB. Vzhľadom na nadchádzajúcu situáciu je až úsmevné, akú pozornosť venovali rozdeľovaniu odmien pre jednotlivých riadiacich pracovníkov ŠtB, prípadne neprimerané nasadenie centrály ŠtB na vypátranie „páchateľa“, ktorý vyniesol na verejnosť známú nahrávku prejavu Miloša Jakeša z Červeného Hrádku pri Plzni zo 17. júla 1989, čím sa pred verejnosťou zosmiešňoval. Pplk. Chovanec si poznačil na vrcholnej pracovnej porade FMV, ktorá sa konala 13. novembra 1989 (!), do svojho poznámkového zošita, že Jakešov prejav mohlo nahráť 53 ľudí. Z toho 48 ľudí zo štúdia a 5 ľudí z prenosového vozu. Pátranie po „páchateľovi“ mal zabezpečiť Chovancovi podriadený 11. odbor v spolupráci s V. správou ZNB (zabezpečovala ochranu stranických činiteľov).²

Centrála ŠtB, rovnako ako najvyššie stranické vedenie, vedela už 3. novembra aj z letákov, ktoré vylepovali členovia Nezávislého študentského združenia, o pochode Prahou pripravovanom na 17. novembra. Poznala jeho trasu a je evidentné, že mu neprisudzovala veľkú dôležitosť a nevenovala mu väčšiu pozornosť ako iným akciám, ktoré pripravovali nezávislé občianske iniciatívy. Vo svojej výpovedi pred parlamentnou vyšetrovacou komisiou 10. januára 1990 pplk. Chovanec uvádzal, že si-

2 ŽÁČEK, P.: *V čele ŠtB. Pád režimu v záznamoch dôstojníka tajnej polície*. Bratislava 2006, s. 51.

tuácia v Československej socialistickej republike (ďalej iba ČSSR) v roku 1989 bola najmä v ekonomickej oblasti v porovnaní s Poľskom odlišná. V Poľsku prichádzalo k demonštráciám spontánne a v masovom rozsahu. V Československu boli koncom roka tri príležitosti na vyvolanie veľkých demonštrácií – pri príležitostiach 17. novembra 1989, 10. decembra 1989 a 16. januára 1990. Uviedol aj to, že pokiaľ išlo o jeho poznámky v autentizovanom zošite z porady na FMV z inkriminovaného 17. novembra 1989, je z nich zrejmé, že išlo o bežné pracovné úlohy, ktoré sa vlastne ani netýkali 17. novembra 1989.

Stranícke vedenie a ŠtB teda vedeli o pripravovanom pochode študentov Prahou 17. novembra a neprikladali tejto manifestácii zásadný význam. Z návrhu dokumentu *Vývoj bezpečnostnej situácie v ČSSR, ciele a hlavné úlohy služobnej činnosti ZNB, Pohraničnej stráže a vojsk ministerstva vnútra na rok 1990*, ktorý pripravovali funkcionári vybraných zložiek FMV v novembri 1989, je zrejmé, že kládli dôraz na udržanie „verejného poriadku“ a „zabránenie protispoločenským vystúpeniam“, ktoré nemali mať rozsah a význam ako po 17. novembri. S takýmto vývojom nerátali ani v „najhorších snoch“. Podstatnú časť úloh pri udržaní „verejného poriadku“ mali útvary Verejnej bezpečnosti (ďalej iba VB). Proti zhromaždeniam mali byť ďalej používané osvedčené metódy represie, provokatérov ŠtB, priebežného zatýkania, a použitia hrubej sily.

17. novembra po oficiálnom ukončení zhromaždenia na Albertove, pri ktorom si prítomní pripomenuli 50. výročie smrti študenta Jana Opletala zastreleného nacistami, sa časť zhromaždených chcela vydať na Václavské námestie. Skupina usporiadateľov sa ich pokúša nasmerovať na Vyšehrad. Z Vyšehradu sa napokon demonštranti vydali do centra Prahy. Odznievali heslá: „Ať žije Havel“, „Nechceme Štěpána“, „Nechceme kůl v plotě“, „Devátý“, „Chceme svobodné volby“, „Zrušte armádu a Lidové milice“.

Situácia sa začala dramatizovať. Po telefonáte medzi podplukovníkom JUDr. Michalom Danišovičom (náčelník Mestskej správy VB v Prahe, veliteľ zásahu) a generálmajorom Karlom Novákom (1. námestník českého ministra vnútra a životného prostredia) približne o 18.30 zaznel povel prehradiť Vyšehradskú a zabrániť demonštrantom dostať sa do centra mesta. Podrobný a vyčerpávajúci opis pohybu demonštrantov a ich stretu s príslušníkmi Pohotovostného oddielu ZNB je dostatočne známy. Okrem príslušníkov Pohotovostného oddielu ZNB zasahovali aj oddiely zvláštneho určenia (tzv. červené barety) a príslušníci ŠtB v civile. Výsledkom bol nesmierne brutálny zásah týchto zložiek voči pokojným a neozbrojeným demonštrantom, ktorý si vyžiadal množstvo zranených.

Vtedajší mocní vôbec neboli pripravení na situáciu, ktorej sa obávali, totiž že tvrdý zákrok voči demonštrantom, ktorých nezanedbateľnú časť tvorili študenti, spustí spontánne vystúpenie obrovského množstva občanov – mlčiacej väčšiny.

Podstatu toho, čo sa odohralo na námestiach vo vtedajšom Československu, vynikajúco vystihol popredný publicista a disident Milan Šimečka: *„Novembrová revolúcia v Československu bola revolúciou [...] morálnej vízie slobody, ľudských práv a ľudskej dôstojnosti [...] Spolu sa premiešala ľútosť nad zbitými študentmi, hanba za dlhý život v lži, odpor k nehybnej existencii štátu, ktorý zabil svojou podpriemernou existenciou akúkoľvek zámienku pre vlastenectvo, hnus z pretvárinky, ktorou bol zasiahnutý každý občan, pokorenie za pomalé pokrívávanie za západnými susedmi, prebudená túžba povedať, čo si myslím.“*

Voči desiatistom ľudí na uliciach miest v Československu a bez podpory Moskvy zostali mocenská garnitúra a jej silové zložky paralyzované a nedokázali už ovplyvniť vývoj v prospech udržania mocenského monopolu KSČ. Ako oneskorené sa ukázali aj pokusy o podporu a rokovanie s Obrodou, ktorá im bola najbližšia a hlavne bola pod dokonalou operatívnou kontrolou ŠtB.³ Partnermi na dialóg sa stali mocou obávaní a prenasledovaní disidenti.

Konšpiračné teórie a mýtotvorba o 17. novembri

V záverečnej správe o činnosti spoločnej komisie na dohľad nad vyšetrením udalostí zo 17. novembra zarezonovala na verejnosti najmä časť o činnosti členov komisie Václava Bartušku a Romana Kříža. Komisia ich poverila, aby samostatne získavali informácie o podiele ŠtB na príprave a uskutočnení zákroku na Národnej trídě. Hovorili s niekoľkými desiatkami vysokých dôstojníkov ŠtB. Ich zistenia sú zhrnuté v záverečnej správe. Alojz Lorenc, vtedajší I. námestník federálneho ministra vnútra a zároveň posledný šéf ŠtB, ktorý bol jednou z kľúčových postáv celej akcie, bol 17. novembra 1989 na večeri s námestníkom predsedu KGB, náčelníkom správy kontrarozviedky, generálom Viktorom Gruškom. Prítomný bol aj plukovník Karel Vykypěl, náčelník II. správy FMV, teda Chovancov nadriadený. Podľa zistení členov komisie mala večera pracovný charakter, pretože za poldruha hodiny vybavil generál Lorenc a plukovník Vykypěl

3 ŽÁČEK, P.: V čele ŠtB, s. 17.

približne dvadsať telefonických rozhovorov. Predtým podľa ich zistení bol na prelome augusta a septembra Lorenc na návšteve v Moskve, kde rokoval s predsedom KGB Vladimirom Krjučkovom, oboma prvými podpredsedami KGB a námestníkom predsedu KGB Gruškom. Obsah ich rokovania ostal neznámy.

Generál Lorenc bol nesporne jeden z najinformovanejších a v mocenskej hierarchii najvyššie postavených ľudí, napriek tomu jeho údajná zásluha pri nenásilnom zvrhnutí režimu v konšpiračných teóriách je nepodstatná. Jeho úloha bola v skutočnosti rovnaká ako u skostnatejších predstaviteľov jakešovskej garnitúry. Logické vysvetlenie jeho úlohy je prosté. Tento inteligentný komunistický zločinec, ktorý koncentroval obrovskú moc, nebol schopný konať a myslieť inak ako v zažitých intenciách represie voči odporcom režimu. O tom nakoniec existuje dostatok dokumentov s jeho vyjadreniami, ktoré sa dochovali. Ani Lorenc nebol imúnny voči ilúzii, že o svoju moc nemôže prísť.

Kľúčom k pochopeniu známych konšpiračných teórií je fáma o údajnej smrti študenta, ktorého mal predstavovať príslušník ŠtB Ludvík Zifčák. Infiltoval sa medzi demonštrantov so skupinou agentov ŠtB. Fámu o mŕtvom študentovi Martinovi Šmídovi mala rozšíriť Drahomíra Dražská. Okolnosti jej vzťahu k orgánom FMV nie sú, potom ako menila výpovede, dodnes zrejmé. Mŕtvy študent tak mal poslúžiť radikalizácii politickej situácie a rozsiahlym protestom obyvateľov, čo malo mať za následok výmenu vládnucej skupiny v rámci KSČ. Konšpiračných teórií sa ponúkalo viac.

K mýtom prispela kniha člena vtedajšej vyšetrovacej komisie, už spomínaného Václava Bartušku, nazvaná *Polojasno*. Autor v nej vyslovil záver, že 17. november bol vnútrostraníckym prevratom s cieľom nastoliť buď nový, progorbačovský kurz, alebo odstrániť komunistickú vládu vôbec. Pozornosť sústredil na dva možné scenáre:

1. Reformné krídlo v KSČ sa rozhodlo, spolu so špičkami ŠtB a za tichého súhlasu KGB, vyvolať vlnu verejného odporu proti vtedajšiemu vedeniu s cieľom nahradiť ho perestrojkovým tímom mladších funkcionárov;
2. Šéfovia ŠtB využili svoje kontakty na ostatné politické strany, predovšetkým obrodné prúdy a opozíciu sústredenú okolo Charty 77. Navrhli im zmenu spoločenského zriadenia v Československu a podiel na moci za predpokladu, že ŠtB si udrží svoju silu a vplyv.

Nakoniec sa so svojimi vlastnými teóriami rozišiel aj sám autor *Polojasna* Václav Bartuška a dnes už neverí v tieto scenáre. Vyjadril sa o tom verejne v masmédiách. Týmto teóriám neveril ani otec „mŕtveho“ štu-

denta Martina Šmída, ktorého rodina touto fámou značne utrpela. Podľa jeho názoru „smrť“ mala poslúžiť uväzneniu Petra Uhla a ďalších disidentov za trestný čin šírenia poplašnej správy. Jej cieľom bolo zastrašiť opozíciu. V podstate „*malo ísť o jednoduchú eštebácku logiku, primitívnu ako jej autori*“. Otec Martina Šmída ani netušil, ako sa jeho domnienka zhoduje s rukopisnými poznámkami z už spomínaného autentizovaného zošita pplk. Chovanca, ktorý si na porade FMV 19. novembra 1989 poznačil: „[...] - „*mŕtvola*“, - *šírenie poplašnej správy Uhl, - Uhl je pod sledkou (sledovaný ŠtB – pozn. L. M.)*“.⁴

Medzinárodné súvislosti

Obrovská vojenská sila, ktorou disponoval Sovietsky zväz rovnako ako USA, dlho zastierala základnú nerovnováhu medzi súperiacimi veľmocami. Hospodárska sila Ameriky bola jednoducho oveľa väčšia, technológie, ktorými disponovala, boli vyspelejšie a prístupnejšie inováciám. Spoločenské prostredie demokratickej veľmoci bolo omnoho tvorivejšie a príťažlivejšie. Oproti tomu sovietske hospodárstvo v podmienkach totalitného režimu bez slobodného trhu bolo v 80. rokoch čoraz nepružnejšie a neschopné konkurencie. Len vypuknutie „horúcej“ vojny medzi veľmocami mohlo znamenať, že v časovom horizonte niekoľkých rokov sa jazýček váh nakoniec zákonite neprikloní na stranu USA. Tvrdiť však dnes, že bolo možné presne predpokladať, kedy sa to stane, nezodpovedá pravde. Snahy Michaila Gorbačova o reformy v Sovietskom zväze znamenali „glasnosť“, ale nie slobodu slova, „perestrojku“, ale nie systémovú zmenu nereformovateľného. Vývoj vyústil prekvapujúco rýchlo v sovietskych satelitoch do domino efektu – pádu komunistických režimov v strednej a východnej Európe. Na prvý pohľad išlo o jednoznačné víťazstvo Západu v studenej vojne, keď sa totalitné režimy, postavené na lži, rozpadli ako domčeky z kariet v dôsledku rozsiahlej hospodárskej a morálnej devastácie bez väčších obetí na ľudských životoch. Na rozdiel od porážky nacistického režimu v druhej svetovej vojne a následnému Norimberskému procesu s nacistickými pohlavármi sa porážka komunizmu uskutočnila „nežnou“ cestou, teda v skutočnosti akýmsi pozvoľným prímerím medzi Západom a Východom.

4 ŽÁČEK, V čele ŠtB, s. 65.

Rýchly a prekvapujúci vývoj na konci 80. rokov spolu s nepripravenosťou nových elít na budovanie demokratickej spoločnosti v bývalom Československu viedol k prizvaniu bývalých komunistických funkcionárov – mocenských technológov k podielu na moci. V záujme objektívnosti treba pripomenúť, že garnitúra, ktorá vzišla z trosiek roku 1968 a presadzovala normalizáciu, bola aj medzi ostatnými sovietskymi satelitmi známa absolútnou poslušnosťou a závislosťou od Moskvy. Tvrdé represie voči predstaviteľom Charty 77 a akýmkoľvek náznakom slobodného myslenia zabránili vzniku podhubia na vytvorenie zárodkov akejkoľvek opozičnej stránickej činnosti. Následkom toho sa začal proces vytvárania hrubej čiary za minulosťou a ako odkaz Novembra 1989 rezonovalo faľošné odpustenie a zmierenie. Tu je však zakódovaný zásadný problém. K odpusteniu môže prísť iba vtedy, ak si je vinník vedomý svojej viny a úprimne ju ľutuje. Nič také sa však nestalo, preto nemožno hovoriť o odpustení, rovnako zmierenie tým nemôže byť zmysluplné. Sme svedkami stavu, keď sa bývalí vysokí funkcionári KSCĽ, príslušníci a spolupracovníci ŠtB etablovali vo významných politických a spoločenských funkciách a vo veľkej miere ovládli podnikateľský sektor. Svoju minulosť nielenže neľutujú, sú na ňu dokonca hrdí.

Čo v tejto dejinnej epoche zostáva ľuďom, ktorí stáli na námestiach v novembri 1989? Predovšetkým to, čo si tam priniesli – elementárna túžba po slobode, ľudskej dôstojnosti a spravodlivosti. Tieto túžby však nemôžu byť naplnené napriek ekonomickým a zahraničnopolitickým úspechom, pokiaľ sa právny štát aspoň čiastočne nevyrovná so zločinními komunistickej minulosti.

Summary

The author in the study deals with conspiracy theories regarding to November 89. These theories suggested that pro-reform groups in the communist system including several members of the State Security made secret agreement with members of the Czechoslovak dissent. Despite the speculations and conspiracy theories, which emphasized perfectly organized *coup d'état* in Czechoslovakia in November 1989, there are credible documents that refuse these theories. Important sources of informations are preserved in documents created by State Security about its activities and their correct interpretation. Most significant of those documents are so-called authenticated books of State Security officers and senior representatives of the Federal Ministry of the Interior. The key of understanding conspiracy theories is a well-known rumour

about the alleged death of a student Martin Šmíd. Dead student was also a member of the State Security, Ludvík Zifčák, who infiltrated the student protesters with a group of State Security agents. „Death” should serve as make-believe for the imprisonment of Petr Uhl and other dissidents’ spots for the offence of scaremongering. Its purpose was to intimidate the opposition from organising the coup.

Činnosť Správy kontrarozviedky v Bratislave od 17. novembra 1989 do 15. februára 1990

Jerguš SIVOŠ

Správa kontrarozviedky v Bratislave pôsobila ako centrálny výkonný útvar Federálneho ministerstva vnútra (ďalej iba FMV) pod krycím názvom XII. správa od júla 1974. Zodpovedala za kontrarozviednu činnosť vo vyčlenených objektoch a problematikách federálneho, resp. republikového charakteru na území Slovenska. Poskytovala 1. tajomníkovi Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska a vedeniu Federálneho ministerstva vnútra informácie o výskyte mimoriadnych udalostí na Slovensku a o štátnobezpečnostnej situácii na Slovensku. Jej operatívny priestor bol obmedzený na Bratislavský a Západoslovenský kraj, kde tiež pôsobila Správa Štátnej bezpečnosti Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti hlavného mesta Bratislavy (ďalej iba S ŠtB KS ZNB hl. m.) a Západoslovenského (ďalej iba Zsl.) kraja. Zameriavala sa najmä na rozpracovanie diplomatov a zastupiteľské úrady tzv. kapitalistických štátov, „pravícových oportunistov“, zahraničný obchod, ochranu štátneho tajomstva a kontrarozviednu ochranu štátnych úradov. Sledovanie a nasadzovanie spravodajskej techniky vykonávala aj pre Správu ŠtB KS ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja, Oblastný odbor ŠtB, Odbor vojenskej kontrarozviedky, okresné správy ZNB a útvary Verejnej bezpečnosti. V rámci Slovenska vykonávala na operatívne a súdne účely písomoznaleckú a jazykovú expertízu protištátnych písomností, daktyloskopickú, chemickú a biologickú expertízu pre správy ŠtB KS ZNB a viedla celoslovenskú taktickú eviden-

ciu písma a slovenčiny. V rokoch 1981 – 1988 zodpovedala za kontrarozvednú činnosť v problematike cirkvi a siekt na celom území Slovenska.

Podobne ako ostatné útvary FMV prešla aj XII. správa ZNB na jeseň roku 1988 reorganizáciou. K 1. októbru 1988 boli zlúčené tri operatívne odbory (pôvodne I., II. a III.) do I. kontrarozvedného odboru, odbory spravodajskej techniky, previerky korešpondencie a expertízy (V. a VI.) do III. odboru a odbor sledovania (IV.) prečíslovaný na II. odbor. Zvláštne oddelenie odboru pre boj proti vnútornému nepriateľovi, ktoré rozpracovávalo problematiku cirkvi a siekt, bolo zrušené a jeho pracovníci spolu s agentúrou premiestnení na Správu ŠtB KS ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja. Z funkčných útvarov sa zmena dotkla analyticko-informačného a plánovacieho odboru a organizačného a operačného odboru, ktoré boli zlúčené do organizačného a analytického odboru.

Personálne obsadenie vedúcich funkcií XII. správy však zostalo nezmenené. Vo vedúcich funkciách zostali príslušníci, ktorí nastúpili v rokoch 1985 až 1987, so súhlasom Alojza Lorenca,¹ ten ako 1. námestník ministra vnútra Československej socialistickej republiky (ďalej iba ČSSR) zodpovedal za riadenie XII. správy. Náčelníkom XII. správy ZNB bol Štefan Homola,² jeho 1. zástupcom František Budavárý³ a druhým zástupcom Ján Jackuliak.⁴

Počas roka 1989 sa XII. správa zapojila do dvoch federálnych projektov – zavádzaním výpočtovej techniky a budovaním evidencie objektov „nepriateľa“ v Systéme zjednotenej evidencie poznatkov o nepriateľovi, ktorý zastrešovala KGB. V súvislosti so zavádzaním výpočtovej techniky bola uskutočnená aj posledná prednovembrová reorganizácia. K 1. aprílu 1989 bola na 2. oddelení organizačného a analytického odboru vytvorená štvorčlenná skupina využitia výpočtovej techniky, ktorá na základe rozhodnutia federálneho ministra vnútra zabezpečovala prevádzku výpočtovej techniky s využitím informačného systému ŠtB aj pre správu ŠtB Správy ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja. Oddelenie zároveň zmenilo názov z analytického na Oddelenie analytiky a využitia výpočtovej techniky.

1 Alojz Lorenc (1939) bol I. námestníkom ministra vnútra ČSSR od 1. 11. 1985 do 21. 12. 1989.

2 Štefan Homola (1937) bol náčelníkom XII. správy ZNB od 1. 8. 1986 do 9. 2. 1990.

3 František Budavárý (1940) bol I. zástupcom náčelníka XII. správy ZNB od 1. 8. 1987 do 9. 2. 1990.

4 Ján Jackuliak (1933) bol zástupcom náčelníka XII. správy ZNB od 1. 9. 1985 do 31. 1. 1990.

Mapovanie činnosti bratislavskej kontrarozviedky v období od novembra 1989 do februára 1990, keď bola XII. správa ZNB, podobne ako ostatné útvary ŠtB rozkazom ministra vnútra ČSSR Richarda Sachera zrušená, je náročné najmä vzhľadom na obmedzené množstvo archívnych materiálov a protichodné a nepravdivé vyjadrenia jednotlivých príslušníkov ŠtB. Na základe ich výpovedí pred odbornou previerkovou komisiou v roku 1990 by sa zdalo, že v tomto období boli príslušníci ŠtB v kanceláriách, alebo doma v telefonickej „dosažiteľnosti“ a vykonávali len drobné triedenie neaktuálnych informácií. Náčelník XII. správy Štefan Homola dokonca uviedol, že XII. správa sa nezúčastňovala akcií proti vnútornému nepriateľovi.⁵ Samozrejme, nebola to pravda.

Štátna bezpečnosť pracovala aj po 17. novembri 1989 v duchu uznesení Ústredného výboru Komunistickej strany Československa a hľadala nové formy preniknutia, aj cez svojich agentov, do novotvoriacich sa spoločenských, hospodárskych a politických štruktúr.⁶ Bola aktivizovaná agentúrno-dôvernícka sieť, ktorá spolu so sledovaním osôb a výstupmi z úkonov nasadenej spravodajskej techniky tvorila základ informačného toku pre vedenie FMV. Previerky domácej a zahraničnej korešpondencie, ktoré sa vykonávali na pošte Nové mesto, boli takmer ihneď zastavené, odborné expertízy boli ukončené v priebehu týždňa. Príslušníci ŠtB monitorovali situáciu v uliciach, z okien Hlavnej pošty sa nahrávali mítingy na Námestí SNP a zisťovali nálady a ohlasy ľudí na prebiehajúce udalosti.

Niekoľko dní po 17. novembri sa rozbehli prvé skartácie, resp. vytrieďovanie materiálov ŠtB. Z budovy XII. správy vtedy v skorých ranných a neskorých večerných hodinách odvážali avie nepriehľadné čierne vrecia. Rozsiahle skartácie materiálov prebiehali v garáži krajskej správy ŠtB. Oficiálnu skartáciu vyhlásil I. námestník ministra vnútra ČSSR Alojz Lorenc 1. decembra 1989. Skartované alebo celé časti zväzkov boli pod dohľadom operatívy a príslušníci sledovačky ich odvážali do Štúrova, kde sa ničili v miestnom podniku celulóžky a papierne.

Podľa záznamu zo 7. decembra 1989 bolo na odbore spravodajsko-technických úkonov a expertíz zničených 232 prísne tajných, 164 tajných a 31 obyčajných písomností. Skartované boli aj registratúrne denníky bývalých operatívnych odborov z rokov 1981 – 1988. Ničenie „živých“ zväzkov prebiehalo v réžii operatívnych pracovníkov. Tí ich ničili rôz-

5 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, fond (ďalej f.) Personálna dokumentácia príslušníkov, Personálny spis príslušníka ZNB Štefana Homolu, Záznam previerkovej komisie zo 6. 6. 1990.

6 ŠIMULČÍK, Ján (ed.): *Dokumenty doby 1990 – 2000*. Prešov 2002, s. 17.

nymi spôsobmi – pálili v záhrade, prípadne v rodinnom kruhu, keď nič netušiace deti krčili materiály ŠtB a hádzali do kozuba.

V priebehu skartácií sa vytvoril priestor na zneužitie dokumentov ŠtB v budúcnosti. Príkladom je údajná skartácia zväzkov tajných spolupracovníkov 6. oddelenia I. odboru, ktoré rozpracovávalo exponentov pravice, disentu, bývalých predstaviteľov straníckych a štátnych orgánov, predstaviteľov vedy, kultúry, ozbrojených zložiek a diplomatického zboru. Návrh na skartáciu 42 zväzkov tajných spolupracovníkov schválil náčelník správy Štefan Homola 6. decembra 1989 a podľa záznamu v registračnom protokole boli nasledujúci deň zničené. V odpovedi pre ministra vnútra Sachera z 2. februára 1990 však Homola uvádza, že agentúrne zväzky 6. oddelenia sú zapečatené v trezore.

Dňa 6. decembra 1989 o 13. hod. dostala XII. správa ZNB šifrou správu od náčelníka Hlavnej správy kontrarozviedky ZNB plukovníka PhDr. Karla Vykypěla, v ktorom nariadil „s okamžitou platnosťou“ skartovať „živé“ aj archivované zväzky nepriateľských osôb a zrušiť evidenciu nepriateľských osôb vedenú podľa nariadenia ministra vnútra ČSSR z roku 1978. Náčelník Štefan Homola zveril úlohy s poznámkou „spracovať ihneď“ náčelníkovi I. odboru Antonovi Faťolovi a náčelníkovi organizačného a analytického odboru Štefanovi Kobolkovi. Podľa záznamov boli ešte v ten deň ukončené a skartované spisy nepriateľských osôb vedené na mená: Alexander Dubček, Ján Langoš, Milan Šimečka, Milan Šimečka ml., Oleg Pastier, Miroslav Kusý, Hana Ponická, Viktor Pavlenda, Július Strinka, Jozef Jablonický, Alma Münzová a Hvezdoň Kočtúch.⁷

Dňa 8. decembra 1989 zastavil I. námestník FMV Alojz Lorenc skartovanie materiálov s odôvodnením, že „[...] ničenie písomností by mohlo byť zneužitie proti FMV“. Aj napriek tomu boli podľa záznamov v registračných protokoloch zničené ešte 12. decembra 1989 takmer štyri desiatky spisov nepriateľských osôb, resp. preverovaných osôb.

Podľa materiálov štatisticko-evidenčného odboru vnútornej a organizačnej správy FMV bolo zničených 12 osobných zväzkov, 5 signálnych zväzkov, 30 objektových zväzkov, 161 spisov preverovaných osôb, 79 zväzkov tajných spolupracovníkov, 141 zväzkov kandidátov tajnej spolupráce a 329 zväzkov dôverníkov.

Po generálnom štrajku sa operatívna činnosť ŠtB čoraz viac komplikovala. Viacerí dôverníci a agenti váhali s ďalšou spoluprácou alebo ju úplne

7 A ÚPN, f. XII. správa ZNB – OAO 1988 – 1989, KR – 00338/OA – 89. Osoby ohrožujúci vnútorný poriadok a bezpečnosť štátu evidované podľa NMV ČSSR č. 21/1978 – pokyn.

odmietli. Pod tlakom udalostí pozastavil 11. decembra 1989 I. námestník ministra vnútra ČSSR Alojz Lorenc s okamžitou platnosťou operatívnu činnosť odborov boja proti vnútornému nepriateľovi.

V polovici januára 1990 inicioval Viliam Ciklamini vytvorenie nelegálnej skupiny z reaktivovaných príslušníkov ŠtB, ktorá mala plniť úlohy akejsi odbornej a kontrolnej komisie a na tieto účely mala v budove XII. správy vyčlenené samostatné priestory. Skupina sledovala činnosť príslušníkov XII. správy, pripravovala novú koncepciu budovania štátnej bezpečnosti a snažila sa presadiť svojich členov do vrcholných funkcií na FMV, resp. slovenskej ŠtB.⁸ Viliama Ciklaminiho a Andreja Sámela 18. januára vláda vymenovala za námestníkov ministra vnútra ČSSR. Ján Sutor a Štefan Martišek sa stali členmi poradnej komisie FMV v Prahe a Jaroslav Svěchota, pôsobiaci v rokoch 1977 až 1989 ako agent ŠtB, bol navrhnutý na funkciu náčelníka XII. správy ZNB.

Prvé personálne zmeny vo vedení XII. správy sa uskutočnili k 1. januáru 1990, keď vo funkcii zástupcu náčelníka správy nahradil náčelník I. odboru Anton Faťol Jána Jackuliaka odchádzajúceho do dôchodku. Náčelník správy Štefan Homola a I. zástupca náčelníka správy František Budaváry boli odvolaní 9. februára 1990 a vedením správy boli dočasne poverení Jaroslav Svěchota ako náčelník a Ladislav Mazúr, zástupca náčelníka I. odboru, ako I. zástupca náčelníka správy.

V zmenenej politickej situácii mala aj naďalej záujem uplatniť svoj vplyv v československých bezpečnostných zložkách sovietska tajná služba KGB. Sovietsky poradca, plk. Anatolij Ivanovič Povšeďuk, legalizovaný ako pracovník sovietskeho konzulátu, ktorý mal pôvodne v priestoroch XII. správy k dispozícii vlastnú pracovňu, bol aj naďalej v styku s vedením XII. správy. Od začiatku roku 1990 aktívne pracoval na „záchrane“ viacerých príslušníkov ŠtB a ich zaradení do vznikajúceho Úradu na ochranu Ústavy a demokracie. Podľa slov náčelníka XII. správy Jaroslava Svěchotu začiatkom februára 1990 dostal pri odchode zo sovietskeho konzulátu konkrétne požiadavky na „záchranu“ tých príslušníkov ŠtB, o ktorých má KGB záujem. Na papieriku, ktorý mu do rúk strčil slovenský minister vnútra, boli rukou napísané mená – Štefan Homola, František Budaváry a Anton Faťol.⁹

Dňa 15. januára bolo do záloh pre prechodne nezaradených príslušníkov zaradených 26 operatívnych pracovníkov oddelení boja proti vnútornému nepriateľovi. O mesiac neskôr boli do záloh preradení príslušníci

8 ŠIMULČÍK, Ján (ed.): *Dokumenty doby*, s. 30

9 Tamže, s. 18, 37 – 38.

zvyšných odborov. XII. správa bola zároveň rozkazom ministra vnútra Richarda Sachera zrušená. Časť príslušníkov prešla do nových spravodajských štruktúr, časť sa do nich vrátila v prvej polovici 90. rokov.

Summary

The author of a study deals with counterintelligence Administration in Bratislava, which as a central executive unit of the federal Ministry of the Interior, code name XII. administration, was responsible for the counterintelligence activities in selected offices, institutions and organisations and for issues of federal nature in Slovakia. Their activities were focused mainly on the activities of diplomats and embassies of so-called capitalist countries, „right-wing opportunists”, foreign trade, protection of state secrets and counterintelligence protection of government offices. State Security worked also after 17 November 1989 in the spirit of the resolutions of the communist party and sought new forms of penetration, through their agents, into the newly established social, economic and political structures. Their network of agents and confidants was activated again, together with monitoring of people. A few days after 17 November were launched the first shreadings, respectively sorting materials of State Security. Official shreadings were stopped on 8 December 1989, even though on 12 December 1989 were still destroyed nearly four tens of „hostile persons“ files, respectively examined persons. Operational activities of the State Security were increasingly complicated by the general strike. A number of officers and agents hesitated to cooperate further or reject it completely. Under the pressure of events on 11 December 1989, with immediate effect, the operative activities of service office established for combating the internal enemy were suspended. XII. administration of the National security corps was cancelled by first non-Communist Minister of the Interior Richard Sacher in mid-February 1990. The members of the XII. administration were incorporated into the reserves for unfilled members of the Ministry of Interior. Part of them was released from the service, part of them has joined newly-formed intelligence service, and part of them comes back in the first half of the 90s.

Matica Slovenská v procese formovania občianskej spoločnosti 1988 – 1990

Ján BOBÁK

Matica slovenská (ďalej MS) sa v období 70. a 80. rokov nelišila od podobných kultúrno-spoločenských organizácií socialistického štátu stojacich v službách Komunistickej strany Československa (ďalej iba KSC). Ako v tejto súvislosti vyhlásil koncom roka 1972 na Krajskej ideologickej konferencii Komunistickej strany Slovenska (ďalej iba KSS) v Košiciach tajomník Matice slovenskej Štefan Krivuš: „*Treba povedať, že terajšie vedenie Matice slovenskej jednoznačne stojí na pozíciách marxizmu-leninizmu, jednoznačne sa hlási k politike KSC, a to nie proklamáciami, ale činmi.*“¹ Po normalizácii Matice slovenskej, završenej prijatím nového zákona Slovenskej národnej rady (ďalej iba SNR) o Matici slovenskej v roku 1973, stala sa socialistická Matica oporou normalizácie a politiky KSC v oblasti kultúry. Na stránkach znormalizovaného *Matičného čítania*, tlačového orgánu Matice slovenskej, bola dehonestovaná nielen oživotvorená Matica slovenská v rokoch 1968 – 1969, ale aj *Matičné čítanie*. Tón normalizácie udával v tlačovom orgáne Matice slovenskej nový šéfredaktor *Matičného čítania* Štefan Haviar.² Od schválenia nového zákona SNR

1 *Matičné čítanie*, 8. 1. 1973.

2 Šéfredaktor Štefan Haviar sa podieľal na diskreditácii bývalých redaktorov *Matičného čítania*: „*Matičné čítanie sa opäť objavilo v neslávnom roku 1968. Po čom túžili a ako ho chápali vtedajší kriesitelia pri znovuzrození, to vieme. Cieľ mali jasný a nezmazateľný: učupení v závetrí, pod kepienkou činnosti Matice slovenskej púšťať žihadlá do politického a najmä kultúrneho života [...]* Namiesto slova statočného komunistu dostal miesto v novinách priškrtенý hlas vatikánskej emigrácie, namiesto varovného a rozumného hlasu pseudouváha o ničom.“ Haviar ďakoval novému vedeniu KSC, že *Matičné číta-*

o Matici slovenskej a následného, ministrom kultúry naoktrojovania nového výboru na čele s Vladimírom Mináčom v roku 1974, žila Matica slovenská už len zo svojho mena.

Koncom 70. rokov rozčerila navonok pokojné normalizačné vody v Česko-Slovenskej socialistickej republike (ďalej iba Č-SSR) Charta 77. Socialistická Matica, tak ako to od nej očakával Ústredný výbor (ďalej iba ÚV) KSS a Ministerstvo kultúry Slovenskej socialistickej republiky (ďalej iba MK SSR), okamžite zaujala militantný postoj. Takzvaní martinskí matičiari sformulovali na adresu Charty 77 svoje rozhorčené „Odsudzujeme!“³ *Matičné čítanie* vytrvalo burcovalo občanov do triedneho boja,

nie dostalo ich dôveru, a to aj „...napriek tomu, že časopis sklamaľ“. (*Matičné čítanie*, 3. 1. 1977).

- 3 V stanovisku sa uvádza: „Pracovníci Matice slovenskej, najstaršej slovenskej kultúrnej ustanovizne, známej svojou spätosťou s ľudom a humanistickými tradíciami, s hlbokým rozhorčením a odporom odsudzujú hanopis hŕstky bezvýznamných exponentov politiky československej buržoázie a kontrarevolúcie z rokov 1968 – 1969, ktorý nedávno rozšírili kapitalistické masovokomunikačné prostriedky pod názvom „Charta 77“. Za juddšsky groš, plný nenávisť voči československému ľudu, hanobia jeho statočnú prácu a jej výsledky pri výstavbe socialistickej spoločnosti a obrane svetového mieru. Nemôžu mu odpustiť, že mu práve oni nijako nechýbajú, že nimi pohŕda. Nech úbohí pamfletisti priam aj prasknú od zloby nad svojím nezávideniahodným postavením zradcov a strokotancov, neprestane pod vedením KSC a vlády republiky zveľaďovať našu rodnú domovinu, slobodne a demokraticky vytváraj ďalšie, ešte priaznivejšie životné a spoločenské istoty pre seba samých aj svojich potomkov. Akokoľvek hanobia našu vlasť a našu vyspelú socialistickú spoločnosť, nijako už nezvrátia koleso dejín, ani nezadržateľný nástup miliónových máš na celom svete do ešte rozhodnejšieho boja proti nástrahám svetového imperializmu, za mier a socializmus na celom svete. Najlepšou odpoveďou týmto neprajníkom bude naša statočná práca, ktorou dokumentujeme svoj vzťah k politike strany a našej socialistickej spoločnosti. V Martine 13. januára 1977.“ (*Matičné čítanie*, 31. 1. 1977).

V nasledujúcom čísle *Matičného čítania* šéfredaktor Haviar, na základe propagačného filmu vysielaného v Česko-slovenskej televízii, taktó vykreslil jedného zo signatárov Charty 77 Pavla Kohouta. „Na žiariacej obrazovke televízneho prijímača sleduje kamera muža. Naoko nenápadného, dobrého človečička s hlavou vrazenou medzi plecía. Pohybuje sa rýchlo, v miernom predklone s dôležitým výrazom v tvári. Býva v dome oproti Hradčanom, má prepychovú vilu na Sázave, tisíce devízových korún na bankovom konte, no teraz nad tým neuvažuje. Niekoľkokrát sa zmätene obzerá, potom uspokojene pokračuje. Obzerá sa zo zvyku, alebo snáď zo strachu? Pred čím? Pred čím? Zdá sa, akoby sa bál vlastného tieňa. Lebo žiadny iný tieň neexistuje (až na tú kameru pracovníkov Štátnej bezpečnosti, ktorá ho tajne sníma, pozn. J. B.), ak neberieme v úvahu nekontrolovateľný tieň vlastného svedomia. Čo je však najdôležitejšie, muž vykračuje celkom slobodne, stretáva zopár známych, inak si ho nik nevšľma. Ten muž sa volá Pavel Kohout. Meno, ktoré našincovi nenapovie veľa, ak nie nič, zasvätencomi o niečo viac. Jeho nositeľ, skrachovaný spisovateľ, povoláním slobodný umelec, samolíby a neskrótny povýšenc si

v ktorom niet miesta pre žiadne zmlovanie a kompromisy. „Znovu sme mali možnosť presvedčiť sa, že reakcia nespí, je tu medzi nami a čaká na naše chyby.“⁴ Zo socialistickej Matice začal viať mráz stalinizmu z 50. rokov.

Chartisti svojím programom oslovovali predovšetkým českú spoločnosť, na Slovensku mala Charta 77 veľmi malý ohlas a vplyv. K jej programu, šitému na české pomery, sa na Slovensku hlásili len jednotlivci, a aj to zväčša z prostredia po roku 1969 vylúčených komunistických nomenklatúrnych kádrov. Výraznejšou protikomunistickou opozíciou, a to už od nástupu komunizmu v Česko-Slovensku v roku 1945, bol predovšetkým kresťanský (najmä katolícky) dissent a v zahraničí slovenská politická emigrácia.

Od druhej polovice 80. rokov, po nástupe gorbačovskej perestrojky, začal sa v otázke obnovenia členskej základne vyvíjať tlak na Výbor Matice slovenskej, ktorý však z hľadiska svojho personálneho zloženia nebol schopný a ani ochotný prísť k zásadným zmenám v Matici slovenskej. Pôsobila tu i obava zo skladania účtov za obdobie normalizácie. Po zlikvidovaní metodicko-inštruktážneho úseku v roku 1978 totiž normalizačné vedenie socialistickej Matice jednoznačne odsúdilo členskú základňu na zánik tým, že ju zverilo do „opatery“ štátnej správy.

Vývoj v Sovietskom zväze v podstatnej miere ovplyvňoval vnútropolitickú situáciu aj v Č-SSR. V Poľsku a Maďarsku liberálne prúdy zasiahli i komunistické strany. V jednotlivých socialistických štátoch začal opäť, v medziach zákona, prebiehať oficiálny proces „demokratizácie“, ktorý nechtiac naštartoval aj národno-emancipačné hnutie. Komunistické elity začali prispôbovať svoju rétoriku týmto novým spoločenským trendom.

V druhej polovici 80. rokov bol najväčší problém nomenklatúrnych kádrov v Česko-Slovensku, ako preplávať do prestavbových vôd a politiky prežiť. Preto sa i predseda Matice slovenskej Vladimír Mináč usiloval presvedčiť verejnosť, že socialistická Matica má už svoju „perestrojku“ za sebou. „Už pred prestavbou premyslene meníme zastarané štruktúry i ľudí na vedúcich miestach [...]“⁵ O týchto, ako i ďalších otázkach rokovalo Predsedníctvo Matice slovenskej 6. októbra 1988 v Bratislave. Okrem

teda pokojne vykračuje po uliciach hlavného mesta republiky, ktorú nenávidí. Kráča po zemi a dýcha vzduch krajiny, pre ktorú nemá právo pomenovania: vlast.“ (Haviar, Š.: Slovo pre dnešok. *Matičné čítanie*, 14. 2. 1977).

4 *Matičné čítanie*, 9. 5. 1977.

5 Tamže.

funkcie správcu mali sa v Matici slovenskej obsadzovať konkurzom všetky vedúce riadiace miesta, vrátane funkcie vedeckého tajomníka.

Predsedníctvo Matice slovenskej sa na svojom zasadnutí zaoberalo i hodnotením osláv 125. výročia založenia Matice slovenskej. V predloženej správe sa v jednej vete konštatovala i požiadavka obnoviť členskú základňu Matice slovenskej. Správca Viliam Mruškovič oboznámil členov predsedníctva s obsahom listov, v ktorých občania žiadali obnoviť činnosť miestnych odborov a aktívne angažovanie Matice slovenskej pri riešení postavenia Slovákov na jazykovo zmiešanom území.

Členka Predsedníctva Matice slovenskej Helena Pálková (MK SSR) predložila na zasadnutí *Návrh na aktivizáciu členskej základne Matice slovenskej*. V zdôvodnení sa uvádzalo: „*V súvislosti so 125. výročím Matice slovenskej sa nastolil podnet aktivizovať členskú základňu Matice slovenskej v záujme plnšieho rozvíjania kultúrneho života Slovákov v oblastiach južného Slovenska, kde žijú takmer v podmienkach národnostnej menšiny.*“⁶ Návrh na „aktivizáciu“ členskej základne MS však dôsledne vychádzal z normalizačného zákona SNR o Matici slovenskej. Ministerstvo kultúry SSR ústami H. Pálkovej odmietalo zmenu, resp. novelizáciu zákona. Maximálne sa pripúšťala novelizácia smerníc ministerstva kultúry pre činnosť miestnych odborov MS z 10. apríla 1974, ako i novelizácia štatútu Matice slovenskej (účinný od 1. januára 1983 a upravený k 1. júnu 1986), v ktorom však nebola zmienka o členskej základni Matice slovenskej. Pôsobenie Matice slovenskej voči miestnym odborom malo mať len metodický charakter, resp. poskytovanie odbornej pomoci. V sídle Matice slovenskej v Bratislave sa malo obnoviť metodicko-inštruktážne ústredie pre členskú základňu. Na druhej strane aj vedenie MS vypracovalo podobný materiál pod názvom *Návrh na zriadenie a činnosť pracoviska (Členské ústredie)* pre miestne odbory, len s tým rozdielom, že jeho sídlom nebude Bratislava, ale Martin. Návrh na „aktivizáciu“ členskej základne Matice slovenskej, predložený H. Pálkovou, predsedníctvo nakoniec neprerokovalo a preložilo ho na prerokovanie na najbližšie zasadnutie.

Predsedníctvo Matice slovenskej 13. decembra 1988 v Bratislave si v bode „rozličné“ opätovne vypočulo správu o situácii miestnych odborov, a ako sa to stalo od roku 1973 pravidlom, vzalo ju na vedomie. To bolo všetko, čo boli matiční normalizátori schopní urobiť pre miestne odbory. Keďže členovia predsedníctva usúdili, že Výbor Matice slovenskej v období vypätej vnútropolitckej situácie nemá o čom rokovať,

6 Archív Matice slovenskej (ďalej iba A MS) Martin. Predsedníctvo Výboru MS 6. 10. 1988 Bratislava.

rozhodli sa, že v roku 1989 bude zasadať len raz, a to počas tradičných augustových slávností v Martine. Súčasne, ako výraz vďaky KSC za jej starostlivosť o socialistickú Maticu, rozhodlo sa udeliť pamätne plakety *Deklarácie slovenského národa* generálnemu tajomníkovi ÚV KSC Milošovi Jakešovi, tajomníkovi ÚV KSS Ignácovi Janákovi, podpredsedovi SNR Jozefovi Gajdošíkovi, členovi ÚV KSS a predsedovi MS Vladimírovi Mináčovi a Štefanovi Murínovi.

Rok 1989 sa stal prelomovým nielen v Česko-Slovensku, ale i v živote Matice slovenskej. Na výzvu česko-slovenských nezávislých iniciatív sa začal 15. januára 1989 na Václavskom námestí v Prahe „Palachov týždeň“ (15. – 21. januára), pietne zhromaždenie občanov pri príležitosti 20. výročia upálenia študenta Jana Palacha. Proti účastníkom zhromaždenia zasiahli špeciálne policajné jednotky a Ludové milície. Vnútropolitická kríza v Česko-Slovensku sa začala prehlbovať a smerovala k otvorenej konfrontácii komunistického režimu s občianskym hnutím. O tom, že normalizačné lavy sa začínali hýbať, svedčilo už aj zasadanie Predsedníctva Matice slovenskej 10. februára 1989 v Martine. Socialistická Matica sa pod vplyvom týchto udalostí začala nesmelo hlásiť k Milanovi Rastislavovi Štefánikovi, k niektorým zahraničným Slovákom, ktorí nepatrili medzi „pokrokových“, a podobne. Predsedníctvo MŠ schválilo, aby na priečelí zrenovovanej prvej budovy Matice slovenskej v Martine bol opätovne umiestnený pôvodný maticný znak. Správca Viliam Mruškovič už tradične informoval členov Predsedníctva MŠ o obsahu listov občanov adresovaných Matici slovenskej, najmä z jazykovo zmiešaného územia. Títo sa dožadovali pomoci Matice slovenskej a nástojčivo žiadali obnoviť členskú základňu. Predsedníctvo MŠ opäť prijalo alibistické uznesenie, aby správca Matice slovenskej postupoval takéto listy príslušnému predsedovi okresného národného výboru a ich kópiu zasielal na vedomie aj na ÚV KSS a Ministerstvu kultúry SSR.⁷ Týmto považovali celú záležitosť za vybavenú.

V súvislosti so stupňujúcim tlakom za obnovenie členskej základne sa predseda Mináč ocitol vo veľmi zložitej, ak nie v bezvýchodiskovej situácii. Obával sa skladania účtov za uplynulých 15 rokov. (Najmä vysvetlenia svojho podielu na vypracovaní a prijatí normalizačného zákona SNR o Matici slovenskej v roku 1973). Po dlhom prešľapovaní na mieste mali na zasadaní Predsedníctva MŠ 14. júna 1989 v Brodzanoch oficiálne schváliť založenie Miestneho odboru MS Bratislava 1 a následne vydať

7 A MŠ Martin. Záznam č. 1/1989 z rokovania Predsedníctva Výboru MS 10. 2. 1989 v Martine.

výzvu na obnovu členskej základne. Keďže pracovníci ÚV KSS (Ignác Janák, Rudolf Čížmarík) sa proti tomu zásadne postavili, predseda Matice slovenskej si opäť farizejsky umyl ruky. Aby aspoň sčasti stlmil tlak, ktorý bol na neho z matičného hnutia intenzívne vyvíjaný, navrhol na zasadnutí predsedníctva zriadiť pri sekretariáte správcu Matice slovenskej v Martine miesto referenta pre styk s verejnosťou so zameraním na miestne odbory Matice slovenskej.

Udalosti zo 16. – 17. novembra 1989 zmietli nielen normalizátorov, ale aj socialistickú Maticu. 19. novembra 1989 bolo v pražskom Činohernom klube založené Občianske fórum a v bratislavskej Umeleckej besede hnutie Verejnosť proti násiliu (ďalej iba VPN). V Česko-Slovensku sa začal otvorený zápas za demokraciu, občianske a ľudské práva. Výbor a vedenie MS boli nielenže absolútne nepripravené na demokratické zmeny, ale do poslednej chvíle bránili komunistický režim. Nomenklátúrne kádre mali v Matici slovenskej priame väzby na ústredné orgány KSS: „Pod dôslednou kontrolou Okresného výboru KSS v Martine plnila Matica slovenská „nezastupiteľnú“ úlohu aj v oblasti ideológie, bola jej nielen poplatná, ale sama takúto činnosť iniciovala.“⁸

Po udalostiach zo 16. – 17. novembra 1989 bolo v Martine a v okrese Martin dva-tri dni ticho. Až v pondelok 20. novembra 1989 sa aj v ospalej Turčianskej záhrade začala pomaly dvíhať vlna protestov proti zásahu poriadkových síl proti študentom v Prahe. Ako prvý sa prihlásil umelecký kolektív Divadla SNP, potom študenti Lekárskej fakulty Univerzity Komenského (ďalej iba LF UK) v Martine a následne aj časť pracovníkov Divadla SNP. Vedenie Matice slovenskej, reprezentované správcom Viliamom Mruškovičom a predsedom Základnej organizácie (ďalej iba ZO) KSS pri MS Dušanom Katuščákom, sa aktívne postavilo proti tomuto demokratizačnému prúdu. ZO KSS pri MS vydala 20. novembra 1989 vyhlásenie, v ktorom podporila uznesenia Predsedníctva ÚV KSČ z 19. novembra 1989. Predsedníctvo ÚV KSČ sa uznesením obrátilo na krajské a okresné výbory KSČ, aby uskutočnili „všetko potrebné“ na odmietnutie „nepriateľských snáh“ a znemožnili pokus o politický prevrat. Súčasne boli do pohotovosti uvedené aj ľudové milície.

Vedenie Matice slovenskej, v súlade s direktívami Okresného výboru KSS v Martine, aktívne zamedzilo vstup študentov LF UK na pôdu Matice slovenskej, ktorí tu chceli predniesť svoje požiadavky. Správca Matice slovenskej spolu s predstaviteľmi komunistického režimu v okrese Martin

8 Osobný archív autora. Hodnotenie Plánu činnosti Matice slovenskej za rok 1989. Martin, marec 1990.

sa osobne zúčastňoval na akciách zameraných proti uskutočneniu generálneho štrajku, ku ktorému občanov vyzýval umelecký kolektív Divadla SNP. Keď sa KSC po dvojhodinovom generálnom štrajku 27. novembra 1989 dostávala do defenzívy, vedenie Matice slovenskej sa utiaholo do zlatej kliečky na Hostihore a vyčkávalo. Po celý čas Matica slovenská v Martine nevydala ani jedno jediné vyhlásenie, v ktorom by otvorene podporila demokratické sily. Až tri dni po celoštátnom generálnom štrajku sa 30. novembra 1989 zišla časť zamestnancov v sídelnej budove Matice slovenskej na Hostihore, ktorí si založili odbočku VPN a zvolili svojich hovorcov. Bolo to v čase, keď v meste Martin, ako i v Martinskom okrese mali vytvorené organizačné štruktúry VPN, resp. štrajkové výbory všetky významnejšie inštitúcie, podniky, závody, organizácie.

Po personálnych zmenách vo vedení KSC a pripravovanej abdikácii Gustáva Husáka z funkcie prezidenta Č-SSR – keď Federálne zhromaždenie Č-SSR odhlasovalo 29. novembra 1989 zmenu ústavy, z ktorej vypustilo články o vedúcej úlohe KSC v spoločnosti a marxizme-leninizme ako štátnej ideológii a zástupcovia členských štátov Varšavskej zmluvy v spoločnom stanovisku odsúdili intervenciu svojich vojsk do Česko-Slovenska v roku 1968 –, začal sa hýbať aj predseda Matice slovenskej Vladimír Mináč. Pochopil, že jeho pozícia v obnovujúcej sa členskej základni je veľmi labilná. Neodvážil sa zvolať valné zhromaždenie Matice slovenskej, ale rozhodol sa pre celoslovenský aktív Výboru MS. Malo to byť akési „oživotvorenie“ Matice slovenskej riadené zhora, pod jeho vedením a kontrolou.

Na aktív bolo oficiálne pozvaných 108 účastníkov. Z nich bolo 35 členov Výboru MS a 20 až 25 zástupcov miestnych odborov MS, ktorí prežili Mináčov normalizačný zákon. Ostatní (48 účastníci) boli zástupcovia rôznych štátnych inštitúcií (Osvetový ústav, Novinársky študijný ústav, Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied), riaditelia okresných, obvodných, krajských, štátnych vedeckých knižníc, múzeí, galérií a pod., u ktorých sa počítalo s ich lojalitou voči Mináčovmu vedeniu Matice slovenskej.

Celoslovenský aktív Výboru Matice slovenskej sa uskutočnil 6. decembra 1989 v Martine, v sídelnej budove Matice slovenskej na Hostihore. Na začiatku rokovania bol zvolený 15-členný akčný výbor Matice slovenskej, v ktorom – okrem zamestnancov Matice slovenskej a ministrom kultúry naoktrojovaných matičných funkcionárov (Vladimír Mináč, Dušan Katusčák, Augustín Maťovčík, Ján Beňo) – boli za členov zvolení aj Viliam

Gruska, Dušan Janota, Jozef Havaš z Prahy, ako i niekoľkí zástupcovia miestnych odborov Matice slovenskej.

Hlavný prejav na aktíve mal Vladimír Mináč. Ostrej kritike podrobil zákon SNR o Matici slovenskej z roku 1973 a obdobie rokov 1969 – 1973, keď nepôsobil v Matici slovenskej. Mináč sa vo svojom prejave usiloval nespájať svoj nástup do Matice slovenskej v roku 1974 s likvidáciou členskej základne, a preto vo svojom prejave účelovo posunul obdobie likvidácie členskej základne o päť rokov dozadu. Úzkostlivo sa pritom vyhýbal najmä hodnoteniu svojho funkčného obdobia v Matici slovenskej v rokoch 1974 – 1989. V snahe odvieť pozornosť od tohto obdobia sa začal prekonávať vo svojej radikálnej kritike: „V roku 1969 rozdupali miestne odbory MS nie sovietske tanky, ale naši ľudia na okresoch a krajoch [...] Miestne odbory boli rozohnané [...] Po ich rozohnaní sa zrodil zákon SNR o Matici slovenskej. Matica slovenská bola odsúdená na pomalé umieranie.“⁹ Mináč sa usiloval presvedčiť účastníkov aktívu, že on osobne nemá žiaden podiel na likvidácii miestnych odborov MS a ani na prijatí normalizačného zákona SNR o Matici slovenskej v roku 1973. (Vo svojom záverečnom slove dokonca tvrdil, že on vraj hlasoval v pléne SNR proti prijatiu tohto zákona. Z účelového klamstva ho obvinil na aktíve Ondrej Hubáč z Miestneho odboru MS v Prievidzi).

Súčasne sa Mináč na aktíve prezentoval ako neúprosný kritik politiky KSC uplatňovanej voči Slovensku a Slovákom. Podľa jeho vyjadrenia ÚV KSS je len akýmsi appendixom KSC a neprezentuje vôľu slovenského národa. A takisto vraj ani nové občianske iniciatívy nevenujú pozornosť slovenskej otázke. Pritom však nekonkretizoval vlastnú predstavu o slovenskej štátnosti. Vyjadril ale zaujímavú myšlienku, že „*Matica slovenská by mala mať v spoločnosti politickú váhu*“.¹⁰ Z toho sa dalo rezumovať – ja na čele obnovenej Matice slovenskej ochránim slovenské národno-štátne záujmy. Mináč sa vo svojom vystúpení vyslovil aj za prijatie nového zákona SNR o Matici slovenskej, ktorý by mal byť v SNR schválený do konca januára 1990. Následne, do konca februára 1990, sa malo uskutočniť obnovujúce valné zhromaždenie Matice slovenskej.

Účastníci aktívu prerokovali dva materiály: *Platformu Matice slovenskej*, ktorú pripravili Dušan Katuščák, Miloš Kovačka, Cyril Žuffa, Vojtech Šarluška a Štefan Hanakovič. V nej Dušan Katuščák predstavil účastníkom aktívu zásady pripravovaného nového zákona o Matici slovenskej.

9 Osobný archív autora. Poznámky autora z rokovania Celoslovenského aktívu MS 6. 12. 1989 v Martine.

10 Tamže.

Jedným z deklarovaných cieľov zákona bolo zrovnoprávnenie inštitucionálnej a spolkovej zložky. Zákon bol však šitý predovšetkým na potreby inštitucionálnej zložky. Neriešil ani toľko kritizovaný „dualizmus“ v Matici slovenskej (inštitučná a spolková zložka), skôr naopak. Totiž Matica slovenská (inštitučná zložka) mala naďalej pokračovať v komunistickej tradícii po roku 1948 ako štátna rozpočtová organizácia. Pričom mala byť ale vyňatá z pôsobnosti vlády SSR a kontrolovaná príslušným výborom SNR a financovaná priamo z položky Ministerstva financií SSR. Ambíciou tvorcov staronového zákona bolo, aby sa Matica slovenská v nových podmienkach stala „pamäťou slovenského národa“. V čase, keď demokratizácia, decentralizácia a najmä deetatizácia (odštátňovanie) sa stávali hlavným spoločenským trendom, niektorí vedúci pracovníci v Matici slovenskej sa domáhali ešte tuhšieho etatizmu a najmä z pozícií martinocentrizmu ešte tuhšieho centralizmu.

Ďalší materiál *Základné programové zásady rozvoja členskej základne* predložil na rokovanie aktívu Cyril Žuffa. Definoval v nich postavenie a úlohy miestnych odborov. Bola v nich vyslovená i požiadavka zakladať miestne odbory v zahraničí. Myslelo sa predovšetkým na Maďarsko, Poľsko, Ukrajinu, ako aj Rumunsko a bývalú Juhosláviu (a samozrejme Česko), odkiaľ sa začali hlásiť Slováci k Matici slovenskej.

Na aktíve vystúpilo v diskusii viac ako tridsať účastníkov. Okrem podporných, resp. lojálnych, diskusných príspevkov na adresu predsedu Matice slovenskej a jej vedenia: Miroslav Holečko, Stanislav Bajaník (Osvetový ústav), Roman Ivantyšin (Novinársky študijný ústav) alebo jednotlivci (Milan Ferko, Imrich Sedlák), zazneli i ostré kritické slová nielen na dovtedajšiu činnosť Matice slovenskej, ale i na pôsobenie Mináča vo funkcii predsedu.¹¹ Kritika pôsobenia Mináča sa na aktíve niesla v dvoch rozdielnych rovinách. Bývalí členovia a aktivisti miestnych odborov MS kritizovali najmä jeho osobný podiel na umrtnení členskej základne, na prijatí a uplatňovaní normalizačného zákona SNR o Matici slovenskej, ako i zodpovednosť výboru za situáciu Slovákov na jazykovo zmiešanom území. Typickým bol diskusný príspevok bývalého člena Výboru MS po roku 1968 Ondreja Hubača z Prievidze. Okrem iného žiadal prehodnotiť činnosť Výboru, Predsedníctva a najmä predsedu Matice slovenskej.

11 Niektorí pracovníci Matice slovenskej a bývalí členovia Miestneho odboru MS v Martine (Mišo A. Kováč a i.) sa usilovali v zákulisí rokovania manipulovať s účastníkmi aktívu. Rozširovali medzi nimi fámu, že predseda Matice slovenskej V. Mináč údajne spreneveril peniaze Miestneho odboru MS v Martine. Ak sa však vzdá funkcie predsedu Matice slovenskej, „tak na to zabudnú“.

Priamo obvinil Mináča z alibizmu a z prevracania kabátov po roku 1968 i po 17. novembri 1989.¹² Na druhej strane kritika Mináča veľkej časti zastupovaných Matice slovenskej v Martine sa niesla najmä z pozície martinocentrizmu. Išlo im o likvidáciu Sekretariátu predsedu Matice slovenskej v Bratislave, ako aj o prenesenie sídla odborných pracovísk Matice slovenskej z Bratislavy do Martina. Nebrali pritom do úvahy význam hlavného mesta Bratislavy na ďalší rozvoj Matice slovenskej.

Vo svojom záverečnom slove Vladimír Mináč odmietol akceptovať akúkoľvek kritiku svojej osoby. Vyhlásil, že on osobne sa nemusí hlásiť k 17. novembru 1989, keďže sa vraj sám cíti byť otcom celého tohto pohybu. Takisto rázne odmietol nadviazanie spolupráce Matice slovenskej so Svetovým kongresom Slovákov, pretože v ňom vraj vládne „ľudácka ideológia“ (t. j. snahy obnoviť samostatný slovenský štát). Ako doslova povedal, keď sa Svetový kongres Slovákov strasie „ľudákov“, tak pôjde s nimi.

Réžia Celoslovenského aktívu Výboru MS sa nakoniec jeho organizátorom vymkla z rúk. Nádeje, ktoré pôvodne vkladali do aktívu, sa nenaplnili. Mináč odchádzal z aktívu sklamaný a roztrpčený, svoju účasť ukončil bonmotom: „*Matica je ako žena, raz vás ľúbi a raz neľúbi.*“ V celkovom chaose, aký vypukol na záver rokovania, bol delegátom aktívu predstaviteľný Dušan Katuščák ako nový správca Matice slovenskej a Augustín Matčovič ako nový vedecký tajomník. Súčasne bola vymenovaná komisia na prípravu nového zákona SNR o Matici slovenskej a prečítané *Vyhlásenie aktívu Výboru MS k spolkovému hnutiu a spoločenskému pohybu*, v ktorom sa oficiálne deklarovalo obnovenie miestnych odborov. Vo všeobecnej, neorganizovanej a emotívnej vrave, aká nastala po záverečnom slove Vladimíra Mináča, málokto z účastníkov aktívu evidoval uvedené inau-

12 V rámci diskusie odznegli názory, že Matica slovenská by sa mala politicky angažovať aj ako národnopolitická sila. Musí sa aktívne zapojiť do procesu formovania slovenskej štátnosti, do tvorby ústavy, národných a štátnych symbolov a podobne. Podľa názoru M. Horanského (Miestny odbor MS Piešťany) popri Matici slovenskej mala pôsobiť Slovenská národná strana. Podľa názoru bývalého predsedu Miestneho odboru MS vo Zvolene Jána M. Pinku mala mať MS svojich vlastných zástupcov v SNR. Ostro mu oponoval Horanský, ktorý ho obviňoval z údajného trieštenia národných síl. Horanský sa totiž domnieval, že Matica slovenská bude tvoriť voličskú základňu Slovenskej národnej strany. Súčasne navrhol, aby MS prevzala časť spoločenskovedných pracovísk Slovenskej akadémie vied do svojej organizačnej štruktúry. Viacerí diskutujúci (A. Marko, M. Horanský, O. Hubáč, C. Žuffa) hovorili najmä o diskriminácii Slovákov na južnom Slovensku a navrhovali vytvoriť profesionálne pracovisko pre miestne odbory.

guračné akty. Účastníci sa rozišli neorganizovaným spôsobom, keď Mináč, sprevádzaný Katusčákom a Maťovčíkom, v chvate opustil miestnosť.

Závery prijaté na Celoslovenskom aktíve Výboru Matice slovenskej vyvolali vo formujúcej sa členskej základni značnú nespokojnosť a silné vnútorné pnutie. Časť zamestnancov Matice slovenskej v Martine využila toto vnútorné pnutie a rozhodla sa pre protiakciu. Na podnet odborovej organizácie a iniciatívnej skupiny VPN v Matici slovenskej sa 20. decembra 1989 zišli v Martine pracovníci MS z Martina, Bratislavy, Čadce a Brodzian. Hlavným bodom rokovania sa stalo „riadenie Matice slovenskej“.

Jeden z hlavných organizátorov stretnutia, Imrich Sedlák, považoval za hlavnú prekážku v riadiacej práci Matice slovenskej *„nezmyselnú dvojkolajnosť v riadení a rozhodovaní [...] na jednej strane bol výbor a predsedníctvo vytvorené v období praktík administratívno-byrokratického systému nadekrétovaného riadenia našej kultúry, ktorí odtrhnutí od problémov MS, málokedy uznávajú schopní, v nejednom prípade rozhodovali o veciach nekompetentne, a na druhej strane predchádzajúcim matičným orgánom za všetko zodpovedná Správa MS, pravda, len s takou právomocou, aká sa jej z milosti ušla. Tento stav je podľa mňa ďalej neúnosný, a preto predkladám návrh na prijatie celou históriou MS osvedčený systém (až do roka 1973) čestného výboru, čestného predsedníctva i predsedu a podpredsedov zvolených na valnom zhromaždení.“*¹³ V závere svojho vystúpenia Sedlák sformuloval sedem požiadaviek, ktoré si osvojili účastníci zhromaždenia a stali sa základnými bodmi prijatého stanoviska.

Účastníci stretnutia odmietli akceptovať legitimitu Celoslovenského aktívu Výboru Matice slovenskej, konaného 6. decembra 1989, a anulovali závery aktívu, ktorý *„nebol kompetentný prijímať závery k riadeniu inštitučných zložiek Matice slovenskej a ku personálnym otázkam MS. Rovnako považujeme za neplatnú voľbu Akčného výboru MS týmto aktívom.“*¹⁴ Bez účasti predsedu Matice slovenskej a členov výboru bola na stretnutí nastolená ultimatívna požiadavka na odstúpenie Výboru, Predsedníctva a predsedu Matice slovenskej. Takáto radikálna požiadavka však nebola

13 SEDLÁK, I.: O čistý štít Matice. Z vystúpenia doc. PhDr. Imricha Sedláka, CSc., na celomatičnom zhromaždení. *Život Turca*, 10. 1. 1990.

14 Osobný archív autora. Stanovisko pracovníkov MS z Martina, Bratislavy, Čadce a Brodzian zhromaždených 20. 12. 1989 v Martine. (Oficiálnu verziu pozri *Život Turca*, 10. 1. 1990). Stanovisko malo byť ihneď po prijatí publikované v tlači a v médiách. V dôsledku vnútromatičných zápasov o obsadenie vedúcich funkcií sa tak stalo až po troch týždňoch 10. 1. 1990.

adresovaná vedeniu Matice slovenskej v Martine.¹⁵ Hlavným zámerom prijatého stanoviska bolo zbaviť Mináča funkcie predsedu Matice slovenskej, zlikvidovať sekretariát predsedu Matice slovenskej v Bratislave a do vedúcich funkcií v Matici slovenskej dosadiť nových funkcionárov (správca, vedecký tajomník).

V stanovisku bolo navrhnuté vytvorenie prípravného výboru, ktorý mal zabezpečiť prípravu valného zhromaždenia Matice slovenskej. (Termín bol pôvodne stanovený do konca februára 1990). V pôvodnom návrhu sa členmi prípravného výboru stali Miroslav Bielik, Ján Bobák, Dušan Katusčák, Imrich Sedlák, Daniela Slížová, Cyril Žuffa a Štefan Samson (podpredsa Výboru MS).¹⁶ Súčasne bolo schválené vytvorenie tzv. konzultačnej skupiny, ktorej úlohou bolo prerokovať s ministrom kultúry SSR Ladislavom Chudíkom závery z uvedeného stretnutia, ako aj otázku ďalšieho riadenia Matice slovenskej. V pôvodnom návrhu sa členmi konzultačnej skupiny stali Imrich Sedlák, Darina Janovská, Miroslav Bielik, Dušan Katusčák (vedecký tajomník MS) a Viliam Mruškovič (správca MS). (Katusčák a Mruškovič však čoskoro z návrhu vypadli a nahradili ich Mišo A. Kováč a Blažej Belák). Návrh na personálne zloženie jednotlivých komisií, vrátane komisie na prípravu nového zákona SNR o Matici slovenskej, bol terminovaný najneskôr do 10. januára 1990.

V decembri 1989 bol vytvorený Sekretariát pre miestne odbory pri Matici slovenskej v Martine. Jeho vedúcim sa stal Cyril Žuffa. Sekretariát vydal dočasné pokyny na zriaďovanie a činnosť miestnych odborov MS. Ako dočasné smernice mali platiť do pripravovaného valného zhromaždenia. Žuffa vyzval maticiarov a prívržencov maticného hnutia zakladať miestne odbory všade tam, kde je o ne záujem. A to jednak prostredníctvom platného zákona SNR o Matici slovenskej, t.j. oficiálne požiadať o schválenie miestneho odboru MS príslušný odbor kultúry okresného národného výboru, alebo obísť platný zákon a založiť prípravný výbor (dočasný miestny odbor MS). Od decembra 1989 začala nadobúdať obnova členskej základne Matice slovenskej organizovaný charakter. Od

15 Správu Matice slovenskej tvorili: správca Viliam Mruškovič, vedecký tajomník Dušan Katusčák. Vedenie Matice slovenskej (spolu so Správou MS) tvorili: riaditeľ Slovenskej národnej knižnice Miroslav Bielik, riaditeľ PSL Michal Eliáš, vedúci vydavateľského odboru MS Ondrej Kučera, vedúci OZS MS Ondrej Karkuš, vedúci ekonomicko-technického odboru Štefan Müller a vedúca kádového a personálneho útvaru Elena Jančová. V ich prípade nebola vyslovená požiadavka na vzdanie sa funkcií, ale len uskutočnenie „aktu dôvery“, formou priamych a tajných volieb.

16 Osobný archív autora.

6. decembra 1989 do polovice januára 1990 bolo vytvorených, resp. zak-tivizovalo svoju činnosť viac ako 50 miestnych odborov.¹⁷

Napriek limitujúcim legislatívnym podmienkam sa matičné hnutie rozrástlo do pozoruhodných rozmerov. Od decembra 1989 do mája 1990 sa v 179 obciach Slovenska vytvorili miestne odbory. V ďalších 141 obciach boli vytvorené prípravné výbory. K 31. máju 1990 evidoval sekretariát pre miestne odbory už celkovo 320 miestnych odborov. S takýmto hromadným nárastom členskej základne sa v tomto období nemohla pochváliť žiadna politická strana, resp. hnutie. Za polroka mala Matica slovenská registrovaných 50 000 – 60 000 členov. Najviac miestnych odborov bolo založených v Stredoslovenskom kraji (135), v Západoslovenskom kraji (80) a najmenej vo Východoslovenskom kraji (60).¹⁸

V prvých týždňoch roku 1990 tzv. konzultačná skupina (I. Sedlák, D. Janovská, M. Bielik, M. A. Kováč, B. Belák) spolu, ale aj jednotlivo, oslovovala osobnosti kultúrneho a verejného života s návrhom na členstvo v novom Výbore Matice slovenskej. Súčasne prívrženci Mináča (D.

17 Do 6. 12. 1989 prežilo Mináčov zákon o Matici slovenskej okolo 25 miestnych odborov (ďalej MO). V Západoslovenskom kraji 19 miestnych odborov. V okrese Bratislava prežili 2 MO MS (Svätý Jur, Modra), v okrese Nové Zámky 13 MO MS (Bánov, Dolný Ohraj, Gbelce, Kmetovo, Maňa, Mužla, Nitriansky Hrádok, t.j. časť Šurian, Palárikovo, Strehov, Svodín, Štúrovo, Úľany nad Žitavou a Veľké Lovce), v okrese Komárno 2 MO MS (Dolný Peter, Komárno), v okrese Topoľčany 1 MO MS (Chynorany) a v okrese Galanta 1 MO MS (Tešedíkovo). V Stredoslovenskom kraji prežili len 2 MO MS, a to v okrese Zvolen 1 MO MS (Zvolen) a v okrese Banská Bystrica 1 MO MS (Brezno). Vo Východoslovenskom kraji prežili 4 MO MS. V okrese Košice 1 MO MS (Košice-mesto), v okrese Prešov 2 MO MS (Prešov, Široké pri Prešove) a v okrese Rožňava 1 MO MS (Vlachovo).

18 V porovnaní s obnovením členskej základne Matice slovenskej v roku 1968 bolo atypické, že do 31. 5. 1990 v okrese Dunajská Streda ako v jedinom v celej Slovenskej republike nebol vytvorený žiaden miestny odbor. Podobná situácia bola i v okrese Michalovce. Najviac miestnych odborov bolo založených v okrese Komárno a Rimavská Sobota. Najpočetnejšie miestne odbory boli v Komjaticiach (1 800 členov) a v Nových Zámkoch (1 260 členov). Sekretariát miestnych odborov v Martine, vedený C. Žuffom, rozvinul v tomto smere obdivuhodnú aktivitu. K rozvoju miestnych odborov účinne prispela aj neustála propagácia matičného hnutia a propagácia aktivít Matice slovenskej v masovokomunikačných prostriedkoch. C. Žuffa v roku 1990 opodstatnene kritizoval novelizáciu zákona SNR o MS z roku 1973 ako nedostatočnú „pri starostlivejšom prístupe aj touto novelizáciou zákona o MS z roku 1973 sa totiž mohlo dosiahnuť viac. Zmeniť iba jeden paragraf bolo málo.“ (A MS Martin. Informácia o vývoji a súčasnom stave členskej základne MS a niektorých zásadách a aktuálnych otázkach usmerňovania MS. V Martine 5. 6. 1990, C. Žuffa). Nedostatočné legislatívne riešenie členskej základne MS totiž značne komplikovalo nielen prípravu stanov a iných noriem, ale predovšetkým brzdilo zakladanie a činnosť miestnych odborov.

Katuščák, A. Maťovčík) realizovali v stopách tzv. konzultačnej skupiny protiakciu v snahe docieľiť, aby sa Vladimír Mináč za každú cenu udržal vo funkcii predsedu Matice slovenskej. V prípade, že Mináč bude odvolaný, verejne sa vyhrážali hromadnými demonštráciami v Martine. Dňa 10. januára 1990 uverejnil Svetový kongres Slovákov na stránkach *Smeny Žiadosti Slovákov v exile o Matici slovenskej*, podpísané generálnym tajomníkom Dušanom Tóthom. Svetový kongres Slovákov v nich okrem iného veľmi dôrazne požadoval očistiť Maticu slovenskú od ľudí, „ktorí sa pričínili o to, že sa MS spreneverila svojmu historickému poslaniu“.

Nedostatkom tzv. konzultačnej skupiny bolo, že členovia nepostupovali jednotne, čo značne komplikovalo jej činnosť. Osobné, zákulisné hry rozohrával najmä Mišo A. Kováč. Väčšina členov podporovala Imricha Sedláka a podarilo sa im, a to aj napriek intenzívnej protiakcii prívržencov Vladimíra Mináča, pomerne rýchlo zostaviť návrh na nový výbor.¹⁹ Členstvo v pripravovanom Výbore Matice slovenskej prijali Anton Bagin, František Brezák, František Caban, Miroslav Cipár, Viliam Gruska, Ľudovít Haraksim, Hvezdoň Kočtúch, Rudolf Košťiaľ, Eva Kristinová, Dušan Kuzma, Peter Liba, Jozef Novák, Belo Polla, Vladimír Repka, Peter Švorc, Jozef Telgársky, Igor Thurzo, Ladislav Ťažký a Gustáv Valach. Na poslednom rokovaní tzv. konzultačnej skupiny na Ministerstve kultúry SSR sa zúčastnil i autor štúdie. Minister kultúry Ladislav Chudík začal nečakane váhať a pod vplyvom protiakcií Mináčových prívržencov v Martine sa obával štrajku v Matici slovenskej, ak bude Mináč odvolaný z funkcie. Situáciu v Matici slovenskej označil Chudík za „krízovú“ a vyhlásil, že „*nechce skončiť ako Barták*“²⁰ – narážka na primátora Bratislavy, ktorý tak

19 V jednom z prvých návrhov na založenie „kuratória Matice slovenskej“ bolo vyty-povaných a oslovených 16 osôb. Predsedom kuratória sa mal stať Milan Rúfus, ktorý ale odmietol túto funkciu a nakoniec sa postavil na stranu Mináča. V tomto zozname bol pôvodne zahrnutý aj Roman Kaliský, ktorý neskôr z neho vypadol. Ostatní tvorili základ pripravovaného nového výboru, vymenovaného ministrom kultúry. (Osobný archív autora. Návrh na založenie kuratória Matice slovenskej).

20 Osobný archív autora. Poznámky autora z rokovania na Ministerstve kultúry SSR. Podľa platného zákona SNR o Matici slovenskej z roku 1973 minister kultúry meno-val a odvolával členov výboru, vrátane predsedu. Po intenzívnych rokovaníach nakoniec minister Chudík vyslovil verbálny súhlas s odvolaním výboru a predsedu Mi-náča a s vymenovaním nového výboru. Námestník ministra kultúry Ladislav Snop-ko prekonzultoval s autorom štúdie návrh na zloženie nového Výboru Matice sloven-skej. Zaujímala ho predovšetkým politická minulosť navrhovaných osôb a ich aktu-álne členstvo v politických stranách. Snopko si počas rozhovoru robil podrobné po-známky o každom navrhovanom členovi.

intenzívne odolával tlaku VPN, aby sa vzdal funkcie, až nakoniec skolažoval a z pracoviska ho vyniesli zdravotníci na nosidlách.

Prvé pracovné zasadanie osôb navrhnutých do nového Výboru Matice slovenskej sa konalo 16. januára 1990 v Bratislave na Františkánskej (Pugačevovej) ulici. Zasadnutie otvoril Mišo A. Kováč, ktorý informoval prítomných o situácii v Matici slovenskej a rozhodnutí ministra Ladislava Chudíka odvolať Výbor, predsedu a správcu Matice slovenskej. Následne Imrich Sedlák, ako budúci správca, informoval o najbližších úlohách Matice slovenskej. K obom referátom sa rozprúdila živá diskusia, v ktorej popri vnútromatických problémoch vystupovala do popredia najmä aktuálna otázka postavenia Slovákov na jazykovo zmiešanom území, ako aj otázka zahraničných Slovákov.

Jedným z hlavných bodov rokovania bol návrh ministrovi kultúry na schválenie nového predsedu a na nové personálne zloženie Predsedníctva Výboru MŠ. Najviac návrhov na predsedu Matice slovenskej mal spisovateľ Ladislav Ťažký, ktorý sa vyjadril, že „nemôže prijať funkciu po Mináčovi“ a všetky návrhy rezolútne odmietal. (Podobný postoj predtým zaujal aj básnik Milan Rúfus). Ostatné návrhy na nového predsedu Matice slovenskej nemali väčšiu podporu. Po vyčerpávajúcich, nekonečných diskusiách, ako východisko z núdze, navrhol Gustáv Valach na funkciu predsedu Viliama Grusku, ktorý s návrhom okamžite súhlasil.²¹ S týmto návrhom sa nakoniec stotožnila väčšina prítomných.

Predsedníctvo Výboru Matice slovenskej bolo navrhnuté v zložení: predseda Viliam Gruska; podpredsedovia Ľudovít Haraksim a Miroslav Cipár; členovia A. Bagin, F. Brezák, H. Kočtúch, R. Košťiaľ, L. Ťažký a J. Telgársky. Za správcu bol navrhnutý Imrich Sedlák (Viliam Mruškovič vykonával funkciu správcu do 15. januára 1990). Z titulu svojej funkcie sa po svojom vymenovaní stali členmi výboru i správca Imrich Sedlák a vedecký tajomník Tomáš Winkler.²²

21 Viliam Gruska (1936), tanečník a scénický výtvarník. V roku 1959 absolvoval Fakultu architektúry a pozemného staviteľstva Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave. V rokoch 1954 – 1970 tanečník a asistent choreografa súboru Lúčnica. Od roku 1965 sa venoval folklóru. Predseda a člen programových rád festivalov ľudovej kultúry. Od roku 1976 ako scénický výtvarník v slobodnom povolani.

22 Osobný archív autora. Zápisnica z prvého zasadnutia výboru Matice slovenskej 16. 1. 1990 v Bratislave. Zhodou okolností na druhý deň (17. 1. 1990) rozhodovali na prvom stretnutí za okrúhlym stolom predstavitelia politických síl okresu Martin o poslanceckom mandáte V. Mináča vo Federálnom zhromaždení. Napriek pôvodnému rozhodnutiu nového vedenia KSC zbaviť Mináča poslanceckého mandátu prevládol za

Prvé zasadnutie prípravného výboru sa konalo 20. januára 1990 v Bratislave, v budove Františkánskeho kláštora, kde sídlil sekretariát predsedu Matice slovenskej, ako aj Odbor pre zahraničných Slovákov MS. (Menovacie dekréty, podpísané ministrom kultúry, doručili členom prípravného výboru počas rokovania. V tomto istom čase zasadali u úradujúceho predsedu Matice slovenskej Mináča aj niektorí členovia Výboru, Predsedníctva, ako aj niektorí pracovníci MS a čakali na rozhodnutie ministra Chudíka). Rokovanie prípravného výboru otvoril navrhovaný nový predseda Matice slovenskej Viliam Gruska, ktorý v 21 bodoch predstrel mimoriadne ambiciózny program činnosti na najbližšie obdobie.²³ Jednou z hlavných priorít nového výboru mala byť aj príprava nového zákona SNR o Matici slovenskej, ktorý by predovšetkým umožnil obnovenie členskej základne. Podľa predstáv nového predsedu Grusku mala mať obnovená Matica slovenská nadrezortné postavenie na úrovni vlády SSR. V expertnej skupine na prípravu nového zákona SNR o Matici slovenskej mali pracovať i zahraniční Slováci.

Minister kultúry SSR Ladislav Chudík predstavil 22. januára 1990 v sídelnej budove Matice slovenskej v Martine zamestnancom Matice slovenskej ním menovaný nový výbor a uviedol do funkcie nového predsedu a správcu. Na tomto slávnom akte sa ako oficiálni hostia zúčastnili aj zástupcovia klubu Obroda²⁴ a študentského hnutia.

Jeden z veľkých otáznikov, ktorý ovplyvňoval celkovú atmosféru slávnostného aktu, bol problém vyrovnania sa Matici slovenskej so svojou nedávnou minulosťou. Túto problematiku zosobňoval predovšetkým

okráhlym stolom názor podporujúci Mináča za poslanca Federálneho zhromaždenia za okres Martin.

23 A MS Martin. Zápisnica z prvého pracovného zasadnutia Výboru MS 20. 1. 1990 v Bratislave.

24 Klub Obroda bol popri SNS jediný, ktorý sa v tomto období otvorene pokúšal získať si svojich členov a sympatizantov v MS a v matičnom hnutí. Silnú podporu mal najmä vo výbere medzi tzv. šesťdesiatosmičkármi. Tento cieľ sledovala aj verejná podpora Matice slovenskej klubom Obroda. Zaujímavý názor na situáciu v MS v Martine vyjadril koncom januára 1990 jeden z predstaviteľov klubu Obroda Viliam Čech: „Na prvý pohľad by sa zdalo, že demokratizačný proces najviac postúpil v Matici slovenskej. Ziaľ, množia sa hlasy, ktoré sa s týmto názorom nestotožňujú. Upozorňujú na skutočnosť, že niekto sa na demokratizačnom procese chce priživiť. Vhodne využil situáciu, keď na Ministerstve kultúry SSR bolo bezvládie, resp. funkcie sa ujímal nový minister. Heslo: Dvakrát meraj a raz strihaj tu bolo postavené na hlavu. Musím aj pri tejto príležitosti zdôrazniť, že nie každý z nás, ktorý bol v minulých rokoch postihnutý, má automatické právo robiť revolúciu zdola. Najmä ten, kto sa priveľmi hrbil a klaňal pred vrchnosťou zhora.“ (Život Turca, 31. 1. 1990).

bývalý predseda Vladimír Mináč, ktorého sa vo svojich príhovoroch dotkli takmer všetci rečníci. Minister Chudík vyslovil Mináčovi poďakovanie za pätnásť rokov práce vo funkcii predsedu a vyjadril svoje osobné presvedčenie, že jeho prínos pre slovenskú kultúru i Maticu slovenskú bude spravodlivo docenený, a preto nepovažuje za vhodné vystavovať ho verejnému škandalizovaniu, lebo jeho dielo rozhodne patrí do slovenskej kultúry.²⁵ Novovymenovaný predseda Matice slovenskej Gruska predstavil mimoriadne široký diapazón najbližších činností Matice slovenskej, najmä smerom k zahraničným Slovákom. Pritom nie veľmi bral do úvahy, že Matica slovenská desaťročia vykonávala na profesionálnej úrovni túto činnosť. Gruska sa vo svojom prejave nevyhol ani zložitej situácii v samotnej Matici slovenskej. „*To, čo sa v posledných dňoch dialo v Matici, aspoň to, čo som sa sám dozvedel, ma trochu zmiatlo. Nepočítal som, priznám sa s tým, že aj v Matici sa tak dlho udrží hnilobný zápach, ktorý ostal po rozklade spoločnosti v nedávnej minulosti.*“²⁶

Pomerne veľa priestoru venoval Gruska príprave nového zákona SNR o Matici slovenskej. Vyslovil názor, že zákon musí byť hotový do konca marca 1990. Hlavným dôvodom bolo, že „*v čase predvolebného zápasu už musí byť nový zákon o Matici jasným smerom pre všetkých, nech sa bude o ich priazeň uchádzať ktorákoľvek strana. Ale aj Matica predstaví svojich kandidátov do najvyšších zákonodarných orgánov, aby mohli vykonávať priamy dozor nad dodržovaním zákonom stanovených povinností a práv Matice. Musíme sa všetci spoločne chytiť krídiel letiaceho času. Má kozmickú rýchlosť.*“²⁷ Politicky hazardným krokom bolo, že Gruska od počiatku začal spájať pripravovaný zákon o Matici slovenskej s politikou a politikárčením. Táto otázka, v spojení so snahou o priamu účasť Matice slovenskej vo voľbách – s vlastnými kandidátmi – nevyhnutne vyvolávala negatívne postoje politických strán voči Matici slovenskej. Pričom podľa Grusku mala Matica slovenská svojím spôsobom suplovať vedúcu úlohu KSC v spoločnosti, ako „*nadnáboženská, nadstranícka, nadrezortná inštitúcia postavená do čela národa*“.²⁸ Bolo len prirodzené, že pri takýchto politických avantúrach Grusku a skupinky politizujúcich matičiarov okolo neho, musel byť nielen pripravovaný zákon, ale i samotné aktivity Matice slovenskej posudzované ako nečitateľná, politická činnosť ľudí usilujúcich sa získať politickú moc.

25 Život Turca, 31. 1. 1990.

26 Tamže.

27 Tamže.

28 Tamže.

Takýto postup predsedu Matice slovenskej, v princípe popierajúci prirodzenú integračnú funkciu Matice slovenskej v národe, vyvolával silné napätie a konflikty nielen v samotnej Matici slovenskej, medzi jej členmi a prívržencami, ale i vo verejnosti. Na druhej strane sa Gruska v dôsledku svojich megalomanských plánov veľmi rýchlo dostal do otvoreného konfliktu aj so správcom a vedením Matice slovenskej v Martine. Avšak v jednej jedinej otázke sa spolu vzáčne zhodovali – zásadne sa dištancovali od myšlienky štátnej samostatnosti Slovenska.²⁹ To bola i základná príčina, prečo ani nové vedenie Matice slovenskej neakceptovalo významné krajské organizácie v Kanade, USA, Nemecku, Austrálii a „spolupráca“ s nimi sa pohybovala na zdvorilostnej úrovni.

Nový zákon o Matici slovenskej sa pripravoval už od roku 1988, po oslavách 125. výročia založenia Matice slovenskej, na ktorých silno rezonovala požiadavka obnovenia členskej základne. V druhej polovici roka 1989 vo všeobecnosti prevládala v Matici slovenskej názor, že novelizácia zákona z roku 1973 je nepostačujúca a je potrebné pripraviť nový zákon. Na návrh nového správcu Imricha Sedláka poveril výbor na svojom zasadnutí 20. januára 1990 Tomáša Winklera (od 1. marca 1990 vedecký tajomník) vedením expertnej skupiny, ktorá mala pripraviť nový zákon o Matici slovenskej. Súčasne bol Winkler poverený aj prípravou vydávania *Slovenských národných novín*, čo v značnej miere sťažovalo splnenie uvedenej úlohy. Zaneprázdnený úlohami okolo vydania Slovenských národných novín, izolovaný v Martine od odborného zázemia, sa Winkler dostával do určitého vleku bývalého tajomníka Matice slovenskej Dušana Katuščáka, ktorý už od konca roka 1989 mal rozpracované zásady nového

29 Gruska nasledovne hodnotil svoje skúsenosti so „slovenskými separatistami“ z Kanady a USA. „Zástupcovia separatizmu, s ktorými som sa stretol, nepoznajú vnútorné problémy krajiny“. Podľa Grusku Slováci v Česko-Slovensku majú od Čechov požadovať, aby ich „akceptovali“, a týmto sa podľa neho celý problém vyrieši. „[...] na riešení vzťahu Čechov a Slovákov výrazne závisia aj naše ďalšie vzťahy so slovenskými krajanmi v zahraničí. Ak sa veci doma neusporiadajú v súlade s ctením nášho národa“, vyhrážal sa Gruska, „nemôžeme očakávať ani prehĺbenie týchto vzťahov“. (*Slovensko*, 1990, č. 8). Keďže podľa Grusku ctenie „nášho národa“ bolo čechoslovakistické, prehĺbenie vzťahov so zahraničnými Slováckmi sa mohlo diať len na báze tzv. československej štátnosti. Bolo to v podstate pokračovanie v prístupe ku krajanom, tak ako ho uplatňoval komunistický režim, ktorý rozdeľoval zahraničných Slovákov na „separatistov“ (reakční) a tzv. čechoslovákov (pokrokoví). Predsedníctvo MS už 14. 2. 1990 prijalo záver, že nebude verejne reagovať na aktivity Zahraničnej Matice slovenskej, ktorá propaguje ideu samostatného Slovenska a ani na iné podobné „provokačné útoky“. Výbor Matice slovenskej, ako i nové vedenie Matice slovenskej v Martine, sa oficiálne hlásili k Havlovej koncepcii „autentickej federácie“.

zákona. Bývalému tajovníkovi Matice slovenskej (následne pracovníkovi Slovenskej národnej knižnice) Katuščákovi sa podarilo získať podporu veľkej časti vedenia Matice slovenskej, najmä Slovenskej národnej knižnice, za jeho návrh zákona o Matici slovenskej pripravený v roku 1989.

Megalomanské plány o Matici slovenskej, presadzované novým predsedom Gruskom, poslúžili niektorým pracovníkom v Matici slovenskej na vyvolávanie pocitu existenčného ohrozenia inštitučnej časti Matice slovenskej, najmä Slovenskej národnej knižnice. Svoju úlohu tu zohral aj zápas o podobu pripravovaného zákona o Matici slovenskej. Katuščák a spol. sa v Matici slovenskej rozhodli pre vlastné hry a variant zákona, neschválený Výborom Matice slovenskej, svojvoľne uverejnili v marci 1990 v *Pravde*. Cieľom tohto kroku bolo vyvolať verejný tlak na Výbor Matice slovenskej a získať odbornú i laickú verejnosť za svoju koncepciu zákona. (Katuščákov variant zákona bol hromadne distribuovaný na stovku rôznych adries). Neskrývaným zámerom tejto deštruktívnej akcie bolo dosiahnuť organizačné odčlenenie Slovenskej národnej knižnice od Matice slovenskej, resp. v maximálnej možnej miere ju od nej osamostatniť. Tomuto zámeru bolo v podstate naklonené i vedenie Slovenskej národnej knižnice. Gruskove nereálne a nekompetentné plány nahrávali týmto tendenciám. Na jednej strane sa presadzovala snaha oddeliť inštitučnú časť Matice slovenskej od spolkovvej, a na druhej strane sa z pozícií martinocentrizmu presadzovalo sústrediť do Martina, pokiaľ možno, všetky pracoviská Matice slovenskej, resp. vedenie týchto pracovísk. V Bratislave sa to okrem sekretariátu predsedu Matice slovenskej týkalo najmä Odboru pre zahraničných Slovákov (neskôr Ústav pre zahraničných Slovákov, ďalej ÚZS).³⁰

30 V prípade ÚZS MS presadzoval jeho odčlenenie od MS a podriadenie vláde SSR aj predseda MS V. Gruska. Týmto sa chcel zbaviť oponentov svojej avanturistickej politiky, ako i pracovníkov ÚZS MS, ktorí rozvíjali intenzívne styky so slovenskými „separatistami“ v zahraničí. Na zasadnutí Predsedníctva MS 6. 2. 1990 bol poverený vedúci Odboru pre zahraničných Slovákov MS Ondrej Karkuš vypracovať koncepciu budúceho ÚZS MS. Karkuš bol jedným z hlavných aktérov prechodu ÚZS MS do organizačnej štruktúry vlády SSR. Na porade Vedecko-výskumného oddelenia Odboru pre zahraničných Slovákov (ďalej OZS) MS, konanej v Bratislave 20. 2. 1990, pracovníci oddelenia L. Bartalská, M. Bielik, J. Bobák (vedúci), M. Dobrotková, D. Hurtajová, M. Jurečková, J. Sirácky, D. Šimová a S. Švehlák jednomyselne odmietli snahu Grusku a Karkuša o podriadenie ÚZS MS vláde SSR. (Osobný archív autora. Výpis zo Zápisnice z porady Vedecko-výskumného oddelenia OZS MS 20. 2. 1990 o 15.00 hod.) Na druhej strane správca MS sa pohrával aj s myšlienkou presunúť vedenie ÚZS MS do Martina a v Bratislave ponechať len vysunuté pracovisko.

V dňoch 16. – 17. februára 1990 zavítali do Martina a Matice slovenskej predseda SNR Rudolf Schuster a predseda vlády Milan Čič. Obaja podporili úsilie výboru pripraviť nový zákon o Matici slovenskej. Schuster v tejto súvislosti vyhlásil: „*Isto budete súhlasit s návrhom, že Matica slovenská si dnes zaslúži od Slovenskej národnej rady nový – už štvrtý zákon. Verím, že to bude zákon s trvalou právnou a životnou silou, že bude dobrým odrazovým mostíkom na plnokrvný život Matice slovenskej v nových spoločenských podmienkach [...] Mal by to byť zákon, ktorý prinavráti Matici slovenskej post samostatnej, celonárodnej kultúrnej ustanovizne, ktorej nadpolitická, nadnáboženská a nadrezortná koncepcia bude zárukou nehatenej realizácie jej poslania...*“³¹

V podstate na každom zasadnutí Predsedníctva a Výboru Matice slovenskej bola venovaná pozornosť príprave zákona SNR o Matici slovenskej. Na zasadnutí predsedníctva 6. februára 1990 sa už dokonca uvažovalo o spôsobe propagácie nového zákona na verejnosti vo forme plagátu, ktorý sa s týmto cieľom mal vydať. Po skúsenostiach so svojvoľným uverejnením návrhu zákona Katuščákom v *Pravde* bola prijatá zásada, že návrh zákona je možné uverejniť až po jeho prerokovaní vo Výbore Matice slovenskej.

Keďže príprava nového zákona, ktorou bol poverený vedecký tajomník Tomáš Winkler, začala nebezpečne meškať (súčasne meškalo i vydávanie *Slovenských národných novín*), rozhodol sa Gruska vytvoriť 6. marca 1990 novú odbornú komisiu v Bratislave, ktorá mala pripraviť vlastný návrh zákona. Následne došlo k dohode, že oficiálne budú pracovať dve komisie na príprave zákona a oba materiály budú slúžiť ako podklad na definitívny variant pripravovaného zákona.³² Obe pracovné skupiny predložili svoje vlastné návrhy. Na definitívnej podobe zákona sa za Maticu slovenskú podieľali Hvezdoň Kočtúch, Tomáš Winkler a Pavol Vongrej. Po prerokovaní vo výbore 17. marca 1990 bol schválený návrh zákona SNR o Matici slovenskej. Výbor odporučil predložiť tento návrh zákona na schválenie do Slovenskej národnej rady.

Návrh zákona o Matici slovenskej, ktorý schválil Výbor MS (tzv. variant zo 17. marca 1990), i pri všetkých svojich nedostatkoch predstavoval po roku 1948 prvý pokus o odštatnenie Matice slovenskej a jej organického skĺbenia (inštitučnej a spolkovej časti) do jedného celku. V porovnaní

31 *Život Turca* (príloha č. 1), 16. 3. 1990, č. 3.

32 Odborná skupina pri Sekretariáte predsedu MS v Bratislave pracovala v zložení William Gruska, Andrej Ferko, Hvezdoň Kočtúch, Vladimír Kysel, Imrich Minár, Milan Nič a Ján Švidroň.

s tzv. Katuščakovým návrhom zákona, ktorý koncepčne vychádzal zo zákonov SNR o MS z rokov 1954, 1968, 1973, predstavoval zásadnú zmenu filozofie dovtedajšej legislatívy o Matici slovenskej.

Proti navrhovanému zákonu sa okamžite zdvihla veľká búrka nepochybne „zamestnancov Matice slovenskej“, ktorí sa opodstatnene obávali straty štatútu štátneho úradníka. Otvorené vyhrážky tzv. martinských matičiarov, že ak Matica slovenská nezostane v štruktúre Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, tak sa Slovenská národná knižnica od nej odčlení, začali nadobúdať konkrétnu podobu. Nasledovali intenzívne zákulisné rokovania s Ladislavom Snopkom (od 29. marca 1990 minister kultúry) a príslušnými úradmi, ktorých cieľom bolo zabrániť tomu, aby sa navrhovaný zákon dostal do schvaľovacieho procesu v SNR. Aktívne sa na tejto sabotážnej akcii podieľali najmä Dušan Katuščák, Augustín Maňovčík, ale i bývalý predseda Matice slovenskej a poslanec SNR za KSS (od 1. januára 1991 Strana demokratickej ľavice – ďalej SDL) Vladimír Mináč a ďalší. Veľmi negatívnu úlohu pritom zohral aj poradca ministra kultúry za Kresťanskodemokratické hnutie (ďalej iba KDH) Mišo A. Kováč.

Proti prijatiu výborom navrhovaného zákona o Matici slovenskej sa vytvorilo veľmi pozoruhodné politické spojenectvo. Správca a vedenie MS zaujali navonok k tejto otázke viac-menej alibistický postoj. V koordinácii poslancov SNR za VPN, KSS a KDH so Snopkovým ministerstvom kultúry sa podarilo sabotovať navrhovaný zákon o Matici slovenskej, čo nakoniec veľmi vážne ohrozilo prípravu valného zhromaždenia Matice slovenskej. Aby sa vôbec mohlo konať obnovujúce valné zhromaždenie, bolo predovšetkým potrebné legalizovať tvoriace sa miestne odbory MS. Nakoniec, z iniciatívy poslancov SNR Augustína Mariána Húska a Jozefa Širotnáka, bol podaný návrh zákona SNR, ktorým sa menil zákon SNR č. 167/1973 Zb. o Matici slovenskej, čím bola legalizovaná činnosť miestnych odborov Matice slovenskej a umožnené zvolanie valného zhromaždenia.³³

Návrh na novelizáciu zákona o Matici slovenskej bol prerokovaný na 27. schôdzi SNR 17. – 18. mája 1990. Poslanecký návrh odôvodnil spravodajca Augustín Marián Húska. Oznamoval, že „v tejto veľkej časovej súre“ pripravovaný nový zákon nezískal všeobecnú podporu v Pred-

33 Návrh poslancov SNR A. M. Húska a J. Širotnáka na vydanie zákona SNR, ktorým sa mení a dopĺňa zákon SNR č. 167/1973 o Matici slovenskej. Bratislava, máj 1990, tlač

sedníctve SNR, preto sa pristúpilo k novelizácii platného zákona o Matici slovenskej.³⁴

Neprijatie nového zákona o Matici slovenskej v SNR vyvolalo veľké sklamanie a nespokojnosť predovšetkým v členskej základni a stalo sa predmetom ostrej kritiky na zasadnutí výboru 6. júna 1990 v Bratislave. V dôsledku politikárčenia predsedu Matice slovenskej Grusku bol navrhovaný zákon chápaný aj ako „predvolebná aktivita MS“.³⁵ Správca Imrich Sedlák na zasadnutí výboru upozornil prítomných aj na negativistický prístup úradníkov Ministerstva kultúry SR k návrhu zákona SNR o MS a poukázal predovšetkým na neetický postup poradcu ministra kultúry (Miša A. Kováča), ktorý označil ako „deštruktívny“.

Medzi členmi výboru prevládal nesúhlas aj so spôsobom prípravy textu novely zákona o Matici slovenskej z roku 1973. Text bol totiž pripravený kabinetne mimo Výboru Matice slovenskej, ktorý o ňom vôbec nerokoval. Kritické slová odzneli predovšetkým na adresu predsedu Viliama Grusku. Na záver búrlivej diskusie prijal výbor uznesenie, že je potrebné návrh zákona o Matici slovenskej (tzv. variant zo 17. marca 1990)

č. 178. Na základe tejto poslaneckej iniciatívy bol podaný návrh na novelizáciu zákona s tým, že sa zmenil len § 8 platného zákona o MS, a to nasledujúcim spôsobom:

„(1) Základnou organizačnou zložkou členskej základne je miestny odbor Matice slovenskej (ďalej len „miestny odbor“), ktorý združuje individuálnych, kolektívnych a čestných členov.

(2) Činnosť miestnych odborov vyplýva z poslania a úloh Matice slovenskej s prihliadnutím na miestne potreby a podmienky.

Tieto formulácie sa prevzali z návrhu zákona SNR o MS schváleného Výborom MS (tzv. variant zo 17. marca 1990, § 5, časť 1. a 2.). Novelizácia zákona bola neprofesionálne pripravená. Jej najväčším nedostatkom bolo, že nedefinovala právnu subjektivitu miestnych odborov, čo značne komplikovalo nielen ich ustanovenie, ale aj ich činnosť.

34 Stenografická správa o schôdzi SNR 17. a 18. 5. 1990. V diskusii k novelizácii zákona SNR o MS vystúpili štyria rečníci (S. Bombík, M. Fialová, B. Zala a J. Markuš). Z tohto počtu boli dva diskusné príspevky a dve faktické poznámky, ktoré sa niesli úplne mimo merita veci. Bombík hovoril o potrebe postavenia pamätníka pre židov, ktorí zahynuli v II. svetovej vojne, alebo sa novelizovaného zákona dotýkali len veľmi okrajovo (otázka vzťahu MŠ k politickým stranám a jej miesto v politike). Poslanci SNR schválili väčšinou hlasov kontroverznú novelizáciu zákona o Matici slovenskej.

35 „Zhodou okolností“ tesne pred prerokovaním návrhu poslancov SNR na novelizáciu zákona o MS v pléne SNR sa opäť nechali počuť anonymní „členovia Matice slovenskej z iných politických strán a hnutí“, ktorí zavádzajúco tvrdili, že MS vytvorila so Stranou slobody, Slovenskou národnou stranou a Nezávislou stranou Slovákov akýsi predvolebný „národný blok“. Anonymní „matičiari“ to považovali „za pokus o zneužitie Matice slovenskej pre ich politické zámery“. (Neoslabujme Maticu slovenskú. Čas, 14. 5. 1990)

považovať za základ na vypracovanie nového zákona a „pripraviť znenie zákona o MS do takej podoby, aby zodpovedalo všetkým legislatívnym požiadavkám“.³⁶

Menovaný Výbor Matice slovenskej, vedený Gruskom, mal časovo obmedzený mandát. Jeho hlavnou úlohou bolo pripraviť valné zhromaždenie. Na základe rozhodnutia operatívnej porady správcu z 5. júna 1990 sa prerokovalo a schválilo zloženie šiestich komisií, ktoré mali za úlohu pripraviť valné zhromaždenie po obsahovej, propagačnej a materiálno-technickej stránke.³⁷ Dňa 5. júna 1990 začal vychádzať v Martine tlačový orgán Matice slovenskej *Slovenské národné noviny*, ktoré zohrali v rokoch 1990 – 1993 významnú úlohu nielen v propagácii matičného programu a hnutia, ale aj idey štátnej suverenity Slovenskej republiky. Ich prvým šéfredaktorom bol Ivan Kučma.

Na zasadnutí hlavnej komisie na prípravu valného zhromaždenia 19. júna 1990 informoval správca, že obnovujúce valné zhromaždenie sa bude konať v dňoch 10. – 11. augusta 1990 v Martine. Prerokoval sa podrobný program valného zhromaždenia, ako i kľúč volby delegátov na valné zhromaždenie. Na zasadnutí sa zúčastnil aj predseda Gruska. Na druhý deň 20. júna 1990, na zasadnutí výboru v Bratislave Viliam Gruska oficiálne oznámil, že sa vzdáva funkcie predsedu Matice slovenskej a nemieni sa už ďalej zúčastňovať na práci v Matici slovenskej.³⁸ Na základe tohto roz-

36 Osobný archív autora. Zápisnica č. 6 zo zasadnutia Výboru MS 6. 6. 1990 v Bratislave. Výbor ustanovil odbornú komisiu na prípravu nového zákona o MS v zložení Hvezdoň Kočtúch, Ján Švidroň, Jozef Prusák, Peter Murin, Tomáš Winkler a Ľudovít Šomšák. Komisia mala pripraviť zákon do 30. 6. 1990.

37 Predsedom hlavnej komisie bol správca MS I. Sedlák, členmi A. Agricola, Z. Anetová, A. Bagin, M. Bielik, J. Bobák, M. Cipár, V. Gruska, Š. Hanakovič, L. Haraksim, M. Jenerálová, R. Košťal, I. Kovačovič, V. Kýseľ, B. Polla, M. Schaffer, L. Šomšák, T. Winkler a C. Žuffa. Okrem hlavnej komisie boli vytvorené aj nasledujúce komisie: organizačná (vedúci A. Agricola), programová (M. Schaffer), tlačová (M. Jenerálová), komisia pre prípravu správy, uznesenia a vyhlásenia (Š. Hanakovič) a komisia na vypracovanie stanov Matice slovenskej (C. Žuffa). (Osobný archív autora. Záznam č. 18/1990 z operatívnej porady správcu MS konanej dňa 5. 6. 1990).

38 Podľa vlastných slov sa V. Gruska už dlhší čas zaoberal touto myšlienkou. Nechcel to vraj urobiť pred parlamentnými voľbami (vyčkával totiž, ako dopadne „volebná akcia“ Matice slovenskej), ale až po skončení volieb, lebo „nechcel vyvolať nežiaduci rozruch okolo Matice slovenskej“. (Pozri diskusný príspevok V. Grusku na valnom zhromaždení MS 10. – 11. 8. 1990 v Martine. A MS Martin.). V. Gruska uvádza, že predsedom MS bol od 17. 1. do 5. 7. 1990. Otázka ukončenia jeho funkčného obdobia je však veľmi diskutabilná, keďže minister kultúry Snopko oficiálne odvolal V. Grusku až listom zo dňa 6. 8. 1990, v ktorom sa doslova píše: „[...] *Jodvolávam Vás dňom 8. augusta z funkcie člena Výboru Matice slovenskej a predsedu Výboru Matice slovenskej*“.

hodnutia vznikla v Matici slovenskej mimoriadne napätá situácia a vážne bola ohrozená aj príprava obnovujúceho valného zhromaždenia.

Paradoxné na „abdikácii“ Viliama Grusku bolo, že do funkcie predsedu Matice slovenskej ho menoval minister kultúry a túto funkciu bol povinný vykonávať dovtedy, kým nedostane odvolávajúci dekrét. To znamenalo, že de iure oficiálnym predsedom Matice slovenskej zostal naďalej. Gruska týmto svojim bezprecedentným postupom v rozhodujúcej miere prispel k destabilizácii Matice slovenskej, tesne pred jej valným zhromaždením. Gruska v podstate ušiel pred zodpovednosťou, keďže si bol vedomý, že valné zhromaždenie ho vo funkcii predsedu nepotvrdí a obával sa aj zo skladania účtov. (Nereálne, megalomanské projekty, matičná volebná akcia, neprijatie zákona SNR o Matici slovenskej i zákona o štátnom jazyku).

Ďalšie zasadnutie hlavnej komisie na prípravu valného zhromaždenia sa konalo 30. júla 1990 v Bratislave. Podpredseda Ľudovít Haraksim sa ujal funkcie úradujúceho predsedu Matice slovenskej. Koncom júla 1990 sa uskutočnilo oficiálne rokovanie delegácie Matice slovenskej (Ľ. Haraksim, I. Sedlák, J. Bobák a T. Winkler) s predsedom vlády Vladimírom Mečiarom. Okrem všeobecných informácií o situácii v Matici slovenskej, o stave príprav valného zhromaždenia, sa s predsedom vlády prerokovali tri základné okruhy otázok: postavenie, financovanie a podnikanie Matice slovenskej. Podľa názoru správcu mala byť Matica slovenská, v duchu Kautščákovej koncepcie, akýmsi dualistickým štátno-neštátnym hybridom. Jej štátnu časť mala tvoriť inštitučná zložka a neštátnu časť mala tvoriť spolková zložka. (V porovnaní s tzv. variantom návrhu zákona SNR o MS zo 17. marca 1990, ktorý zaväzoval aj správcu, bol „nový návrh“ správcu Sedláka výrazným krokom späť). Mečiar prisľúbil finančnú pomoc vlády Matici slovenskej vo výške 15 miliónov korún. Táto jednorazová dotácia bola účelovo určená pre členskú základňu (domy Matice slovenskej, okresné výbory a miestne odbory MS). Domy MS sa mali prednostne zakladať na jazykovo zmiešanom území. Na rokovaní bola nastolená aj otázka vrátenia *Neografie* Matici slovenskej. Na záver rokovania Mečiar

(A MS Martin. Korešpondencia z roku 1990). Vedúci sekretariátu Výboru MS v sprievodnom liste píše: „Na liste je dátum 6. 8. 1990, do Matice slovenskej však list prišiel až 20. 8. 1990. Podľa dátumu na obálke bol list odoslaný až 17. 8. 1990“. Oficiálny „odvolací dekrét“ teda prišiel Gruskovi po viac ako týždni od skončenia valného zhromaždenia Matice slovenskej. Otázka funkcie predsedu Matice slovenskej sa totiž stala v lete 1990 súčasťou rôznych intrig a zákulisných hier Koordinačného centra VPN a jeho predloženej ruky – Snopkovho ministerstva kultúry.

prijal oficiálne pozvanie zúčastniť sa na obnovujúcom valnom zhromaždení Matice slovenskej.³⁹

Pri príležitosti zvolania valného zhromaždenia MS vyšla *Výzva Matice slovenskej* adresovaná slovenskej verejnosti. Jej cieľom bolo propagovať členskú základňu: „Každý Slovák by sa mal stať členom Matice slovenskej – ochrankyne národa, tohto celonárodného kultúrneho spolku, ktorý má nesmierne bohaté národné, mravné a kultúrne tradície i ušlachtilé poslanie a ciele.“⁴⁰ Výzva mala veľký ohlas a prispela k tomu, že do augusta 1990 sa členská základňa Matice slovenskej rozrástla na takmer 100 000 členov. Na výzvu pozitívne reagovali aj politické strany a hnutia. Napríklad Predsedníctvo Demokratickej strany priamo vyzvalo svojich členov a sympatizantov, aby vstupovali do Matice slovenskej.⁴¹

Blížiac sa valné zhromaždenie pútať pozornosť nielen médií, ale aj politických strán a hnutí. Matica slovenská vystupovala v tomto období ako významná mienkotvorná inštitúcia, ktorá na rebríčku dôvery občanov Slovenskej republiky stabilne zaujímala jedno z popredných miest. V priebehu roka 1990 si vydobyla v slovenskej spoločnosti vysoký morálny kredit a rešpekt. To, že sa Viliam Gruska vzdal funkcie predsedu MS tesne pred valným zhromaždením, okamžite vytvorilo priestor na politikárčenie a otvorené zasahovanie nielen do príprav valného zhromaždenia, ale aj do vnútorného života Matice slovenskej: „Nie je tajomstvom, že víťazné hnutie vo voľbách (Verejnosť proti násiliu, pozn. J. B.) pozerá na Maticu slovenskú s nedôverou, doteraz nie je novelizovaný (správne prijatý nový, pozn. J. B.) zákon o Matici slovenskej [...] vyskytli sa pokusy zaštitíť sa jej menom v nedávnych voľbách.“⁴² Keďže Matica slovenská ako celok nepodľahla vonkajším tlakom rôznych politických strán a hnutí, pokúsili sa ju niektoré z nich (VPN, Slovenská národná strana a ďalšie) ovládnuť zvnútra.

V júli 1990 sa už naplno rozbehol zápas o „uprázdnenú“ funkciu predsedu Matice slovenskej. Z rôznych strán prichádzali návrhy na nového predsedu Matice slovenskej, a to z radov predstaviteľov cirkevnej hierarchie, kultúrneho života, bývalých, ale aj aktívnych politikov. Jedným z navrhovaných kandidátov bol aj bývalý minister kultúry a čestný predseda Miestneho odboru Matice slovenskej Bratislava I Ladislav Chu-

39 Osobný archív autora. Zápis z rozhovoru s predsedom vlády SR Vladimírom Mečiarom dňa 23. 7. 1990. Zapisali: J. Bobák, T. Winkler.

40 Osobný archív autora. *Výzva Matice slovenskej*.

41 BOBRIK, D.: K výzve Matice slovenskej. *Čas*, 1. 8. 1990.

42 BORČIN, E.: O Matici nahlas. *Práca*, 1. 8. 1990.

dík. V rozhovore pre časopis *Smer* vyhlásil, že „zo zdravotných dôvodov“ nemôže prijať túto kandidatúru. Ako však uviedol, naďalej sa cíti byť a zostáva matičiarom.⁴³ Spisovateľka Hana Ponická sa zasa rázne postavila proti tomu, aby funkciu zastával nitriansky biskup Ján Chryzostom Korec a navrhovala na túto funkciu generálneho biskupa evanjelickej cirkvi augsburského vyznania Rudolfa Koštiala.⁴⁴ Jedna zo základných úloh oživotvorenej Matice slovenskej bola vystihnutá na stránkach bratislavského *Večerníka*. Autor článku (pravdepodobne František Bartošek), vyjadrujúc názory jej členskej základne, napísal: „Od dnešnej Matice sa žiada čo najráznejšie vykročenie z doterajšej dlhoročnej „inštitucionálnej martinskej idyly“, zbavenie sa zápečníctva na okresnej úrovni a vytvorenie modernej Matice na úrovni doby a jej neúprosných požiadaviek.“⁴⁵

Obnovujúce valné zhromaždenie Matice slovenskej sa konalo po osemnástich rokoch 10. – 11. augusta 1990 v sále kina Moskva v Martine. Snemovanie oficiálne otvoril úradujúci predseda Ľudovít Haraksim. Po privítaní hostí a schválení programu rokovania sa ujal slova správca Imrich Sedlák, ktorý venoval v *Správe o činnosti* a perspektívach Matice slovenskej hlavnú pozornosť nedávnej minulosti Matice slovenskej a matičného hnutia po roku 1968, ako i niektorým aktuálnym otázkam po roku 1989. V jeho referáte však úplne absentovala analýza a zhodnotenie činnosti Matice slovenskej po novembri 1989, stanovenie hlavných úloh Matice slovenskej v najbližšom období a náčrt jej perspektív. S pozdravným prejavom vystúpil na valnom zhromaždení prvý podpredseda vlády Ján Čarnogurský, ktorý informoval delegátov o príprave zákona o úradnom jazyku a podpredseda SNR Ján Klepáč. Klepáč vyjadril podporu úsiliu o prevezenie telesných pozostatkov bývalého správcu Jozefa Cigera Hronského z Argentíny na Slovensko. Vedúci členského ústredia Cyril Žuffa informoval delegátov valného zhromaždenia, že Matica slovenská má už takmer stotisícovú členskú základňu vo viac ako 350 obciach Slovenska.

K predmetným materiálom sa rozprúdila kontroverzná diskusia. Týkala sa najmä zastúpenia členskej základne vo Výbore Matice slovenskej, ako aj otázky funkcie plateného či čestného predsedu Matice slovenskej. V návrhu stanov členskej základne, predloženom valnému zhromaždeniu, bola funkcia predsedu Matice slovenskej zakotvená len ako reprezentatívna. Vyjadrovalo to predovšetkým názor správy a vedenia MŠ, podľa

43 *Smer*, 25. 7. 1990.

44 KUČERA, J.: Alternatívne myšlienky Hany Ponickéj. *Smer*, 31. 7. 1990.

45 F. B.: Pred matičným snemovaním. *Večerník*, 30. 7. 1990.

ktorých mal Maticu slovenskú navonok zastupovať správca. Zavedenie správcovského systému v Matici slovenskej však narazilo na valnom zhromaždení na silný odpor delegátov z členskej základne. Napriek úsiliu zamestnancov Matice slovenskej v Martine a skupinky ich prívržencov (celkovo 30 hlasov) drvivá väčšina delegátov schválila profesionalizáciu postu predsedu Matice slovenskej, ako aj jeho funkciu – zastupovať navonok celú Maticu slovenskú.⁴⁶

Počas rokovania zavítal na valné zhromaždenie aj predseda vlády Vladimír Mečiar. Vo svojom improvizovanom prejave informoval delegátov o výsledkoch dohôd slovenskej a českej reprezentácie v Trenčianskych Tepliciach (8. – 9. augusta 1990). Zdôraznil, že Slováci chcú žiť s Čechmi v spoločnom štáte a že česká reprezentácia akceptovala požiadavku na medzinárodno-právnu subjektivitu Slovenskej republiky. Mečiar sa pritom pohrával aj s myšlienkou štátnej samostatnosti Slovenska. Odvolávajúc sa na názory nemenovaného „popredného maďarského predstaviteľa“ vyhlásil, že keby Slovensko urobilo dva kroky od Prahy „*nikdy (to) nebudú dva kroky k Budapešti, ale k samostatnosti a suverenite Slovenskej republiky*“.⁴⁷ Jeho slová o štátnej samostatnosti Slovenska elektrizovali atmosféru valného zhromaždenia. V otázke uzákonenia slovenčiny ako štátneho jazyka Mečiar navrhoval neponáhľať sa a problém riešiť postupnými krokmi.

Na druhý deň (11. augusta 1990), po búrlivej výmene názorov boli schválené stanovy. (Disharmonicky zasiahol do rozpravy najmä diskusný príspevok Viliama Grusku, ktorý predniesol ním poverený delegát. Ak Gruska týmto sledoval cieľ rozbiť valné zhromaždenie, tak sa mu to nepodarilo. Delegáti valného zhromaždenia odmietli jeho hodnotenie vývoja v Matici slovenskej od januára 1990 a prednesený referát nemal žiaden podstatnejší vplyv na priebeh valného zhromaždenia. Väčšiu pozornosť mu venovali len médiá). Po ukončení diskusie bol zvolený 39-členný Výbor Matice slovenskej.⁴⁸ Na záver snemovania prijalo valné zhromaž-

46 Schválením stanov a voľbou vrcholných orgánov Matice slovenskej sa vytvorili základné podmienky na rozvoj členskej základne. Schválené stanovy sa mali však ešte dotvoriť podľa pripomienok delegátov valného zhromaždenia. Definitívne ich odsúdila Konferencia predsedov miestnych odborov Matice slovenskej v Martine 20. 11. 1990. Následne (13. 12. 1990) požiadal správca MS Ministerstvo vnútra SR o registráciu Matice slovenskej ako spolku a o potvrdenie o zaevidovaní *Stanov členskej základne Matice slovenskej*.

47 MEČIAR, V.: K dovŕšeniu slovenskej štátnosti. *Slovenské národné noviny*, 1. 9. 1990.

48 Výbor MS na svojom prvom zasadnutí 11. 8. 1990 v Martine volil predsedu a členov Predsedníctva Matice slovenskej. Na funkciu predsedu MS boli navrhnutí traja kan-

denie *Ohlas k slovenskému národu*, v ktorom Matica slovenská opäť deklarovala svoju ambíciu integrovať slovenskú spoločnosť.

Valným zhromaždením uzavrela Matica slovenská jednu významnú kapitolu svojej novodobej histórie a začala písať jej novú stránku. Oživotvorená Matica slovenská vstúpila do procesu transformácie komunistického systému a formovania pluralitnej spoločnosti. Pritom sama – negatívne poznačená komunistickým režimom, najmä jej inštitučná zložka – prechádzala zložitým a protirečivým procesom vlastnej transformácie, symbolicky vyjadrenej troma D – deatizáciou, decentralizáciou, demokratizáciou.

Summary

The author's study deals with the formation of the civil society in the Slovakia at the turn of the 80s and 90s of the last century in the context of the transformation of communist totalitarian system to a pluralistic, democratic society. He is focused on the major activities of fundamental scientific and federal institution – Matica Slovenská. In addition to the ongoing democratization process in the Slovak society the author pursues processes of the democratisations inside Matica Slovenská as well, noted by those three basic factors: the effort for disestablishment, the democratization and the decentralization of Matica slovenská. During the transformation of communism to a democratic society Matica slovenská played (since the beginning of the 90s) an important role as influential institution by supporting the efforts of the Slovak nation for national sovereignty and national independence in Czechoslovakia.

didáti: Ludovít Haraksim, Eva Kristinová a Jozef Markuš. (J. Markuš nebol prítomný na valnom zhromaždení, ani na zasadnutí výboru. Na funkciu predsedu ho navrhol Hvezdoň Kočtúch.) Za predsedu Matice slovenskej zvolil výbor väčšinou hlasou Jozefa Markuša.

Tajné služby a ich archívy
k Novembru 1989

Transformation of the Security Forces in Bulgaria

Valeri KATSUNOV

From a historical perspective the special services are an important element in the security system of every state. With the passage of time, they have become an important instrument of governance. In more recent times the special services emerged in the so called power departments. As a rule, they operated in secret from the public. This is why these services are often called secret services or undercover services. Unlike various secret political and religious organizations that existed throughout the long human history, the contemporary special services have always been a part of the ruling power. During the better part of human history, including during the 20th century the special services of almost all countries performed repressive functions as well.

The Bulgarian special services emerged in the framework of the traditional power structures – the army and the police. In the period from the liberation from Ottoman rule until the end of World War II when the Bulgarian state was a monarchy and later in the times of socialist Bulgaria from 1944 through 1989 the special services were systematically used as an instrument of repression. After the changes of 1989 a gradual process of transformation of the special services started. They have engaged in a slow process of transformation from power structures into information services. In the course of this transformation people have turned out to be the slowest to reform.

Until 1989 the State Security system was the following:

Directorates:

I Head Directorate – intelligence; II Head Directorate – counter-intelligence; III Directorate – counter-reconnaissance; IV Directorate – technical work (it becomes economical during the 1970s); V Directorate – Security and protection directorate; VI Directorate – combating ideological diversion.

Independent Departments:

I Department – investigation; II Department – external observation and persecution; III Department – State Security files, Ministry of the Interior; IV Department – cypher and radio communication; V Department – mobilization for war.

The process of dismantling the special services

The Bulgarian “peaceful transition” from dictatorship to democracy which preserved continuity took place in the repressive apparatus as well. As a beginning, the directorates of the “former” State Security were renamed, segmented and concealed under different units. The end of the State Security began with the closing down of VI Directorate on 5 January 1990. At that time some of the personnel were re-directed to the press center of the Ministry of the Interior with the idea to establish it as an autonomous service within the Secret Service. Another group of employees of VI Directorate, who used to work on the issues of Turkish and Arabic nationalism, Islamic fundamentalism and terror were re-appointed in the newly created Agency for the Protection of the Constitution which inherited the II Head Directorate on 26 February 1990. A few days later, by force of a special decree, the new National Intelligence Agency was established and it left the structures of the Ministry of the Interior. The Third Directorate of the State Security – the counter-intelligence – was transferred to the Ministry of defence. On 16 March of the same year the operative technical Fourth Directorate was closed down and a Service for operative and technical information was created at the Ministry of the Interior. The Fourth Department was also closed down to become a Service for Communications Protection. The Fifth Directorate of the State Secu-

rity became the National Personal Protection Service. A year later the National Service for the Protection of the Constitution became the National Security Service and a Central Service for Combating Organized Crime was created. Its backbone became personnel from the Sixth Department for counter-smuggling of cultural and historical monuments.

This was the inglorious end of the State Security's story but its spectrum continuous to weigh over the Bulgarian politicians. One of the reasons is that in the State Security, there is maintaining a numerous apparatus of agents – many people were coerced to cooperate against their will, while others consciously chose this path of career development and promotion.

The new security services

The new Constitution of the Republic of Bulgaria, which came into force on 13 July 1991,¹ laid down the principles of a democratic state and a government of law, with clear division of powers among the institutions of governance, with the supremacy of the National Assembly. A new constitutional foundation was laid in the interaction of the high state bodies with the National Intelligence Service in terms of its administrative subordination to the President of the Republic and the Council of Ministers, and the oversight carried out by the National Assembly.

The National Intelligence Service was defined as a juridical person on budgetary support by force of ordinance number (No.) 216 of the Council of Ministers on 4 November 1991 regulating some specific functions of the Service/Agency.

The Republic of Bulgaria Defence and Armed Forces Act, which entered into force on 27 February 1996,² incorporated the National Intelligence Service in the composition of the armed forces and codified there acquirement that the structure, the leadership, the management and the activities of the Service/Agency must be settled by a specific law. The National Intelligence Service was legally set up as a juridical person on budgetary support and its director was granted the concrete prerogatives of a law-governed institution.

The National Security Concept of the Republic of Bulgaria, adopted by a Decision of the 38th National Assembly on 16 April 1998³, determi-

1 *State Gazette*, No. 56 of 13. 7. 1991.

2 *State Gazette*, No. 112 of 27. 12. 1995.

3 *State Gazette*, No. 46 of 22. 4. 1998.

ned the goals and the tasks related to the national security as a part of the collective system of Euro-Atlantic and European security, as well as the functions and the priorities of the security services, the National Intelligence Service being one of them.

The Act on the Amendment of the Republic of Bulgaria Defence and Armed Forces Act, which entered into force on 19 April 2002,⁴ cleared up the statute of the National Intelligence Service as an institution remaining out of the structure of the armed forces, while the transitional and final provisions of the act stipulated that the Service shall apply the Republic of Bulgaria Defence and Armed Forces Act and the Regulations for the regular army service until the adoption of a specific law on its organization and activities. The director of the National Intelligence Service was assigned with rights and obligation corresponding to the powers of the Minister of defence under the Defence and Armed Forces Act.

The Special Intelligence Means Act⁵ granted to the National Intelligence Service the right to possess, to demand the use and to use the material evidence collected with the help of special means according to its competences.

The Classified Information Protection Act⁶ constituted the National Intelligence Service as a security service and established its functions in this respect.

The National Intelligence Service as an institution, its director and other representatives were assigned with specific prerogatives by force of other than the above-mentioned legal acts.⁷ There is no unified legal act in existence so far, which regulate the legal status, the tasks and the functions of the National Intelligence Service or its employees.

The Ministry of the Interior's Act of 1 May 2006 created the national services: Security, Police, Combat of Organized Crime, Fire and Emergency Safety, Border police, Gendarmerie and the territorial services of the ministry.

Following a number of amendments to the Act, the main structural units of the Ministry of the Interior now are as follows: head directorates (Criminal Police, Guard Police, Border Police, Pre-Trial Proceedings,

4 *State Gazette*, No. 40 of 2002.

5 *State Gazette*, No. 95 of 21. 10. 2007.

6 *State Gazette*, No. 45 of 30. 4. 2002.

7 The Measures Against Money-Laundering Act of 1998, the Telecommunications Act of 2003, the Act on Access to and Declassification of the Records and on Disclosure of Involvement of Bulgarian Nationals With the Former State Security and the Intelligence Services of the Bulgarian People's Army of 2006.

Fire Safety and Rescue), specialized directorates (Operative and Technical Operations and Domestic Security), specialized administrative directorates and educational establishments, as well as scientific and research institutes.

In the beginning of 2007 President Georgi Parvanov launched the idea of creating a new structure - the National Security State Agency. The law on the National Security State Agency was adopted in mid-December 2007⁸ and the service was already operational by the early 2008. The National Security State Service consists of three so far independent services - the National Security Service, or the counter-intelligence, the Military Counter-Intelligence Service and the Financial Intelligence Service. The rather broad definition of the Agency's and its employee's powers, as well as its rather undetermined legal status creates a kind of a hybrid among a secret police, a classical intelligence service and a specialized service against crime and corruption. The Agency's activities have raised public concerns about existing discrepancy between the provisions of the law and public expectations.

A priori - at the time of the inception of the National Security State Agency it became clear that it acquired extremely vast powers while the oversight was missing - up until last summer the parliamentary committee envisaged by the law to oversee its activities had not yet been set up. It took the new Parliament of late last summer to set up a special committee of parliamentarians overseeing the National Security State Agency. The new majority in the Bulgarian Parliament has the ambition to carry out new structural changes in the security system of the Republic of Bulgaria.

In the years following 1989 the state has been continuously shattered by scandals caused by the special services. There has hardly been an affair where a service of a special status has not been involved. Yet, during the transition years and especially following 1997, Bulgaria did achieve certain progress in the establishment of democratic civilian oversight in important sectors of the national security system. This progress has been more visible in the armed forces and less so in the structures of the Ministry of the Interior and the special services. A number of experts believe that the country has already successfully completed the so called "first generation" of reforms in the security sector and is confidently working on the "second generation" reforms related to making more specific and detailed the procedures of democratic oversight.

8 State Gazette, No. 109 of 20. 12. 2007.

After Bulgaria's official entry into North Atlantic Treaty Organisation (NATO), the positive momentum gained during the process of accession seems to be fading away. The internal pressure for slowing down of reforms led to strengthening the positions of the conservative element in the security system. The adversaries of reform and of democratic oversight in the army, the police and the special services succeeded in protecting their positions and privileges hiding behind the convenient cliché of „*protection of the national security*” and „*protection of classified information*”. All of this adds to the evidently weakening potential of the state to protect its national security and react adequately to any kind of crises. The defenders of the state have been winning the tactical battle for their own positions but they missed the strategic battle of neutralizing key national security threats. The economic and political oligarchy has been affirming its positions and its strong hold of the special services while their professional leadership kept their positions and act as the reliable “*shield and sword*” of the oligarchy. From this dangerous symbiosis are benefiting both sides but the burden of negative effect hit usually civilian oversight and the national interest as a whole. The “*oligarch model*” is closely related to the actual crisis of representative democracy in the country over the past few years. It strongly resembles the tight party control over the security system in the years of socialism. In that way, an extremely distorted model of oversight of the security system has been gaining ground in Bulgaria over the past years.

In conclusion, I would like to point out that the special services in Bulgaria are a specific instrument of state power and their institutional traditions are rooted in the repressive apparatus of the past. This institutional legacy, in combination with the hypertrophic “*secrecy culture*”, are among the main reasons for the painful course of reform in this specific component of the security sector.

The historical development of the Bulgarian special services reveals the durable inter-connection between efficient oversight and the political influence over the special services. As far as the traditions in overseeing the services have been exclusively those of political control, even after the beginning of the democratic changes, the oversight of the services has only been possible as a political one, which has inevitably led to their politicization.

In their historical development, though being of a more peculiar status and substance, the Bulgarian special services have always been a part of the state administration with its inherent structural drawbacks. The

special services are the most mystified components of the state administration but not necessarily the most efficient ones. In the course of their development, the Bulgarian special services have lastingly acquired a dualistic nature – in pursuing their goals they have been defending partially both Bulgaria's national interest and the political interest of the ruling regime of the relevant historical period. Striking the balance between the national interest and the interests of the political regime is one of the fundamental dilemmas regarding the nature and the professional ethics of Bulgaria's special services.

Resumé

Z historického pohľadu tajné služby boli vždy kľúčovým prvkom bezpečnostného systému každého štátu. Postupne sa stali dôležitým nástrojom vlády. V nedávnom období boli tajné služby začlenené do tzv. ministerstva moci. Na rozdiel od rôznych ilegálnych politických a náboženských organizácií, ktoré existovali počas celej histórie ľudstva, súčasné tajné služby boli vždy súčasťou vládnucej politickej moci. Takmer vo všetkých krajinách v histórii, vrátane 20. storočia, vykonávali represívnu funkciu rovnako.

Bulharské tajné služby pôsobili v rámci tradičných mocenských štruktúr – armády a polície. V období od oslobodenia spod osmanskej nadvlády až do konca druhej svetovej vojny, keď bol bulharský štát monarchiou, rovnako ako neskôr, v časech socialistického Bulharska v rokoch 1944 až 1989, boli tajné služby systematicky používané ako nástroj represie. Po zmenách v roku 1989 sa začal postupný proces transformácie tajných služieb. Bol to pomalý proces transformácie mocenských štruktúr na informačné služby.

K problematike mimoriadnej skartácie materiálov ŠtB na Slovensku v roku 1989

Gábor STREŠŇÁK

Pod pojmom skartácia laická verejnosť väčšinou rozumie ničenie písomností. Takáto interpretácia pojmu sa neraz objavuje aj v dokumentoch Štátnej bezpečnosti (ďalej iba ŠtB). Pritom z archívneho hľadiska ide o prax, keď v snahe zabrániť nesystematickému ukladaniu a zbytočnému hromadeniu písomností oddeľujú sa od seba tie s trvalou dokumentárnou hodnotou od písomností bez trvalej dokumentárnej hodnoty, ktoré sú určené na fyzickú likvidáciu. Možno aj kvôli skutočnej náplni tejto činnosti súčasná archívna legislatíva nahradila pojem skartácia pojmom vyradovacie konanie.

Skartačné konania tvorili prirodzenú súčasť administratívneho života útvarov Štátnej bezpečnosti. Vykonávali ich ad hoc ustanovené skartačné komisie, ktoré sa riadili príslušnými administratívnymi rozkazmi a predpismi. Určili, ktoré dokumenty trvalej hodnoty (spravidla jednacie protokoly daného útvaru, plány práce a koncoročné sumáre a výkazy) sa odovzdajú do rezortného archívu Federálneho ministerstva vnútra (ďalej iba FMV) v Spišskom Podhradí či Kaniciach. Naopak, o pravidelnú skartáciu zväzkov ŠtB sa mali postarať komisie zriadené na štatisticko-evidenčných odboroch centrálnych správ alebo krajských správ ŠtB, ktoré mali v správe operatívne archívy. Nimi archivované zväzky boli prehodnotené spravidla raz za päť rokov. Prirodzene, pri hodnotení zväzkového materiálu sa neprihliadalo na jeho trvalú, či netrvalú dokumentárnu (his-

torickú) hodnotu, ale na výpovednú hodnotu zo štátnobezpečnostného hľadiska. Takouto cestou sa archivované zväzky fyzicky postupne zoštieňovali, až nakoniec vo väčšine prípadov došlo k ich úplnému zničeniu. Aj v tomto prípade však skartačné komisie vyhotovovali zápisnice, ktorých súčasťou boli aj dôvodové správy o zničených zväzkoch, obsahujúce aj krátky sumár obsahu zničeného zväzku. V oboch prípadoch spomínaných riadnych skartačných konaní išlo teda o pomerne zložitý administratívny proces, vyžadujúci najmä dostatočný časový priestor. Z uvedeného zároveň vyplýva, že „životná cesta“ zväzkov Štátnej bezpečnosti sa mala riadne ukončiť až po ich archivovaní a viacerých skartačných konaniach v operatívnych archívoch štatisticko-evidenčných odborov, a nie počas ich „živej“, čiže aktívnej fázy v operatívnych útvaroch ŠtB.

Intenzita agentúrno-operatívnej práce ŠtB po udalostiach 17. novembra 1989 sa stupňovala. Vyhlásili sa celoštátne akcie, ktoré boli pre prípad vzniku mimoriadnych štátnobezpečnostných situácií dlhodobo pripravované. Zamerané boli napr. na ovládnutie elektronických médií (akcia VLNA), alebo na ochranu ekonomických objektov a robotníkov pred organizátormi protištátnych a nepriateľských prejavov, hromadných protisocialistických vystúpení (akcia KRUH). Útvary ŠtB boli celoplošne vyzývané, aby aktivizovali agentúrnu sieť, zvýšili intenzitu tzv. informačného toku ŠtB. Ilustratívne tu spomeniem obežník náčelníka Správy ŠtB v Bratislave pplk. Ladislava Horáka. Dňa 24. novembra 1989 „na základe vývoja operatívnej situácie“ vydal pokyn všetkým podriadeným oddeleniam ŠtB v Západoslovenskom kraji na okamžitú aktualizáciu zoznamov osôb evidovaných v zmysle nariadenia Ministerstva vnútra Československej socialistickej republiky (ďalej iba MV ČSSR) č. 21/1978. Išlo o evidenciu osôb zaradených do skupiny nepriateľov štátu a socialistického zriadenia. Zároveň pplk. Horák požiadal aj o spracovanie zoznamu osôb, ktoré v tom čase aktívne vystupovali proti socializmu.¹ Útvary ŠtB mali tiež využiť všetky svoje prostriedky na znemožnenie pripravovaných štrajkov, najmä generálneho štrajku. Mali zisťovať poznatky o členoch štrajkových výborov, ako aj politické názory, charakterové a morálne vlastnosti, štátne poznávacie značky vozidiel a dopravných prostriedkov, ktoré používali, ich styky s agentúrnou a dôvernickou sieťou ŠtB a pod.² V tom čase sa

1 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej iba A ÚPN) Bratislava, fond (ďalej iba f.) Oddelenie Štátnej bezpečnosti (ďalej iba O ŠtB) Dunajská Streda, Prísne tajné spisy (ďalej iba PT) 1989, číslo (ďalej iba č.) 00266.

2 Metodický pokyn náčelníka 3. odboru Krajskej správy Zboru národnej bezpečnosti – Správy Štátnej bezpečnosti (ďalej iba KS ZNB – S ŠtB) Bratislava, pplk. Michala

už na najvyššej úrovni federálneho vedenia MV pripravovali na rôzne alternatívy vnútropolitického vývoja. Do generálneho štrajku 27. novembra, ktorý *de facto* znamenal zároveň aj prehru komunistickej moci, bola aktuálna aj verzia mocenského zásahu. Po jej nezvládnutí zostalo pre ŠtB jediným riešením vyčkat' na vývoj vnútro politickej situácie a prispôbiť sa novým podmienkam.

Do tejto koncepcie zapadala aj skartácia spisov a zväzkov, ktorú vykonali na správach a útvaroch ŠtB v decembri 1989. Genézu príslušných rozkazov vydaných v tejto súvislosti v mene I. námestníka FMV genpor. Alojza Lorenca podrobne spracoval v roku 2004 historik Pavel Záček.³ Podľa neskorších výpovedí vtedajšieho šéfa ŠtB skartáciou sa malo zamedziť kompromitovaniu ľudí a ich zneužitiu na „politikárčenie“ rôznych vznikajúcich prúdov a pod. Aj rozkazy vydané v tejto súvislosti zapadajú svojím obsahom do spomínanej argumentácie. Je však ťažké predstaviť si, že zámerom predmetných pokynov by mala byť len ochrana obyvateľov pred zneužitím kompromitujúcich údajov, získaných v minulosti ŠtB operatívnou cestou (pri ďalšom rozvíjaní tejto myšlienky by sme sa mohli napokon dostať až k takmer „blahodarnej“ činnosti vtedajšej ŠtB na ochranu osobných údajov a práv občanov). Je ťažké predstaviť si, že ich skutočným zámerom nebolo zahladzovanie dôkazových stôp o zneužívaní získaných informácií v prospech komunistickej strany a šikanovaní nepohodlných skupín občanov v mene socialistického štátu. V opačnom prípade by totiž asi nikto nevydal pokyny na zničenie materiálov, ktoré na prvý pohľad možno nemali veľa spoločné s konkrétnymi kompromitujúcimi údajmi. Ako príklad uvediem pokyn náčelníka II. správy FMV plk. Karla Vykypěla, ktorý vo svojej okamžitej reakcii na zrušenie vycestovacích doložiek československou vládou 30. novembra 1989 nariadil už v ten istý deň krajským správam Zboru národnej bezpečnosti (ďalej iba ZNB), respektíve ŠtB, stiahnuť z útvarov pasov a víz všetky blokovacie karty a zabezpečiť ich zničenie. Zároveň nariadil aj zničenie archivovaných blokovacích kariet a všetkých požiadaviek na blokáciu možnosti výjazdov občanov do zahraničia, ktoré boli v minulosti adresované na odbory pasov a víz prostredníctvom II., X. alebo XI. správy FMV.⁴ Tiež by bolo ťažké charakterizovať inak ako zahladzovanie najčerstvejších stôp

Kočana z 24. 11. 1989. A ÚPN, f. O ŠtB Dunajská Streda, PT spisy 1989, č. 00260.

3 ZÁČEK, P.: „Můžou přijít, jsme hotovi...“ Tzv. Lorenčova „skartace“ z prosince 1989 v dokumentech. *Pamät národa*, október 2004, s. 28 – 41.

4 A ÚPN, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti – Správa Štátnej bezpečnosti (ďalej iba KS ZNB – S ŠtB) Banská Bystrica, 1. odbor, PT spisy 1989, č. 001963.

šifrované správy spomínaného náčelníka II. správy z 8. decembra 1989. Vydal súrny pokyn na skartovanie materiálov vychádzajúcich z úloh stanovených na celoštátnej porade náčelníkov krajských správ a XII. správy FMV 20. júla 1989 s odôvodnením, že stanovené úlohy „*v súvislosti s vnitropolitickým vývojom nejsou již aktuální*“.⁵ Len niekoľko hodín pred týmto pokynom dostali náčelníci správ ŠtB aj iný príkaz, ktorým náčelník II. správy s okamžitou platnosťou nariadil skartáciu spisov osôb ohrozujúcich vnútorný poriadok a bezpečnosť štátu a dal zrušiť celú evidenciu nepriateľských osôb, dovtedy vedených na základe už spomínaného nariadenia MV ČSSR č. 21/1978.⁶

Prvý pokyn prvého námestníka FMV týkajúci sa vytriedenia a zničenia písomností ŠtB rozposlali na krajské správy ŠtB a XII. správu FMV v Bratislave 1. decembra 1989 vo večerných hodinách. Pre neprítomnosť Alojza Lorenca ho podpísal druhý námestník FMV plk. Sedlák. Pokyn s argumentom neaktuálneho manuálneho spracovávanía operatívnych archívov, zbytočného zhromažďovania materiálov nezaujímavých zo štátnobezpečnostného pohľadu, ako aj ich náročného zabezpečenia v stave ohrozenosti, nariadil vytriedenie operatívnych fondov podľa jednotlivých kritérií, pričom tieto fondy sa mali obsahovo podstatne zredukovať. Takto upravený materiál sa mal pripraviť na prevoz na pracovisko štatisticko-evidenčného odboru Vnútornej a organizačnej správy FMV v Prahe, kde sa po mikrofilmovaní a následnej kontrole mal zničiť. Pokyn zároveň nariadil aj vytriedenie živých zväzkov, v tomto prípade taktiež presne stanovil typy dokumentov, aké sa v nich majú ponechať. Práve v tomto smere pokyn na záver upozorňuje na potrebu takého prístupu, aby na útvaroch nezostali materiály „*jež by měly vzhledem k současnému politickému uspořádání kompromitující charakter*“.⁷ Podľa Alojza Lorenca práve zlá interpretácia poslednej formulácie (k jej autorstvu sa neprihlásil) bola štartovacím motorom živelnej skartácie dokumentov ŠtB v útvaroch.⁸ Odhadnúť rýchlosť plnenia príkazu na krajských správach ŠtB na

5 A ÚPN, f. XII. Správa FMV Bratislava, Organizačný a analytický odbor, PT spisy 1989, č. 00337.

6 A ÚPN, f. XII. Správa FMV Bratislava, PT spisy 1989, č. 00338; Nepriateľské osoby boli evidované podľa závažnosti v štyroch kategóriách, pričom osoby zaradené v prvých dvoch boli pravidelne monitorované zločkami ŠtB, osoby zaradené v kategóriách 3 a 4 boli kontrolované orgánmi Verejnej bezpečnosti. K októbru 1989 štatistiky ŠtB vykazovali v Československu 7 261 celoštátne evidovaných osôb. Bližšie pozri: CHURANĚ, M. a kol.: *Encyklopedie špionáže*. Praha 2000, s. 236 – 237.

7 ŽÁČEK, P.: „Můžou přijít, jsme hotovi...“, s. 37 – 38.

8 Tamže, s. 31.

Slovensku je vzhľadom na neúplnosť zachovaného materiálu zložitá. Isté je, že sa skartovalo už v sobotu 2. decembra 1989, keď bola prijatá šifrovaná správa na Organizačnom a analytickom odbore Správy ŠtB Bratislava zaprotokolovaná a následne bol založený zberný hárok vo veci: „*Pokyny na archiváciu materiálov – skartáciu – vytriedenie*“.⁹ Štvorčlenná skartačná komisia na základe predmetného príkazu bola zriadená na tomto odbore až v pondelok 4. decembra.¹⁰

V pondelok sa začali pokynom aktívne zaoberať aj na Správe ŠtB v Banskej Bystrici. Dôkazom toho sú aj poznámky z vtedy prebiehajúcich porád operatívnych odborov vo viacerých autentizovaných zošitoch príslušníkov ŠtB. Z týchto záznamov vyplýva, že náčelníci informovali o metodike nastávajúcej skartácie podľa skutočného obsahu príkazu I. námestníka FMV. Objavuje sa tu ale aj prvok, ktorý v prípade prehodnotenia vybaveného spisového materiálu, uloženého ad acta (nie teda zväzkov ŠtB!), preferuje tiež pretriedenie materiálov a ich zničenie, najmä pokiaľ ide o spisy pochádzajúce z činnosti 2. odboru Správy ŠtB.¹¹ Zatiaľ sa ukazuje, že zväzky sa podľa spomínaného pokynu vytriedovali najmä v operatívnych archívoch a úplnému zničeniu boli najviac vystavené živé zväzky nachádzajúce sa v útvaroch ŠtB. Príkladom môžu byť zoznamy, ktoré na štatisticko-evidenčný odbor XII. správy denne prichádzali z oddelení ŠtB. Takto napr. informovalo Oddelenie ŠtB Nové Zámky 5. decembra 1989 o zničení 37 zväzkov kategórie dôverník, 12 zväzkov kategórie kandidát tajnej spolupráce, 17 zväzkov kategórie preverovanej osoby a 11 zväzkov vedených v kategórii nepriateľská osoba.¹² Podobne Oddelenie ŠtB Trnava podalo hlásenie o zničení 32 zväzkov kategórie nepriateľskej osoby 6. decembra 1989.¹³ Ako exemplárny prípad rozporov niektorých administratívnych postupov možno uviesť návrh oddelenia ŠtB v Senici zaslaný 5. decembra 1989 Štatisticko-evidenčnému odboru XII. správy ZNB vo veci zrušenia objektového zväzku „CHRÁM“, re-

9 A ÚPN, f. KS ZNB hlavného mesta (hl. m.) Bratislavy a Západoslovenského kraja (Zsl. k.) – S ŠtB, Organizačný a analytický odbor, PT spisy, č. 00207.

10 Tamže.

11 Autentizovaný zošit príslušníka 1. odboru S ŠtB Banská Bystrica (Snopko?), l. 66. Poznámky z porady u náčelníka 1. odboru zo 4. 12. 1989. A ÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Banská Bystrica, 1. odbor, Autentizované zošity.

12 A ÚPN, f. XII. Správa FMV Bratislava, Organizačný a analytický odbor, PT spisy 1989. Návrhy na vytriedenie a vyradenie písomností: hlásenie O ŠtB Nové Zámky č. SO 00634 / OS – 89.

13 A ÚPN, f. XII. Správa FMV Bratislava, Organizačný a analytický odbor, PT spisy 1989, hlásenie O ŠtB Trnava, bez č.

gistračné číslo 14972, vedeného v problematike rímskokatolíckej cirkvi. Z jeho textu jednoznačne vyplýva, že zväzok navrhovaný na zrušenie už na tamomšom pracovisku komisionálne zničili.¹⁴

Samozrejme, tieto aktivity ŠtB vzbudili pozornosť širokej verejnosti. Prvé medializované informácie o pálení dokumentov sa objavili v Prahe už 6. – 7. decembra 1989. Federálne ministerstvo vnútra informovalo verejnosť, že ide o dôsledok riadnej, plánovanej skartácie.¹⁵ Koordinačný výbor Verejnosti proti násiliu v Bratislave tiež dostal signál, na základe ktorého preveroval informácie o zámere spaľovať nepohodlné materiály v bratislavskom krematóriu.¹⁶ Ničenie zväzkov však určite zaujalo aj vtedy aktívnych spolupracovníkov. Príslušník I. odboru správy ŠtB v Banskej Bystrici si 12. decembra 1989 do svojho autentizovaného zošitu zaznamenal: „*TS Gregor – má strach, chcel vedieť či (má) zničené prehlásenie, že pre Čarnogurského robiť nebude [...]*“¹⁷

V dôsledku čoraz viac sa stupňujúceho tlaku verejnosti a najmä po zverejnení informácií v Československej televízii o ničení dokumentov ŠtB vyzval vtedajší federálny minister vnútra František Pinc 8. decembra 1989 svojich námestníkov, aby okamžite vykonali kroky na zastavenie skartácií. Následne jeho prvý námestník Alojz Lorenc vydal ďalší pokyn. Okrem toho, že bola z neho vypustená už spomínaná záverečná formulácia o likvidácii materiálov, ktoré majú v súčasnej politickej klíme kompromitujúci charakter, bol obsahovo totožný s pokynom z 1. decembra 1989. Zároveň nariadil zničenie tohto predchádzajúceho pokynu. Údajne, aby sa podriadené zložky ŠtB mohli riadiť jednoznačným príkazom. Podľa neskorších výpovedí Alojza Lorenca on sám si až neskôr uvedomil, že v tejto podobe nanovo zopakovaný pokyn nemusí splniť svoj cieľ, a tak vlastnoručne skoncipoval príkaz na okamžité zastavenie ničenia a vytrieďovania všetkých písomností, ktoré vznikli na základe pôsobnosti FMV. Príkaz mal platiť do jeho odvolania a odoslali ho všetkým správam ZNB

14 A ÚPN, f. XII. Správa FMV Bratislava, Organizačný a analytický odbor, PT spisy 1989, návrh O ŠtB Senica č. SO 00600 / OS – 89. V prípade živých objektových zväzkov skartačný pokyn z 1. decembra 1989 umožňoval dvojaký prístup. Buď sa mali prostredníctvom štatisticko-evidenčných odborov zničiť (v pokyne použitý termín „skartovať“), alebo sa z nich mal zachovať zoznam osôb spomínaných vo zväzku, zoznam dokumentov uložených vo zväzku, návrh na zavedenie zväzku, vyhodnotenie zväzku, závažné dokumenty a kompromitujúce materiály. Ostatné dokumenty sa mali zničiť.

15 ŽÁČEK, P.: „Můžou přijít, jsme hotovi...“, s. 32.

16 Slovenský národný archív Bratislava, fond VPN (depozit Nadácie M. Šimečku).

17 A ÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Banská Bystrica, I. odbor, Autentizované zošity.

v ten istý deň po 15.00 hod., nie však v podobe šifrovanej správy ako predchádzajúci pokyn, ale obyčajným ďalekopisom. Neskôr koncipovaný príkaz podľa Lorenca mohli adresáti dostať teoreticky skôr než zašifrovanú správu. Zároveň sa mal Alojz Lorenc konferenčným hovorom spojiť so všetkými náčelníkmi, ktorým poslali príkaz, aby im celú záležitosť o ich protichodných obsahoch objasnil.¹⁸ Otázkou zostáva, prečo týmto druhým pokynom nenariadil skartáciu svojho predchádzajúceho podobe, ako to už bolo vyššie spomenuté.

Prvý šifrovaný pokyn Lorenca z 8. decembra 1989 prijali na Správe ŠtB v Banskej Bystrici o 13.40 hod., spracovali ho o desať minút a následne ho zaprotokolovali do jednacieho protokolu prísne tajných spisov Organizačného a analytického odboru.¹⁹ Ten istý pokyn prijali na Správe ŠtB v Bratislave podobne o 13.40 hod., spracovali ho o päť minút neskôr. Zaprotokolovaný ale bol až o tri dni, 11. decembra 1989! Tak ho predbehol posledný Lorencov pokyn rozosielený ďalekopisom, ktorý prijali až o 16.57 hod. Pokyn na zastavenie ničenia a vytrieďovania písomností bol pri tom ihneď zúradovaný. Náčelníci odborov boli o jeho obsahu informovaní o 18.00 hod., okresné správy ŠtB boli informované prostredníctvom šifrovanej správy.²⁰ Tie ju oficiálne zúradovali pravdepodobne až v pondelok 11. decembra 1989, ako o tom svedčí prípad Oddelenia ŠtB v Dunajskej Strede.²¹

Otázne zostáva, či sa ničenie dokumentov skutočne ukončilo dňom vydania rozkazu. Ak áno, prečo náčelník Správy ŠtB v Bratislave pplk. Ladislav Horák vlastnoručne napísal 11. decembra, čiže v pondelok ďalší týždeň, na Lorencov pokyn z 8. decembra 1989 (obsahovo takmer totožný s pôvodným skartačným pokynom z 1. decembra 1989) poznámku „*zabezpečiť informovanie náčelníkov útvarov Správy ŠtB?*“²² Bol to omyl zapríčinený vydávaním protichodných príkazov prvého námestníka FMV, alebo pokus o získanie času na dokončenie administratívnych „čistiek“? Ak sa vytrieďovanie a ničenie dokumentov malo skončiť 8. decembra, prečo je v registračných protokoloch spoločne vedených pre zväzky XII. Správy ZNB v Bratislave a Správy ŠtB v Bratislave vyznačené zničenie ži-

18 ZÁČEK, P.: „Můžou přijít, jsme hotovi...“, s. 34.

19 A ÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Banská Bystrica, Organizačný a analytický odbor, PT spisy 1989, č. 002031.

20 A ÚPN, f. KS ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. k. – S ŠtB, Organizačný a analytický odbor, PT spisy, č. 00207 – 7.

21 A ÚPN, f. O ŠtB Dunajská Streda, PT 1989, č. 00276.

22 A ÚPN, f. KS ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. k. – S ŠtB, Organizačný a analytický odbor, PT spisy, č. 00207 – 10.

vých zväzkov najčastejšie s dátumom 12. december 1989? Ak sa vytriedovanie a ničenie dokumentov malo skončiť 8. decembra, prečo príslušník I. odboru Správy ŠtB v Banskej Bystrici zaznamenal do svojho autentizovaného zošitu s dátumom 13. decembra 1989 nasledujúcu vetu: „*Aby sa nehovorilo, že sa pália dokumenty, že je to bežná skartácia.*“²³

Summary

The author deals in his study with the phenomenon of shredding documents of State Security, which took place in December 1989. The shredding is still shrouded in mystery, because it concerned an extraordinary shredding material, which was related to political changes in Czechoslovakia at that time. Its reconstruction is difficult because of the absence of primary archival sources. Destruction was carried out on order of General Alojz Lorenc, at that time I. deputy minister of the Federal Ministry of the Interior. The process of shredding documents was not stopped even after the warrant for the completion of shredding was issued. During the shredding process were destroyed large amounts of material of State Security.

23 A ÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Banská Bystrica, I. odbor, Autentizované zošity.

Vnítropolitické aspekty ponovembrového vývoje

Od trojjedinej Ústavy ČSSR, ČSR a SSR k čistej Ústave Slovenskej republiky

Jozef BEŇA

Slová nežná, nenásilná, pokojná revolúcia možno do právnického jazyka preložiť termínmi – legitímna, ústavná. Ak to však bola revolúcia, nemohla byť legálna, pretože sa nemohla uskutočniť v súlade, či dokonca podľa litery vtedy platných zákonov, dovtedajšej legality. Revolúcia si tvorí svoju legitimitu, odstraňuje zákonnosť panujúceho štátneho režimu a politického systému, ktorý sa už stal, resp. určitý čas či dávno predtým bol nelegitímnym, t. j. nevyjadroval vôľu, nepresadzoval skutočné záujmy ľudu. „Nežná“ si svoju legitimitu vytvorila tým, že vychádzala zo základného článku konštitucionalizmu, a to, že zdrojom, prameňom moci je ľud. Základný zákon štátu vtedy tvorili viaceré ústavné zákony. Podľa prvého z nich, podľa ústavného zákona číslo (č.) 100/1960 Zbierky (Zb.) (Ústavy Československej socialistickej republiky, ďalej iba ČSSR), bol zdrojom moci „pracujúci ľud“.¹ A podľa ústavného zákona o československej federácii (č. 143/1968 Zb.) to bol „*národ český a národ slovenský*“.² Ako prameň moci sa ústavnoprávne kombinoval triedny a národný

1 „Všetka moc v Československej socialistickej republike patrí **pracujúcemu ľudu**“ (zvýr. J. B.) – čl. 2, ods. 2., Úst. zákon č. 100/1960 Sb. In: GRONSKÝ, J. (ed.): *Dokumenty k ústavnému vývoji Československa. II/B. (1948 – 1968)*. Praha 2002, s. 174.

2 „**My, národ český a slovenský** (zvýr. J. B.), vychádzajúc z poznania, že novodobé dejiny sú preniknuté obojstrannou vôľou žiť v spoločnom štáte, [...]“ Prvý odsek preambuly

princíp s tým, že národný bol sekundárny a komplementárny.³ Zahrňovalo to každého občana, všetkých ľudí a oba národy, ktoré sa sociálnou stratifikáciou homogenizovali, kapitálovo a triedne nivelizovali a úroveň vývoja sa vyrovnali.⁴ Ich hlasom, ich vôľou, ich plebiscitom bol generálny štrajk 27. novembra 1989.⁵ Tam sa prejavila vôľa nie iba študentov a umelcov, ktorí začali s demonštráciami a štrajkami, ale celého československého pracujúceho ľudu, českého a slovenského národa. Rozhodujúca bola práve vôľa tých vrstiev národa a ľudu, za ktorých autentických zástupcov sa vydávala vtedajšia „štátostrana“.⁶ Potvrdilo sa, že panujúci politický režim stratil legitimitu. Novú revolučnú legitimitu už všetkého „ľudu v Československu“ stále presvedčivejšie nadobúdali dovtedy „nelegálne štruktúry“.⁷ Transfer legitimity na legalitu (t. j. do platných zákonov) vyjadrovalo vymenovanie nových republikových vlád a federál-

po úvodnej vete. Úst. zákon č. 143/1968 o československej federácii. In: Kol. autorov (eds.): *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*. Bratislava 1998, s. 534.

- 3 Sekundárnosť a komplementárnosť národného princípu vo vzťahu k triednemu možno ilustrovať znením čl. 1, ods. 2, úst. zákona o československej federácii, podľa ktorého „Štátnu moc vykonáva pracujúci ľud prostredníctvom svojich zastupiteľských zborov [...]“ (Úst. zákon č. 143/1968 Zb.).
- 4 „O celkovom civilizačnom a sociálnom vzostupe Slovenska za normalizačných dvadsať rokov (t. j. v období federatívnej ČSSR, pozn. J. B.) existujú dokumenty. Dochádzalo k nebyválnemu vyrovnávaniu oboch častí štátu v celom rade indikátorov, od povedzme priemernej mzdy až po podiel vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva.“ In: ANTALOVÁ, I. (ed.): *Verejnoscť proti násiliu 1989 – 1991. Svedectvá a dokumenty*. Bratislava 1998, s. 85.
- 5 „Od 12.00 do 14.00 sa na území celej republiky konal generálny štrajk ako neformálne referendum proti mocenskému monopolu KSC.“ In: KOVÁČ, D. a kol.: *Kronika Slovenska 2. (Slovensko v dvadsiatom storočí)*. Bratislava 1999, s. 505.
- 6 „27. 11. 1989 sa uskutočnil na celom území Československa generálny manifestačný štrajk. Mal rozličné podoby, od zhromaždení v závodoch, napríklad v Slovnafte v Bratislave, VSŽ v Košiciach, až po veľké mítingy v centrách miest, ako Trenčín (20 tisíc), Banská Bystrica, Prešov (10 tisíc) a Bratislava. Občania dali najavo svoju nespokojnosť s uskutočnenými zmenami ÚV KSS a ÚV KSC a predstavitelia Koordinačného výboru VPŇ sa vyslovili za zosilnenie tlaku na štátnu moc.“ In: ŽATKULIAK, J. a kol. (eds.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985 – 1990)*. Bratislava 1999, s. 71.
- 7 V rokoch 1988 – 1989 sa rozšíril počet tzv. nezávislých iniciatív a opozičných skupín. V roku 1986 ich bolo šesť, v roku 1988 štyridsaťsedem, v polovici roka 1989 šesťdesiat. In: HLAVOVÁ, V. – ŽATKULIAK, J. (eds.): *Novembrová revolúcia a československý rozchod. (Od česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti)*. Výber dokumentov a prejavov november 1989 – december 1992. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov XIV*. Bratislava 2002, s. 33.

nej vlády národného porozumenia⁸ a zvolenie Václava Havla za prezidenta ČSSR.⁹ Inicialovala a transformovala sa nimi podnietená všeobecná vôľa („volonté général“, Jaen Jacques Rousseau) ľudu, ktorá sa tým povýšila na štátnu vôľu. V nej sa prejavili aj prvé rozdielnosti, tenzie či diskrepancie medzi jestvujúcou „sociálno-empirickou“ úrovňou vôle ľudu¹⁰ a flexibilnejšie sa otvárajúcim a dotvárajúcim programom avantgardy, ktorá odštartovala a akcelerovala ústavno-politické, svojou podstatou revolučné premeny spoločenského systému.¹¹ Táto vlna – z ich hľadiska

- 8 10. 12. 1989 vymenoval prezident ČSSR Gustáv Husák novú federálnu vládu („vládu národného porozumenia“). Novú vládu Slovenskej socialistickej republiky vymenovalo Predsedníctvo SNR 13. 12. 1989 a jej predsedom sa stal Milan Čič. Z pätnástich členov slovenskej vlády bolo 6 komunistov a 9 nestraníkov. Vymenovanie „vlády národného porozumenia“ bolo posledným aktom Gustáva Husáka vo funkcii prezidenta republiky. Ešte 10. 12. 1989 po prijatí sľubu členov vlády národného porozumenia oznámil G. Husák listom Predsedníctvu Federálneho zhromaždenia, že odstupuje z funkcie prezidenta ČSSR. In: GRONSKÝ, J. (ed.): *Dokumenty k ústavnému vývoji Československa IV. (1989 – 1992)*. Praha 2001, s. 33.
- 9 V diskusii pred voľbou neprešla požiadavka voliť prezidenta v priamych voľbách. Ústavným zákonom č. 161/1989 Zb. sa však zmenila dovtedy uzákonená voľba prezidenta z formy tajného hlasovania na verejné hlasovanie, a to zmenou rokovacieho poriadku FZ. Neprijatie volieb priamym hlasovaním v referende a zavedenie verejného hlasovania sa kompenzovalo „prejaveným želaním jediného prezidentského kandidáta Václava Havla – byť „dočasným pracovným prezidentom“. In: GRONSKÝ, J.: *Dokumenty k ústavnému vývoji Československa IV.*, s. 40. Havel napokon ako jediný kandidát na prezidenta si vymohol aj zmenu v texte ústavného sľubu zvoleného prezidenta, a to vypustením sľubu vernosti veci socializmu, ako údajne už vyprázdnenému pojmu, resp. ideologickému postulátu. Vo vystúpení v Československej televízii 17. 12. 1989 oznámil, že tvrdenia oficiálnej propagandy, že je nepriateľom socializmu, že chce v našej krajine obnoviť kapitalizmus „*bohi všetko lži, ako sa skoro presvedčíte*“. Neodsúdil milión sedemstotisíc komunistov ako osobitný biologický alebo morálny druh, odlišný od ostatných, ani ako zločincov a obdobie ich vlády ako zločinecké. Povedal však, „*že všetci komunisti bez výnimky nesú zvýšenú zodpovednosť za marazmus, v ktorom sa naša krajina ocitla. To ich zaväzuje k tomu, aby z tejto zodpovednosti vyvodili príslušné dôsledky a ešte viac ako všetci ostatní pracovali za slobodnú budúcnosť nás všetkých. Týka sa to aj komunistických poslancov dnešného Federálneho zhromaždenia. Ak nechcú riskovať živelné štrajky, chaos a medzinárodnú hanbu, prosím ich, aby nekomplikovali situáciu a nevystavovali sa nebezpečenstvu, že ich verejnosť odsúdi, ale aby pochopili volanie tejto chvíle*.“ In: GRONSKÝ, J.: *Dokumenty k ústavnému vývoji Československa IV.*, s. 37 – 38.
- 10 Podľa bleskového verejného prieskumu z 23. – 24. novembra 1989 na otázku, ako by sa mala vyvíjať československá spoločnosť, zneli odpovede takto: socialistickou cestou chcelo ísť 45 %, kapitalistickou cestou 3 %, niečo medzi tým 47 %. A odpoveď – nedokážem posúdiť – označilo 5 % opýtaných. In: *Týden*, č. 46, 2009, s. 36.
- 11 „*Len by som chcela presnejšie pomenovať to, čo sa udialo, a nenadužívať slovo „revolúcia“ napriek tomu, že sa toto označenie v bežnom a publicistickom jazyku všeobecne*

možno objektívne – ich vyniesla predčasne a asi aj nečakane na mocenský piedestál. Sociálno-empirická vôľa ľudu bola štruktúrovaná národne, sociálne – triedne, náboženským vierovyznaním, politickou príslušnosťou, sympatiami, životnými skúsenosťami aj dovtedajším zaradením do štátno-straníckej nomenklatúry,¹² ktorej mocenské pozície sa likvidovali, ale iné sa pre jej časť otvárali s perspektívou premeny na kapitálotvornú vrstvu. Nelegálne štruktúry sa legalizáciou a participáciou na moci menili organizačne na politické hnutia, programovo (zo všeludsky až gándhisticky, ekologicky, občiansky netriednych a nadtriednych vízií) na politicky stredo-pravé zoskupenia, v tom čase s prednostne neoliberalnou dimenziou (thatcherizmu a reaganomiky). A v novom politickom priestore sa reštaurovalo podhubie pre idey a pohyby národne konzervatívne, aj sily a ich generácie pôsobiace v emigrácii.¹³

ujalo. [...]Vo všeobecnosti sa však v odborných analýzach zahraničných, ale i domácich termín revolúcia v tejto súvislosti používa zriedka, obyčajne keď sa tým vyjadruje, ako boli udalosti vnímané na úrovni spoločenského vedomia. Jednoznačne sa hovorí o **kolapse komunistického režimu** a nakoniec ešte **presnejšie o implózii skupiny vládnucej komunistickej elity** (zväč. J. B.). To ale neznamená popieranie faktu, že týmto spôsobom začala zmena, ktorá má systémový charakter. [...]Revolúcia je len jedným typom prechodu k systémovej zmene, rezervuje sa iba pre označenie násilného prechodu. Niektorí tento termín používajú pre označenie rumunskej tranzície. Prípady poľského, maďarského, ale aj československého spôsobu prechodu a v rámci toho aj slovenského sa charakterizujú aj ako **negociovaný prechod** (zväč. J. B.). Prechod na základe vyjednávania a dohody medzi novými elitami a starými postkomunistickými. Rozdiely medzi jednotlivými prípadmi tejto **negociovanej tranzície** (zväč. J. B.) sú v tom, či silnejšou skupinou pri tomto vyjednávaní bola stará alebo nová elita, alebo to boli skupiny viac-menej vyvážené, s rovnakou vyjednávacou pozíciou. V prípade Československa sa analytici zhodujú, že išlo o negociáciu medzi dvoma skupinami elít, kde tá nastupujúca nová, vychádzajúca z opozície k starému režimu, mala lepšiu, silnejšiu vyjednávaciu pozíciu vďaka účasti masového aktéra. Boli to spontánne zhromaždenia státisícov na námestiach. Preto to nebol ten čistý prípad paktu medzi elitami ako v Španielsku. K rokovaniu dvoch skupín elít prišlo až pod tlakom masových zhromaždení v Prahe a v Bratislave a tento tlak dodával predstaviteľom OF a VPŇ silnejšiu pozíciu pri rokovaniach s predstaviteľmi starej komunistickej elity.“ SZOMOLÁNYI, S.: Prehľad, zrod a rola aktéra Novembra '89 – VPŇ. In: ANTALOVÁ, I. (ed.): *Verejnosc proti násiliu 1989 – 1991. Svedectvá a dokumenty*, s. 17 – 18.

- 12 Z odpovedajúco skutočnosti vymedzil postavenie komunistickej strany „Manifest klubu Slovenská obroda 68 – 69“ datovaný 11. 12. 1989: „[...] monopolnou mocou vybavená komunistická strana, (ktorá) postupne prestala byť stranou politickou a premenila sa na výsadnú spoločnosť funkcionárov a aparátnikov, ľudí, ktorých vlastne nik na pokladku rozumu a morálky ani nevolil ani nevybral“. In: ŽATKULIAK, J. a kol. (eds.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty*, s. 421.
- 13 Porovnaj: *Vývin Slovenska do parlamentných volieb v júni 1990* (26. január 1990); V Bratislave sa stretli zástupcovia utvárajúcich sa nových politických strán na Slo-

Nežnorevolučná eufória vrcholila po implózii totalitných režimov v štátoch strednej a východnej Európy, po geopolitickej katastrofe sovietskeho komunistického či reálnosocialistického systému, ktorý rezignoval, po zistení, že sa odklonil od trajektórie vývoja ľudstva, zrútil sa pod bremenom dedičstva vlastnej histórie, jej znásilňovania stalinizmom. Koncept „demokratického socializmu“ sa zdal a bol pre veľkú časť národa a spoločnosti premostením od reálneho socializmu s totalitným systémom k demokracii bez prívlastkov, mostom od perestrojkou ohlasovaného a verejnosťou očakávaného „trhového socializmu“ k čisto trhovej ekonomike.¹⁴ Manifest klubu Slovenská obroda 68 – 69 sa prihlásil ku koncepcii „humánneho spoločenského zriadenia“, ktorej črty pomerne rozsiahle vypočítal. Možno povedať že to bol koncept konvergencie, konvergujúci európsky civilizačný model demokratického socializmu a právneho a sociálneho štátu občianskeho (buržoázneho) typu.¹⁵ Pojmový a kategoriálny aparát, ktorý sa používal na ideovo-politickom kolbišti, mal zahmlené, zovšeobecňujúce a neurčité kontúry. Komunisti utrpeli historickú porážku.¹⁶ Alexander Dubček ideu „socializmu s ľudskou tvárou“ po-

vensku – Strany demokratického socializmu, Sociálnodemokratickej strany na Slovensku, Strany nezávislých demokratov, Strany zelených, strany Trend tretieho tisícročia, Liberálnodemokratickej strany a Čs. strany poľnohospodárskej. [...] (18. február 1990) V Nitre sa konal zakladajúci zjazd Kresťanskodemokratického hnutia. [...] (2. marec 1990) zaniklo jednotné Revolučné odborové hnutie. Vznikla Československá konfederácia odborových zväzov. (5. apríl 1990) Bola zaregistrovaná Slovenská ľudová strana, ktorá mala vo svojom programe štátnu nezávislosť Slovenska. (7. apríl 1990) V Bratislave sa ustanovilo Hnutie československého porozumenia. (24. apríl 1990) Na zhromaždení delegátov Klubu Obroda Slovenska boli schválené stanovky klubu. (26. apríl 1990) V Bratislave sa asi 5 000 ľudí dožadovalo úplnej samostatnosti Slovenska. Miting usporiadala tzv. Národná rada za oslobodenie Slovenska. (9. – 12. máj 1990) V Toronte sa konalo generálne zhromaždenie Svetového kongresu Slovákov ... Predsedom SKS sa stal Marián Šťastný. (19. máj 1990) V Žiline sa konal ustanovujúci 1. snem Slovenskej národnej strany. (30. máj 1990) Konfederácia politických väzňov Slovenska vydala vyhlásenie k spoločenským zmenám.“ In: ŽATKULIAK, J. a kol. (eds.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty*, s. 93 – 109.

- 14 Idea „spoločného európskeho domu“ vlastne eliminovala tézu o dvoch táboroch – kapitalistickom a socialistickom – udržiavajúcom Európu po niekoľko desaťročí rozdelenú na dve časti. Ako šéf sovietskej komunistickej strany neskoršie svoje názory spresnil, rovnalo sa to de facto odmietnutiu triedneho boja a akceptovaniu kategórie všeludského záujmu. V tomto ohľade stál už Gorbačov úplne inde ako Lenin. In: *Dějiny Ruska*. Praha 1995, s. 397.
- 15 Manifest klubu Slovenská obroda 68 – 89, Bratislava 11. 12. 1989. In: ŽATKULIAK, J. a kol. (eds.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty*, s. 421 – 424.
- 16 Na oslavách v Bratislave 1. 5. 1990 Peter Weiss (KSS) pripomenul, že novembrové udalosti znamenali historickú prehru komunistickej strany, ale vyslovil presvedčenie,

menoval za vlastníctvo ľudu našich národov, ktorá sa stala pamäťou národa, je dedičná aj pre nastupujúcu generáciu.¹⁷ Klub obrody konštatoval, že „došlo k zneucteniu princípov socializmu, [...] že reálny socializmus bol partajný feudalizmus“.¹⁸ Programy politických strán a hnutí pred voľbami v júni 1990 obsahovali všeludské a humanistické ciele: demokracia, pluralizmus, právny štát, ľudské a občianske práva. V oblasti ekonomiky sa v programoch iba abstraktne uvádzalo trhové hospodárstvo, slobodné podnikanie, rovnoprávnosť vlastníckych foriem (Verejnoscť proti násiliu, ďalej iba VPN). Privatizáciu štátneho sektoru mali výslovne v programe iba dve strany, a to Kresťanskodemokratické hnutie (ďalej iba KDĽ) a Demokratická strana. Komunistická strana bola za privatizáciu, avšak proti všeobecnej reprivatizácii.¹⁹ Explicitne formulovaný cieľ, presadzovať kapitalizmus, kapitalistický systém, sa prvýkrát po revolúcii objavil až v predvolebnom programe českej Občiansko-demokratickej strany (ďalej iba ODS), vedenej Václavom Klausom. Na Slovensku sa spojilo súperenie dvoch civilizáčnych politických trendov prítomných na konci 20. storočia s historickou slovenskou národnou a štátoprávnou tendenciou, s ústavnoprávnou a medzinárodnoprávnou emancipáciou Slovenska v spoločenstve európskych národov. Jadrom tohto súperenia sa stala problematika prípravy koncepcie ústavy federácie a republikových ústav.

I

Pôvodne „nelegálne štruktúry“, nezávislé iniciatívy, ktoré sa na Slovensku inkorporovali do občianskej iniciatívy Verejnoscť proti násiliu²⁰ a v Čechách do Občianskeho fóra (ďalej iba OF), boli hegemonóm nežnej a „sametovej“ revolúcie. Presadili premenu revolučnej legitimacy získanej

že spoločnosť „potrebuje silnú ľavicu“. Tamže, s. 106.

17 Prejav Alexandra Dubčeka na zhromaždení občanov na Námestí SNP v Bratislave. (23. 11. 1989). Tamže, s. 346.

18 Tamže, s. 421.

19 Porovnanie programov vybraných politických strán a hnutí pred voľbami v júni 1990. Tamže, s. 551 – 553.

20 „Občianska iniciatíva Verejnoscť proti násiliu vznikla na pôde mestskej organizácie Zväzu slovenských výtvarných umelcov, Združenia aktivistov a signatárov z radov slovenskej vedeckej a kultúrnej obce, ochranárov, novinárov, spisovateľov, ale aj robotníkov a zamestnancov – občanov, ktorí odmietajú násilie v politickom, kultúrnom a verejnom živote.“ Vyhlásenie VPN prečítané na mítingu na Námestí SNP 22. novembra 1989. In: ŽATKULIAK, J. a kol. (eds.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty*, s. 337.

plebiscitom (celoštátnym generálnym manifestačným štrajkom) a trvajúcimi masovými zhromaždeniami na námestiach na legálnu legitimitu, na zákonnú, to jest na stav už vyjadrený v právnej norme najvyššej právnej sily vydanéj Federálnym zhromaždením. Stalo sa tak dva dni po generálnom štrajku, 29. novembra 1989, ústavným zákonom č. 135/1989 Zb. Z textu platnej ústavy sa vypustil, skôr bol zrušený článok 4 o vedúcej úlohe Komunistickej strany Československa (ďalej iba KSCĽ) a ďalej článok 6 o Národnom fronte, ktorý sa upravil v zmysle politického pluralizmu. Ďalej sa zmenil čl. 16 nahradením marxizmu-leninizmu, vedeckého svetonázoru tak, že výchova, vzdelávanie a veda sa uskutočňujú v súlade so zásadami vlastenectva, humanity a demokracie. Zrušilo sa postavenie štátostrany, povaha štátu s jedinou vládnuťou stranou, ideový, svetonázorový monopol, v smere k pluralizmu. Tieto zmeny v zákonoch, v písanom právnom a ústavnom poriadku, v legislatíve, prijali ešte poslanci zvolení podľa modelu štátostrany a stranoštátu. V priamych voľbách zvolili identickí poslanci aj nového prezidenta Československej republiky, podľa názvu ešte socialistickej, ktorý už neskladal sľub byť verný „veci socializmu“, ani dodržiavať zákony „socialistického“ štátu.²¹

V tom čase už boli zrekonštruované poslanecké zbory. Kooptáciou²² poslancov do Federálneho zhromaždenia a republikových národných rád, bez doplňovacích volieb s podmienkou, že s nimi súhlasili vedúce sily revolúcie (OF a VPN), sa zrekonštruovali zákonodarné orgány²³ a zreál-

21 Pôvodné znenie článku 63 ústavného zákona č. 143/1968 Zb. bolo zmenené ústavným zákonom č. 182/1989 Zb. zo dňa 28. 12. 1989. Dňom schválenia nadobudol aj účinnosť. Pri vyhlásení zákona tak neboli dodržané predpísané lehoty. Dátum vydania príslušnej čiastky zberky bol evidentne antedatovaný. *Nedodržanie ustanovení zákona bolo zdôvodňované potrebami revolúcie či skutočnosťou, že išlo o revolučný akt.* (zvyč. J. B.) In: GRONSKÝ, J. (ed.): *Dokumenty k ústavnému vývoji Československa IV.*, s. 77, poznámky č. 25 a 26.

22 Rekonštrukciu Federálneho zhromaždenia, SNR, ČNR kooptáciou umožnil ústavný zákon č. 183/1989 Zb. Bol prijatý ešte deň pred voľbou prezidenta ČSSR, teda 28. 12. 1989. Prijatím sa stal nielen platným ale aj účinným. V súlade s ním bol po jeho prijatí v ten istý deň kooptovaný Dubček za poslanca FZ a vzápätí zvolený za jeho predsedu. Nežná revolúcia po striktnom ústavnom postupe (zrušenie ústavných atribútov štátostrany a stranoštátu, ideového monopolu, po vymenovaní vlády národného porozumenia prezidentom ČSSR Dr. G. Husákom), *použila aj legislatívne postupy revolučnej ústavnoprávnej relevancie. Nelegitímny ústavnoprávny stav sa tak reparaoval či konvalidoval aj aktami stricto sensu protiústavnými* (zvyč. J. B.).

23 Do FZ bolo do konca roku 1989 kooptovaných 62 poslancov a do konca januára 1990 dokonca už 102 poslancov (z toho 60 do Snemovne ľudu a 42 do Snemovne národov). GRONSKÝ, J. (ed.): *Dokumenty k ústavnému vývoji Československa IV.*, s. 77.

nil sa pomer politických síl v nich, vrátane vzťahu k postkomunistom.²⁴ Udialo sa to po predchádzajúcom dohovore „rozhodujúcich politických síl“.²⁵ V tomto zmysle prechod k novému, najskôr politickému a perspektívne aj sociálno-ekonomickému systému, mal povahu „negotiovaného prechodu“ na základe vyjednávania medzi novými a starými postkomunistickými elitami.²⁶

Aj úprava základných ústavných práv – ľudských a občianskych práv pokračovala dynamicky (už v januári 1990 zákonmi o zhromažďovaní, spolčovaní, politických stranách a ďalších). A zmena v úprave postavenia človeka a občana kulminovala súborným, komplexným riešením – prijatím *Listiny základných práv a slobôd* – ako ústavného zákona Federálneho zhromaždenia Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky (ďalej iba ČSFR; ústavný zákon č. 23/1991 Zb.). Predstavovala koncepčnú, kvali-

24 Stranícko-politická štruktúra Federálneho zhromaždenia ČSSR ako výsledok jeho rekonštrukcie uskutočnenej kooptáciou podľa ústavného zákona č. 14/1990 Zb. o odvolávaní poslancov zastupiteľských zborov a voľbe nových poslancov národných výborov mala túto podobu: v zložení FZ bolo 152 nestraničkov, 138 za KSČ, po 17 za Československú stranu ľudovú a za Československú stranu socialistickú, 5 za Stranu slobody, 4 za Demokratickú stranu, 3 za ČSSR, po 2 za KDS a ČSDI, po 1 za MNI a Stranu zelených a 6 mandátov zostalo neobsadených. ŽATKULIAK, J. a kol. (eds.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty*, s. 95.

25 Týmto slovným spojením sa pomenovali dovtedy jestvujúce politické strany v ČSSR, to jest ČSL (ľudová), ČSS (socialistická), DS, KSČ, SSI (slobody) a politické hnutia OF (Občianske fórum) a VPŇ. Bolo to politologické pomenovanie. Dňa 23. januára 1990 FZ schválilo zákon č. 15/1990 Zb. o politických stranách, ktorý umožnil a upravil podmienky vzniku nových politických strán. „Rozhodujúce politické sily“ boli zákonom uznané za už „vzniknuté“ politické strany, vrátane hegemonov, či politicky dominujúcich síl revolúcie, ktoré samy seba považovali za „občianske hnutia, resp. iniciatívy“, za kvalitatívne či systémovo iné organizačné a programové štruktúry, cielavedome sa pokúšajúce o historicky novú politickú kultúru. Zákon ich výslovne uznal za „politické strany už vzniknuté“ (§ 9 ods. 1). Právne sa potvrdilo to, čo už nadobudli v priebehu revolúcie, že sú „právnickými osobami“. Zákon v podstate stotožňoval politické hnutia s predvolebnými koalíciami (§ 8) vznikajúcimi a pôsobiacimi ad hoc. Isté uprednostňovanie politických hnutí pred politickými stranami vo verejnej mienke a v spoločensko-politickej realite vyplývalo aj z vtedajšieho stupňa diskreditácie politických strán a očakávania zmien od voľnejšie organizovaných a pôsobiacich občianskych štruktúr (nie stranícka disciplína, ale „koordinačné centrum“, spontaneita zdola a iné).

26 ANTALOVÁ, I. (ed.): *Verejnosť proti násiliu 1989 – 1991*, s. 17. „K rokovaniu dvoch skupín elít prišlo až pod tlakom masových zhromaždení v Prahe a v Bratislave a tento tlak dodával predstaviteľom OF a VPŇ silnejšiu pozíciu pri rokovaniach s predstaviteľmi starej komunistckej elity. [...] Pri akýchkoľvek úvahách či o „revolúciu“ v roku 1989, alebo o kolapse starého komunistického režimu nemožno ignorovať rozhodujúci vplyv externého faktora – zmeny zahraničnej politiky Moskvy.“ Tamže, s. 18 – 19.

tatívnú zmenu. Namiesto reálnosocialistického ústavného režimu „základných občianskych práv a povinností“ zakotvených v tzv. socialistickej ústave, nielen ako v právnom, ale i v politickom dokumente, sa v právnej relevancii nadústavnej normy zaručili imanentné ľudské práva.

Možno povedať, že takto sa do legislatívnej podoby inkorporovala vôľa subjektu moci v Československu. Ten ožil, prehovoril a tvoril dejiny, vlastné dejiny, a to subjektívne, podľa svojho vedomia a vôle v smere plnšej politickej slobody a národnej emancipácie. Dosiahnutie ústavnoprávnej a medzinárodnoprávnej subjektivity Slovenska prevládlo v tomto celostnom emancipačnom historickom a revolučnom procese. Pôvodný cieľ prijatú slovenskú ústavu v reláciách už jestvujúcej či vopred danej federácie odvodené z unitárnej štátnosti, sa premenil na cieľ ustanoviť skutočný spoločný štát, odvodením suverenity tohto federálneho štátu od pôvodnej a suverénnej, resp. „čistej“ národnej štátnosti, slovenskej a českej.

//

Ústavnoprávna premena Československa z unitárneho štátu na federálny štát s dvomi republikami pramenila v roku 1968 zo súhlasnej vôle národa českého a národa slovenského. V poslednom odseku svojej preambuly ústavný zákon o federácii (143/1968 Zb.) pomenúval sám seba za dohodu o vytvorení československej federácie, na ktorej sa dohodli zástupcovia národov v Českej národnej rade a v Slovenskej národnej rade. V článku 142 v ods. 2 ústavný zákon o federácii predpokladal a zakotvoval, že majú byť prijaté tri ústavy: československá a spolu s ňou si obe republiky prijímú vlastné ústavy, teda republikové ústavy; slovenskú a českú.

Ústavný zákon o federácii a ďalšie ústavné zákony prijaté v neskoršom období (ktoré normalizovali federáciu na „unitárnu federáciu“)²⁷ tvorili vlastne „prechodnú“ či „dočasnú“ ústavu Československej, ale aj Českej republiky a Slovenskej republiky. Obdobne ako pobyt sovietskych vojsk v ČSSR bola aj táto ústava „dočasná“ vyše dvadsať rokov. Ústavný zákon o federácii spolu s časťou platného ústavného zákona z roku 1960 (Ústava ČSSR, č. 100/1960 Zb.) tvorili aj „prechodne“ dočasnú či „malú“ Ústavu ČSSR. Inými slovami v ČSSR od 1. januára 1969 do revolúcie, aj po

27 Ústavný zákon č. 125/1970 Zb. a ústavný zákon č. 43/1971 Zb. o zmenách a doplnení ústavného zákona č. 143/1968 Zb. o československej federácii. Patril k nim aj ústavný zákon č. 126/1970 Zb. o opatreniach v sústave federálnych ústredných orgánov, v ktorých čele stojí člen vlády ČSSR.

nej platila „trojjediná ústava“, „prechodne a dočasne“, ktorá zakotvovala „očakávanie“ („graviditu“) prijatia ústavy Českej a Slovenskej republiky. K tomu sa odhodlala panujúca moc až v roku 1986, zakomponujúc tento projekt do programu, ktorý mal byť súčasťou a vyjadrením reforiem štátu a systému, nazvaných obdobne ako v Sovietskom zväze termínom prestavba.

Osobnosť, ktorá je politicky bytostne spojená s federalizáciou ČSSR, s konštituovaním Slovenskej socialistickej republiky od Slovenského národného povstania, pokračujúc obdobím odsúdenia za údajný buržoázny nacionalizmus v roku 1954 a završujúc toto úsilie vo funkcii podpredsedu československej vlády zodpovedného za prípravu federalizácie a ktorá je stotožňovaná s normalizáciou a konsolidáciou reálneho socializmu, resp. komunistického režimu, Dr. Gustáv Husák, prečítal v referáte na XVII. zjazde KSC v roku 1986 svojho druhu „prestavbovú“ úlohu – prijať novú ústavu ČSSR.²⁸ Nezmieňoval sa o prijatí ústav republík. Republikový konštitucionalizmus sa začal, možno povedať, *ex constitutiones*.²⁹

Problém, na ktorý narazil ústavodarný proces a zastavil ho ešte pred predložením meritórneho diela, spočíval v tom, či prijať tri ústavy, ako to predvídal ústavný zákon o federácii z roku 1968, alebo prijať spoločnú ústavu pre všetky tri štátoprávne útvary, teda jeden dokument, ktorý by bol tromi ústavami: Československa, Českej republiky (ďalej iba ČR) a do tretice aj ústavou Slovenskej republiky (ďalej iba SR).³⁰ Táto druhá alternatíva sa zverejnila začiatkom roku 1989 potom, keď sa predsedom ústavnej komisie stal Miloš Jakeš ako generálny tajomník ÚV KSC (od decembra 1987). Druhým predstaviteľom podieľajúcim sa na tomto diele bol minister vlády ČSSR pre legislatívu Marián Čalfa. Stal sa aj jedným zo spoluautorov tejto ústavy, pre ktorú si jej už vtedajší kritici na Sloven-

28 XVII. zjazd KSC. Bratislava 1986, s. 183.

29 „Predsedníctvo ÚV KSC na zasadaní 4. mája 1987 schválilo návrh na začatie prác na ústave. Ustanovilo Pracovnú komisiu ÚV KSC a Národného frontu pre prípravu návrhu ústavy.“ Por. ŽATKULIAK, J.: Spory o novú ústavu česko-slovenskej federácie v druhej polovici 80. rokov XX. storočia. *Historický časopis*, roč. 56, 2008, č. 1, s. 170 – 171.

30 Predsedníctvo ÚV KSC prerokovalo na schôdzi 25. augusta 1988 správu o stave prípravy novej Ústavy ČSSR. Rozhodlo, že vypracuje projekt tzv. trojjedinéj ústavy podľa záverov zjazdu KSC a Predsedníctva ÚV KSC z mája 1989. Mal to byť projekt „jediny a jednotný, ktorý upraví ústavné pomery tak v ČSSR, ako aj v oboch republikách a ktorý vychádza z pokrokových československých ústavných tradícií. Takto postavený projekt sa odôvodnil odstránením opakovania viacerých článkov v ústavách federácie a republík. Pritom Husák sa veľmi k projektu neprikláňa.“ Porovnaj ŽATKULIAK, J.: Spory o novú ústavu, s. 175.

sku vypožičali termín z teológie a premenovali ju na „trojjedinú“ ústavu. Ďalšou osobnosťou, s ktorou je spojený tento návrh, bol profesor ústavného práva Karol Laco. Bol to on, kto svoj intelekt, erudovanosť a kreativitu vložil do tvorby legislatívneho diela a stal sa autorom ústavného zákona o československej federácii v roku 1968.

Dňa 30. októbra 1989 sa prerokovával v priestoroch historickej budovy Slovenskej národnej rady ústavný zákon, ktorým sa mal zrušiť doterajší právny stav, podľa ktorého sa mala prijímať ústava Slovenskej socialistickej republiky (ďalej iba SSR), ústava Českej socialistickej republiky (ďalej iba ČSR) a ústava ČSSR. Mal sa nahradiť ustanovením, že sa bude prijímať iba jeden ústavný zákon, ktorý bude súčasne ústavou oboch republík, ako aj federácie. Všetky tri zákonodarné orgány sa mali zúčastniť na prijatí a vyjadrení súhlasu s touto spoločnou, trojjedinou ústavou. Nebolo to ešte rokovanie a hlasovanie o „trojjedinej ústave“. Bolo to rokovanie a hlasovanie o tom, ako sa budú prijímať tieto ústavy. Rokovalo sa o ústavnom zákone, o postupe, procedúre prijatia spoločnej ústavy.

V prospech druhého riešenia zavázala doterajšia dvadsaťročná ústavná skúsenosť a „účelnosť“ jednotnej úpravy ústavnoprávnych pomerov federácie a republík v spoločnom ústavnom dokumente. Prijatie takéhoto osobitého riešenia sa ďalej zdôvodňovalo aj tým, že federácia nevznikla spojením dvoch dovtedy samostatných štátov do spoločného štátneho zväzku, ale bola založená premenou pôvodne unitárneho štátu na zložený štát, nie na mnohočlennú, ale dvojčlennú federáciu. Dnes by sa povedalo, že to bolo pragmatické riešenie.³¹ Ale pre Slovenskú aj Českú republiku to znamenalo, že sa vzdávajú práva koncipovať a prijímať vlastnú národnú republikovú ústavu. Protiváhou či náhradou za to mal byť ústavodarný fakt, takmer benefit: nová právomoc slovenského zákonodarcu, konkrétne to, že Slovenská národná rada by rozhodovala nielen o prijatí Ústavy SR, ale aj o prijatí Ústavy Českej republiky aj Ústavy ČSSR.

V prospech tohto riešenia sa ako ďalší argument uvádzalo, že ide o ústupok centra republikám. Federálne zhromaždenie (ďalej iba FZ) sa podľa tohto riešenia akoby vzdalo svojho práva, ktoré imanentne vyplýva z pojmu federácie ako štátneho zväzku, samo prijať ústavu ČSSR. Ústretovo v prospech národných republík prijalo toto riešenie, že o ústave federácie budú rozhodovať aj republikové zákonodarné orgány. Vice versa však FZ ČSSR rozhodovalo o prijatí republikových ústav, ktoré ale neboli vyčlenené, vypreparované z integrovanej trojústavy. Z určitého pohľa-

31 Porovnaj Digitální knihovna FS ČSSR 1986 – 1990: tisky, č. 185. Dostupné na URL <<http://www.psp.cz>>.

du sa v nej ústava národnej republiky strácala, doslova sublimovala a národná republika nemala právo rokovať a prijať samostatne vlastnú ústavu. Pojmovoprávne musela byť republiková ústava v súlade s ústavou federácie, takže jej samostatnosť bola relatívna. Napriek tomuto imperatívu vyplývajúcejmu z federatívneho štátneho zväzku, ktorý nie je zväzkom suverénnych štátov, štátnym zväzkom koexistujúcich štátoprávnych útvarov, problém národnej republikovej ústavy sa nestal v Československu okrajovou otázkou.

Práve v tomto bode, v tejto dimenzii sa totiž pohla slovenská verejná mienka, národné povedomie. Prejavilo sa to aj na zasadaní pléna Slovenskej národnej rady (ďalej iba SNR), ktoré rokovalo o návrhu tohto procedurálneho ústavného zákona. Jablko sváru sa prejavilo v polemike medzi dvomi veľkými osobnosťami Slovenska, umelcom a spisovateľom Vladimírom Mináčom a ústavným právnikom profesorom Karolom Lacom. Na plenárnom zasadaní SNR Laco dokazoval, že suverenita národnej republiky bude dvojnásobne zaručená (zákazom majorizácie a tým, že o každej zmene v ústave bude musieť rozhodnúť aj SNR), a „*že v tomto prípade aj Ústava ČSSR, ČSR a SSR ako forma zodpovedá podstate a obsahu socialistickej federatívnej štátnosti a všetkým jej princípom, procesu prestavby a demokratizácie*“.³² Stav národného vedomia, jeho historicko-politického rozmeru (nie ústavnoprávnej relácie tohto problému) vystihol možno povedať náležitejšie Mináč. Dožadoval sa, aby bola potvrdená základná samostatnosť národných republík vo všetkých oblastiach života. Ústavy podľa neho nie sú iba právnymi dielami, politickými dokumentmi, ale časťou bytia národa. Zdôraznil, že prostredníctvom ústav si občania uvedomujú a vyjadrujú svoju národnú a štátnu identitu. Vzhľadom na to „*ústavy národných štátov musia byť suverénne, suverénny národ sa má vysloviť iba suverénnou ústavou*“.³³ Treba, aby v nich boli presne určené tie okruhy pôsobnosti, ktoré národné republiky delegujú federácii. Mináč v danom kontexte uzaviera: „*Zákon, ktorý navrhuje skupina poslancov FZ, zabraňuje každej diskusii o novej ústave, keďže dopredu určuje jednu jedinú možnú podobu novej ústavy, keďže odmieta možnosť hocijakej*

32 Vystúpenie Karola Laca k prijatiu novej ústavy ČSSR, ČSR a SSR na schôdzi Slovenskej národnej rady. In: ŽATKULIAK, J. a kol. (eds.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty*, s. 320.

33 „*Tu nemožno čarovať a čachrovať, vyfahovať z mieška novú trojjedinosť, jednotnú ústavu, v ktorej sú viac-menej ukryté ako matrisčky ústavy národných štátov.*“ V. Mináč, poslanec, plénum Slovenskej národnej rady, zasadanie 31. októbra 1989. In: Digitálna knižnica parlamentu. Dostupné na URL <<http://www.nrsr.sk/nrdk/dk.aspx?Lang=sk>>.

*alternatív, najmä samostatných republikových ústav, keďže protidemokraticky oktrojuje pred celoludovou diskusiou novú podobu ústavy.*³⁴ K návrhu ústavného zákona o postupe pri prijatí spoločnej ústavy Slovenská národná rada 31. októbra 1989 dala bezproblémovo svoj súhlas so 118 hlasmi svojich poslancov. Sedem bolo proti a šesť sa zdržalo, ako sa ukázalo v priebehu dvoch týždňov, nebolo to málo.³⁵ Súhlas s ústavnou procedúrou vyjadrila s jedným zdržaným hlasom v ten istý deň aj Česká národná rada.³⁶ Federálny zákonodarca získal mandát na prijatie procedurálneho zákona o prijímaní trojjedinej ústavy. Už sa k tomu však nedostal.³⁷ Zrútila sa nielen ústavná konštrukcia, ale celé spoločenské zriadenie a politický systém.

Kritika projektu trojústavy bola nevyhnutne spojená s kritikou byrokratických, aparátnických metód štátostraníckej oligarchie, už gerontokratickej, ktorá sa stala prekážkou akýchkoľvek reálnych demokratických zmien, aj v historickom procese ústavného dokonštituovania československej federácie. Odmietanie, nie iba nesúhlas s takýmto stavom, sa ozval aj z radov členov strany priamo v slovenskom zákonodarnom orgáne.³⁸ Išlo o historickú, národnostnú otázku Slovenska a Slovákov. Kritika nedemokratického, partajno-vrchnostenského postupu, ktorý objektívne smeroval proti tejto kulminácii ústavnoprávnej emanci-

34 Tamže.

35 Zasadanie SNR 31. októbra 1989. Tamže.

36 Digitální knihovana. Stenoprotokoly. 16. schůze. (obsah, pořad). Úterý 31. října 1989. Dostupné na URL <<http://www.psp.cz>>.

37 Podľa pripraveného časového harmonogramu; pracovná verzia „trojjedinej ústavy“ sa mala predložiť na „všeludovú diskusiu“ v marci 1990, ktorá mala prebiehať asi do mája (teda 3 mesiace). Po vyhodnotení všeludovej diskusie a po práci v zákonodarných orgánoch mala byť trojústava prerokovaná a jej prijatie sa predpokladalo k 28. októbru 1990 (ako trojsviatku, vznik ČSR, znárodnenie, federácia). Porovnaj: Výňatok z prejavu generálneho tajomníka ÚV KSČ Miloša Jakeša na mimoriadnom zasadani ÚV KSČ k vnútroptickej situácii dňa 24. novembra 1989. In: ŽATKULIAK, J. a kol. (eds.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty*, s. 355.

38 „O budúcnosti našich národov sa rozhoduje každým dňom. Prírodzene, nie každý deň si to uvedomujeme. No sú dni, ktoré nám ono rozhodovanie približujú a pripomínajú. Také sú zaiste dni, v ktorých sa má zrodiť naša nová ústava, či naše nové ústavy. Nič nie je horšie ako špekulácie a politické lícitácie vtedy, ak ide o základné veci. Ústavy, základné zákony národných republík a federácie, sú takou základnou vecou, ktorá by mala určiť všetky aspekty nášho života i nášho spolužitia na dlhé roky.“ Z vystúpenia poslanca Vladimíra Mináča, Zasadanie SNR 31. októbra 1989. Digitálna knižnica parlamentu. Dostupné na URL <<http://www.nrsr.sk/nrdk/dk.aspx?Lang=sk>>.

pácie slovenského národa, mala širší a intenzívnejší dosah.³⁹ Onedlho po implózii komunistického režimu prerástla do celonárodného hnutia, ktoré verifikovalo demokratickosť všetkých politických strán a hnutí na Slovensku. Demokratickým transformačným procesom musel nevyhnutne prejsť aj konštitučný proces tak, aby ústava zodpovedala nielen historickej premene slovenského národa na národ politický, teda so suverénnou štátnosťou, ale aby ústava vyjadrovala spojenie jeho dejinného zápasu za slobodu národnú, za demokraciu politickú a za sociálnu spravodlivosť.⁴⁰ Tak, aby to bola ústava, s ktorou mohol vstúpiť do rodiny európskych národných štátov.

V podmienkach československej štátnosti, nominálne federatívnej, vývoj v jej totalitnej podobe dospel aj podľa tvorca ústavného zákona o federácii Karola Laca k poznaniu, že prioritným kritériom pri tvor-

39 Pripomienky k návrhu ústavného zákona o spôsobe prijatia novej trojčlenej ústavy, ktoré vypracovali neuvedení experti, mali charakter výzvy, aby poslanci SNR zaň nehlasovali. Autorov pripomienok vykázali zo zasadania SNR a na druhý deň ich vôbec nepustili do budovy, v ktorej SNR zasadala. Por. návrh trojústavy, Dostupné na URL <<http://www.nrsr.sk/nrdk/dk.aspx?Lang=sk>>. K. Laco kvalifikoval tento návrh ako „nikým nepodpísaný, bližšie neidentifikovaný pamflet, neseriózný, nezodpovedajúci faktickým a ústavným skutočnostiam. Dostal som ho do ruky náhodou a pretože bola k tomu poznámka, že ide o materiál Ústavu štátu a práva SAV, musím konštatovať, že Ústav štátu a práva SAV, ako to zdôraznila aj jeho riaditeľka, žiadne takéto stanovisko alebo vyjadrenia nevydal a striktné sa od neho dištancuje. ...ako profesorovi práve tohto odboru, o ktorý ide – teda ústavného práva, je mi z tohto takzvaného dokumentu smutno.“ Zasadanie SNR 31. októbra 1989. Dostupné na URL <<http://www.nrsr.sk/nrdk/dk.aspx?Lang=sk>>.

40 Rozsiahly výňatok z pracovnej verzie návrhu uverejnil J. Gronský. Bol to text neoficiálneho výstupu pracovnej skupiny vedenej ministrom Mariánom Čalfom, ktorý ako interný podkladový materiál dostali členovia komisie KSC a Národného frontu pri prípravu novej Ústavy ČSSR. Obsahovo bol návrh kompiláciou A) inštitútov a dogiem reálno-socialistickej konštitucionalistiky, konkrétne a) v preambule s východiskovým subjektom „My, ľud československý“, (už nie „československý národ“, tiež nie „pracujúci ľud“, ani „ľud československý“, ako nový stupeň historického zblíženie národov a tried na ceste k spoločnosti bez tried a národov; b) ďalej bez vedúcej úlohy KSC, iba s textom preambuly o pracujúcom ľude inšpirovanom KSC; c) s kapitolou o „Spoločenskom zriadení“, ktorú prvýkrát zakotvila stalinská Ústava Sovietskeho zväzu v r. 1936, rozvinula brežnevovská ústava v r. 1977 a ktorá dnes vyjadrovala gorbačovovské tézy o prestavbe politického a hospodárskeho zriadenia. B) ku ktorým bola priradená hlava „Základné práva a povinnosti občanov“ so socialistickými hospodárskymi právami a medzinárodnoprávne ratifikovanými osobnými a politickými právami. C) nasledovala hlava o československej federácii a ústavách republik. Posledná pracovná verzia návrhu Ústavy ČSSR, ČSR a SSR bola v podstate akýmsi ústavnoprávnym epilógom „reálneho socializmu“ v Československu. GRONSKÝ, J.: *Dokumenty k ústavnému vývoji Československa IV.*, s. 250 – 306.

be ústav, pri riešení otázky, či tri ústavy, či jedna spoločná ústava, sú „záujmy slovenského národa, jeho bratské nazívanie s českým národom, upevňovanie tejto spolupráce.“⁴¹ Česká verejná mienka však stotožňovala československú štátnosť s českou národnou štátnosťou a v podstate samovoľne tendovala k hodnoteniu slovenských národnoštátnych emancipačných aspirácií za nacionalistické, či nevďačne separatistické. Federatívne usporiadanie štátu bolo uzákonené po sovietskej intervencii. Aj preto, že v jeho popredí stál v roku 1968 Husák, federáciu takmer stotožňovali s normalizáciou strany a štátu. Konštitučné dovŕšenie federácie, stranícko-komunisticky odštartované v roku 1987, do značnej miery predstieralo očakávané systémové zmeny. Oprávnenosť a objektívna potreba pokračovať v procese prekonania unitarizmu vo federácii pre rekonštrukciu československej štátnosti, pre demokratizáciu slovenského historického národného vedomia a pre získanie potrebnej imunity slovenského národa voči politickým činiteľom a koncepciám blízky vojnový slovenskej štátnosti, nenachádzalo ani potrebné, ani primerané rozpoznanie a podporu v českom prostredí. Slovensko sa po roku 1971 v podmienkach reálneho socializmu neostalinského typu, v podmienkach unitárnej federácie, s fungujúcim systémom ekonomického vyrovnávania Slovenska s Českom, stalo hospodársky vybalansovanou časťou československej ekonomiky, sociálne a kultúrne modernizovanou spoločnosťou. Malo potenciál prekonať už určite nie subsidiárnu, ale vyrovnáť aj sekundárnu pozíciu vo federácii a dosiahnuť symetriu, rovnoprávnosť aj v širšom spoločenstve stredoeurópskych národov, resp. v integračných európskych procesoch. Adekvátnym na právne zhodnotenie tohto vývojového stavu Slovenska mohlo, malo byť a bolo prijatie národnej, republikovej ústavy. Podľa prevládajúceho pôvodného zámeru, nie však samostatnej („čistej“) ústavy, ale ústavy štátu tvoriaceho s Českou republikou Československú republiku. Spoločná ústava, trojústava, či „trojjediná“ ústava, už projekt ústavnoprávneho postupu na jej prijatie bol odmietnutý, možno povedať „imunologickým systémom“ národným, sociálnym aj politickým. Bola kvalifikovaná ako eklatantne nenárodná, ako historicky a politicky spiatočnícka koncepcia, aj keď právne možná, dokonca normatívno-právne

41 „Mimočodom, koncepcia článku 142, realizovaná v jednom dokumente s tromi ústavami bola v úvahách už pri tvorbe ústavného zákona o československej federácii. Z pochopiteľných príčin to nebolo vhodné. Nemusím sa o tom asi bližšie zmieňovať. Neupustil som od koncepcie článku 142, ani nepustil túto koncepciu.“ LACO, K.: Stenografická správa o 16. schôdzi Slovenskej národnej rady konanej 31. októbra 1989. Dostupné na URL <<http://www.nrsr.sk/nrdlk/dk.aspx?Lang=sk>>.

korektná. Zmena prišla veľmi rýchlo, o 36 dní po daní súhlasu s legislatívnym procesom prijatia „trojústavy“, konkrétne 6. decembra 1989.

Zrekonštruovaná Slovenská národná rada, s obnoveným poslaneckým zborom a novým Predsedníctvom SNR, na schôdzi konanej 6. decembra 1989 rozhodla o zrušení uznesenia SNR z 31. októbra 1989, ktorým vyslovila súhlas s návrhom na vydanie ústavného zákona o spôsobe prijatia novej Ústavy ČSSR, ČSR a SSR.⁴²

Česká národná rada zrušila obdobné svoje uznesenie dňa 18. decembra 1989. Urobila tak aj s odôvodnením, že by sa vyslovením súhlasu s prijatím navrhovaného ústavného zákona národnej republiky vzdali práva na vlastné ústavy, ktoré im doterajšia právna úprava zaručovala.⁴³ V tomto okamihu boli české a slovenské hodnotenia rovnaké. Bol to však začiatok, štartovací moment procesu, ktorý bol pomenovaný ako premena unitárnej federácie na autentickú federáciu. Otvorili sa právne podmienky na prijatie troch ústav. V porovnaní s postupom pri prijatí spoločného jednotného textu trojústavy, kde súlad ustanovení je ľahko viditeľný a dosiahnuteľný, pri prijímaní troch ústav federatívneho súštitia do popredia vystupuje problém koordinácie tvorby a dosahovania konsenzu. Spôsob odstraňovania rozdielnosti a hľadania konsenzu medzi republikovými ústavami a ďalšia zhoda s otázkou vzniku a obsahom federálnej ústavy, mohli viesť a napokon viedli ku kolíziám, ako aj k blokovaniu ústavnej úpravy tej či onej strany. „Ak by jeden zo zúčastnených štátových subjektov mal inú kompetenciu ako druhý, napr. sám by mohol meniť ústavu, ide krátko povedané o niečo iné ako o federáciu, a to až po voľné združenie štátov medzinárodno-právneho charakteru, alebo na druhej strane, bez iných ústavných garancií, o unitárny v takej či onakej miere, centralizovaný štát.“⁴⁴ Skutočne takéto zložitosti nastupovali. Emancipačné úsilie Slovenska prekračovalo federatívne usporiadanie smerom k zväzku suverénnych štátov a vtedajšie české úsilie o neoliberalný, nenárodný, občiansky štát tendovalo do podoby centralizovanej, tzv. funkčnej federácie. Konsenzu sa nachádzali zložito, kolízie viedli ku konfrontáciám, blokovalo sa prijatie republikových aj federálnej ústavy. Nemožnosť transformácie jestvujúceho motivovalo ku konštituovaniu nového, mimo jestvujúceho.

42 Stenografická správa o 18. schôdzi Slovenskej národnej rady konanej 6. decembra 1989. Dostupné na URL <<http://www.nrsr.sk/nrdk/dk.aspx?Lang=sk>>.

43 Stenoprotokol ze schůze ČNR č. 18, 19. 12. 1989. Dostupné na URL <<http://www.psp.cz>>.

44 Vystúpenie Karola Laca k prijatiu novej ústavy ČSSR, ČSR a SSR na schôdzi Slovenskej národnej rady. Dňa 31. októbra 1989. In: ŽATKULIAK, J. a kol. (eds.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty*, s. 320.

III

V januári 1990 sa rozbúrila politická scéna, ale i v absolútne nepoznanej miere a intenzite aj verejná mienka na Slovensku v otázke názvu štátu (s pomlčkou, rozdeľovníkom, spojovníkom, či bez nej).⁴⁵ A v tomto ideovo-politickom prostredí prijala SNR 12. januára 1990 *Vyhlasenie k príprave Ústavy SSR a novej Ústavy ČSSR*. SNR sa sebaidentifikovala ako štátoprávna predstaviteľka suverenity slovenského národa. Ohlásila prípravu Ústavy Slovenskej republiky, „ktorá má vyjadrovať štátoprávne, politicky a hospodársky silnú národnú Slovenskú republiku, čím sa vytvorí predpoklad na skutočný federatívny štát dvoch rovnoprávných národov Čechov a Slovákov a národností žijúcich v ČSSR“.⁴⁶ Za cieľové hodnoty prijatia ústavy označila právny štát, pluralitnú demokraciu a záruky občianskych práv a slobôd.

Od januára 1990 sa začali práce na príprave Ústavy Slovenskej republiky. Pracovná komisia SNR 26. apríla 1990 predložila plénu pracovný návrh ústavy, už nie „socialistickej“, ale Slovenskej republiky.⁴⁷ Bol to čas „zvolebnievania“, čas pred prvými slobodnými voľbami. A práce na ústave sa vlastne začali iba rozhybávať. Do náležitej pracovnej dynamiky a turbulencie vo verejnosti, v celej národnej pospolitosti, sa dostali čiastočne v čase volieb v roku 1990, a plnšie od polovice roku 1991 do prijatia v lete 1992.

Vo vývoji projektov ústavnoprávnych modelov a riešení formy štátneho zriadenia Československa a návrhov ústavy Slovenskej republiky, vypracovaných a diskutovaných v rokoch 1990 – 1992, možno zaznamenať niekoľko smerov, trendov:

a) V prvom išlo v merite len o vypracovanie Ústavy ČSFR. Tento prístup akceptovala česká politická elita, české politické strany i verejná mienka v Českej republike. Možno spomenúť, nie s kritickou výhradou, ale konštatačne, evidenčne, že český disent vypracoval v priebehu roku 1989 niekoľko návrhov ústav Československa. Podľa známych projektov sa neprepracoval k ústavnoprávnenému vyjadreniu národnoštátnych práv

45 Ústavný zákon č. 81/1990 Zb. z 29. marca 1990 o zmene názvu ČSSR prijal názov „Česko-slovenská federatívna republika. Úst. zákon č. 101/1990 Zb. (z 20. apríla 1990) priniesol všeobecne prijateľné riešenie a názov štátu bez pomlčky, ale so spojkou „a“, v podobe „Česká a Slovenská Federatívna Republika“.

46 Por. ŽATKULIAK, J. a kol. (eds.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty*, s. 448.

47 Por.: Výňatky z pracovného návrhu Ústavy Slovenskej republiky. 26. – 27. apríla 1990. Tamže, s. 526 a nasl.

dvoch národov a ich národných republík, ktoré tvorili československú federáciu. Disent a ústavní právnici medzi nimi pracovali na ustanoveniach stojacich v kontrapozíciách s totalitným štátom, na návrhoch zakotvujúcich právny štát a garancie ľudských práv, teda systémovú zmenu v type ústavy.⁴⁸ Aj po revolúcii a zmene politickej moci boli v úvahách českých konštitucionalistov národné, republikové ústavy ústavnoprávne predpokladané, ale už dopredu (*a priori*) s obmedzenou zvrchovanosťou. Dobrovoľné delegovanie časti ich primárnej suverenity sa podľa nich uskutočnilo ešte pred prijatím republikových ústav, súčasne s právoplatnosťou a účinnosťou federálnej ústavy. Prvý návrh československej ústavy po nežnom prevrate predložený Občianskym fórom v decembri 1989 mal takúto konštrukciu. Národné republiky ešte predtým ako nadobudli aspoň nominálne svoje plnú suverenitu, boli podľa ústavy tohto zdanlivo „spoločného štátu“ republikami s imanentne obmedzenou zvrchovanosťou.⁴⁹

Možno teda hypoteticky predpokladať, že problém tzv. unitárnej federácie nebol produktom iba stranoštátu, ale bol hlbšie ponorený v génoch československej štátnosti, v jej genéze ako unitárneho štátu, založeného historicky na obnove suverenity českého štátu, rozšíreného o územie Slovenska. Prípadne vo variante tejto tézy, že ústavným zákonom o federácii sa pôvodná suverenita unitárneho štátu čiastočne, obmedzene transformovala, postúpila na národné republiky, ktoré mali iba odvodenú a sekundárnu suverenitu.

b) Druhý trend projektov považoval prijatie národných republikových ústav za predpoklad, východisko, fundament na zostavenie federálnej ústavy. Vyšpecifikoval sa do návrhu, že najskôr treba pripraviť republikové ústavy, ústavy zvrchovaných a svojbytných národných štátov, v druhom kroku uzatvoriť štátnu zmluvu medzi Slovenskou republikou a Českou republikou a na jej základe a podľa jej mandátu prijať ústavu federácie ako ústavu skutočne spoločného štátu a autentickej federácie.⁵⁰

48 Nekomunistická, česká protitotalitná opozícia pred novembrom 1989 pri prácach na návrhu ústavy nepočítala s vypracovaním národných ústav. Koncipovali sa iba ústavy československé. V disente sa pri úvahách o ústave kládol dôraz na inštitúty a realitu právneho štátu. Porovnaj: JIČINSKÝ, Z.: *Charta 77 a právní stát*. Brno 1995, s. 145.

49 Porovnaj: „První návrh československé ústavy, předložený Občianským fórom v prosinci 1989 (výňatky). In: GRONSKÝ, J. (ed.): *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa IV.*, s. 41 a nasl.

50 Protagonistom novej ústavnoprávnej kreácie československej federácie ako autentického útvaru bolo KDĽ. Projekt publikovalo 8. marca 1991. Transformačné riešenie prostredníctvom novelizácie čl. 142 ústavného zákona o československej federácii tak,

c) Tretia tendencia viedla k prijatiu samostatných ústav aj ku konštituovaniu zvrchovaných samostatných štátov. Viditeľná bola na slovenskej strane, v kruhoch blízkych Slovenskej národnej strane, Matici slovenskej a v ďalších národných stranách. Na štátnu samostatnosť sa pripravovala nehlucho pravicová časť českého politického piedestálu (samostatnosť ekonomickú, finančnú, menovú, napokon aj štátnu). Konala tak akosi mimochodom, či nebadane, popri svojej prevládajúcej rétorike o spoločnom štáte a funkčnej federácii.

Na jar 1991 bolo na Slovensku predložených až sedem variant ústav.⁵¹ Dva návrhy vychádzali zo samostatného postavenia SR (akoby federatívny štát nejestvoval). S výnimkou jedného návrhu, ktorý vychádzal z federácie budovanej zhora a vlastne tu išlo o decentralizáciu zákonodarnej moci (návrh VPN), všetky ďalšie návrhy vychádzali z konštrukcie federácie zdola. Ani jeden z týchto návrhov ústavy nemal predpoklady na získanie predpísanej kvalifikovanej väčšiny v SNR.

Relevantný návrh ústavy vypracovala komisia SNR.⁵² Návrh bol predložený uznesením Predsedníctva SNR zo 17. decembra 1991 na verejnú diskusiu programovanú na 40 dní (koniec decembra 1991 a január 1992). V návrhu ústavy sa predstavili v podstate tri ústavnoprávne kompozície: a) **komplementárna**, ako projekt vychádzajúci z toho, že SR je už vopred súčasťou ČSFR a slovenská ústava dopĺňa a kompletizuje federálnu ústavu, ako jej obsahove a právne podriadená norma. Pôvodná suvere-

aby proces prijatia republikových ústav ako zvrchovaných štátov, uzavretie štátnej zmluvy medzi nimi a prijatie spoločnej ústavy (t. j. Ústavy ČSFR) na základe štátnej zmluvy a jej následnou ratifikáciou ČNR a SNR – predložila Federálna rada KSČS 14. júna 1991. Transformačné riešenie bolo obsiahnuté tiež v X. hlave návrhu Ústavy SR s názvom spoločný štát, ktorý predložilo Predsedníctvo SNR na verejnú diskusiu 17. 10. 1991. Podrobnejšie BEŇA, J.: Ústavné projekty z rokov 1989 – 1992. In: KU-NOVÁ, V.: *Desiate výročie Ústavy SR a vstup SR do EÚ*. Banská Bystrica 2003, s. 55 – 58.

- 51 Návrh Ústavy SR (II. pracovná verzia). Komisia SNR a vlády SR, Bratislava marec 1991. Návrh Ústavy SR. Návrh poslancov I. Čarnogurského, J. Klepáča a ďalších. Bratislava, marec 1991. Návrh ústavy SR poslancov V. Čečetku, M. Kusého a ďalších, Bratislava apríl 1991. Návrh ústavy SR na základe iniciatívy skupiny poslancov SNR T. Hofbauera, J. Findru a ďalších. Bratislava apríl 1991. Ústava SR (návrh). Predložil P. Brňák, Bratislava marec 1991. Návrhy ústavy SR. Slovenská národná strana. Bratislava február 1991. Porovnaj: ČIČ, M. a kol.: *Komentár k Ústave Slovenskej republiky*. Martin 1997, s. 37 v poznámke.
- 52 Por. ŽATKULIAK, J.: Rozpad Česko-Slovenska a vznik Slovenskej republiky na prelome rokov 1992 – 1993. In: IVANIČKOVÁ, E. (ed.): *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí*. (Historik Ivan Kamenec 70-ročný). Bratislava 2008, s. 331 – 347.

nita, penzum právomoci by patrila ČSFR so subordináciou republikovej kompetencie; b) **transformačná kompozícia**, ústavnoprávne umožňovala premeniť SR na zvrchovaný štát, ktorý štátnou zmluvou s ČR vytvára federáciu ako skutočne spoločný štát; c) **kompatibilná konštrukcia** – už nebola konštrukciou usilujúcou o vytvorenie autentickej federácie ako štátneho zväzku, ale chcela docieľiť, aby SR ako suverénny štát mohla vstúpiť (i vystúpiť) na základe svojho slobodného rozhodnutia do rovnoprávneho zväzku s inými štátmi, nielen ČR. Usilovala teda o medzinárodnoprávnu subjektivitu SR. Vo vzťahu k ČR by to nebol štátny zväzok, ale zväzok štátov.⁵³

Návrh Ústavy Slovenskej republiky vypracovala skupina expertov až v júni 1992. Bol už koncipovaný nie v piatich variantoch ako návrh predložený na všefudovú diskusiu v decembri 1989, resp. v troch meritórnych variantoch, ale teraz už v jednej podobe ako ústava samostatného suverénneho štátu. Inými slovami, bol to návrh v žurnalisticko-právnom slangu tzv. „čistej ústavy“ Slovenskej republiky. Bol predložený SNR ako vládny návrh Ústavy SR z 28. júla 1992 ako tlač č. 24. Ústava bola prijatá po zapracovaní pripomienok, najmä v preambule v jej novom znení. Ďalej sa zmenili ustanovenia vo forme vlády, ako aj v záverečných a prechodných ustanoveniach.

Ústava Slovenskej republiky bola prijatá Slovenskou národnou radou v hlasovaní podľa mien a publikovaná ako ústavný zákon č. 460/1992 Zb. Ústava SR nadobudla účinnosť dňom jej vyhlásenia, t. j. 1. októbra 1992. Od tohto dátumu však neboli ešte účinné všetky články Ústavy. Účinnosť taxatívne vymenovaných článkov v článku 156,⁵⁴ ktoré vyjadrovali atribúty plne suverénneho štátu, bola pozastavená, resp. odložená. Ústava Slovenskej republiky s pozastavenou účinnosťou týchto jej ustanovení, nepôsobila v ústavnoprávnej a medzinárodnoprávnej praxi ako „čistá

53 Návrh: Ústava Slovenskej republiky. *Pravda*, 21. december 1991, Dokumenty s. 4 a s. 7 – 10.

54 Menovite to bol čl. 3 ods. 2 („*Hranice SR sa môžu meniť len ústavným zákonom*“; čl. 23, ods. 4. ak ide o vyhostenie alebo vypovedanie občana inému štátu, čl. 53 (o tom, že SR poskytuje azyl cudzincom); čl. 84 ods. 3. (o ratifikácii medzinárodnej zmluvy Slovenskou republikou); ďalej ak ide o vypovedanie vojny inému štátu, čl. 86 písm. k) a l) (o vyslovení ozbrojených síl mimo územia SR a súhlas s prítomnosťou zahraničných síl na území SR); čl. 102 písm. g) o právomoci prezidenta SR vymenovať profesorov a rektorov a o povyšovaní generálov, napokon o čl. 152 ods. 1 druhá veta vyslovení neplatnosti zákonov po uverejnení rozhodnutia Ústavného súdu SR Účinnosť nadobudnutia všetkých týchto článkov Ústavy SR bola viazaná na podmienku, podľa ktorej **nadobudnú účinnosť súčasne s príslušnými zmenami ústavných pomerov Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky v súlade s touto ústavou.** (zvýr. J. B.)

ústava“. Federatívny zväzok sa mohol ešte pretvoriť na zväzok suverénnych republík s vlastnou medzinárodnou právnou subjektivitou.⁵⁵ Na rokovanie sa predkladali aj návrhy na vytvorenie konfederatívneho zväzku, resp. modelu únie.

Dňa 25. novembra 1992 v druhom hlasovaní Federálne zhromaždenie prijalo ústavný zákon č. 523/1992 Zb. o zániku Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky. Zanikla uplynutím 31. decembra 1992. (čl. 1 ods. 1). Ústavný zákon o zániku ČSFR bol odkladacou, ako aj rozvazovacou podmienkou, splnením ktorej nadobudli účinnosť všetky ustanovenia Ústavy Slovenskej republiky. Počnúc dňom 1. januára 1993 pôsobila Ústava Slovenskej republiky ako „čistá“ ústava, ako plnohodnotná ústava suverénneho štátu, subjektu medzinárodného práva. Stala sa najvyšším zákonom Slovenska, zvrchovanej Slovenskej republiky ako suverénna ústava suverénneho národa.

Summary

The Velvet Revolution gained its legitimacy not in parliament, but through the identity of its aims with the will of the sovereign. It was gained by irreversible way in the general manifest strike on November 27, 1989, in the November mass rallies in squares. Transfer of legitimacy to legality (i.e. to valid laws) was expressed through the abolition of totalitarian articles in the valid constitution, the appointment of the new governments of republics and the new federal government of national understanding and the election of Václav Havel as president. The core of problems of the article is the solution of the question how the federation could be completed: either by adoption of the common constitution of Czechoslovak, Slovak and Czech Republic in one document, in the form of so-called triune constitution (such quasi-perestroika solution was proposed by the leadership of the Communist Party of Czechoslovakia), or by adoption of three constitutions. The solution of this question became finally not only the part of rejection of totalitarianism but also the part of democratic transformation of Slovakia. It resulted in the full constitutional subjectivity (in the form of so-called pure constitution) and also in the acquisition of international legal personality of Slovak Republic as a compatible part of the European family of national states.

55 Porovnaj: Volebný program politickej strany Hnutia za demokratické Slovensko (HZDS). In: Kol. autorov (eds.): *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II. diel*. Bratislava 1998, s. 575 – 576.

Proces demokratizácie federálneho a slovenského parlamentu a cesta k slobodným voľbám v roku 1990

Natália PETRANSKÁ ROLKOVÁ

Jedným zo špecifik prevratových udalostí v Česko-Slovensku bolo uskutočnenie akoby dvoch paralelných revolúcií – jednej s centrom v Bratislave a druhej v Prahe. Platí to aj o vývoji vo vrcholných politických organizmoch – parlamentoch – predovšetkým v Slovenskej národnej rade (ďalej iba SNR) a Federálnom zhromaždení (ďalej iba FZ). Hoci mnohé zmeny boli na Slovensku priamo podmienené prijatím nosnej legislatívy na federálnej úrovni, vytvárajúcej styčné body oboch diania, viaceré zákonné akty a postupy SNR boli osobité a tvarovali tak jedinečnú formu slovenskej cesty.

Rozhodujúcim záverom rokovaní za tzv. okrúhlym stolom – ako násilného spôsobu revolučnej zmeny – medzi pôvodným politickým vedením štátu a predstaviteľmi revolučnej moci – najmä zástupcami českého Občianskeho fóra (ďalej iba OF) a slovenskej Verejnosti proti násiliu (ďalej iba VPN) – bolo predsavzatie vypísať urýchlene slobodné a demokratické voľby. Nastalo nové obdobie vzniku viacerých politických strán a hnutí, ale najmä prijímania potrebnej legislatívy.

V kontexte revolučného diania bolo nevyhnutné čím skôr pristúpiť k personálnej výmene v kľúčových orgánoch moci. Začiatkom decembra sa ako prvá rekonštruovala federálna exekutíva. Posledná komunistická vláda Československej socialistickej republiky (ďalej iba ČSSR) pod vedením La-

dislava Adamca (Komunistická strana Československa, ďalej iba KSC) odstúpila 7. decembra 1989. Prezident Gustáv Husák prijal jej demisiu a vymenoval novú vládu ČSSR (tzv. vládu národného porozumenia) na čele so zástancam unitarizmu Mariánom Čalfom, reprezentujúcim KSC. Od roku 1948 vznikla prvá vláda, v ktorej bolo zastúpenie KSC menšinové (10 : 11). Dňa 12. decembra 1989 Predsedníctvo SNR vymenovalo novú vládu Slovenskej socialistickej republiky (ďalej iba SSR) pod vedením Milana Čiča (KSC),¹ ktorý na poste premiéra nahradil Pavla Hrivnáka (KSC). Slovenská vláda sa skladala z deviatich nestraníkov, šiestich členov KSC a dvoch kandidátov strán Národného frontu. Nová, formujúca sa politická štruktúra – VPN – do nej delegovala Vladimíra Ondruša ako „pozorovateľa“. Práve VPN si pri zostavovaní slovenskej vlády uplatňovala právo veta.²

Zložitá bola otázka rekonštrukcie zákonodarných zborov (t.j. FZ, SNR a Českej národnej rady, ďalej iba ČNR). Ako uvádza pamätník udalostí Vladimír Ondruš, koncepcia VPN, aby sa voľby konali v čo najskoršom termíne, stroskotala. *„Občianske fórum sa sústredilo na získanie funkcie prezidenta a namiesto skorých volieb podporilo zdĺhavý proces kooptácie poslancov.“*³ Parlamenty sa tak menili formou viac či menej dobrovoľného odchodu niektorých osôb a kooptáciou nových poslancov z radov občianskych hnutí. Obdobie od decembra 1989 až do júna 1990 možno teda z parlamentného hľadiska rozdeliť do dvoch etáp, ktorým zodpovedala aj dvojaká legislatívna činnosť. Prvá etapa sa sústreďovala na personálnu rekonštrukciu existujúcich parlamentných zborov v zmysle požiadaviek širokej verejnosti, druhá etapa pripravovala cestu skorému uskutočneniu a hladkému priebehu slobodných volieb ako kľúčového nástroja novovznikajúcej demokracie.

1. etapa – rekonštrukcia parlamentov

Základom 1. etapy sa stal ústavný zákon č. 183/1989 Zbierky (ďalej iba Zb.) o voľbe nových poslancov zákonodarných zborov. Ako iniciatívny návrh skupiny poslancov FZ sa prerokúval na 19. spoločnej schôdzi Sne-

-
- 1 Komunistická strana Slovenska (ďalej KSS) stratila formálnu organizačnú samostatnosť v septembri 1948 a stala sa územnou odbočkou KSC. Ešte v parlamentných voľbách v júni 1990 kandidovala KSC ako jedna strana na celom území Česko-Slovenska. KSS kandidovala samostatne až v nadchádzajúcich komunálnych voľbách v novembri 1990.
 - 2 Viac k pozadiu kreovania vlád pozri napr. v knihe spomienok ONDRUŠ, V.: *Atentát na nežnú revolúciu*. Bratislava 2009, s. 32 a nasl.
 - 3 Tamže, s. 18.

movne ľudu (ďalej iba SL FZ) a Snemovne národov (ďalej iba SN FZ) 28. decembra 1989. Za predkladateľov – členov Československej strany ľudovej (ďalej iba ČSL) a Československej strany socialistickej (ďalej iba ČSS), ako aj niektorých členov KSCĽ ho odôvodnil predseda SL FZ Josef Bartončík (ČSL). Podčiarkol najmä to, že úprava reaguje na niekoľkotýždňový faktický vývoj v štáte. Vo svojom expozé vysvetlil, že predkladaný návrh je ústupkom od ich pôvodnej koncepcie, v ktorej sa malo zakotviť aj odvolávanie poslancov. Od tohto zámeru vzhľadom na množiace sa rezignácie dovtedajších poslancov FZ upustili a navrhli iba doplnenie a rekonštruovanie parlamentu. Súčasne zdôraznil, že sa týmto návrhom zákona nezakladá precedens do budúcnosti.

Na návrhu sa podľa jeho slov zhodli aj predstavitelia „rozhodujúcich politických síl“ v dialógu z 27. decembra 1989. Pôvodne predložený text obsahujúci vetu „*Návrhy na nových poslancov predkladajú politické strany po vzájomnej dohode pri okrúhlym stole rozhodujúcich politických síl*“⁴ však zmenili do nasledujúcej konečnej podoby kľúčového článku 1 ods. 1 zákona č. 183/1989 Zb.: „*Ak sa uvoľní funkcia poslanca Federálneho zhromaždenia, Českej národnej rady a Slovenskej národnej rady, doplnňovacie voľby sa nekonajú. Zákonodarný zbor doplní počet svojich členov voľbou. Návrhy na nových poslancov predkladajú politické strany po vzájomnej dohode s Občianskym fórom v Českej socialistickej republike a Verejnou proti násiliu v Slovenskej socialistickej republike* (zvýraznila autorka).“⁵

Časť členov ústavnoprávneho výboru SL FZ túto zmenu neakceptovala a požadovala ponechanie pôvodného znenia s tým, že zahŕňa aj spoločenské organizácie. Do zákona sa však dostalo modifikované, zúžené znenie. Zákon bol bez rozpravy prijatý potrebnou trojpäťtinovou väčšinou hlasov.

Pred ukončením schôdze predseda FZ Stanislav Kukrál (nezávislý) predniesol vyhlásenie rozhodujúcich politických síl z 22. decembra 1989, v ktorom sa odporúča na post prezidenta ČSSR niekdajší popredný predstaviteľ Charty 77 Václav Havel ako kandidát Občianskeho fóra a na post predsedu FZ Alexander Dubček – symbol reformného hnutia z roku 1968. Stanislav Kukrál v tejto súvislosti na svoju funkciu rezignoval. Na Slovensku neprijímali kandidatúru V. Havla na prezidentský post jednoznačne. V danej funkcii by boli mnohí radi videli Alexandra Dub-

4 Citované podľa: Spoločná schôdza Snemovne ľudu a Snemovne národov FZ; Stenoprotokol ze schůze č. 19, 28. 12. 1989; dostupné na URL<<http://www.nrsr.sk/nrdk/Download.aspx?MasterID=60910>>.

5 *Zbierka zákonov Československej socialistickej republiky*, roč. 1989, čiastka 37, 28. 12. 1989, s. 1234.

čeka. V tomto zmysle prijalo ešte 12. decembra 1989 uznesenie aj vtedajšie Predsedníctvo SNR. Okrem iného vo svojom návrhu adresovanom Federálnemu zhromaždeniu o Dubčekovi uviedlo: „*Je reprezentantom demokracie nášho národa. Je najvýznamnejšou postavou moderných česko-slovenských dejín[...]*”⁶ Sám Dubček sa k vlastnej kandidatúre staval kladne. KSCĽ mala svojho kandidáta v osobe expremiéra Ladislava Adamca, o túto funkciu sa ako nezávislý uchádzal aj Čestmír Císař.

Po skončení 19. spoločnej schôdze FZ sa uskutočnilo zasadnutie Predsedníctva FZ, ktoré vyhlásilo zákonným spôsobom novo odsúhlasené právne normy. V rovnaký deň sa na samostatných schôdzach oboch snemovni uskutočnilo na tomto legislatívnom základe prvé kolo kooptácií poslancov na uvoľnené mandáty. Medzi 23 kooptovanými bol aj Alexander Dubček (VPN). Vzápätí sa konala 20. spoločná schôdza FZ, na ktorej aklamačne zvolili A. Dubčeka za predsedu FZ. Predsedom slovenskej časti Snemovne národov FZ sa stal Jozef Stank (KSCĽ). Na druhý deň – 29. decembra 1989 zvolilo Federálne zhromaždenie na svojom slávnostnom zhromaždení na Pražskom hrade jednomyseľne za prezidenta republiky Václava Havla. Ten vo svojom príhovore prisľúbil, že privedie krajinu k slobodným voľbám vypísaným na jún 1990.

Na svojej 22. schôdzi schválilo Federálne zhromaždenie 23. januára 1990 pomerne rozporuplný ústavný zákon č. 14/1990 Zb. o odvolávaní poslancov zastupiteľských zborov a volbe nových poslancov národných výborov. Táto rozporuplnosť bola daná najmä článkom 1 odseku 1 zákona: „*Poslanci Federálneho zhromaždenia, Českej národnej rady, Slovenskej národnej rady a národných výborov všetkých stupňov, ktorí v záujme vyrovnania rozloženia politických síl alebo vzhľadom na svoje doterajšie pôsobenie neposkytujú záruky rozvoja politickej demokracie, môžu byť zo svojej funkcie odvolaní politickou stranou, ktorej sú členmi. Poslanca bez stránickej príslušnosti môže odvolať príslušný orgán národného frontu po vzájomnej dohode s Občianskym fórom v Českej socialistickej republike a s hnutím Verejnosť proti násiliu v Slovenskej socialistickej republike.*”⁷

Ako konsenzus z rokovania rozhodujúcich politických síl z 11. januára 1990 tento zákon v mene skupiny poslancov KSCĽ, ČSS, ČSL, De-

-
- 6 Citované podľa: HLAVOVÁ, V. – ŽATKULIAK, J. (eds.): *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod. (Od Česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti) Výber dokumentov a prejavov november 1989 – december 1992*. Bratislava 2002, s. 45. Spor o obsadenie funkcie prezidenta republiky, ako konštatujú aj zostavovatelia, priniesol prvú česko-slovenskú roztržku v čase po 17. novembri 1989.
- 7 *Zbierka zákonov Československej socialistickej republiky*, roč. 1990, čiastka 4, 23. 1. 1990, s. 38.

mokratickej strany (ďalej iba DS) a Strany slobody (ďalej iba SSI), ako aj v mene nezávislých poslancov odôvodnil podpredseda FZ Jaroslav Jenerál (KSC). Návrh podľa neho nadviazal – v úsilí priblížiť zloženie poslancových zborov aktuálnemu rozloženiu politických síl – na ústavný zákon z 28. decembra, pričom jeho platnosť má byť časovo obmedzená. Aj podľa slov ďalších poslancov sa zákon predkladal najmä v súvislosti s občas až krízovou situáciou spôsobenou rozpadom niektorých národných výborov. Aktéri udalostí reprezentujúci novú mocenskú silu spätne hovoria o tomto zákone ako o životne dôležitom pre ďalší vývoj v štáte.

Spoločná spravodajkyňa výborov SN FZ Jiřina Bočková (ČSS) pripísala návrhu charakter nepopulárneho provizória, ktoré by sa za normálnych podmienok nepovažovalo za demokratické, pričom však „*revolučná atmosféra*“ a „*objektívna nevyhnutnosť*“ si jeho prijatie vyžaduje. A to len s tým vedomím, že sa pri okrúhlym stole podľa jej poznatku v tejto súvislosti dohodlo, že po voľbách sa inštitút odvolávania poslancov zruší a dôjde tak k návratu k podmienkam života normálnej demokratickej spoločnosti. Najostrejšej kritike podrobil návrh zákona poslanec KSC Ján Riško, ktorý ho označil za nedemokratickú metódu na likvidáciu potenciálneho politického protivníka v parlamente, a to s povzdychom – čo všetko sa môže v mene demokracie vydávať za demokraciu. Jeho vystúpenie podmienilo dlhú a búrlivú rozpravu, pričom slovenská časť SN FZ na prvý raz normu – prekvapujúco – neprijala, keď proti nej hlasovali traja poslanci a 22 poslancov sa hlasovania zdržalo (vo FZ platil zákaz majorizácie zástupcov jedného národa druhým, teda de facto zákaz možného prehlasovania Slovákov Čechmi). Po dohadovacom konaní bol však zákon nakoniec schválený.⁸

Na základe oboch spomínaných legislatívnych noriem (poslanci mohli teda podľa nich stratiť svoj mandát buď rezignáciou alebo odvolaním) sa hlavná vlna rekonštrukcie Federálneho zhromaždenia uskutočnila už 30. januára 1990. Do jeho 350-členného zboru bolo vymenovaných 120 nových poslancov. KSC so 138 poslancami v dôsledku toho stratila väčšinové zastúpenie.

Podobným vývojom prechádzala aj SNR – uskutočňovala sa komplikovaná, revolučná cesta jej rekonštrukcie, ktorá mala zabezpečiť jej reprezentatívnejšie zloženie. Novým predsedom Slovenskej národnej rady, „zvolenej“ roku 1986 na VIII. volebné obdobie, sa stal 30. novembra 1989

8 Viac pozri: Spoločná schôdza Snemovne ľudu a Snemovne národov FZ; Stenoprotokol ze schůze č. 22, 23. 1. 1990; dostupné na URL <<http://www.nrsr.sk/nrdk/Download.aspx?MasterID=60921 až 60927>>.

Rudolf Schuster (KSCĽ), ktorý na tomto poste vystriedal Viliama Šalgoviča (KSCĽ). Vo verejnosti si v tomto čase získal sympatie najmä svojou pronárodnou rétorikou zasadzujúcou sa za rovnoprávne postavenie Slovákov a ich parlamentu v rámci federácie. Kooptácie poslancov SNR sa v praxi realizovali od polovice januára 1990 (12. januára bolo kooptovaných 19 poslancov) a hlavná etapa rekonštrukcie sa udiala začiatkom februára (9. februára bolo v druhej vlně kooptovaných 42 poslancov). Ďalšie kooptácie sa uskutočnili 1. marca (3 poslanci) a 29. marca (17 poslanci).⁹

Časť poslancov za KSCĽ a ostatné subjekty Národného frontu sa sami vzdali mandátov (54), časť z nich nominujúce subjekty odvolali. Celkovo prišlo o kreslo poslanca 81 zo 150 zákonodarcov. Na báze rokovaní za okrúhlym stolom ich nahradili nominanti novo sa formujúcich politických strán, resp. občianskych platforiem. Pripadlo im teda až 54 % mandátov. Medzi nimi boli najmä zástupcovia kľúčovej z nich – Verejnosti proti násiliu. Štruktúra Slovenskej národnej rady sa tak mala prispôbiť reálnemu rozloženiu politických síl v spoločnosti. V tomto období nebola Slovenská národná rada ešte demokraticky zvoleným parlamentom, ale „revolučným orgánom“, ktorého hlavnou úlohou bolo doviest spoločnosť k slobodným voľbám a zároveň garantovať legitimitu dočasnej vlády. Aktivita poslancov sa sústreďovala najmä na politickú diskusiu. Oproti dovtedajšiemu obdobiu bol zreteľný posun vo vnímaní SNR občanmi Slovenska, pre ktorých sa stala kľúčovým politickým orgánom presadzujúcim ich národné záujmy v úlohe istého náprotivku Federálneho zhromaždenia.¹⁰

II. etapa – cesta k slobodným voľbám

Druhú etapu parlamentného vývoja v tomto období tvorila sama legislatívna príprava demokratických volieb vypísaných na jún 1990. Nezanedbateľnou otázkou bola pritom problematika výberu volebného systému, ktorý vo všeobecnosti podmieňuje spôsob vytvárania ústavných orgánov a vplýva aj na správanie voličov. Pre posttotalitné štáty sa odporúčalo zakotvenie pomerného volebného systému, ktorý umožňuje plu-

9 Konečný menný zoznam poslancov SNR k dátumu 26. schôdze SNR (27. apríl 1990), teda po všetkých vlnách kooptácií, spracovaný na základe stenoprotokolov zo schôdzí SNR v jej VIII. volebnom období pozri v prílohe.

10 Viac o tejto téme: ROLKOVÁ, N.: Od totality k demokracii, alebo cesta k samostatnosti (Po roku 1989). In: HRNKO, A. – ROLKOVÁ, N.: *Slovenský parlament v premenách času*. Bratislava 2008, s. 65 – 73.

ralitnejšie a dôslednejšie zastúpenie rôznorodých verejných záujmov pri zachovaní ich proporcionality. Takéto riešenie odzrkadľovalo začínajúci proces diferenciacie politických záujmov a v Česko-Slovensku ho podporovala aj niekdajšia demokratická tradícia.¹¹

Prvé skutočne slobodné voľby sa intenzívne pripravovali. Už 27. februára 1990 prijalo Federálne zhromaždenie tri dôležité zákonné úpravy. Ústavným zákonom č. 45/1990 Zb. sa skrátilo aktuálne volebné obdobie všetkých troch zákonodarných zborov tak, aby sa skončilo roku 1990 dňom volieb do príslušných zborov (§ 1). Súčasne sa ním stanovilo, že nová SE FZ a SN FZ budú zvolené len na 24 mesiacov (§ 2 ods. 1) – teda nie na obvyklé štyri roky. Volebné obdobie SNR a ČNR si mali národné rady ustanoviť vlastnými ústavnými zákonmi. Počas tohto obdobia sa mala politická scéna vykryštalizovať. Taktiež sa mali vypracovať a prijať nové národné ústavy, na základe ktorých by sa konali voľby v roku 1992.

Ďalším ústavným zákonom č. 46/1990 Zb. sa zmenili niektoré ustanovenia Ústavy ČSSR z roku 1960 a ústavného zákona č. 143/1968 Zb. o česko-slovenskej federácii. Priznala sa ním právomoc SNR a ČNR určiť si ústavným zákonom počet svojich poslancov. Tretím zákonom FZ č. 47/1990 Zb. o voľbách do Federálneho zhromaždenia sa zaviedol pomerný volebný princíp, výrazne odlišný od väčšinového, ktorý sa uplatňoval v štáte za uplynulých štyridsať rokov. Ako podklad pre systém volieb do FZ, SNR i ČNR sa použil zákon č. 67/1946 Zb. o voľbe ústavodarného Národného zhromaždenia.

Slovenská národná rada prijala 16. marca 1990 ústavný zákon SNR č. 79/1990 Zb. o počte poslancov SNR, ktorý článkom I ustálila na 150. Článok II kodifikoval znenie sľubu poslanca SNR, odrážajúc už zákonnú zmenu názvu Slovenská socialistická republika na Slovenská republika schválenú v SNR 1. marca 1990. V článku V sa volebné obdobie budúcej SNR zvolenej v roku 1990 stanovilo na 24 mesiacov. Následne bol rovnako 16. marca prijatý zákon SNR č. 80/1990 Zb. o voľbách do Slovenskej národnej rady (zvýraznila autorka), do ktorého sa premietli všetky spomenuté federálne zákonné úpravy a ktorý bol legislatívnou bázou na parlamentné voľby v Slovenskej republike štrnásť rokov (nahradil ho až zákon č. 333/2004 Zbierky zákonov). Určil primárne pravidlá, ktoré sú základom volebnej súťaže aj v súčasnosti. Voľby do jednokomorovej

11 Podrobnejšie k tejto téme: ROLKOVÁ, N.: Formovanie parlamentnej a priamej demokracie (Parlamentný systém a voľby v Slovenskej republike). In: ROLKOVÁ, N. (ed.): *Desaťročie Slovenskej republiky*. Martin 2004, s. 53 a nasl.

150-člennej Slovenskej národnej rady (Národnej rady SR) sa podľa nich konajú na základe všeobecného, rovného a priameho volebného práva tajným hlasovaním, podľa zásady pomerného zastúpenia.

Vstup politických subjektov do volebnej súťaže sa obmedzil ustanovením, podľa ktorého musel subjekt preukázať, že má minimálne 10 000 individuálnych členov, respektíve predložiť petíciu s podpismi občanov, ktorými doplní ich prípadný chýbajúci počet. Kvórum potrebné na vstup strany do parlamentu, ktoré malo zabrániť jeho prílišnej fragmentácii, sa pre SNR stanovilo na 3 %, čím sa malo dosiahnuť reprezentatívnejšie zastúpenie občanov v parlamente pri nižšom prepade hlasov (pre Českú národnú radu a pre FZ ČSFR platilo 5 % kvórum). V praxi to pomohlo Strane zelených, ktorá získala vyše 3 % hlasov voličov a Demokratickej strane so ziskom 4,4 %. Zákon č. 80/1990 Zb. tiež zakotvoval používanie tzv. prednostných hlasov. Parlamentné voľby sa v Slovenskej republike v rokoch 1990, 1992 a 1994 na základe tohto zákona odohrávali v štyroch viacmandátových volebných obvodoch (pôvodne zodpovedajúcich jej aktuálnemu územnosprávnemu členeniu na Bratislavu, Západoslovenský, Stredoslovenský a Východoslovenský kraj). Od roku 1998 je Slovenská republika jedným volebným obvodom.

V období prvej polovice roka 1990 sa poslanci pevne stotožnili so svojou politickou príslušnosťou a najmä pred voľbami využívali rokovania parlamentu na vytváranie programového profilu svojho politického subjektu a jeho obrazu vo verejnosti v úsilí zabezpečiť si pozície. To sa vzťahovalo najmä na VPN, Kresťanskodemokratické hnutie (ďalej iba KDĽ), Slovenskú národnú stranu (ďalej SNS), Komunistickú stranu (KSCĽ/KSS), maďarské menšinové strany, Demokratickú stranu, sociálnych demokratov či zelených. V novej vnútro politickej situácii poslanci podporili zákony o združovacom i petičnom práve, ktoré im umožňovali rozšíriť svoj manévrovací priestor na získanie voličov. Následne začali vznikať rôzne záujmové organizácie, spolky, združenia. Rodila sa občianska spoločnosť.

Legitimizovať politický zvrät a jeho aktérov, ako i novo sa tvoriaci pluralitný politický systém, ale tiež vniesť viac svetla do slovensko-českej otázky mali mimoriadne očakávané parlamentné voľby. Prvé demokratické voľby konané 8. a 9. júna 1990 možno charakterizovať ako plebiscit o zmene politického režimu. Na Slovensku sa ich zúčastnilo vyše 95 % voličov a trojpercentnú hranicu stanovenú na vstup do SNR sa podarilo prekročiť siedmim politickým subjektom. Víťazom volieb sa s takmer 30% stala VPN, nasledovali KDĽ, SNS, KSCĽ, maďarské strany, DS a Stra-

na zelených. Slovenská národná rada vstúpila do svojho IX., netradične dvojročného volebného obdobia. Za predsedu SNR bol zvolený František Mikloško (VPN). Vytvorili sa legitímne podmienky na demokratické fungovanie parlamentu, ktorý zohral kľúčovú úlohu v uskutočňovaní spoločenských reforiem. Slovenská národná rada z rokov 1990 – 1992 bola historicky prvou skutočne demokraticky zvolenou SNR v slovenských dejinách.

Zoznam poslancov SNR k 27. aprílu 1990 (26. schôdza SNR)

Pôvodní poslanci SNR

1. Adamčík, Pavol	25. Hruzík, Štefan
2. Andel, Ladislav	26. Chytilová, Marta
3. Bača, Marián	27. Ivanko, Štefan
4. Bajcura, Andrej	28. Jurisová, Anna
5. Balážová, Mária	29. Kerekešová, Mária
6. Barilla, Ján	30. Kiklošová, Božena
7. Bartoň, Jaroslav	31. Košnár, Jozef
8. Benyó, Matúš	32. Köteles, Ján
9. Borovská, Eva	33. Krchníková, Mária
10. Brezo, Štefan	34. Kucharovic, Emil
11. Bruncko, Ján	35. Lacina, Lubomír
12. Ďurica, Jozef	36. Laczkó, Ladislav
13. Ďuricová, Elena	37. Látková, Anna
14. Fabušová, Klotilda	38. Lehotská, Viera
15. Gajdoš, Miroslav	39. Liptáková, Marta
16. Gajdošík, Ján	40. Lisová, Libuša
17. Gunda, Anton	41. Lukáč, Karol
18. Harmaniaková, Ľudmila	42. Majer, Ján
19. Heribanová, Mária	43. Mattová, Olga
20. Hermanovský, Ján	44. Mazán, Ladislav
21. Hildebrand, Karol	45. Mináč, Vladimír
22. Hricko, Peter	46. Mravík, Jozef
23. Hrošovský, Milan	47. Pavlák, Alfonz
24. Hrtúsová, Jarmila	48. Pokusa, Anton
	49. Pšúriková, Olga
	50. Remšíková, Jaroslava

51. Rybníkárová, Anna
52. Semaníková, Anna
53. Schuster, Rudolf
54. Smatana, Miroslav
55. Solovič, Ján
56. Šimeková, Anna
57. Širotnák, Jozef
58. Tkáč, Ján
59. Tkáčová, Elena
60. Tonka, Karol
61. Trepáč, Jozef
62. Týmová, Darina
63. Valachovič, Jozef
64. Valancová, Zuzana
65. Volko, Viliam
66. Vršanská, Oľga
67. Zábojník, Daniel
68. Zachar, Jozef
69. Zámečníková, Eva

Poslanci SNR koptovaní
12. januára 1990

1. Bombík, Svetoslav
2. Briestenský, Peter
3. Brňák, Peter
4. Čarnogurský, Ivan
5. Dubníček, Jozef
6. Jančík, Ján
7. Krajčovič, Martin
8. Krivý, Vladimír
9. Laučík, Ivan
10. Ľupták, Ivan
11. Maďar, Dalibor
12. Maxon, Miroslav
13. Richter, Ignác
14. Strýko, Marcel
15. Šabová, Edita
16. Šimečka, Milan
17. Uher, Ján
18. Vošček, Ján
19. Zászlós, Gábor

Poslanci SNR koptovaní
9. februára 1990

1. Asher, František
2. Bakiča, Ján
3. Bauer, Viktor
4. Bicko, Ján
5. Blažejová, Janka
6. Brilla, Jozef
7. Csáky, Jozef
8. Csekesová, Erika
9. Dobrovodský, Dušan
10. Falťan, Samuel
11. Fialová, Mária
12. Ftáčnik, Milan
13. Granec, Eduard
14. Grečný, Miroslav
15. Grendel, Ľudovít
16. Hamerlik, Rudolf
17. Haršányová, Ľubomíra
18. Hausdorf, Ľubomír
19. Hering, Jiří
20. Hirjak, Mikuláš
21. Hudec, Ivan (*1947)
22. Hudec, Ivan (*1953)
23. Hübel, Jozef
24. Húska, Augustín
25. Kovács, Laszló
26. Krigovský, Jakub
27. Kršáková, Alica
28. Kunda, Stanislav
29. Leco, Ladislav
30. Lukáč, Jozef
31. Macák, Daniel
32. Masarik, Ján
33. Nagy, László
34. Paučo, Ján
35. Pirovits, Ladislav
36. Pribilinec, Jozef
37. Prokeš, Jozef
38. Šantová, Anna
39. Ťažký, Anton
40. Vecan, Tibor

41. Volf, Milan
42. Weiss, Peter

Poslanci SNR kooptovaní
1. marca 1990

1. Buday, Ján
2. Mikloško, František
3. Zala, Boris

Poslanci SNR kooptovaní
29. marca 1990

1. Barány, Eduard
2. Bunčák, Ján

3. Delinga, Pavel
4. Hrabko, Juraj
5. Klimanová-Trizuljaková, Michaela
6. Křčová, Erika
7. Moravčík, Jozef
8. Okres, Pavol
9. Popovič, Anton (sľub 27. 4. 1990)
10. Puškár, Július
11. Radič, Stanislav
12. Rothmayerová, Gabriela
13. Rozinajová, Helena
14. Slušný, František
15. Šíkula, Milan
16. Tatár, Peter
17. Zemko, Milan

Summary

The author of the essay deals with the evolution of the Federal Assembly (FZ) and the Slovak National Council (SNC) as an important part of democratization after the revolutionary November 1989. Restoration process depends on the aims of key political forces (especially the Public Against Violence in Slovakia and Civic Forum in Czech Republic) to organise free elections as soon as possible. The period from December 1989 until June 1990 can be divided into two stages. The first phase was concentrated on the reconstruction of the existing staff of the parliamentary members, as requested by the general public. During the second stage was prepared the way for the early and smooth realization of general elections. The essence of first stage was the Constitutional Act No. 183/1989 on *Election of New Members of Parliaments* from 28 December 1989. Since January 1990 the parliament was the subject of personal development by contradictory Constitutional Act No. 14/1990 on *Recall of Deputies of Assemblies and Election of New Members of National Committees*. This paper is trying (on the base of analysis of the debate and its adoption in the Federal Assembly) to reflect the current political atmosphere. Members of SNC were co-optated in practice since mid-January 1990 until the end of March 1990 in several waves. In total, the 81 of the 150 original legislators were changed. After the round table talks they were replaced by the nominees of the newly shaping po-

litical parties, particularly members of the Public Against Violence. The first free elections were finally held on 8 and 9 June 1990. They have become essentially the plebiscite on the change of political regime. In Slovakia, they were attended by over 95 percent of voters and the SNC joined seven political parties. Slovak National Council from the years 1990 – 1992 was the first ever democratically elected SNC in Slovak history.

O autoroch

Assoc. prof. Rasa BALOČKAITE (1974) – litovská sociologička. Absolvovala doktorandské štúdium v odbore sociológia na Technickej univerzite v Kaunase. Počas štúdia sa zúčastnila viacerých kurzov, workshopov a seminárov v rôznych krajinách, napr. na Institute of Humane Studies (USA), Central European University (Maďarsko), University of Oslo (Nórsko), University of Lund (Švédsko), Štátna univerzita v Petrohrade (Rusko) atď. Oblasťou jej výskumu sú trieda, pohlavie a rasa, koloniálne a postkoloniálne teórie, postmoderná sociálna teória, médiá, populárna kultúra, kritická teória či kultúrne štúdie. Tieto a ďalšie problémy analyzuje v niekoľkých dielach, ktoré okrem Litvy vyšli aj v zahraničí – v maďarčine, lotyštine a v bulharčine. Je členkou skupiny Novej ľavice '95, ako aj pravidelnou autorkou sociálnej kritiky na najpopulárnejšom litovskom internetovom spravodajskom portáli (www.delfi.lt). Publikuje veľa kritických príspevkov na sociálne a politické témy aj v iných litovských kultúrnych médiách, v časopisoch *Šiaures Atenai*, *Akiraciai* a *Kultūros bara*.

Prof. JUDr. Jozef BEŇA, CSc. (1949) – slovenský historik práva. Pôsobí na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde je profesorom vo vednom odbore dejiny štátu a práva a zároveň vedúcim Katedry právnych dejín. Napísal tri monografie: *Medzinárodné právo a štáty strednej a východnej Európy po roku 1917/1918* (1999); *Vývoj slovenského právneho poriadku* (2001) a *Slovensko a Benešove dekréty* (2002). Je autorom a spoluautorom niekoľkých učebných textov z dejín práva na Slovensku, súčasných právnych dejín a moderných dejín štátu a práva strednej a východnej Európy. Riešil niekoľko grantových projektov v agentúrach VEGA a KEGA a napísal viacero vedeckých štúdií.

PhDr. Petr BLAŽEK, Ph.D. (1973) – český historik. Vo svojej vedeckej činnosti sa zaoberá dejinami komunistického režimu v Československu a československo-poľskými vzťahmi v druhej polovici 20. storočia. V súčasnosti pracuje v Ústave pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky a v Ústavě pro studium totalitních režimů. Je editorom a spoluautorom viacerých odborných publikácií, ako napr. *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968 – 1989* (2005), *Polsko a Československo v roce 1968* (2006, spoločne s L. Kamińským a R. Vévodom), *Kolektivizace venkova v Československu 1948 – 1960 a střeđoevropské souvislosti* (2008, spoločne s M. Kubálkom), *A nepozdvihne meč... Odpírání vojenské služby v Československu 1948 – 1989* (2008), *Nejcitlivější místo režimu. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS) pohledem svých členů* (2009, spoločne s J. Pažoutom) a *Jan Palach '69* (2009, spoločne s P. Eichlerom a J. Jarešom). Autor monografií *Lennonova zeď v Praze. Neformální shromáždění mládeže na Kampě 1980 – 1989* (2003, spoločne s E. Pospíšilom a R. Laubom) a *Živá pochodeň na Stadionu Desetiletí. Protest Ryszarda Siwce proti okupaci Československa v roce 1968* (2008). Okrem toho je autorom viacerých vedeckých štúdií, publikovaných v zborníkoch a vedeckých časopisoch.

PhDr. Ján BOBÁK, CSc. (1950) – slovenský historik. Pracuje ako vedecký pracovník v Slovenskom historickom ústave Matice slovenskej v Bratislave. Venuje sa výskumu slovenských politických dejín 20. storočia so zameraním na problematiku slovenskej štátnosti, slovenskej politickej emigrácie, zahraničných Slovákov a dejín Matice slovenskej. Je autorom monografie *Maďarská otázka v Česko-Slovensku 1944 – 1948* (1996) a viacerých vedeckých štúdií. Výsledky svojej výskumnej činnosti prezentuje najmä na stránkach časopisu *Historický zborník*.

Mgr. Patrik DUBOVSKÝ (1965) – slovenský historik. Vo svojej vedeckej tvorbe sa venuje predovšetkým dejinám katolíckej cirkvi v období komunizmu a slovenskému katolíckemu disentu. Pracuje v Archíve Ústavu pamäti národa. Je autorom viacerých vedeckých štúdií uverejnených v zborníkoch, vedeckých časopisoch a periodikách.

Artak GALYAN (1984) – pochádza z Arménska a v súčasnosti študuje na Central European University v Budapešti, kde dokončuje magisterské štúdium v odbore politológia. Medzi predmety jeho výskumu patria štúdiá komparatívnych politických inštitúcií a postkomunistická politická dynamika.

Mgr. Ján HUČKO (1967) – slovenský historik a archivár. Vyštudoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave odbor slovenský jazyk a literatúra a história. Pôsobil v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied, oddelenie dejiny vedy a techniky. Od roku 1999 pracuje v Slovenskom národnom archíve v oddelení predarchívnej starostlivosti, kde okrem agendy predarchívnej starostlivosti sprístupňuje archívne dokumenty, ktorých pôvodcom je bývalý ÚV KSS.

Mgr. Peter JAŠEK, PhD. (1983) – slovenský historik. História vyštudoval na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity. V súčasnosti je pracovníkom sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa. Vo svojej vedeckej činnosti sa venuje moderným dejinám Slovenska, najmä obdobiu normalizácie a II. svetovej vojne. Publikoval niekoľko vedeckých štúdií.

Valeri Georgiev KATSUNOV, PhD. (1953) – bulharský historik. Pôsobil v Bulharskej akadémii vied a na univerzite v Sofii. Od apríla 2007 do súčasnosti pôsobí ako člen Výboru pre zverejňovanie a oznamovanie príslušníkov bulharskej štátnej bezpečnosti a spravodajských služieb Bulharskej národnej armády. V rámci práce v tomto výbore sa venuje výskumu bulharských komunistických spravodajských služieb. Je spoluautorom publikácie *Dejiny Bulharska v dátumoch* (2004) a autorom viacerých vedeckých štúdií publikovaných v časopisoch, zborníkoch a na internete.

Artur KUBAJ (1972) – poľský historik a politológ. Vyštudoval na Inštitúte politických vied Štetínskej univerzity. V súčasnosti pôsobí v Inštitúte Pamäci Narodowej. Predmetom jeho vedeckého výskumu je problematika hnutia *Solidarita* a komunistické hnutie v západnom Pomoransku. Je zostavovateľom nasledujúcich zborníkov: *Spoleczeństwo – Państwo – Kościół (1945 – 2000)* (2000); *Między komunizmem a integracją. Spoleczeństwo*

wa i Kościoły Europy Środkowej (2001); Zarejestrujcie nam „Solidarność”. Strajk sierpniowy 1988 r. w Szczecinie, (2009). Ako zostavovateľ sa podieľal na publikácii dvoch zbierok prameňov: *Nic tu nie jest nielegalne. Sierpień '88 w dokumentach szczecińskiej służby bezpieczeństwa*, (2009); *Koniec pewnej epoki. Wybory parlamentarne '89 w województwie szczecińskim w dokumentach*, (v tlači). Okrem toho publikoval niekoľko vedeckých štúdií.

Mgr. Lubomír MORBACHER, PhD. (1973) – slovenský historik. Absolvent Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. V súčasnosti pracuje ako riaditeľ sekcie dokumentácie v Ústave pamäti národa. Vo svojej vedeckej činnosti sa zaoberá dokumentáciou prípadov usmrtených na hranici v rokoch 1948 – 1989 a personálnou a organizačnou rekonštrukciou útvarov ŠtB. Svoje štúdie najčastejšie publikuje v časopise *Pamäť národa*.

PhDr. Peter MULÍK, PhD. (1957) – slovenský historik, vo svojej vedeckej tvorbe sa zameriava na dejiny vzťahov štátu a cirkvi v slovenskom a medzinárodnom kontexte a na slovenské dejiny (etnogenézu, nacionalizmus a konfesionalizmus) 20. storočia. Venuje sa aj všeobecným dejinám a teológii (katolíckej sociálnej náuke). Absolvoval históriu a archívniectvo na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského a Rímskokatolícku cyrilometodskú bohosloveckú fakultu Univerzity Komenského. Pôsobil ako odborný pracovník oddelenia najnovších svetových dejín Historického ústavu Slovenskej akadémie vied, ako riaditeľ cirkevného odboru na Ministerstve kultúry Slovenskej republiky a ako riaditeľ Ústavu pre vzťahy štátu a cirkví. V súčasnosti je vedeckým pracovníkom Slovenského historického ústavu Matice slovenskej a zároveň tajomníkom Matice slovenskej. Je autorom a spoluautorom viacerých monografií a vedeckých štúdií, ako napr. *Cirkev v tieni totality* (Trnava 1994); *Nenávideli ma bez príčiny. Totalitný štát a cirkev* (2000); *Recht und Religion in Mittel- und Osteuropa. Band 1. Slowakei* (ako koordinátor spolu s W. Weisheiderom, 2001); *Náboženstvo v Slovenskej republike. Die Religion in der Slowakischen Republik. Religion in the Slovak Republic* (1996); *Modely ekonomického zabezpečenia cirkví a náboženských spoločností. Ways of Financing Churches and religious societies. Modelle der Finanzierung von Kirchen und Religionsgemeinschaften* (1997); *Katolícka cirkev a Slováci. Úsilie Slovákov o samostatnú cirkevnú provinciu* (Bratislava 1998); *Slovenská ľudová strana v dejinách* (spolu s R. Letzom a A.

Bartlovou, 2006); *Franko Vítazoslav Sasinek. Najvýznamnejší slovenský historik 19. storočia 1930 – 1914* (spolu s R. Marsinom, 2007); *Etnogenéza Slovákov. Kto sme a aké je naše meno* (spolu s R. Marsinom, 2009); *Pohľady na osobnosť Andreja Hlinku* (spolu s R. Letzom, 2009). Okrem toho publikoval viacero vedeckých štúdií.

Mgr. Milan NOVOTNÝ (1968) – v roku 1989 študent 4. ročníka odboru žurnalistika na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Spoluorganizátor študentskej demonštrácie v Bratislave 16. novembra 1989 – prvého verejného protestu slovenských študentov proti vtedajším spoločenským pomerom od januára 1969. Od 20. novembra 1989 člen prvého koordinačného štrajkového výboru študentov FF UK, v rokoch 1990 – 1991 predseda Študentského parlamentu FF UK. Od roku 1995 pracovník Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky.

István PAPP, PhD. (1979) – maďarský historik. Vyštudoval históriu a politické vedy, titul PhD. obhájil v roku 2007. Pôsobil v Ústave dejín literatúry Maďarskej akadémie, od roku 2005 pracuje v Historickom archíve maďarskej štátnej bezpečnosti. Predmetom jeho vedeckého výskumu sú osudy maďarského poľnohospodárstva po roku 1956 a história maďarskej štátnej bezpečnosti 1956 – 1962. Publikoval viaceré vedecké štúdie.

PhDr. Natália PETRANSKÁ ROLKOVÁ, PhD. (1978) – slovenská historička. V roku 2002 ukončila štúdium v odbore história – politológia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Od roku 2001 pracovala v Slovenskom historickom ústave Matice slovenskej v Bratislave, od roku 2003 ako vedúca jeho sekcie sociálnych analýz. Od roku 2006 pôsobí ako štátna radkyňa v Parlamentnom inštitúte Kancelárie Národnej rady Slovenskej republiky, odbor analýz, vzdelávania a parlamentného výskumu. Odborne sa venuje rozboru politických a volebných systémov, histórii slovenského parlamentarizmu, otázke národnej identity a štátoprávnym koncepciám na Slovensku v 20. storočí. Na tieto témy napísala viacero štúdií. Je zostavovateľkou publikácií *Desaťročie Slovenskej republiky* (2004) a *Jozef Miloslav Hurban – prvý predseda SNR* (2007). Je autorkou odbornej monografie *Slovenský parlament v premenách času* (spolu s A. Hrnkom, 2008).

František SOČUFKA, PhD., SJ (1955) – redaktor Slovenskej redakcie Rádia Vatikán. V roku 1978 tajne vstúpil do Spoločnosti Ježišovej, absolvoval noviciát a tajné štúdiá. V roku 1987 ho biskup Ján Chryzostom Korec tajne vysvätil za kňaza. Pastoračne pôsobil medzi robotníkmi a vysokoškolskými študentmi v Bratislave. V roku 1988 emigroval do Talianska. V Ríme študoval na Gregorovej pápežskej univerzite a spolupracoval s Vatikánskym rozhlasom. V roku 1990 sa stal vedúcim Slovenskej redakcie Vatikánskeho rozhlasu. V roku 1991 inicioval uzavretie dohody o spolupráci medzi Vatikánskym rozhlasom a Slovenským rozhlasom. Pápeža Jána Pavla II. sprevádzal na viacerých zahraničných cestách. Dizertačnú prácu *Diakonia slova v slovenskom vysielaní Vatikánskeho rozhlasu* obhájil v roku 2002 na Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Píše a publikuje v rozličných časopisoch a novinách. Spolupracuje so Slovenským rozhlasom, Slovenskou televíziou a Rádiom Lumen. Doteraz mu vyšli tieto knižné tituly: *Na vlnách Rádia Vatikán; Rímske obzory; Poklad v hlinenej nádobe; Dozrievanie rodiny v fažkostiach; Diakonia slova v slovenskom vysielaní Vatikánskeho rozhlasu; Svetlo na nedeľu; Verím, čo vyznávam; Výzva pre kresťana – Sekularizácia, islam a dialóg; Encykliky Jána Pavla II. a Benedikta XVI.*

Mgr. Jerguš SIVOŠ, PhD. (1979) – slovenský historik. Vyštudoval Pedagogickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, odbor história – etická a občianska výchova. Pracuje ako vedecký pracovník v sekcii dokumentácie Ústavu pamäti národa. Vo svojej práci sa zameriava na obdobie komunizmu, presnejšie na pôsobenie Štátnej bezpečnosti a ďalších represívnych štátnych organizácií v tomto období. Je editorom zbierky dokumentov *XII. správa ZNB. Dokumenty k činnosti Správy kontrarozvedky v Bratislave v rokoch 1974 – 1989* (2008) a autorom viacerých vedeckých štúdií, najčastejšie uverejňovaných v časopise *Pamäť národa*.

Mgr. Gábor STREŠŇÁK (1974) – slovenský historik a archivár. Vyštudoval odbor história – archívniectvo na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Vo svojej vedeckej činnosti sa venuje problematike Štátnej bezpečnosti a jej pôsobeniu v období komunizmu. Pracoval ako vedúci oddelenia bádateľne a knižnice archívu Ústavu pamäti národa v súčasnosti pôsobí ako riaditeľ Mestského múzea v Senci.

ISBN 978-80-89335-29-9

9 788089 335299